

Sebő Ferenc
Népzenei olvasókönyv

3. átdolgozott,
CD-ROM melléklettel bővített kiadás

PTE Egyetemi Könyvtár

P000912553

HAGYOMÁNYOK HÁZA, 2009

A könyv megjelenését támogatta:

A CD-ROM lemez hangzó anyagait
a MTA Zenetudományi Intézet és
a Néprajzi Múzeum bocsátotta rendelkezésünkre

Lektorálta: Dobszay László

A zenei példatárat összeállította: Németh István

A kiadást tanácsaikkal segítették:
Eredics Gábor, Pávai István és Wilhelm András

© Sebő Ferenc, 2009

© Hagyományok Háza, 2009

A CD-ROM mellékletet
a jacsa.NET Kft. (info@jacsa.net) készítette

A hátsó borítón Bársony Mihály, a népművészet mestere
(Szabó József felvétele)

ISBN 978-963-7363-38-2

Kiadja a Hagyományok Háza
1011 Budapest, Corvin tér 8.
www.hagyomanyokhaza.hu

Felelős kiadó: Kelemen László

Korrektor: Keszthelyi Imre

Tipográfia, kottagrafika: Sebő Ferenc

Borítóterv: Bausz Áron

Nyomdai előkészítés: BAUSZ Stúdió

Nyomtatta és kötötte: A-Z Buda CopyCat Kft.

A CD-ROM mellékletet a VTCD gyártotta

TARTALOM

Bevezető	9
A NÉPZENE	13
A népzene ruházott ideológiai szerepek	14
A magyar népzene felfedezése	15
A MAGYARORSZÁGI NÉPZENEKUTATÁS	19
A magyar népdalok rendezése	19
Bartók Rend	21
Kodály „Rend”	23
Járdányi Rend	23
Népzenei Típusrend	24
A MAGYAR NÉPZENE	27
Vokális és hangszeres zene	28
A néphagyomány zenei „hallásmódjai”	28
Népi hangszerek	33
Hangszeregyüttesek	35
Népzenei dialektusok	37
MAGYAR NÉPDALSTÍLUSOK	41
A strófikus magyar népdalok felosztása	41
Pszalmodizáló (v. pentaton sirató) stílus	42
Tetraton dallamok	43
Diatonikus sirató stílusú dallamok	44
Pentaton ereszkedő–kvintváltó stílus	45
Ereszkedő pentaton–pásztor réteg	48
Dúr ereszkedő rétegek	48
Dudanóta–kanásztánc (mulattató) stílus	49
Duda-ritmus	49
Kanásztánc-ritmus	50

Kis-kvintváltó dallamok	50
Nagyivű, ereszkedő, kezdősorismétlő dallamok	50
A „Rákóczi”-dallamkör	51
Régies kis ambitusú dallamok	52
Újszerű kis ambitusú dallamkörök	55
Emelkedő dallamszerkezetű rétegek	56
Új stílus	58
A népdalelemzés főbb szempontjai	61
ÉNEKES NÉPSZOKÁSOK	65
A naptári évhez fűződő ritusénekek	67
A télközépi ciklus	67
A tavaszi népszokások	69
Szent Iván napja	69
Az emberi élet állomásaihoz fűződő ritusénekek	74
TÁNCZENE	77
Táncműfajok	77
Magyar táncdialektusok	81
A magyar tánckincs történeti rétegei	82
A tánc és zenekíséret kapcsolata	84
Zenész–táncos-kapcsolat	86
REVIVAL ÉS TÁNCBÁZ	89
A népzene és néptánc. Új tanulságok	90
Színpadí együttesek	92
Táncbáz	92
A szakmai háttér	93
NÉPZENEI KIADVÁNYOK	97
Magyar Népzene Tára	97
Járdányi: Magyar népdaltípusok	99
Bartók: Magyar népdalok (Egyetemes Gyűjtemény)	99
Magyar Népdaltípusok Katalógusa	99
Ajánlat a magyar népdalközlések irodalmából	101
Népzenei hanglemezek	114
Népzenei hanglemezejánlat	120

OLVASMÁNYOK	125
<i>Gyűjtéstörténet</i>	125
Herrmann Antal: Népzenei kincseink és a fonográf (1907)	127
Nyikái: A Fehér Nyikó völgyéből (1900)	131
Gergely Pál: Vikár Béla gyűjtőútjai nyomán (1947)	137
Seprődi János: A tánczene gyűjtéséről (1909)	147
Móra Ferenc: A honti igricek	150
Bartók Béla: Gyergyó-kilyénfalvi párbeszéd (Levél Geyer Stefinek – Budapestre) 1907	157
Bartók Béla levele Ziegler Mártának Marosvásárhelyre (1914)	163
Lükő Gábor moldvai levele Lajtha Lászlóhoz (1933)	169
Ortutay Gyula: Népmese-, Népdal-, Néprajzi hanglemek (1942)	173
<i>Rendezéstörténet</i>	189
Rajeczky Benjamin: Bartók-glosszák a népdal-lejegyzéshez (1948)	191
Rácz Ilona: Bartók Béla utolsó évei a Magyar Tudományos Akadémián (1961)	199
Kovács Sándor: Bartók dallamesoportosítási rendszere (1991)	209
Járdányi Pál: A magyar népdalok rendje (1961)	213
„Néphagyomány és zenekultúra”	229
Bartók Béla: A régi magyar népzeneről (1933–43)	231
Kodály Zoltán: Néprajz és zenetörténet (részletek) (1933)	237
Dobszay László: A népdal és a zenei érték (1970)	245
Dobszay László: A népzene pedagógiai jelentősége (1991)	248

„Népzene-biológia”	263
Sebő Ferenc: Bartók ismerkedése a népzenevel (1918-ig írt cikkei, szövegei alapján)	265
Lajtha László: Népzene-biológia (1943)	277
Martin György: A magyar és a román táncfolklór viszonya az európai összefüggések tükrében (1976)	283
Martin György: Népi táncagyomány és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép-Európában (1983)	291
Gaál Károly: Burgenlandtól Új-Zélandon át a magyarországi svábokig (1992)	304
<i>Letűnt világ hirmondói</i>	315
Sebő Ferenc: Régi tánc házak (Elek – Szék)	317
Dúló György: Beszélgetés Kovács Tivadarral	330
Sebő Ferenc: Beszélgetés Bársony Mihállyal	333
PÉLDATÁR	339
Egy népzenei gyűjtés tanulságai	341
Népzenei hangfelvételek 1954	343
Pszalmódizáló stílus	351
Tetraton dallamok	367
Diatonikus sirató stílusú dallamok	371
Pentaton ereszkedő-kvintváltó stílus	377
Ereszkedő pentaton-pásztor réteg	382
Dúr ereszkedő rétegek	385
Régies kis ambitusú dallamok	386
Újszerű kis ambitusú dallamkörök	411
Emelkedő dallamszerkezetű rétegek	416
Új stílus	417
Dallamkeresők	419
SZÓTÁR	427
CD-ROM melléklet népdalstílus példatárának tartalomjegyzéke	431

BEVEZETŐ

Mai világunk kulturális szokásaihoz hozzá tartozik, hogy sokféle eredetű, korú és a szervezettség különböző fokán álló alkotásokkal egyidejűleg képes és szeret is együtt élni. Ez történelmileg kialakult állapot, melyről tudnunk kell, hogy épp azon közösségi kultúrák felbomlása árán alakult ilyenné, amelyeket úgy visszakívánunk nosztalgikus mozgalmainkkal.

Az „örök” értékek fogalmának meghatározása is sokkal nehezebb, mint gondolnánk. A régi korokban csak kortárs zenéssel éltek, a használati zenétől a műzenéig minden műfajt beleértve. Az első régi zenét bemutató – ún. „történelmi” koncerteket a romantika nagyerejű mozgalmá hozta létre, s tette általánosan elfogadott szokássá. (Bach Máté-passióját a szerző halála óta 1829-ben mutatták be először a berlini Singakademie keretében.)¹

A kultúra egyes darabjainak értékét mindig is a különféle társadalmi, politikai ideológiák által kialakított befogadói szokások rangsorolták. Ha az általános érdeklődésben a múlt különös jelentőséget kap, akkor érdekessé válhatnak e múlt egyes alkotásai is. (Persze előfordulhat az is, hogy épp valamilyen fontos múltbéli alkotás fordítja a múlt felé az érdeklődést!)² Tudnunk kell azonban, hogy ez egyáltalán nem magától értetődő, hiszen századok múltak el úgy, hogy még a gondolata sem merült föl a régi dolgok megbecsülésének és tanulmányozásának.

¹ „Mendelssohn” szócikk in: Brockhaus-Riemann: *Zenei Lexikon*. A magyar változat szerkesztője: Boronkay Antal (Bp., 1984), 516. old.

² Ilyen volt például az antik római jog, amelynek jelentős szerepe volt abban, hogy az itáliai reneszánsz mozgalom példakereső figyelmé az ókor felé fordult. (Lásd: Szentkirályi: „Reneszánsz építészet” in: *Az építészet világtörténete* [Bp., 1980] 191. old.)

Egy későbbi kor, amely a maga ízlése szerint régi alkotásokból is válogatni kíván, nyilván csak abból indulhat ki, ami valamilyen módon a rendelkezésére áll. Így alakulhatott ki az írással rögzített hagyomány egyoldalú felértékelése, amelytől a mai napig nem szabadulhatunk. Ezért műfajok sokaságát tekintjük *nem létezőnek, vagy kevésbé figyelemreméltónak – egyszerűen azért, mert nem tudjuk a létezésüket dokumentációval bizonyítani. Ezzel egyúttal a választás lehetőségei közül is kiiktatjuk azokat.* Ki merné ugyanis azt állítani, hogy az antik görögök használati zenéje nem lenne ma épp oly érdekes számunkra, ha az valamiféleképpen dokumentálható lenne, mint azok a kiemelt – szintén megismerhetetlen – egyéb műfajok, amelyekről az antik és középkori elméletírók századokon át írtak tanulmányaikat?

Egy szó mint száz, a napjainkban oly gyakran hallható kérdést, hogy „mi értelme a paraszti folklór darabjait életben tartani, vagy újjáéleszteni” alapvetően kultúraellenesnek kell tartanunk. Egy ilyen szemszögből azt is lehetne mondani: „Mi értelme van egy Bach-, vagy Mozart-mű újjáélesztésének”, vagy általában a *nem kortárs* művészetek kultiválásának, a családi, helyi, világtörténelmi, vagy bármilyen ismeretek megőrzésének, továbbadásának? Tehát semmiképpen nem az a kérdés, hogy helyes-e, vagy nem fölösleges-e egy évszázadokon át működtetett *használati műfaj*: a népzene, néptánc tanulmányozása, elsajátítása és továbbéltetése, hanem inkább az, hogy jelenlegi kultúránk sokszínű palettáján ezt is szerepeltetjük-e. Hiszen a kultúra lényege éppen abban áll, hogy minden eleme napi megújításra szorul spontán vagy intézményesült formákban. Ami igazán vita tárgya lehet, és kell is, hogy az legyen, az éppen e *válogatás tartalma*.

A történelem folyamán létrejött kis közösségek zárt kulturái természetes módon tudtak bizonyos teljesség hordozói lenni. Az a történelmi folyamat, amelynek jelenleg a tanúi és részesei vagyunk, fölfejtette és tönkretette ezeket a közegeket. Cserébe a technikai–tudományos forradalomra épülő, nyitott és szabadságot hozó társadalmat ígér. Ennek viszont az az ára, hogy az egyes ember egyre védtelenebbé válik, mivel a folyamat az egyén eltömegesítésére tör. Előáll a bibliai helyzet: az Édenből kikerült embernek most már *saját veritékével kell megszereznie mindazt, amit eddig különösebb fáradság nélkül is megkapott.*

Ezért jogos és szükséges ma a múlttal való szembenézés minden formája, a nosztalgiaától a legkegyetlenebb ironiáig.

A korszakváltás oly rohamos és gyökeres, hogy – Noé módjára alaposan meg kell fontolnunk, mit mentünk át bárkánkon a mindent elsöprő Özönvíz (az ún. „értékválság”) utáni új korszak számára. Igaz, e mai világunk térben és időben egyaránt gazdag kulturális kínálatot tár elénk, de ugyanakkor ijesztő gyorsasággal tünteti el az emberi élet, s vele együtt a kulturálódás évszázadok óta használt és bevált kereteit is.

Valamennyien azt reméljük, hogy újakat, jobbakat épít majd magának az emberiség. Ez a reménység fordítja fejünket a múlt felé, hiszen ha el akarjuk kerülni a túlhajtott evolucionizmus csapdait, újra és újra meg kell keressük a megtett utat jelző s az eligazodást megkönnyítő fonalat.

Mindezekről lehet családi, törzsi, nemzeti szinteken gondolkodni, a probléma ugyanaz marad. Az viszont egyáltalán nem mellékes, hogy az egyes szintek közötti kompatibilitás csak fölülről érvényes. E felismerés oldhatja fel azt a sok zavart és vitát, melyet a 70-es évek elején meginduló újabb folklorizmus-hullám nálunk, Magyarországon is okozott.

Olvasókönyvünk három részre tagolódik. Az első a népzeneire vonatkozó általános ismereteket foglalja magába, a második rész az olvasmányokat, a harmadik pedig példatárként – egy mintaszerű népzenei gyűjtés anyagát tartalmazza. Az első rész népdalstílusokat ismertető fejezetében példaként egyrészt ezekre a dallamokra (*Példák*), másrészt az ún. „Kodály Vargyas” [Kodály Z.: *A magyar népzene. A példatárt összeállította: Vargyas Lajos* (Bp., 1973)] példatárában szereplő dallamokra hivatkozunk (KV). Az egyes részek közötti tartalmi összefüggésekre a margón elhelyezett, bekeretezett oldalszámok utalnak. Válogatott bibliográfia sorolja fel a népdalközlést is tartalmazó kiadványokat. A szövegben felhasznált ill. ajánlott magyar nyelvű irodalom jegyzéke mindig az érintett fejezetek után található. A kötet legvégén kis szótár segíti a könyvben előforduló szakkifejezések, idegen szavak itt használandó értelmezését.

A felhasznált és ajánlott irodalom

Brockhaus Riemann:	<i>Zenei Lexikon. A magyar változat szerkesztője: Boronkay Antal</i> (Bp., 1984)
Kösa László:	<i>A magyar néprajz tudománytörténete</i> (Bp., 1989)
Szentkirályi Zoltán:	<i>Az építészet világtörténete</i> (Bp., 1980)

6/8 - 9

5b3 1

1902

B. B.

Györgyfalva (Csík),

Virágos kenderem
Elvitt a tóba
Ha nem vesztetted rózsám
Mert jössz a fűzbe?

Dalabemlék?

4-5 hangok. 7 13 13 ?

2151

1. Egy jókedvű támlap Bartók Béla Csík megyei gyűjtéséből

A NÉPZENE

A népzene az írásos szerkesztettség körein kívül maradó, szájhagyomány útján terjedő, egységes stílusokba rendeződő zenei köznyelv, melyet a társadalomnak egy bizonyos történetileg meghatározott része hosszú időn át használt, vagy használ. A 18. század óta a használók e körét „nép”-nek nevezik, innen a „népdal”, „népzene” elnevezés.

A „nép” fogalma – mivel azt a mindenkori történelmi, társadalmi változások erősen befolyásolják – meglehetősen bizonytalanul definiálható. Mai felfogásunk szerint a társadalom *dolgozó, termelő* rétegeinek azon tagjait tekintjük a „nép”-hez tartozóknak, akik az intézményesített „magaskultúra” szemszögéből nézve „képzetlenek”, ugyanakkor hosszú folytonosságot felmutató (kulturális téren pedig önálló) *közösségek* képviselői. (Ilyennek tekintette Bartók Béla a kelet-európai országok parasztságát.)

A népzene az élő minta után történő hagyományozásból fakadóan variánsokban él, melyek az írástalan kultúrák szabályai szerint típusokat, típus-csoportokat alkotnak. Térben és időben történő fejlődése során egyrészt stílusegység, másrészt a stílusok sokféleségének kialakulása felé halad. Egyes darabjai egyedi voltukban nem értékelhetők, csak nagyszámú gyűjtött adat teljes összefüggésrendszerében.

Széles körben uralkodó (sokak által és sokáig használt) kifejezési módról van szó, ami új dallamok születését, vagy új dallamok beolvasztását egyaránt lehetővé teszi. (Sok új hatás viszont újabb stílusok kialakulásához is vezethet.)

A közösség alkot és befogad is egyidejűleg, csakhogy azt az alkotói folyamatot, melynek során az egyéni önkifejezés lehetővé válik, a megszokottól eltérően kell értelmezni. Az ilyen típusú alkotás ugyanis a közösség minden tagja által ismert, személytelenné csiszolt, közösségi érvényű alapelemek („toposzok”: közhelyek) egyéni

csoportosítását jelenti. Így a sokat vitatott „szerzőség” kérdése lényegében érdektelen.

Az egyes „megvalósulások” a saját korukat tükrözik ugyan, de a felhasznált „toposzok” – az időigényes hagyományozási folyamatok miatt – nagy múltra tekinthetnek vissza. Egyúttal az eszközhasználat módjában is állandósul egy bizonyos lemaradás a kor műzenei gyakorlatához képest. Ezért élhetnek tovább a népzeneben régebbi stílusok, dallamanyagban, ízlésben, előadási technikákban egyaránt. Így válhat a népzene kutatás – helyes megközelítési mód megválasztásával – az írástalan korszakok szinte egyedülként fennmaradt forrásanyagát, a népzene kincsét hasznosító zenetörténeti segéd tudománnyá.

A népzene ruházott ideológiai szerepek

A népzene és népköltészet szerepét az európai kultúrában nagyon sokféle ideológia próbálta már kijelölni az elmúlt két évszázad során. A romantika nagyszabású mozgalmának mindenütt megjelenő eszméi helyenként más hangsúlyokat kaptak. A franciáktól indult el a primitív (tengeren túli) népek költészete iránti érdeklődés (Montaigne), majd a természethez való visszatérés eszméje (Rousseau). Angol földön keletkezett a „nemzeti régiség jegyének” fogalma, mely már a közvetlen környezet régi (középkori) kultúrájára csodálkozik rá (Macpherson). Érdekes, hogy míg a népdal eredete, régisége a 18. század számára közömbös volt, a 19. század leginkább ösiségére, eredetiségére tette a hangsúlyt. A német irodalmárok az eredetiséget keresve, a nyelv fontosságát fedezték fel (Herder). A „nép” fogalma így már „nemzetivé” változott: az azonos nyelvet beszélők közösségét kezdték érteni alatta. Erősen történelmi jellegű érdeklődésük politikai mozgalmat szolgált: a hajdani (középkori) „egységes német kultúrát” felidéző népköltészet a sok államban szétszórva élő német népet volt hivatott egységének tudatára ébreszteni.

245

A 18–19. század kelet-európai országaiban még inkább a politikai küzdelmek eszköze a népdal. A nemzeti önállóság megvédése vagy kivívása a „gyökértelen” nagybirodalmakkal szemben csak saját

identitástudat erősítésével vagy kialakításával lehetséges. A nyugati országokban létrejött „történelmi nacionalizmussal” szemben itt inkább „nyelvi nacionalizmusok” alakultak ki, melyek egyenlőséget próbálnak tenni a *nemzeti* és a *népi* fogalmak között. (Ez néha nagyon nehezen megy, mivel az egységes, nyelveken és államhatárokon átnyúló európai kulturális hagyomány rétegei betérítik szinte az egész földrészt, s ez a hagyomány az esetek többségében csak hamisítások révén szeletelhető szét etnikai alapon. Nem csoda hát, hogy a nyelvi alapon szerveződő nemzeti mozgalmak mindegyike vadonatúj szerzett „ősi nemzeti” műdalokat¹ termelt ki mozgalmi célokra, mint például a *magyar nóta*, vagy szomszédaink *népies műdalai*, *románcai* stb.)

304

A magyar népzene felfedezése

A magyarországi érdeklődés az 1800-as évek elején, a reformkorban jelentkezett először. Az ismert „herderi jóslat” hatására – mely romantikus túlzással a magyarság kipusztulásának rémképét vetíti fel² – az idegen hatások ellensúlyozására kezdett kialakulni. E kezdeti időszakban a mozgalmat irányító irodalmárok jórészt csak a „népköltészet” szövegeinek összegyűjtésével foglalkoztak.

A keresett „eredetiség” megtalálása pedig nem volt egyszerű feladat. A társadalom rétegezettségének aránytalansága miatt (a

¹ Lásd Kerényi György: *Népies dalok* (Bp., 1961)

² Johann Gottfried Herder (1744–1803) német kultúrfilozófus és költő. Híres népdalgyűjteményébe („Stimmen der Völker”) minden nép dalait felvette, és átköltészeiben nem az egyes népekre jellemző, hanem a közös emberi vonásokat emelte ki. A Herder–Hegel–Schelling-féle történetfilozófia a népeket szerves lényeknek tekintette, fiatal- és öregkorral és hivatással. A magyarság történelmi hivatása az volt, hogy a kereszténység védőbástyája legyen. Ezt a hivatását betöltve elvesztette létértelmét, és el fog tűnni lassan a népek sorából. [Vö.: Szerb Antal: *A világ-irodalom története* (Bp., 1962), 480. és 683. old., valamint *Magyar irodalomtörténet* (Bp., 1972), 303. old.]

232

polgárság csekély számú és jórészt idegen származású) évszázadokra visszanyúló hagyományozott kultúrára csak a folyamatosan zárt közösségekben élő parasztság körében lehetett számítani. E lassan megszülető, szinte a századfordulóra időzithető felismerés egyfajta hangsúlyosan *néprajzi* szemlélet kialakulását eredményezte.

A zeneszerzők fellépése – az irodalmárok után – a népdal megítélésénél új szempontjait hozta előtérbe. Számukra a népdal legfőbb mondanivalója *esztétikai* jellegű. Mindaz, ami a nép sajátja, *értékes és régi* (Bartók felfogása szerint a nép természetes úton kitermeli magából az értékeket, számára a népdal egyenesen természeti jelenség). Ezzel szemben áll minden, ami művi, értéktelen és egyben új keletű is, amit felülről–kívről erőltetnek a népre. A népzene tehát – a múlt század romantikus elképzeléseinek megfelelően – annak identitást hordozó ősisége mellett *esztétikai* romlatlansága miatt volt szükség, mint a megteremtendő új nemzeti műzene alapjára. Ezzel összefüggésben kapott fontos szerepet – Kodály szorgalmazására – a zenei nevelés új koncepciójában és az országos méretekben kibontakozó kórusmozgalomban is.

A művelődéspolitikával nem foglalkozó Bartók számára a népzene a szűkebben vett „zenei” problémák körében maradt. Számára az egyes etnikumok által képviselt népzenei hagyományok az egyetemes kultúrkinés különböző színű és eltérő tartalmakat *szimbolizáló* értékeit jelentették.

A felhasznált és ajánlott irodalom

- Bartók Béla: *Összegyűjtött írásai I.* Szerk.: Szöllősy András (Bp., 1967)
 új. Bartók Béla: *Bartók Béla családi levelei* (Bp., 1981)
 Bereczky János Domokos Mária Olsvai Imre – Paksa Katalin – Szalai Olga: *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai* (Bp., 1984)
 Berlász Melinda: *Lajtha László* (Bp., 1984)
 Demény János: *Bartók Béla levelei* (Bp., 1976)

- Dobszay László: „Bevezetés” in: *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve – I.* (Bp., 1988) 5. old.
Kodály után (Kecskemét, 1991)
 Eöszé László: *Kodály Zoltán élete és munkássága* (Bp., 1956)
 Kerényi György: *Népies dalok* (Bp., 1961)
 Kodály Zoltán: *Visszatekintés I–III.* Szerk.: Bónis Ferenc (Bp., 1974–89)
Levelei Szerk.: Legány Dezső (Bp., 1982)
Közelet, vallomások, zeneélet
 Szerk.: Vargyas Lajos (Bp., 1989)
Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers
 Szerk.: Vargyas Lajos (Bp., 1993)
 Lajtha László: *Összegyűjtött írásai I.* Szerk.: Berlász Melinda (Bp., 1992)
 Lampert Vera: *Bartók Béla* (Bp., 1976)
Bartók népzene-feldolgozásainak forrásjegyzéke (Bp., 1980)
 Paksa Katalin: *Magyar népzene kutatás a 19. században* (Bp., 1988)
 Rajeczky Benjamin: *Írásai Szerk.: Ferenczi Ilona* (Bp., 1976)
 Szabolcsi Bence: „A XIX. század magyar romantikus zenéje”
 in: *A magyar zene évszázadai II.* (Bp., 1961), 153. o.
 Szerb Antal: *A világirodalom története* (Bp., 1962)
Magyar irodalomtörténet (Bp., 1972)
 Tallián Tibor: *Bartók Béla* (Bp., 1981)
Cantata profana – az átmenet mítosza (Bp., 1983)
 Ujfalussy József: *Bartók Béla* (Bp., 1970) [2. javított kiadás. Függelékében Szöllősy András által összeállított Bartók-műjegyzék!]
 Vargyas Lajos: „Kodály és a magyar zenetudomány” in: *Zenetudományi Tanulmányok I.* Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes (Bp., 1953), 49. old.
Keleti hagyomány – nyugati kultúra (Bp., 1984)
 Zoltai Dénes: *Bartók nem alkuszik* (Bp., 1976)

Csinszei gyűjtés.

Borsodnagye, 1896 dec. 24-26.

45m 2a

Magasan rögül a daru,
Islen hozzád, kedves falu!
Itt kell hagyni kis falumat,
Mert az én kedves galambomat.

Nis angyalom arra kírlek;
légy hű, amig visszatérek,
hű szívedbe rejts el engem,
vagy látsz engem többet, vagy sohasem.

A szarancse vigyázzon rád!
Mertem látjuk mi már egymást,
irigyelik azt az eget,
hogy én, kedves rózsám, tied legyek.
irigyelik a csillagok,
hogy én, kedves rózsám, tied vagyok.

/Gombos Mari Igriből/

Ha meghalok csak az a kéréssem,
muzsikaszó kíséren ki engem,
udvaromon az a nótá járja:
hűtlen rózsám, mért viszel a sírba?

Ha meghalok az a kívánságom,
hogy a rózsám koporsóhoz álljon,
ott legyen, míg letesznek a sírba,
egy pár könnyet ejtsen koporsóma.

2. Vikár Béla első fonográfós gyűjtésének dokumentuma (ZI 23/1.). Az eredetileg gyorsírással készült helyszíni feljegyzéseket Gergely Pál tette át gépirásba

MAGYARORSZÁGI NÉPZENEKUTATÁS

A Kárpát-medence gazdag népi hagyományainak megismerését, felgyűjtését a múlt század közepén kezdték meg. A nyelvész-gyorsíró Vikár Béla 1896-tól már fonográfal gyűjtött népdalokat és meséket. Nagyvonalúan kialakított módszereit nemcsak a Párizsi Világkiállítás alkalmával megrendezett Ethnográfiai Kongresszus (1900) ismerte el és tartotta követésre méltónak, hanem olyan hazai zenészek is, mint Kodály Zoltán, Bartók Béla és Lajtha László, akik az ő útmutatása nyomán indultak el gyűjtőútjaikra. A hangrögzítés példamutóan korai bevezetésével és a nemzetközi tudományos eredmények sikeres asszimilációjával már a század elején korszerű tudományos módszerek alakultak ki a gyűjtött anyag feldolgozására. A legfőbb cél: a Kárpát-medence valamennyi etnikumától lehetőleg mindent fölgűjteni, majd ezt az anyagot – a szükséges összehasonlító vizsgálatok elvégzése után – egy nagy, szótárszerűen rendezett publikációban kiadni.

A magyar népdalok rendezése

A nagy mennyiségű lejegyzett dallammal való gyakorlati munka hamar szükségessé tette a rendezés elveinek kidolgozását is. A munkát irányító zenészeknek köszönhetően az eddigi szövegcentrikus gondolkodásmóddal szemben a zenei szempontok léptek előtérbe. Kodály – a nemzetközi irodalom ismeretében – a korszak legmodernebb megoldásaiból válogatta össze a magyar népdalanyag természetének leginkább megfelelő rendezési elveket. A végleges rendszer kidolgozása mégis évtizedekre elhúzódó folyamattá vált, amelynek során több – immár történelmi értékű – megoldási javaslat is született.

127

131

137

139

213

273

BARTÓK BÉLA

A MAGYAR NÉPDAL

RÓZSAVÖLGYI ES TÁRSA

BUDAPEST, IV., SZERVITA-TÉR 5.

1924.

3. Bartók Béla első összefoglaló tanulmányának belső címlapja

Bartók Rend

A magyar népdalról szóló első összefoglaló tanulmányt Bartók Béla adta közre 1924-ben *A magyar népdal* című kötetében. A 373 dallam-példával illusztrált dolgozat megközelítésmódja leíró-rendszerező, azaz *tipológiai* jellegű.

A magyar „parasztdallamokat” – *formai* alapon¹ – három nagy stílári csoportra (osztályra) tagolta:

A osztály = a régi stílus dallamai

B osztály = az új stílus dallamai

C osztály = vegyes dallamok

Bizonyos módosításokkal erre a felosztásra épült későbbi (1934–40 között kidolgozott) összkiadási javaslata is, mely a II. világháborúig összegyűlt mintegy 13 500 dallamra vonatkozott. A dallamok csoportosításának fő szempontjává a magyar vagy idegen eredet² s ezen belül a történelmi-stílári fejlődés ábrázolása lett. Ebben a felosztásban a szótárszerűség elve alsóbb szintekre szorult.

A zenei szempontok alapján elrendezett *Magyar Népdalok* (*Egyetemes Gyűjtemény*) a háború közbejötté és Bartók halála miatt kiadatlan maradt. Jelenleg a Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményének elkülönített, zárt egységként kezelt részét képezi. Posztumusz kiadását 1979-ben határozta el a Zenetudományi Intézet.³

¹ Bartók számára a népdalok ritmus- és versakképletei – Kodály korábbi népzenei hatására – fontos szerepet játszottak a csoportok elkülönítésében.

² Az *A* és *B* osztály sorrendje magyar fejlődéstörténetet tükröz, a *C* viszont az újabb s egyben idegenebb dallamok gyűjtőhelye.

³ A 9 kötetre tervezett sorozat első kötete megjelent Kovács Sándor és Sebő Ferenc gondozásában. Bartók Béla: *Magyar Népdalok (Egyetemes Gyűjtemény) I.* (Bp., 1991)

A MAGYAR NÉPZENE

IRTA:
KODÁLY ZOLTÁN

— KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST —

4. Kodály Zoltán első összefoglaló tanulmányának belső címlapja

Kodály „Rend”

Kodály – 1937-ben megjelent *A magyar népzene* c. tanulmányában a népzene stílusrétegeit már történeti–összehasonlító, azaz filológiai alapon tárgyalta. Bartók összkiadási tervét elvetette, mert a háború után rohamosan gyarapodó dallamgyűjtemény rendezésére és kiadására más, szótárszerűbb elvek kialakítását tartotta szükségesnek. Mindezek kidolgozását azonban már nem vállalta magára, ezért mechanikus rendben tárolt támlapjainak rendezését átengedte tanítványainak. (Emiatt valódi Kodály által kialakított és lezárt „Rend”-ről nem beszélhetünk.)

A mintegy 28 000 támlapból álló gyűjtemény a Bartók Rendhez hasonlóan a Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményének zárt egységként kezelt része. (Mindkét gyűjtemény másolatai megtalálhatók a nagy Népzenei Típusrendben!)

218

Járdányi Rend

Az új – a dallamvonalak rajzát figyelembe vevő – rendszert Járdányi Pál alakította ki. Ennek legfontosabb elveit *A magyar népdaltípusok* című népszerűsítő kiadványában⁴ ismertette. Korai halála azonban megakadályozta abban, hogy a módszer érvényességét a teljes magyar népdalanyagra vonatkozóan is kipróbálhassa. Elrendezett támlapjai beolvadtak a később más elvek alapján kialakított Népzenei Típusrendbe.

A Magyar Népzene Tára dallamtípusokat közreadó újabb kötetei⁵ még Járdányi elképzelését váltják valóra.

213

99

227

97

⁴ Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok I–II.* (Bp., 1961)

⁵ Az 1973-ban megjelent VI. kötettől kezdődően.

Népzenei Típusrend

A Bartók, Kodály, majd Járdányi által kidolgozott rendszerek mindegyike tartalmazta azt az igényt, hogy az azonos dallamok variánsai egymás mellé kerüljenek, lehetőleg *történelmi, stiláris rendben*. Ezt az alapvető elvet keresztelte minduntalan a *szótárszerűség* egyidejű kívánalma.

Az 1975-ben megkezdett legújabb rendszerezés (Szendrei Janka és Dobszay László munkája nyomán) ezt az ellentmondást küszöbölte ki a rendezés alapjául szolgáló *új típusfogalom* kialakításával. Az így kialakított Népzenei Típusrend mint a magyar strófikus népdalok központi gyűjteménye magába foglalja a Zenetudományi Intézet birtokában lévő valamennyi adatot, a nyomtatásban megjelent népdalközlések másolatait és lehetőség szerint más gyűjteményekből nyert másolatokat is, *zenei rendszerben, sorszámozva*. (A lejegyzett népdalok száma jelenleg mintegy 150 000 adatra becsülhető.)

A Típusrend két főcsoportra oszlik: „1. főcsoportjába a bartóki ‘régi’ és ‘vegyes’ osztály dallamai tartoznak, 2. főcsoportjába az ‘új stílusú’ népdalok. A könnyebb kezelés érdekében mindkét főcsoport a dallamok kezdősorának jellemző szótagszáma alapján kialakított csoportokra oszlik. Ezeken belül találhatók a ‘stílustömbök’, s azokon belül a típusrend alapegységei: a típusok.”⁶

A Népzenei Típusrend – szakmai közmegegyezés hiányában – nem szolgálhatott a további Népzene Tára kötetek kiadásának alapjául, eredeti rendeltetése szerint. Ezért ismertetését – gyakorlatilag a teljes magyar népzenei gyűjtemény tömör áttekintését – a három kötetre tervezett *A magyar népdaltípusok katalógusa I.* kötete kezdte meg.

⁶ *A magyar népdaltípusok katalógusa I.* (Bp., 1988), 40. old. (Dobszay László bevezetője)

A felhasznált és ajánlott irodalom

JELENTŐSEBB MŰLT SZÁZADI (KOTTÁS) NÉPDALGYŰJTEMÉNYEK

- Bartalus István: *101 magyar népdal* (Bp., 1861)
Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye I–VII.
 (Bp., 1873–1896)
- Bognár Ignác: *50 eredeti nép- és magyar dal I–II.* (Pest, 1856)
- Füredi Mihály: *100 magyar népdal* (Pest, 1851)
- Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* (Bp., 1891)
 [Reprint: Bp., 1984]
- Kodály Z. Gyulai Ágost: *Arany János kéziratok népdalgyűjteménye 1874*
 (Bp., 1952)
- Limbay Elemér: *Magyar Dal-Album.* (I. Braunschweig, II. VI. Győr)
 [A szövegek külön: *Magyar Dalár.* A magyar népdalainak egyetemes gyűjteménye I–VI.
 (Győr, 1879–1888)]
- Mátray Gábor: *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye I–II.*
 (Buda. Pest, 1852–1858)
- Színi Károly: *A magyar nép dalai és dallamai* (Bp., 1865)

ÁLTALÁNOS, ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

- Bartók Béla: *A magyar népdal* (Bp., 1924)
- Dobszay László – Szendrei Janka: *A magyar népdaltípusok katalógusa stílusok szerint rendezve I.* (Bp., 1988)
- Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok I. II.* (Bp., 1961)
- Kodály Zoltán: *A magyar népzene* (Bp., 1937)
- Paksa Katalin: *Magyar népzenei kutatás a 19. században* (Bp., 1988)
- Rajeczky Benjámin: *A népzenei kutatás története* (Bp., 1986)
- Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje* (Bp., 1981)

TANULMÁNYOK

- Domokos Mária: „Bartók népzenei rendszerei” in: *Zenetudományi Dolgozatok* (Bp., 1983), 259. old.
- Járdányi Pál: „A magyar népdalok rendje” in: *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XVII. kötet 1–4. szám* (Bp., 1961)
- „Tapasztalatok és eredmények a magyar népdalok rendszerezésében” in: *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XXII.* (Bp., 1964), 17. old.
- Kovács Sándor: „A Bartók-rend történetéhez” in: *Magyar Zene* (1981), 72. old.
- „A Bartók rendszerezte ‘Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye’ korai jelzetei” in: *Zenetudományi Dolgozatok* (Bp., 1983), 149. old.

- „Újabb adatok a Bartók-rend történetéhez”
in: *Zenetudományi dolgozatok* 1986 (Bp., 1986), 35. o.
„A magyar népzene Bartók-rendje” in: Bartók Béla:
Magyar népdalok (Égyetemes gyűjtemény) I. szerk.
Kovács Sándor és Sebő Ferenc (Bp., 1991), 11. old.
„Népzenei rendezőmunka 1975-ig”
in: *Ethnographia* (Bp., 1979), 69-84. old.
Rajeczky Benjamin: A Magyar Népzene Tára... III/A és III/B (recenzió)
in: *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának*
Közleményei XI. (Bp., 1957), 344-355.

Olsvai Imre:

Rajeczky Benjamin:

MAGYAR DALTÁR.
A MAGYAR NÉP DALAINAK
EGYETEMES
GYŰJTEMÉNYE
DALLAM SZERINTI RENDBEN.
GYŰJTÉS SZERKESZTÉSE
LIMBAY ELEMÉR.
I. KÖTET.
MÁSODIK JAVÍTOTT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS.

GYÖR.
KIADJA HENNIKKE REZSO.
1986.

5. Limbay Elemér *Magyar Daltárának* belső címlapja

A MAGYAR NÉPZENE

Bartók Béla szerint a népköltészet dallamai eredetileg az éneklési alkalmak szerint élesen elhatárolt csoportokra oszlottak, s ezek mindegyikének eléggé határozott jellege volt. E csoportok elkülönült állapota vagy keveredése, megléte vagy hiánya, valamint mennyiségi arányai ebből következően egy-egy hagyományanyag régiségére is utalnak.

A magyar népdalokra jellemző három csoport:

1. a szertartáshoz kötött ének (az ún. regösénekek, amelyeket a karácsony és újév közti időszakban énekelnek; a lakodalmi dalok; halotti siratók, aratási dalok stb.);
2. a táncdallamok csoportja;
3. szertartáshoz vagy különleges alkalomhoz nem kapcsolódó tulajdonképpeni „dalok”, melyeket lírikus vagy epikus szövegre énekelnek.¹

A határozottan alkalomhoz kötődő dalok a teljes állomány 5-6%-át teszik ki,² a nagyobb részt az alkalomhoz csak kevésbé (táncdallamok, csúfolók, paródiák), vagy egyáltalán nem kapcsolódó dallamok jelentik. Ezek az arányok a román vagy a balkáni népzenehez képest – minden régisége ellenére – újabbnak, modernebbnek mutatják a magyar hagyomány állapotát.

¹ Bartók Béla: „A magyar katonadalok dallamai” (1918)² Olsvai Imre: „Zene” in: *A magyar folklór* (Bp., 1979), 446. old.

Vokális és hangszeres zene

A hangszeres kultúra szemszögéből szintén elkülöníthetünk jellegzetes csoportokat. Vannak *csak énekelt* dallamok (gyermekdal, ballada; sirató és egyéb énekes szokásdallamok; bizonyos táncok, mint a kari-kázó, cigány botoló stb.), ismerünk *hangszeren és énekelve egyaránt* használatos dallamokat (táncdal, keserves; egyes szokások dallamai, mint pl. a betlehemezés, regölés, hejgetés stb.) és léteznek *csak hang-szeres* (szövegtelen) tánczenei műfajok is (mint például a férfitáncok kísérőzenéi).

266

267

A műfajok archaikusan merev elkülönülése nálunk már ezen a téren is a múlté. A magyar népzeneben az első és főként a középső kategória a legdominánsabb, ezért egészen természetes, hogy az első gyűjtők számára az *énekelt zene* vált a legfontosabbá, hiszen amúgyis: „minden zene kezdete a vokális zene, amely hosszú ideig egyedüli kifejezője volt az emberek muzsikális érzésének.”³ A tisztán hangszeres, szövegtől független *régi magyar tánczene* maradványára Bartók már csak a dudások „aprájának” nevezett közzenéiben vélte rábukkanni. (Ilyenfajta – rövid motívumokat ismételtető – „abszolút” hangszeres tánczenét, „amelyhez a táncolók táncszókat kurjongattak”, élő formában leginkább románoktól hallott.)

A néphagyomány zenei „hallásmódjai”

A társadalmi, történelmi, gazdasági mozgásoktól befolyásolt szokások, szertartások, divathullámok, s a mindezeket jól tükröző dallamstílusok, műfajok és előadásmódok egymásra rétegződései olyan látványt nyújtanak a mélyre ásó kutatónak, mint a régésznek a sírára metszett ásatási tanúfal, melyen színes csíkok gyanánt rajzolódnak ki évszázadok történelmének üledékei. Az emberi közösségek tudatában kavargó múlt ugyanilyen gazdag tarkaságot mutat. S ezen nemcsak

³ Bartók a „A hangszeres zene folklora Magyarországon” c. cikkében (1911)

a múltbeli emlékek, adatok, információk pusztá halmaza értendő, hanem a középkori, újkori és 19. századi *gondolkodás*-, illetve *hallásmódok* jelenléte és egymással való keveredése is.

A szövegek és dallamok kapcsolatát vizsgálva is évszázadokkal korábbi eljárásokra bukkanunk. Ilyen az „énekelt vers” műfaja, amely néhány évszázada szűnt meg a költészet szinte kizárólagos megjelenési formája lenni. A műfaj ma is a régi, mondhatnánk évezredek szabályok szerint működik: a szövegek szótagszám – és nem romantikus, szövegtartalmat „kifejező”, programzenei elvek – alapján, szabadon válogatnak a dallamok között. Az éneklők sok kész szövegformulát és sok dallamot tudnak. (Ezek közül valójában a *szövegekre*, azok *mondanivalójára* figyelnek leginkább tudatosan!) A két alkotóelem az előadás folyamán találkozik egymással, miközben az énekes a lelkiállapotának legjobban megfelelő szövegeket válogatja össze. Így születik a „közhelyek” gyűjteményéből egyéni érzelmeket kifejező üzenet, műalkotás.

A zenei tudatvilág vizsgálatakor a hallásmódok két szembevetülő pólusát figyelhetjük meg:

1. *Az egyszerűségi, középkorias hallásmód*, amely egyrészt a dallamszövés lineáris elgondolásában, másrészt a hangszeres zenei hangzás „dallam–dudabasszus–ritmus” hármasságában nyilvánul meg. (Ezt szolgálják: a duda, a tekerő, a doromb, a cítera, a hegedűgardon együttes, egyes dunántúli vonószenekekarok, vagy a bihari román hegedű-duók, ill. a máramarosi hegedű–gitár párosok, az eleki klarinét–dob együttes).

2. *Az újkori európai többszólamúság kialakította hallásmód*. (Ennek szellemét tükrözik a szinte modálisan harmonizáló közép-erdélyi vonóstriók,⁴ a kezdetleges, de már funkciósan értelmezett [tonika–szubdomináns–domináns] harmóniakat alkalmazó dél-erdélyi

⁴ Vö. Avasi Béla: „A székeli banda harmonizálása”, in: *Néprajzi Értéktár* (1954)

6. Balla István szentesi tekerős (Dincsér Oszkár felvétele, 1939)

és dunántúli együttesek, a romantikus harmóniafüzéssel élő kalotaszegi és felsőmagyarországi együttesek stb.).

E hallásmódok évszázados mintákat követtek, melyek segítségével egy-egy generáció mindig egészen pontosan és határozottan kialakíthatta a maga igényeit. Ékes bizonyíték erre a zenész és közönségének kapcsolata. Mit kellett ugyanis a zenésznek játszania? Azt, ami minden táncoló fejében ott zengett. Ebből állt a zenész szolgálata. S ha nem jól húzta, baj volt, mert összezavarta a közösség minden tagjában belülről hangzó muzsikát. (A zenész sohasem „hagyományörző”, inkább „hagyománykövető”!) Kodály megfigyelése még szinte napjainkra is igaz: „Hangszeres zenére nézve: hallgató az egész nép. Ott az előadás egyesek, kevesek dolga. Akár cigány, akár népbeli a zenész: egyedül, vagy kevesedmagával áll szemben a hallgató tömeggel. Nem teljesen passzív a tömeg: erre a zenére járja a táncot, és nagyon megérzi, ha nem kedvére való módon játsszák. Ellenőrző, válogató, meg tudja különböztetni a jobbat. 1910-ben mondta egy fiatal falusi cigány Erdélyben: legnehezebb az öreg székelynek muzsikálni. Ahogyan ő kívánja, fiatal cigány nem is igen tudja már.”⁵

Kodály azt is írja, hogy a „cigány sohasem használ: citerát, furulyát, dudát, harmonikát, dorombot, tekerőt. A pásztorkürt és kanásztülök inkább foglalkozási eszköz, mint zenei hangszer...”

Ebből kiviláglik, hogy a „hivatásos zenészek”, akik az új hallásmód szolgálatában látnak nagyobb jövőt – hacsak valami különleges okuk nincs erre – nemigen foglalkoznak az elavult divatokkal. A régiebb hallásmódhoz kapcsolódó alkotások és az azok megszólaltatásához szükséges eszközök így leginkább a paraszti öntevékenység terepére szorultak vissza.

⁵ Kodály: *A magyar népzene* (Bp., 1973), 81. old.

7. Albrecht Dürer dudást ábrázoló metszete 1514-ből

Népi hangszerek

A fentiekben vázolt hallásmódokból fakadó igényeket sokféle eredetű és típusú *hangszer*, illetve ezek *együttese* szolgálhatja ki. A tapasztalat azt mutatja, hogy nem egyszerűen a hangszerek adottságai szabták meg a velük előadható zene karakterét, hanem a mindenkori kívánalmak, a zenei hangzásigény alakította ki a használandó zene-szerszámok körét, és határozta meg azok lehetőségeit.

„Hogy mi *népi*, azt természetesen nem a primitívség szabja meg, hanem kizárólag annak alapján döntjük el, mennyire vert gyökeret, milyen szerepet tölt be a nép zenei életében, szokásaiban. A népi hangszer fogalma igen tág gyűjtőfogalom; beletartozhat minden hangszerfajta, ősi vagy újabb keletű, házi vagy gyári készítésű: a levélsípoktól a klarinétig, a köcsögdudától a nagybögőig.

A magyar népi hangszer nem attól magyar, mintha csupán nálunk fordulna elő. [...] A ma ismert hangszerfajták mind ősi gyökereűek, és ugyancsak régóta váltak az emberiség közös tulajdonává. Mindenki örökölte, kapta, átvette valahonnan. Terjedésüknek még csak nyelvi akadály sem állt útjában. Egy-egy hangszer tehát olyan mértékben magyar, amilyen mértékben a mi népünk hagyományába is beépült.”⁶

A legfontosabb magyar népi hangszerek – Sárosi Bálint csoportosítása szerint⁷:

1. **Idiofon** (=önmagában hangzó) **hangszerek**: deszkadob, ke-replők, facimbalom, kolomp, csengő, láncosbot, círokhegedű.

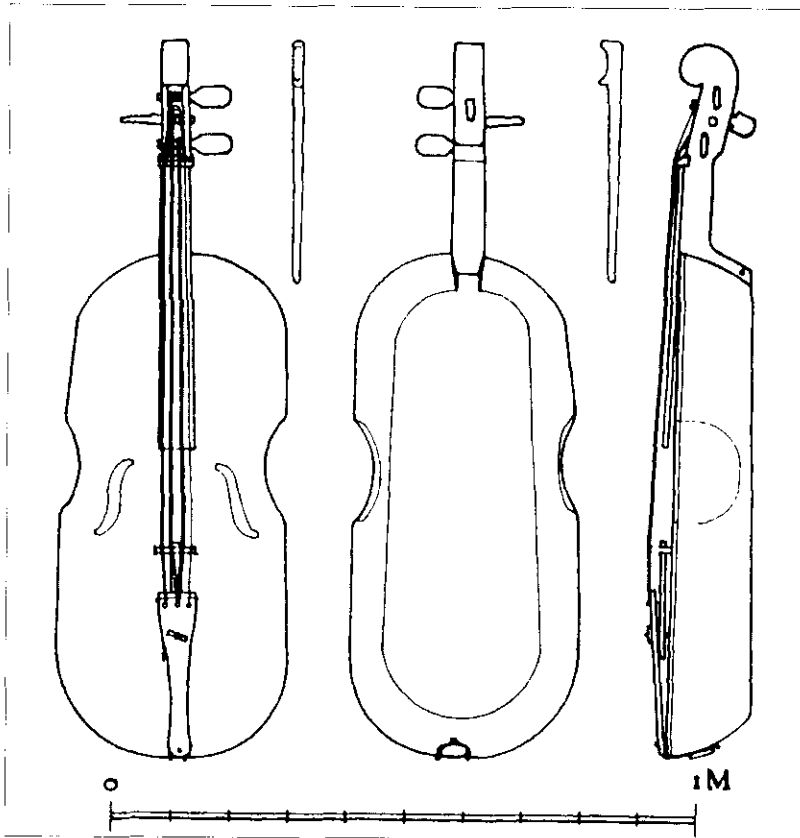
2. **Membranofon** (=rezgésbe hozott *hártya* révén megszólaló) **hangszerek**: dobok, köcsögdudafélék, fésűre szorított cigarettapapír, nádduda.

3. **Chordofon** (húros) **hangszerek**: citera, cimbalom, tambura, hegedű, tekerő, koboz, gardon.

⁶ Sárosi Bálint: *Népi hangszereink* (Bp., 1981)

⁷ Uo.

4. **Aerofon** (= *levegő* rezgése révén megszólaló) **hangszerek:** levélsípok, harmonika, szájharmonika, fakürt, trombita, kanásztülők, furulyafélék (tilinkó, peremfurulyák, pánsíp v. nádimuzsika, lopótök-, illetve napraforgóduda, harántfurulya, cserépsípok, fűzfasíp, hatlukú furulya, hosszú furulya, háromlukú nagyfurulya, kettős furulya), nyelvsípok (nádsíp, töröksíp, tárogató, klarinét), duda.

8. Gyimesi ütőgardon feltnérési rajza

Hangszeregyüttesek

I. **Alkalmi** csoportosulások (melyeknek nincs hagyomány által megszabott hangszerösszetételük és létszámuk), pl. citeraegyüttesek.

II. **Állandó** együttesek, melyeknek hosszabb hagyományban és nagyobb területen kialakult egységes karakterük van: meghatározott létszám, meghatározott hangszerek, valamint sajátos együttes játéktípus. Tagjai félhivatásos vagy hivatásos zenészek.

1. *Hagyományos*, de ma már nem jellemző társulások: hegedű-duda, klarinét-tekerő, klarinét-dob.

2. *Egynemű hangszerekből álló* együttesek: pl. az országszerte elterjedt vonós együttesek (hegedű-kontra bőgő), az ország déli részén és a Duna mentén hallható tamburazenekarok, rezesbandák).

3. *Vegyes összállítású* együttesek (vonós cimbalmos, vonós pengetős, vonós-cimbalmos-fúvós kombinációk).

9. Petrich András: Cigánybanda. 1820-30-as évek. MTA Könyvtár, Kézirattár.

A közreműködő zenészek szerint két jellegzetes együttes-típust különböztetünk meg:

232

a. Cigányzenész-együttesek. Hagyományosan *hivatásos* muzsikusból állnak, akik mindig a *megrendelők* által kívánt zenét játsszák. A megrendelők lehetnek különféle etnikai vagy társadalmi osztályokhoz tartozó csoportok, akik a legkülönbébb stílusbeli és repertoárbeli elvárásokkal léphetnek fel.

330

325

A *zenekar összetétele* a helyi igényeknek megfelelően alakul: hegedű gardon, hegedű- cimbalom, hegedű kontra, háromtagú vonószenekar (prím, kontra, bőgő). Az országszerte legtipikusabb felállítás: vonószenekar, mely gyakran kiegészül cimbalommal, esetenként klarinétal és esellóval is. Jellemző törekvésük a mindenkori piaci helyzethez (= divathoz) való gyors alkalmazkodás.

10. Szatmárlelei paraszzenészek az 1980-as székelyudvarhelyi Táncháztalálkozón

b. Parasztbandák (vagy *magyar bandák*). E rézfúvós ill. vonós-cimbalmos zenét játszó műkedvelő jellegű együttesek lényegében a cigány együtteseket utánozzák. Mivel nem hivatásos művelői

11. A bogyiszlói zenekar a budapesti Kassák klubban (1984)

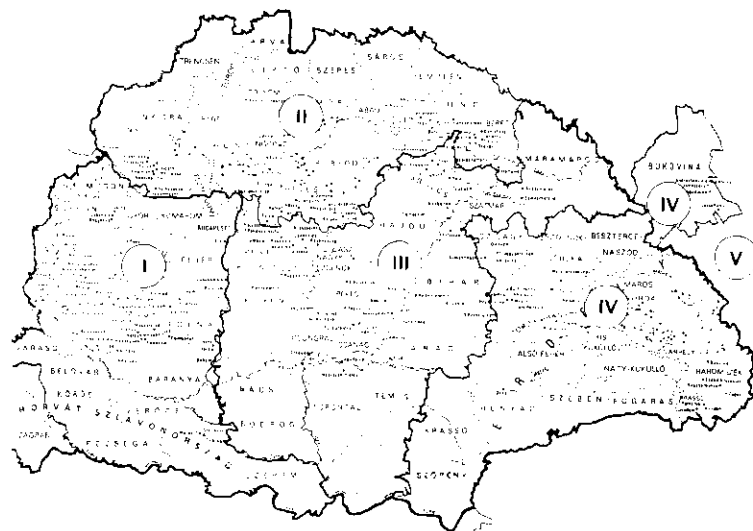
a zenének, ezért a divatot kevésbé tudják követni, emiatt tehát hagyományosabban, „parasztosabban” játszanak azoknál.

Népzenei dialektusok

A népzene nyelvének földrajzi jellegű tagolódására először a nyelvész Vikár Béla figyelt fel a század elején: „A dallamok több zenei fő dialektushoz tartoznak, amelyeken belül alldialektusokat vehetünk észre. Miként a nyelvi – beszélt – tájszólás földrajzilag sokszor egymástól messze eső területeken oszlik el, úgy vagyunk a zenei tájszólásokkal is. [...] A zenei tájszólás - vizsgálataim szerint - a mennyire ma hozzávetőleg vélhetjük, megfelel a nyelvi tájszólásnak, olyanira, hogy ettől el sem választható.”⁸

⁸ Vikár Béla: „Élő nyelvmemlékek” (Bp. 1901) in: *Ethnographia* Klny., (Bp., 1901), 14. old.

Bartók Béla az ő eredményeit is hasznosítva, már határozottan kitűzi a magyar népzene főbb dialektusterületeinek határait: „Az egész magyarlakta terület négy zenedialektus-területre osztható fel:

- I. a dunántúli,
- II. a felső-magyarországi a Dunától és Tiszától északra,
- III. a Tisza-vidéki vagy nagyalföldi és
- IV. az erdélyi (ideszámítva Bukovinát)

zenedialektus-terület. [...] Megjegyzendő, hogy zenedialektusbeli eltérések csak az ún. régi stílus dallamanyagában észlelhetők, tehát ez a felosztás a dallamoknak csak erre a részére vonatkozik.”⁹

E felsorolásból csak Moldva magyarlakta területei hiányoztak, ahonnan akkor még nem álltak rendelkezésre adatok. Domokos Pál Péter, Veress Sándor és Lükő Gábor gyűjtőmunkája nyomán azután egy ötödik (*moldvai*) dialektusterület határai is kirajzolódtak.

343
169

⁹ Bartók: *A magyar népdal* (Bp., 1924). VIII. old.

A felhasznált és ajánlott irodalom

ÁLTALÁNOS, ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

- Bartók Béla: *A magyar népdal* (Bp., 1924)
„Írások a népzeneről és a népzene kutatásról”.
in: *Bartók Írásai 3. kötet*. Közreadja: Lampert Vera.
lektorálta és szerkesztette: Révész Dorrit. (Bp., 1999)
- Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország zenetörténete II.* (Bp., 1990)
- Dobszay László: *Magyar zenetörténet* (Bp., 1984)
A magyar dal könyve (Bp., 1984)
- Kodály Zoltán: *A magyar népzene* (Bp., 1937)
- Kósa László – Filcp Antal: *A magyar nép táji-történeti tagozódása* (Bp., 1975)
- Ortutay Gyula (szerk.): *A magyar folklór* (Bp., 1979)
- Rajeczky Benjamin (szerk.): *Magyarország zenetörténete I.* (Bp., 1988)
- Sárosi Bálint: *Cigányzene...* (Bp., 1971)
Magyar népi hangszerek (Bp., 1973)
Zenei anyanyelvünk (Bp., 1973)
A hangszeres magyar népzene (Bp., 1996. 2008)
A cigányzenekar múltja 1776–1903. Az egykorú sajtó tükrében (Bp., 2004)
- Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve* (Bp., 1947)
A Magyar Zene Évszázadai I–II. (Bp., 1959–1961)
- Szendrei J. – Dobszay L. – Rajeczky B.: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II.* (Bp., 1979)
- Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa I. II.* (Bp., 1976)
A magyarság népzeneje (Bp., 1981)
- Vikár László: *A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai* (Bp., 1993)
- Zolnay László: *A magyar muzsika régi századaiból* (Bp., 1977)
Népi hangszereink (Bp., 1981)

SOROZAT

- Vargyas Lajos (szerk.): *Népzene és zenetörténet I–IV.* (Bp., 1972–1982)

ÖSSZEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK

- BÖI = *Bartók Béla összegyűjtött írásai I.*
Szerk.: Szöllősy András (Bp., 1967)
- Kodály Zoltán: *Visszatekintés I–III.* Szerk.: Bónis Ferenc
(Bp., 1974–1989)
- Rajeczky Benjamin: *Írásai.* Szerk.: Ferenczi Ilona (Bp., 1976)
- Lajtha László: *Összegyűjtött írásai I.* Szerk.: Berlász Melinda
(Bp., 1992)

TANULMÁNYOK

- Avasi Béla: „A széki banda harmonizálása” in: *Néprajzi Értesítő* (Bp., 1954) 25. old.
- Bartók Béla: „A hangszeres zene folklóre-ja Magyarországon” (1908) in: BÖI/5
„A magyar katonadalok dallamai” (1918) in: BÖI/6
Foszlányok az alföldi duda emlékeiből (Bp., 2007)
A tekerőlántról – Dalok öt híron (Bp., 2007)
- Hankóczy Gyula: „Zene” in: *A magyar folklór* (Bp., 1979), 446. old.
- Olsvai Imre: „Zene” in: *A magyar folklór* (Bp., 1979), 446. old.
- Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje* (Bp., 1993)
- Pávai István (szerk.): *A népzene kutató Kodály Zoltán* (Bp., 2008)
Bartók Béla, a népzene kutató (Bp., 2008)
Vikár Béla népzenei gyűjteménye (Bp., 2006)
- Sebő Ferenc: „Megjegyzések a magyar siratódallam kérdéséhez” in: *Új Zenei Szemle* (1954), 48. old.
Népzene és történelem (Bp., 1954).
- Szalay Olga – Rudasné Bajcsay Márta (szerk.): „Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése” in: *Magyar Népköltési Gyűjtemény XV. kötet.* (Bp., 2001)
- Szomjas-Schiffert György: *A finnugorság ősi zenéje nyomában* (Bp., 1965)
A finnugor zene vitája 1–2. (Bp., 1976)
- Vargyas Lajos: „Ugor réteg a magyar népzeneben” in: *Zenetudományi Tanulmányok I.* (Bp., 1953), 611. old.
A magyar zene őstörténete 1–2. in: *Ethnographia* 91 (1980). 1–34; 192. old.
„Magyar népköltészet” in: *Magyar néprajz* VI. kötet (Bp., 1988)
- Veress Sándor: „Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között” in: *Ethnographia* (1931), 133. old.
Moldvai gyűjtés (Bp., 1989)
- Vikár Béla: „Élő nyelvm emlékek” in: *Ethnographia* Klny. Szerk.: Hornyánszky (1901), 14. old.

MAGYAR NÉPDALSTÍLUSOK

A strófikus magyar népdalokat két fő csoportra osztjuk. Az elsőbe tartoznak az úgynevezett „régí-”, a másodikba pedig az „új stílusú” népdalok. E csoportok nagy részét a sok száz típusból összeálló „stílus-tömbök”, kisebb részét a típusba nem sorolható egyedi dallamok alkotják.

Az első főcsoport („régí”) elnevezése valójában gyűjtőfogalom: arra utal, hogy itt találhatók mindazon stílustömbök, amelyek az új stílus (1880-tól tetten érhető) kialakulása előtt keletkeztek. E tömbökben több évszázad stílusöröksége halmozódott fel. Az egy stílusban összekapcsolódó stílusjegyek néha egészen eltérő korszakokból származnak, hiszen egy-egy régi fordulat vagy dallammenet új divattal párosulva sikeresen átmenthette magát újabb évszázadokra is.

Mai tudásunk szerint a magyar népzene legrégebbi fennmaradt stílusainak emlékét a *pszalmodizáló* és a *diatonikus sirató*-dallamok őrzik.¹ Mindkét stílus kialakulása az európai középkort megelőző századokra nyúlik vissza, s abból a zenei köznyelvből származik, melyet már az ezredforduló Európája is ősi örökségként dolgozott fel, midőn azt a liturgikus gyakorlat számára stilizálta, rendezte és rögzítette.²

A *pentaton ereszkedő dallamok* nagy tömegének befogadása viszont a magyarság őtörök kapcsolataira utal.

De nyomot hagyott 20. századi gyűjtéseket megért népdalainkon az európai középkor, majd az újkor számos divatirányzata is. Óvatos hozzáértéssel egyházi, iskolai énekek, szokásdallamok, szórakoztató és tánczenék, históriás énekek egymásba átalakuló, vagy új aktualitásukhoz kapcsolódó műfajainak sokaságát hámozhatjuk ki belőlük

¹ Dobszay László: „Sirató stílus” in: *A magyar népdaltípusok katalógusa I.* [a továbbiakban: MNTK I.] (Bp., 1988), 235. old.

² Szendrei Janka: „Pszalmodizáló stílus” in: MNTK I. 63. old.

(archaikus kis ambitusú dallamok, dudanóta–kanásztánc–mulattató stílus, rubato pásztor réteg, újabb stílusú kis ambitusú dallamok, dūr ereszkedő dallamok, a „Rákóczi” dallamkör, emelkedő szerkezetű dallamok, verbunkos, magyar nóta).

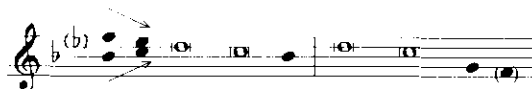
A 19. század egy „forradalmian” új népzenei stílus kibontakozását hozta a Kárpát-medencében. Ez a tömb (az „új stílus”) formailag meglehetősen egységes, nagyszámú és szilárd típusokból áll.

Pszalmodizáló (v. pentaton sirató) stílus

A „pszalmodizáló” megjelölés a gregoriánnak formailag hasonló zsol-tártónusaira utal, de nem az abból való származásra. Mivel a legtöbb analógiát az ősi liturgikus dallamanyag, a gregoriánus kínálja, sok kutató arra következtetett, hogy abból is származik. Mai elképzelésünk szerint azonban mindkettő egy náluknál is régibb ó-európai zenei köznyelvből eredeztethető, melyből a liturgikus gyakorlat épp úgy merített (stilizálva, rögzítve és rendezve azt), mint a magyar hagyományanyagban ma is élő stílus. A nemzetközi rokon dallamok is megerősítik, hogy mindkét esetben ennek a régi európai – talán mediterrán vidékről kisugárzó – dallamkultúrának más-másképpen elsajátított, variált és megőrzött maradványairól van szó.

A stílus dallamai kis hangterjedelmű, szabad formájú, recitatív jellegű formákból szilárdultak idővel kötött strófákba. Az eredeti, recitatív alakot a moldvai (stagnáló) és gyimesi (ereszkedő) siratók mutatják.

A dallamozgás a kis lépéseket kedveli, s mindig pentatonikus szellemű. A szakaszok kezdetén emelkedő (dó-re-mi), vagy ereszkedő (szó-fi-mi) motívum vezet a recitáló sávba.

A négysoros alakok is csaknem kivétel nélkül *parlando* jellegűek; általában ballada és keserves szövegek fűződnek hozzájuk. A mű-

zenei kölcsönhatás (néhány, a stílus egészét nem érintő gregorián átvételtől eltekintve) elhanyagolható. Ereszkedő formái olykor elhatárolhatatlanul érintkeznek a pentaton ereszkedő, kvintváltó stílussal. Csak Erdélyben és Moldvában éneklük.

Parlando ♩ = 92 MF 1263a Gyergyóalfalu (Csik) 1910. KZ.

Szívárvány havasán felőtt rozmaringszál, Nem szere ti helyét, el akar bujdosni.

Ki kell onnat venni s új helybe kell tenni, Ki kell onnat venni s új helybe kell tenni.

Példák

A. (jellemzőek): 1, 2, 3, 4, 7.³

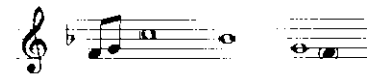
(KV: 29. old./1, 29. old./2, 35. old./2; 52, 95, 122, 125, 176, 178.)

B. (származékosak): 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12.

(KV: 142, 164, 171.)

Tetraton dallamok

A pentaton recitatív stílustól megkülönböztetve, önálló, zárt, kicsi zenei réteggként tartjuk számon a négy hangból építkező tetraton dallamokat. Nem eldöntött kérdés, hogy ezek az archaikus dallamok recitatív stílusaink egy ősbib rétegét, vagy más pentatónia előtti örökségünket őrzik-e. Mivel régebbi gyűjtésekben elég ritkán fordulnak elő – főleg Gyimes-völgyi és moldvai csángók köréből – újabb balkáni hatás sem zárható ki.

Példák: 13, 14.

³ A vastagított számok kötetünk (351–417. oldalain található) dallampéldáira vonatkoznak. A normál számok az 1969-es kiadású Kodály-Vargyas példatár (KV), illetve a Magyar Dal Könyve (MDK) dallamaira utalnak. Könyvünk digitális változatában egy ennél jelentősen bővebb példatárt találhat az olvasó.

Diatonikus sirató stílus

Eredetileg szabad sorszerkezetű és szabad sorhosszúságú zenei anyag, amelyre a hagyomány adta kereteken belül szabadon rögtönztek *epikus–szertartásos szövegeket*. Ezt a stádiumát őrzik a stílusnak nevet adó recitált *síratódallamok*. Esetenkénti, véletlen szabályozódások régen is felléphettek; valószínűleg a középkor végére alakultak azonban ki, és a 16–17. században kristályosodhattak típusokká a *kötött* (szótagszámú és sorszerkezetű) strófikus alakok, frig vagy dör zárlattal. Megszilárdulásuk után az 5 (4) 2 kadenciaképlet vált leggyakoribbá. Olykor utólagos szekvenciázó szerkesztésnek is teret adott.

A. (Parlando, 2-es főkadenciával)

Poco parlando ♩ = 132

Ghymes (Nyitra) 1906. KZ.

Mit búsulsz kenyeres, mikor semmid sincsen, Jó az Isten, jót ad, légy jó reménységben!

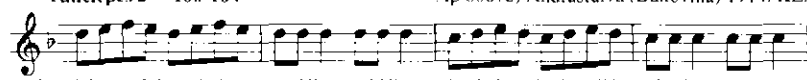
Jaj, hogyne búsulnék, én kedves pájtásom? Ma é - lem vilá - gom, holnap bujdo - sásom.

Példák: 15, 16, 17, 18, 19, 20.
(KV: 334, 349, 351, 359, 362.)

B. (Giusto, 4-es főkadenciával)

Tánclepés ♩ = 100-104

Ap 6007c) Andrásfalva (Bukovina) 1914. KZ.

Meghót, meghót a cigányok vajdája, vajdája, A cigányné sátorfáját siratja, siratja.

Gyáre gyapár bingyáskule gajdula, gajdula, Hoppingále szavalingi - szuszki, szuszki.

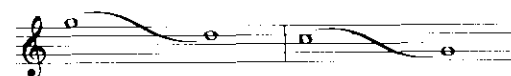
Példák: –
(KV: 62, 118, 154, 234, 245.)

Műfajt tekintve: egy ideig dominálnak a régi epikus–szertartásos szerepből magyarázható, mindig *parlando* alkalmazások (históriás énekek, balladák, halottas és zsoltáros énekek, később ezek származékai: koldusénekek, betyárballadák). Valószínűleg a 16. század végétől terjed el giusto tánczenei alkalmazása, majd lírai dalokon át a 19. századi nótáig tartó utóélete. A stílus országosan ismert, s egész élettörténete során műzenei kölcsönhatások jellemzik (énekmondók, históriások, egyházi zene, hangszeres zene, félnépi műköltészet).⁴

Pentaton ereszkedő–kvintváltó stílus

A pentaton ereszkedő dallamok nagy tömegének befogadását a népzene kutatás a nagy ötörök népek hatásának tulajdonítja, akikkel a magyarság az 1. évezred közepétől szinte a honfoglalásig politikai közösségben élt.

E dallamok nagy ambitusúak, melodikusak, kedvelik a kifejező nagyobb hangközlépéseket, *hangzási keretük az oktáv*; az ereszkedő dallamot szívesen osztják két szakaszra, két centrális hang köré rendezve a motívumokat („diszjunkt pentatónia”).

Ebből az elrendezésből kristályosodhatott ki a *kvintváltó stílus*, mely a magyar nép hallásmódját oly nagymértékben befolyásolta, hogy még más stílusokat is magához idomított. A Volga–Káma vidékén gyűjtött dallamokban feltűnő magyar és cseremis–csuvas dallam-párhuzamok – túl a zenei vonatkozásokon – östörténeti kérdések felé

⁴ Dobszay László: „A magyar dal stílustörténete” in: *A magyar dal könyve* (Bp., 1984), 557. old. – A továbbiakban: MDK.

vonzották a kutatók figyelmét. Az újabb kutatások azonban – a hatások irányával és korával kapcsolatban – óvatosságra intenek.⁵

Stílusrétegei:

A. A pentatónia hangjait egyenrangúan kezelő, nyomokban kvintváltó, régi dalok, melyeknek legklasszikusabb alakja a négykvartos (l-m, s-r; r-l, d-s) „Páva”-csoport.

Parlando, ♩ = 350 MF 3221b) Surd (Somogy) 1935. SV.

Rő pülj pá va, rő pülj, Vár me gye há zá ra,
A sze - gény ra - bok - nak sza - ba - du - lá - sá - ra.

Példák: –

(KV: 1, 4, 12, 13, 21, 31, 35, 39.)

B. A merevebben kvintváltó és pentatóniában is szegényedő (pienhangokkal feltöltődő) csoportok.

Csabaesőd (Békés) 1956. PG.

Lir - re gye - re, a - merre én, Majd meg - tu - dod, hol la - kom én,
Vi - asz gyer - tyát é - ge - tek én, Bar - na kis - lányt ked - ve - lek én.

Példák: 25.

(KV: 63.)

⁵ Vikár László: *A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai* (Bp., 1993), 168. old.

C. A kétütemes motívumok ismétlésével vagy szekvenciázó ismétlésével kibővített (hatsoros) – talán hangszeres eredetű – kvintváltó darabok, valamint a „Citrusfa” csoport (1. sor g'-c 2. sor g'-d)

Tempo giusto, ♩ = 126 MF 1636a) Rafajnaufalu (Bereg) 1912. BB.

Zö - rög a ko csi, pat - tog - tat Jan - csi, Ta - lán ér - tem jön - nek,
Jaj, é - des a - nyám, sze - rel mes daj kám, De ha mar el visznek.

Példák: 23, 24; 22.

(KV: 18. old./1, 19. old./1, 34; 346.)

D. Szeszélyes dallamvezetésű, más (pl. pszalmódizáló) stílusok felé mutató csoport.

Rubato, ♩ = kb. 80 Ap 5133a) Hárskút (Gömör) 1963. VL.

Ló ra, csi kós, ló ra, El szaladt a mé nes, El szaladt a mé nes,
Nem maradt a ta nyán, e gye dül a nyer ges, e gye dül a nyer ges.

Példák: 21.

(KV: 2, 8, 9.)

E. A pentatóniát már csak emlékként őrző creszkedő tételek a legújabbak (18–19. század). Alkalmazkodó ritmusuk az új stílust készíti elő.

Tempo giusto MF 288b) Kecskemét (Pest) 1899. VB.

El - sza - ladt a lo vam Cid rus - fa - er - dő - be,
El - szakadt a nyal - ka csiz - mám a ló - ke - re - sés - be.

Példák: –

(KV: 24. old./1.)

Ereszkedő pentaton-pásztor réteg

Valószínűleg a pentaton ereszkedő stílus származéka az a formailag jól elkülöníthető tömb is, melyet használóinak jellegzetes előadásmódja miatt „rubato pásztordal”-nak nevezhetünk. A szeszélyes, nagy ellentéteket összekapcsoló előadási módor a dalok formáján is nyomot hagyott. Kialakulása talán a késő középkorra vagy a 16–17. századra tehető. 19. századi kedveltsége lehet az oka, hogy ez a régi stílus még ma is eleven. A nyelvterület egészen megtaláljuk, bár Erdélyben ritkábban fordul elő.

Példák: 26.

(KV: 128; 23. old/1, 101, 113, 114.)

Dúr ereszkedő rétegek

A középkorban Európa-szerte kedvelt dúr jellegű ereszkedő dallamok nálunk a 18. századi diákdalkészletben terjedtek el, és váltak népszerűvé. A szerkezetet (melyben többek között a kvintváltás is megjelenik) a század meglehetősen sablonos motívumai töltik ki. Mindez egy beszűkültebb szemléletű, elmaradottabb zenei háttérrel tanúskodik. E dalok hatása a 19. századi műdalokban is fellelhető.⁶

⁶ Dobszay: *A magyar dal könyve* (Bp., 1984), 563. old.

Lsz. 34871 Szany (Győr) 1955. Pl.

Példák: 27.

(MDK: 174, 318, 433.)

Dudanóta-kanásztánc (mulattató) stílus

Valószínűleg a középkori Európa mulattató-joculátor hagyományának leszármazottja. Szövegmotívumainak nagy része ebből a néha vaskos humorú neveltető készletből tartott fenn emlékeket. Zenei rokonsága középkori európai tánczenében, vágáns dalokban, olykor „magasabb rendű” műfajokba (liturgikus játék, többszólamúság, tropusok) beillesztett „könnyűzenei” szakaszokban mutatható ki. Elterjedtsége országos népszerűsége vall. Egész Nyugat-Európában és a történelmi dallamok között is sok található belőlük.

Formai jellemzők:

A **dallam** kis motívumokból, mozaikszerű szerkesztéssel épül fel. A szerkezet nem stabil (sok változat!). Jellegzetes ritmuskategóriákhoz kapcsolódik (duda-, kanásztánc).

A. Duda-ritmus

Tempo giusto, ♩ = 94-106

Ap 4055c) Dévaványa (Békés) 1960. SB.

Példák: -

(KV: 252, 258.)

B. Kanásztánc-ritmus

Moderato Ap 7925e) Korond (Udvarhely) 1955. GJ.

El - vesz - tet - tem a kecs - ké - ket, megver - a - nyám ér - te.
A - mott lá - tok fe - ke - té - ket, vajjon nem a - zok - e?
Jaj, a - zok nem a - zok, a - zok szenes - csu - ta - kok. S többet nem a - lu - szok.

Példák: -
(KV: 291, 292.)

A **szövegre** jellemző a vegyes mulattató, táncnóta anyag, táncszók, párosítók, nonszensz szövegek, halandzsák, kryptádiák. Gyakoriak a középkori műformákra visszavezethető szövegek is (gúnydalok, csúfolódók: pl. „Jöjjön haza édesanyám”, rossz asszony-, részeges asszony-, részeg ember-csúfolók stb.).

C. Formailag e dalok egyik csoportjával állnak rokonságban a **kis-kvintváltó dallamok** is. Formaelvük keleti rokon népeinknél is megtalálható, de a középkori európai dallamosságban is kedvelt.

Giusto, ♩ = 77 Lsz. 38556 Nemespatró (Somogy) 1935. SV.

Sze - re - ti a - tik a meggyet, Ketten sze - res - sünk mi egy - gyet,
Jaj, Is - te - nem, Mi - len fűre - sa, Mikor ket - ten meggyünk o - da.

Példák: -
(KV: 24, 74, 165.)

D. A népdaltípusok rendezése során itt kaptak helyet – tisztán mechanikus besorolással – a máshova nem kapcsolható **nagyívű, ereszkedő, kezdősor-ismétlő** formák.

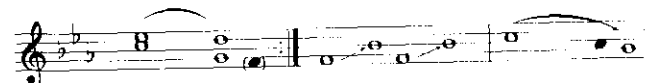
Tempo giusto MF 2239a) Resznek (Zala) 1906. VB.

Két szál pünkösdi - ró - zsa Ki - haj - lott az út - ra.
El - a - kar - her - vad - ni. Nincs ki - le - szá - kit - sa.

Példák: -
(KV: 80, 85, 226.)

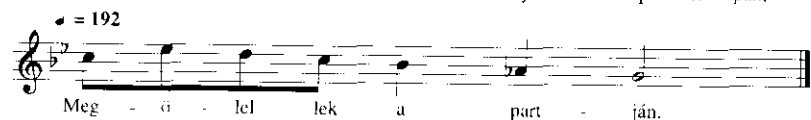
A „Rákóczi”-dallamkör

A 17. században virágzott ki és a következő századokban vett új irányokat a korszak legegységesebb dallamcsoportja (szinte stílusa), a „Rákóczi”-dallamkör. Háttérben részben litániaszerű szokásanyag (hívósort+refrén), részben hangszeres apró-motivika állhat. Elsődleges alkata szerint egy *l-d'* gerinchangokra támaszkodó, majd *ti* vagy *mi* hangon záruló melodikus nagyívből áll, melynek megismétlése után aprózó, giustohoz közeledő, *re-fi-szó* hangokra támaszkodó kismotivika, s végül az első sort visszaidéző, többnyire lassabb tempójú és rövidebb fríg zárósort következik.

Gyakori fejlemény azonban az is, hogy az 1-2. és 3-4. sor egymáshoz igazított sorpárt alkot, későbbi származékokban pedig izoszillabikus formaalkatban is előfordul.

E dallamideált a cseh, lengyel, szlovák zenetörténet is nyilván tartja, nemzetközi, közép-európai kordivatról lehet szó: eredete, szülőhelye még tisztázatlan. A 17-18. század folyamán kialakult belőle egy olyan – főleg hangszeres – stílus is, amely a későbbi verbunkos zene egyik legfontosabb gyökerévé lett.

Példák:

(KV: 70.old./1; 67, 307, 369, 374, 458, 459.)

Régies kis ambitusú dallamok

E dallamok közös jellemzője, hogy a kis hangterjedelmű (pentachord–hexachord) hangsorokból gazdálkodó régies (modális) dallamépítkezés szabadabb formákkal társul.

Túlnyomórészt szokásokhoz kapcsolódnak, szövegeik is régies szerelmi, ünnepi, vagy – a középkorra visszavezethető – irodalmi strófák. Párhuzamaikat többnyire középkori műzenében és az európai népzene legrégiesebb rétegeiben találjuk. A típusok többsége középkori eredetű (vagy azon keresztül egyenesen az ókorra visszavezethető), s csupán egyes alakított, „szerkesztett” típusok látszanak e régi anyag későbbi, 16–18. századi formába öntésének.

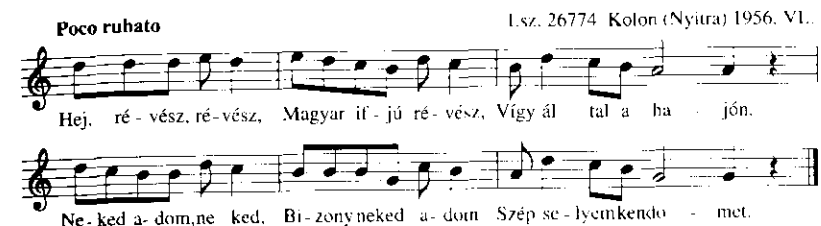
A. Dallamos tónusok

Példák: 28, 32.

(KV: 28.o/2, 75.o/1, 63.o/1; 295, 319, 492, 494.)

A kis ambitusú dallamok külön csoportjaként tartjuk számon azt a dallamcsaládot, melyet – egy jellegzetes szövegkezdet alapján – „Révész” dallamkörnek nevezünk. Jellemzőjük: a központi hangok jellegzetes, kvintről ereszkedő sora, melyeket 3–5 hangból álló motívumok rajzolnak körül.

Példák: 29, 30, 31.

(KV: 209.)

B. Pentachord-kitöltő dallamok

Példák: 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38.

(KV: 228, 491.)

C. Ütempár-ismétléssel induló dallamok

Példák: 39.

D. Kis ambitusú kanász

Lsz. 42981 Menyhe (Nyitra) 1909. KZ.

Példák: 40, 42, 43, 44, 45, 48.
(KV: 47.)

E. „Szó-la-ta-la-szó”

♩ = 70-94

F 1303a) Nyárádremete (Maros-Torda) 1914. BB.

Példák: 36.
(KV: 286.)

F. Megszerkesztett (főleg egyházi) dallamok

Tempo giusto

Lsz. 2233 Gát (Bereg) 1940. PHL.

Példák: 41, 49, 50, 51.

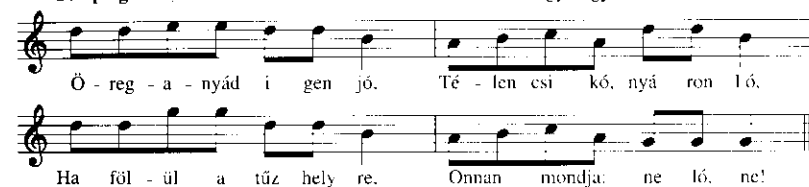
Újszerű kis ambitusú dallamkörök

Ide azok az újabb stílusú típusok tartoznak, amelyek kis vagy abból növesztett közép-ambitusúak, valamint plagális fekvésűek. A kis hangterjedelmű újabb stílusú típusok újabb kori, vagy idegen eredetűre hol dallamosságuk (többnyire harmonikus jellegű dūr, ritkábban moll jellegű), hol szerkezetük (pl. erős terc-, illetve szekund-szekvenciák), hol ritmusformájuk árulkodik. Ezt az általánosan énekelt, variálódó, nagymértékben asszimilált anyagot immár népzenei hagyományunk elidegeníthetetlen részének kell tekintenünk.

Imbolygó karakterű dallamok

Tempo giusto, ♩ = 103

MF 799b) Nagymegyer (Komárom) 1910. BB.

Szekvenciázó jellegű dallamok

Ap 2842c) Kecel (Pest) 1959. SzGy.

Példák: 52, 53.
(KV: 229, 482.)

Sorisméltó dallamok

Tempo giusto, ♩ = 108

Lsz. 34570 Pákozd (Fejér) 1955. KL.

Példák: 54.

(KV: 284, 288.)

Plagális dallamok

Tempo giusto, ♩ = 80

MF 2849c Rábaszövát (Sopron) 1934. VS.

Példák: 55.

(KV: 190, 232.)

Emelkedő dallamszerkezetű rétegek

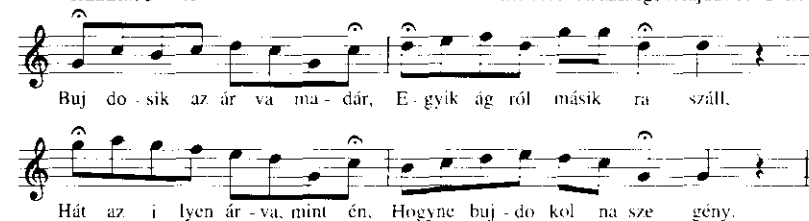
A formai szempontok alapján elkülönített tömb történetileg több forrást egyesít. Egyes csoportjainak (A) gyökerei a 15-17. századba nyúlhatnak vissza (egyházias rétegek, népies műdalok, egyes szomszédnépi hatások keveredése a régi stílusból örökölt motívumokkal és ritmusképletekkel). Sok vonatkozásban az új stílus előzményének tekinthető. Földrajzi elterjedésük általános (talán Erdélyben ritkább), zenetörténeti párhuzamaik kisebb részben a 16-17. századba, nagyobb részt a 19. századba mutatnak. Más csoportjai (B) a „rácsapós” második sorú típusokat gyűjtik egybe. A harmadik csoport (C) anyagában egyre világosabban elválnak az első-második sor fekvése és mondanivalója, és fokozatos közeledés tapasztalható az új stílus felé.

A. „Bujdosik az árva madár”... („Veni Creator” dallamtípus)

Rubato, ♩ = 46

Gr. 11A Tiszacsége (Hajdú) 1942. BP.

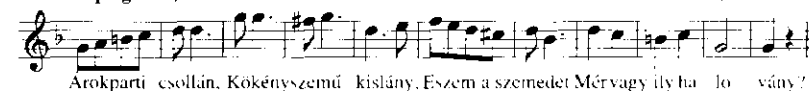
Példák: -

(KV: 44, 94, 186, 231, 384.)

B. „Rácsapós” második sorú típusok

Tempo giusto, ♩ = 78

Lsz. 3314 Galambok (Zala) 1955. PA.

Példák: -

(KV: 262, 102, 196, 368.)

C. Új stílushoz közelítő típusok (Elhatárolódó 1-2. sor)

Poco rubato, ♩ = 108

Lsz. 35473 Páskaháza (Gömör) 1913. KZ.

Példák: 56

(KV: 480, 44. old./2.)

Új stílus

Utolsó közösségi érvényű népdalstílusunk nagy mennyiségű adatot magába foglaló egység, melynek történeti kialakulását illetően még nem zárult le a szakmai vita. A típusok szilárdak, variálódásuk csekély, illetve jól áttekinthető. Bartók „forradalmi fejlődés” eredményének tekinti, amely a 19. század végén jött létre. Kodály régebbiről származtatja a stílus formajegyeit. Egy 18. századi ének („Prussziának királya”) már egyesíti a késő középkortól is kimutatható *emelkedés elvét* (AA⁺ viszony) a *visszatérő szerkezettel* (A X X A). Az új stílus azonban onnan számítható, amikor jellemzőnek tartott alkotóelemei – annak ellenére, hogy külön-külön már szinte valamennyi létezett régebben is – egy új ötvözetként, véglegesen megszilárdult kombinációban jelennek meg. Vargyas Lajos – Bartók álláspontját erősítve – 16 pontban határozta meg a stílusra jellemző kritériumokat.⁸ Ezek közül a legfontosabbak:

1. Visszatérő forma legfeljebb két (A, B) sorral.
2. Oktávnyi, vagy nagyobb hangterjedelem
3. Feszés giusto ritmus
4. Pontozott, szöveghez alkalmazkodó ritmus
5. Autentikus dallamfelépítés
6. Legfeljebb négyütemű sorok (az egyikben legfeljebb alkalmi bővülés lehetséges)
7. Nincs benne elvszerű, végigvitt 3/4 vagy 6/8-os alaprítmus
8. Csak gyöngye (nő-) zárlat lehetséges ♩ : ♩ ♩ : ♩
9. Kötelező kadenciaképletek: I (5) x, I (b3) x (ez ritkán), I (1) x.

A legújabb kutatások eredményesen kísérelték meg a stílus régebbi és újabb rétegeinek – zenei jegyek alapján történő – elkülönítését. A *korai új stílus* lényegében még csak a visszatérő szerkezetet mutatja. Elterjedése az 1850-es évektől az 1870-es évekig követhető. A vargyasi

kritériumok valamennyi elemét a *kifejlett új stílus* tartalmazza, mely az új szerkezetet a lassú csárdással párhuzamosan kialakuló új (4/4-es, pontozott) ritmusrenddel kapcsolta össze az 1870-es években. Elterjedése az 1890-es évekig zajlott le.⁹

Korai új stílusú dallam:

Poco rubato ♩ = 80 Nagyszalonta (Bihar) 1917. KZ.

Ismét el - jött az az ó - ra, El kell menni a csa - tá ba;
Sok a - nya sze - me könnyed - zik, hogy a ti - a vérben fek - szik.

Kifejlett új stílusú példa:

Tánclepés Szeged (Csongrád) 1905. KZ.

Á - tal - mentem én a Tiszán la - di - kon, la - di - la - di - la - di - kon,
Nem tu - dom én, hol lakik a galam bom, hol lakik a galam - bom.
Ott la - kik a vá - ros ba, a har - ma - dik uc - cá ba,
Fe - hér nő zsa, kék ne felejs, i - bo - lya nyí - lik az ab - ta - ka ba.

Példák: 57.

(KV: 385–458.)

⁷ Kodály: *A magyar népzene* (Bp., 1973), 40. old.

⁸ Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje* (Bp., 1981), 336. old.

⁹ Bereczky János: „A korai és a kifejlett új stílus” in: *Zenatudományi Dolgozatok* 1992–1994. (Bp., 1994), 217. old.

A felhasznált és ajánlott irodalom

ÁLTALÁNOS, ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

- Dobszay László: *A sirató stílus zenetörténetünkben és népzeneinkben* (Bp., 1983).
 „A magyar dal stílustörténete”
 in: *A magyar dal könyve* (Bp., 1984)
A gregorián ének kézikönyve. A III. fejezet Szendrei Janka munkája (Bp., 1993)
- Dobszay László: *A magyar dal könyve* (Bp., 1984, 2007)
- Dobszay László – Szendrei Janka: *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve I.* (Bp., 1988)
- Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. A példatárt szerkesztette: Vargyas Lajos (Bp., 1952)
- Rajeczky Benjamin: *Mi a gregorián?* (Bp., 1981)

TANULMÁNYOK

- Bereczky János: „A korai és a kifejlett új stílus”
 in: *Zenatudományi Dolgozatok 1992–1994* (Bp., 1994)
- Dobszay László: A típus-fogalom a magyar népzene kutatásban
 in: *Ethnographia* (1978), 4. szám. 497. old.
 „Egy epikus tónus maradványai népzeneinkben”
 in: *Zenatudományi Dolgozatok* (Bp., 1982), 39. old.
- Dobszay László – Szendrei Janka: „Szivárvány havasán”. A magyar népzene régi rétegének harmadik stíluscsoportja”
 in: *Népzene és zenetörténet III.* (Bp., 1977), 5–101. o.
- Jagamas János: „A magyar népdal régi és új stílusainak kapcsolatairól”
 in: *Zenatudományi Írások* (Bukarest, 1973), 52. old.
- Olsvai Imre: „A magyar népzene anyaga” in: *A magyar folklór* (Bp., 1979), 459. old.
- Pávai István: „Népi táncdallamok” in: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje* (Bp., 1993), 101. old.
- Sárosi Bálint: „Sirató és keserves” in: *Ethnographia* (1963), 117. old.
- Szendrei Janka: „Recitativ típusok a magyar népzeneben”
 in: *Népzene és zenetörténet II.* (Bp., 1974), 65. old.
 „A magyar népdalok új stílusrendjének elveiről”
 in: *Ethnographia* (1975), 484. old.
 „A recitálásról és ún. pszalmódizáló dallamainkról”
 in: *Ethnographia* (1984), 133. old.
- Szabolesi Bence: „Osztyák hősdalok – magyar siratók melódiái”
 in: *Ethnographia* (1933), 71. old.
- Vargyas Lajos: „Adalék a siratódallam eredetéhez”
 in: *Új Zenei Szemle 1954/7–8.* (1954), 46. old.
A magyarság népzeneje (Bp., 1981)

A népdalelemzés főbb szempontjai

HANGSOR

Diatonikus (hétfokú) **hangsor**: egymást követő – módosítások nélküli – 7 hangból álló hangrendszer, mely a különböző méretű másodlépések (kis, és nagy szekundok) egyenrangúságán alapul. (A szekundok sorrendje: 2 nagy + 1 kicsi + 3 nagy + 1 kicsi)

Modális hangsorok: A hétfokú (diatonikus) hangrendszer hangsorának különféle kivágatai (ion, dór, frig, mixolíd, eol).

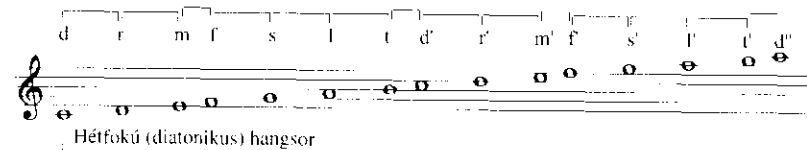
A diatonikus hangsor fokaiból származó különféle (2–7 fokú) hangsorok hagyományos (görög nyelvű) elnevezései:

- 2 fokú = *bichord*,
- 3 fokú = *trichord*,
- 4 fokú = *tetrachord*,
- 5 fokú = *pentachord*,
- 6 fokú = *hexachord*,
- 7 fokú = *heptachord*.

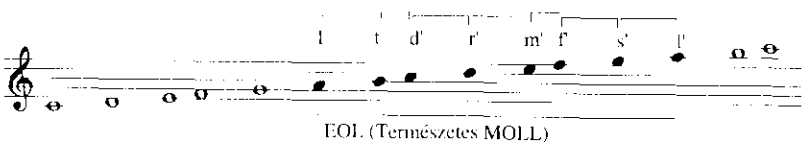
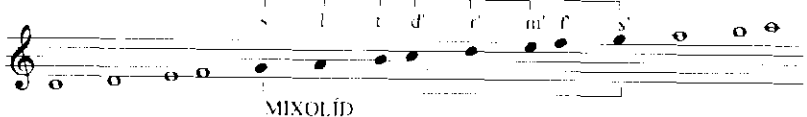
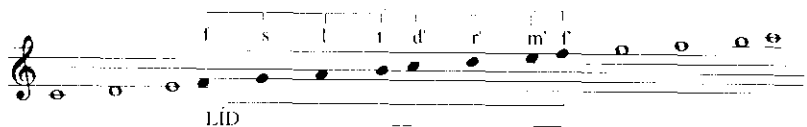
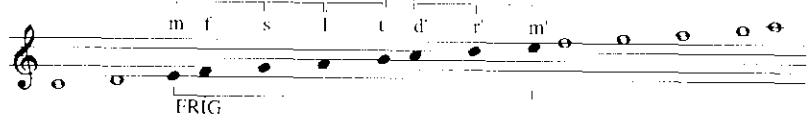
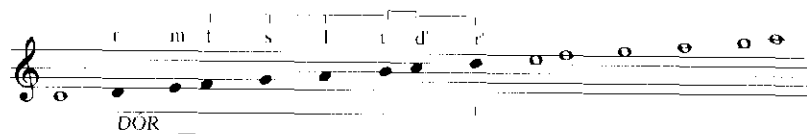
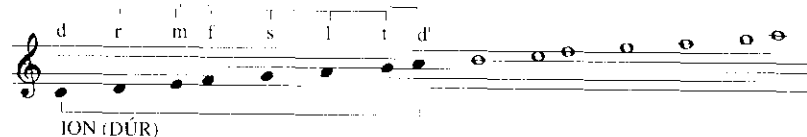
A nem egymás melletti fokokból építkező (tehát nem diatonikus) **hangsorok** elnevezései:

- 2 fokú: *biton*,
- 3 fokú: *tritón*,
- 4 fokú: *tetratón*,
- 5 fokú: *pentatón*,
- 6 fokú: *hexatón*.

A DIATONIKUS HANGRENDSZER

MODÁLIS HANGSOROK

SORSZERKEZET

Az egyes sorokat az *ábécé* nagy betűivel jelöljük.

Pl.: Négy, eltérő sorból álló dallam jelölése: A B C D.

Azonos tartalmú sor más hangmagasságban való megjelenését a nagybetű mellé írt kis számmal jelezzük: A A⁵.

ÜTEMSZÁM (pódia)

A versszak sorainak ütemszáma állhat:

2, 3, 4 stb. ütemből. (Így lehet: **bi-,tri-, tetrapódikus**).

SZÓTAGSZÁM

A versszak (a sorok ütembeosztása szerint) lehet:

izometrikus = egyforma metrikájú [Bartók értelmezése szerint: „egyforma szótagszámú”.¹⁰ A szótagszám-viszonyok jellemzésére újabban inkább az **izoszillabikus** kifejezést használjuk.]

jelölése egy számmal.

Pl.: 8

heterometrikus = különböző metrikájú [Bartók használatában: „különböző szótagszámú”. Ez a mai használatban: **heteroszillabikus**.]

jelölése több számmal, ponttal vagy vesszővel elválasztva.

Pl.: 12, 10, 10, 12 vagy: 12. 10. 10. 12

RITMUS

A versszak (a sorok ritmusbeosztása szerint) lehet:

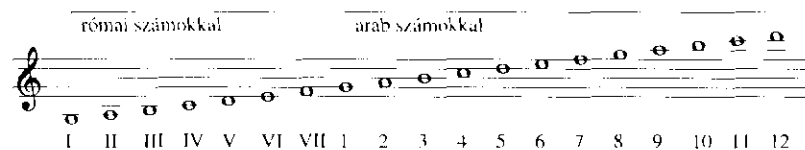
izoritmikus = egyforma ritmusú

heteroritmikus = különböző ritmusú

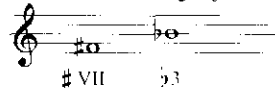
SORVÉGZŐDÉS (kadencia)

Az egységesen g hangra transzponált záróhanghoz viszonyított sorzáróhangok magassága. Jelölése a záróhang (= 1) fölött arab, alatta római számokkal. A számok elé, ha szükséges, értelemszerűen módosítójelek kerülnek (#, b):

¹⁰ Bartók Béla: *A magyar népdal* (Bp., 1924). XII. oldal 1 lábjegyzete.

A módosított hangok jelölése:

Egy négysoros dallam sorzáró hangjait jelző kadenciaszámok – mivel az utolsó számot, az 1-et nem írjuk ki – így festenek: 7 (5) b3. Így a kadenciaszámokból a dal sorainak száma is azonnal kiderül. A második sor (*főkadenciának* nevezett) sorzárója kiemelt fontosságú, ezért ezt zárójelbe tesszük.

A kadenciák, a szótagszám, a sorszerkezet és egyéb formai jellemzők jelentősége nem csupán a népdalok általános elemzésekor, rendezésekor mutatkozik meg. Számos népdalgyűjtemény tartalmaz e szempontok szerinti *mutatókat*, amelyek lehetővé teszik a dallamok zenei szempontok alapján történő visszakeresését.

HANGTERJEDELEM (ambitus)

A dallam legmélyebb és legmagasabb hangját számmal jelöljük: VII–8.

ÉNEKES NÉPSZOKÁSOK

A népszokás – Dömötör Tekla meghatározása szerint – a kultúra hagyományozódásának spontán formája, az a keret, melyben a nép ünnepe és hétköznapija lejátszódik.¹ E keretben előre kialakított szerepek állnak a közösség rendelkezésére, melyeknek eljátszása nem csak kötelesség, hanem jelentősen megkönnyíti az élet nehezebb szakaszainak elviselését.

A tájak, etnikai csoportok, vallások függvényében nagy eltéréseket mutató szokások rendszere történeti képződmény, s mivel a kelet-európai népek körében meglehetősen hasonló körülmények alakították ki, nem csoda, hogy a megkülönböztető jellemvonások elsősorban nem a funkció, hanem a forma terén mutathatók ki.

Az e szokásokhoz fűződő költői formákat (amelyekbe *köszöntő versek, lírai vagy epikus énekek, párbeszédesszínjátékok* egyaránt tartoznak) *szertartásos* költészetnek is szokták nevezni. Közös jellemzőjük, hogy népszokás keretében jelentkeznek, általában valamely cselekmény (rítus) kíséretében.

A rítus-énekek – melyek a népköltészet legarchaikusabb rétegét alkotják –, lényegüket tekintve mágikus varázscselekményt, alakoskodást kísérő varázsenekek,² melyeknek dallamvilága a magyar néphagyomány egyik középkori zenei emlékekben leggazdagabb rétegét

¹ Dömötör Tekla: *Magyar népszokások* (Bp., 1972), 9. old.

² Dömötör Tekla: „A népszokások költészetének definíciója” in: *Magyar Néprajz* 1: (Bp., 1988), 569. old.

1.
Regös ének.

Nyúlak rókák játszadoznak,	— de hó reme, róma.
Bénymoztunk a faluba,	— de hó reme, róma.
Fóris Mózsés udvarába,	— de hó reme, róma.
Ottan látánk rakval házat,	— de hó reme, róma.
Abba látánk vetve ágyat,	— de hó reme, róma.
Küjjel fekszik jámbor gazda,	— de hó reme, róma.
Belül fekszik gyenge hölgye,	— de hó reme, róma.
Közbül fekszik páriza gyermek,	— de hó reme, róma.
Sérkéngeti atyját anyját,	— de hó reme, róma.
„Kej föl atyám kej fel anyám,	— de hó reme, róma.
Mert bejöttek a régiek!”	— de hó reme, róma.
Régi törvény nagy rét ökör,	— de hó reme, róma.
Annak fele regösöké,	— de hó reme, róma.
Hátán hosszan sült pecsénye,	— de hó reme, róma.
Annak fele regösöké,	— de hó reme, róma.
Szarva teli főtt pereccel,	— de hó reme, róma.
Annak fele regösöké,	— de hó reme, róma.
Farka bojtján egy kossó sőr,	— de hó reme, róma.
A maradjon a gazdának,	— de hó reme, róma.
Ködökibe köből komló,	— de hó reme, róma.
A maradjon az asszonynak,	— de hó reme, róma.

Kénos, (Udvarhely vm.) 1903, Fóris Mózsés, Muz. F. 395. 397a). —
Vikár, lej. Bartók.

12. Erdélyi regös ének. Bartók Kodály: Erdélyi magyar népdalok (Bp., 1921)

alkotja.³ A Bartók által „szertartáshoz kötött dalok”-nak nevezett dal-lamesoport tehát ide tartozik.

Énekes népszokásaink jelentős része a **naptári évhez** fűződik (év-szakok váltása, napfordulók, mezőgazdasági munka fázisai, állami és egyházi ünnepek stb.), más része pedig az emberi élet kiemelkedő eseményeihez (születés, házasság, halál). Az ünneplés néha egyes napokra korlátozódik, néha pedig hosszú időszakot felölelő ciklusok-ba szerveződik, mint a *télközépi, a kora tavaszi és május pünkösdi* szokás sorozat.

A télközépi ciklus az évkezdő jellegű népszokásokat fűzi egymásba. Az ünnepi időszak hosszúsága az egymásba bonyolódott, különféle eredetű történelmi változások és naptárreformok eredménye. A téli napforduló körüli (karácsonyi, újévi) évkezdés a napév szerinti idő-számítással együtt honosodott meg, és a római birodalomból sugár-zott szét Európába.⁴ E szertartások közös jellemzője az a néphit, hogy az év kezdetén történő mágikus célú cselekmények, jókívánságok az elkövetkezendő újév során megismétlődnek, ill. beteljesednek. Ezért kell ezt az időszakot minél kellemesebben eltölteni. A sors ilyenfor-mán való befolyásolása mellett igyekeznek „jósolni” a véletlenből is (szilveszteri ólomöntés). A táplálkozási babonák disznóhús fogyasz-tását írják elő (mivel a disznó a házba túrja a szerencsét), a tyúktét tiltja (mert az viszont kikaparja). A láрма, a zajkeltés szokása talán a gonosz hatalmak, az óév kiűzését célozták hajdanában. Ma inkább csak általános ünnepi fektelenség viszi az utcára a nagyvárosok dudáló, petárdákat durrogató népét.

A *lucázás* szokásában (december 13.) még ma is egyértelműen ér-vényesül a régi pogány napfordulós varázslatok mágiája. Makacsul ismételtető dallama, a gyorsan, egy hangon recitált jókívánságokkal a *ráolvasás* technikáját idézi fel.

³ Szendrei Janka: „A naptári ünnepek énekei” in: *Magyarország zenei története I.* (Bp., 1988), 489. old.

⁴ Dömötör Tekla: *Magyar népszokások* (Bp. 1972), 15. old.

Az élő szereplőkkel vagy bábokkal előadott *betlehemezés* drámai játéka a keresztény karácsony fő témáját, Jézus születését jeleníti meg, sokféle eredetű régi kulturális emléket is magába olvasztva egyidejűleg (a pogány alakoskodások, középkori misztériumjátékok, diák ünnepköszöntők stb.)

E régi szokásemlékek közül néhány önállóan is tovább öröklődött. Karácsony, újév előestéjén a falusi gyermekek kisebb csapatai még manapság is ugyanúgy járnak házról-házra egyes helyeken, mint az imént emlegetett rekordáló, középkori diákok, akik fontos ünnepek előtt kis csapatokban jeles házakhoz vonultak (királyhoz, városbíróhoz is!). A falusi *kántálók* az ablak alatt megállva, éppúgy énekkel hirdetik az ünnep eljöttét, mint középkori elődeik, s a jókivánságok elsorolása után nem marad el a háziak adománya sem. (A születés- vagy névnapokat köszöntő rekordációk leszármazottjai a december 26–27-i kiemelt jelentőségű *István és János napi névnapköszöntők* is.) „A máig élő kántáló énekek többsége értékes középkori vagy 16–17. századi dallam, többnyire irodalmilag is értékes szöveg.”⁵

A nyugat-dunántúli *regölés* – a télközépi, karácsonyi, újévi köszöntés Európában általánosan ismert szokásának magyar változata – sok különös, ősi kövületet hordoz magában. „Középkori okleveleink a „reges, regös” megjelölést felhívató világi énekszolgálat elnevezéseként használják, ami az énekmondó, mulattató hivatás folyamatos gyakorlásának bizonyítéka. Az egykori férfi kultusztestületeket, az „örömmondókat” képviselő regösszolgálat hivatása az, hogy „régí szokás szerint” emlékezetbe idézze a nagy napok tartalmát, a karácsonyi „új örömet”. Az egykori mágia azonban már jókivánságokká, jámbor párosító szövegekké szelídült; a kereszténységre tért

⁵ Dobszay László: *A magyar dal könyve* (Bp., 1984), 399. old.

⁶ Ilyen például a refrénben („Haj, regő rejtem”) megbújó, valószínűleg már eredetileg is sok jelentésű „reg” szóeska, amely a varázslás sámánisztikus időkbe visszanyúló szokásait idézi.

⁷ Dobszay László: *Magyar zenetörténet* (Bp., 1984), 74. old.

magyarság cszmerendszerét szolgáló látomásokban a pogány ősképek keresztény misztériumokkal olvadtak össze.

A regöléssel rokon a moldvaiak *hejgetése*, amelynek célja a gabona, a kenyér mágikus úton való biztosítása az új esztendőben.

A tavaszi népszokások két fő ciklusa (a nagyheti–húsvéti és a május–pünkösdi) ünnepkör is sok régiségről tanúskodik. A virágvasárnapi *kiszeajtás* (női ruhába öltöztetett szalmabábu elpusztítása), majd *villőzés* (zöldághordás), mely közvetetten a tél kivitelére és a tavasz behozatalára utal.

Húsvét szokásai a jelképes megtermékenyítést és a rituális megtisztítást szolgálják (locsolás, vesszőzés). Messzi múltba tekint vissza a tojásfestés szokása is. A tojás szinte egész Euráziában a termékenység jelképe.

Pünkösöd a húsvétot követő ötvenedik (görögül=pentekosztész) nap, a Szentlélek eljövételének napja, a keresztény egyház egyik fő ünnepe. A május 10-e és június 13-a között mozgó ünnepben a régi Európa sokféle tavaszi és nyári napfordulós szokása tudott helyet kapni és tovább élni. Magyarországon is sokféle népszokás maradt fenn, melyek közül a legjellegzetesebbek a következők voltak:

1. Ügyességpróbával egybekötött *pünkösdi királyválasztás*;
2. *pünkösdlés* (lányok, fiúk falut végigjáró köszöntése);
3. kislányok termékenységvarázsló *pünkösdi királynéjárása*.

Sok helyen dramatikus gyermekjátékok is kapcsolódnak hozzá (kapusjáték, zöldághordás). A dalszövegek utalásai között kiemelkedő szerepet játszanak az ünnep természetes jelképei: *a zöld ág és a rózsza*.

Szent Iván napja (június 24.) – Keresztelő Szent János születésének ünnepe – egyben a nyári napforduló ideje is. Ez a nap a magyar néphagyományban az év első felének lezárását jelentette mindig, éppúgy mint Európa egész területén. A középkorban nagy jelentőségű ünnep

2/8, a)

I. Dicsőítsétek a Jézus Krisztus! II. Mindörökkén. Amen! I. Kéremasszony, szabad, szabad, csak szepem pünkösddőlő! II. Szabad, szabad, csak szepem pünkösddőlő!

♩ = 324

A - Pün-kös-d nek je-lés nap-ja, Szent-le-lik Is-ten kül-döt-te
E-ro-sa-te-ni hi-ve-ket A-a-pis-ta-lo-kat.
Mely-lyel Kris-tus i-gé-ét va-la Ety-ke-t a-ta-ni-va-ni-nak,
Mi-ko-r men-vén men-y-or-ság-ba Min-dé-nék lát-ta-ra.
Tü-z-e-ba nyel-ve-ke-nek ös-lá-sa, Ugy-mint ös-lek-nek ré-gi-sa
Lé-szall-jon az ö-le-jük-re Nagy-his-té-ben seg-gel.
Di-csér-tes-sek a-tyá-is-ten, Minde-ő-rok-ké Ti-u-is-ten
Szent-le-lik-ke-ly egy-ge-té-m-ben A nagy-U-is-ten-nek.

I. Dicsőítsétek a Jézus Krisztus! II. Mindörökkén. Amen! Megíróm a királyiétokat. Idés-i vagy savangt? O igén ides, neve egy kis asándék!

I. Kössönnyed népeken ha gyerekek, itt elég jól kaplank, csinájunk egyet

♩ = 84 acc. al ♩ = 96 acc.

A-u-tor, pa-cu-tor, Tar-ha-tu-li pa-nos. Mint-se-tek u-ra-got de Is-ten-ti-o-nak.

13. Vitnyédi pünkösddőlő (1938). A Patria hanglemezsorozat kottás melléklete. Bartók lejegyzésének első lapja

4.

... al ♩ = 125

M-meg-ho-ta pas Is-ten pi-nos Pün-kös-d nap-ja, Mi is meg-ho-doz-zuk
ki-vágyánk az-ero-ngát. E-nej-de-nej-de-nej-de, e-nej-de-nej-de-nej-de.
A-mi ki-vágy-nak nem is a-nya-szít-ke, a pün-kös-di har-mat
ró-sa-ból nem-zet-ke. E-nej-de-nej-de-nej-de, e-nej-de-nej-de-nej-de.
A szép-mi-nyer-ke-nek u-ra-cin az ü-lé-sük, A his-ge-re-ké-nek
por-ba he-re-re-sük. E-nej-de-nej-de-nej-de, e-nej-de-nej-de-nej-de.
Ö-reg-em-be-nek-nek csu-to-ra bo-ros-ha, Ö-reg-az-ero-ngok-nak
por-ha-nyol-po-gá-csa. E-nej-de-nej-de-nej-de, e-nej-de-nej-de-nej-de.

I. Dicsőítsétek a Jézus Krisztus! II. Mindörökkén. Amen! (sic)

13. Vitnyédi pünkösddőlő (1938). A lejegyzés második lapja

A MAGYAR RÁDIÓ ÉS A NÉPRAJZI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYE.

Az F 2. számú hanglemez melléklete.

2/a

Gyermekjátékok.

Énekelték: (I) Simon Gizella 10 éves, (II) Horvát Angella 14 éves, Tót Rozália 14 éves, Simon Anna 14 éves, Magyar Ágnes 14 éves, Német Matild 14 éves, Német Erzsébet 12 éves (Vitnyéd, Sopron megye.) 1938 február 7-én.

Lejegyezte: Bartók Béla.

Jegyzet: "A lányok egyik része a felső szöveget, másik része az alsót énekelte.

"Elmosódottan hangzik, mert nem egyformán énekelték.

2/b

a) Pünkösdlő

b) Gyermekjáték

A szöveget mondják: (I) Simon Gizella 10 éves, Horvát Angella 14 éves, Tót Rozália 14 éves, Simon Anna 14 éves, Magyar Ágnes 14 éves, Német Matild 14 éves, Német Erzsébet 12 éves, és (II) Horvát Gáborné 64 éves (Vitnyéd, Sopron megye.) Éneklék a lányok (I). 1938 február 7-én.

Lejegyezte: Bartók Béla.

F. k.: Ország Gyula.

KLÖSZ

14. Patria hanglemezsorozat kottás mellékletének hátoldala a felvételek adataival

volt, amit az is bizonyít, hogy a június hónap magyar elnevezése ekkor „Szent Iván hava” volt. Ezen a napon a fennmaradt hagyományok szerint tűzgyújtás, a tűz átugrálása és sok éneklés adja az ünnepi cselekmény lényegét. Mivel a tűzgyújtásnak gonoszt elűző jelentőséget tulajdonítanak, ezért a tüzet úgy rakják meg (csontot, szemetet téve rá), hogy az nagy füsttel égjen. Fontos mozzanat a szerelmesek nevének összeéneklése, majd a lányok tűzugrása, amelyből a férjhezmenetelükre vonatkozóan lehet jósolni.

A fennmaradt szertartások és költői szövegek tartalmát tekintve azt tapasztaljuk, hogy legalább háromféle tárgyat céloznak meg:

1. Keresztelő Szent János tisztelete.
2. Napfordulót kifejező, misztikus, szimbolikus képek (tűzgyújtás, a világosság, a nap és a hold, a hajnal és az „aranyhajú Mária” emlégetése).
3. Szerelmi varázslás, a tűzugrálás, a párok összeéneklése.

A szokás mai zenei anyaga stílusában világosan középkori. (Általában kis ambitusú, régies, diatonikus dallamokról van szó). A szentiváni ének dalait sorra véve, „abban egyrészt olyan archaikus szokásdallamokat találunk, melyeknek a gregoriánnal való stílusrokonysága nem leszármazás, hanem valószínűleg még a háttérben levő közös alap jelének tekinthető [...] másrészt pedig a középkori énekelt világi lírának, szerelmi költészetnek nyomaira bukkanunk, olyan elegánsan és változatosan szervezett formában, hogy amögött gazdag szertartásos társasjáték körvonalai derengenek. Nem lehetetlen, hogy ebben tudatos művészi alakítás is szerepet kapott. [...] A világi magasművészet – nem lehetetlen, hogy főúri udvar – mellett helyet kaphatott benne az egyház, sőt az iskola zenei hatása is.”⁸

⁸ Szendrei Janka: „A szentiváni ének” in: *Magyarország zenei története I.* (Bp., 1988). 536. old.

A rítusénekek másik nagy csoportja az emberi élet állomásaihoz fűződik. Valamikor a *lakodalom* egyes fázisaihoz meghatározott dallamok tartoztak. Ebből ma már csak a Zobor-vidék hagyományai mutatnak izelítőt.

A temetés költészetének legarchaikusabb rétege a *kötetlen sirató-ének*. „A recitált siratóénekek általános sajátossága, hogy a sirató személy egyszerre siratja az eltávozottat és saját magát, elpanaszolva azt a veszteséget, ami a haláleset következtében őt magát érte.”⁹ A siratás nem csak a temetéskor volt használatban, magányos körülmények között, emlékező jelleggel is gyakorolták. Nem szünő aktualitása egy ősrégi műfajt őrzött meg a 20. század végéig. A kutatás – nálunk már rég kiveszett – epikus hősénekek rokonát látja benne, mivel sok hasonló példa arra utal, „hogy az ilyesfajta énekekben a szertartásos, az emlékező és emlékeztető, a dicsőítő s a holtakat sirató jelleg egybefonódott.”¹⁰

Az összegyűjtött nagyszámú sirató¹¹ zenei elemzése két korára nézve egyidős – dallamstílust mutatott ki: az egyik diatonikus, a másik pentaton jellegű hangsort használ. Mindkét stíusból strófikus népdalforma fejlődött ki idővel, mely jelenleg a magyar népdalanyag jelentős stílustömbjeit alkotja. Érdekes módon az utóbbi (a pentaton sirató = pszalmódizáló stílusú) csak Erdélyben használatos. Az okát (etnikai? funkcionális?) nem tudjuk. Mindenesetre, míg „a diatonikus sirató utat talált a hivatásos zenélés irányába is, a pentatonikus recitativo is, strófás fejleményei is a népzeneire szorítkoztak.”¹²

⁹ Dömötör Tekla: „A népszokások költészetének definíciója” in: *Magyar Néprajz V.* (Bp., 1988), 576. old.

¹⁰ Dobszay: *Magyar zenetörténet* (Bp., 1984), 23. old.

¹¹ A Magyar Népzene Tára (továbbiakban: MNT) V. kötet.

¹² Dobszay: *Magyar zenetörténet* (Bp., 1984), 28. old.

17/a

1.

$\text{♩} = 340$

Ked-ves jó ó-reg i-dő-sa-myam, Mi-már ha-gyott itt

$\text{♩} = 320$

i-lyen ha-mar min-ket, Ked-ves jó i-dő-sa-myam! Le-jon a jó

$\text{♩} = 330$

To-ten héd-nek csőn-dő-sa-myam! go-dal-mot a hos-sza-sa-sa-ve-

$\text{♩} = 280$ $\text{♩} = 340$

dé-se u-lán! Ked-ves jó ó-reg i-dő-sa-myam, Kö-szön-jük a

$\text{♩} = 300$

jó-sá-gát, Kö-szön-jük a sok jó-sá-gát, a sok fá-rad-ra-gát.

Ked-ves drá-ga jó i-dő-sa-myam! J-já-j, mi-lyen nagy

$\text{♩} = 340$

égy-gyöt hos-szánk u-tol-já-ra! J-já-j, mond-ja még

$\text{♩} = 300$

mi-csi-nál-junk a-vel a ki-lenc-ő-sa-myam-ben ár-vá-vel?

J-já-j, már nem ma-ratt m-még hos-sz-tu-n ho-ra-la-ma-d-dig,

Drá-ga jó ó-reg i-dő-sa-myam? J-já-j, mi-lyen nagy

$\text{♩} = 330$

sok-sé-günk lett vá-na rá még! J-já-j, mi-lyen nagy

15. Péntek Jánosné (1937-ben 41 éves körösflői asszony) siratójának kezdete a Patria hanglemezek kottamellékletén. Bartók lejegyzése az F 17. számú felvételtől

A felhasznált és ajánlott irodalom

ÁLTALÁNOS, ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

- Balassa Iván – Ortutay Gyula: *Magyar néprajz* (Bp., 1979)
- Bálint Sándor: *Népünk ünnepei* (Bp., 1938)
Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagy ünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából (Bp., 1973)
Ünnepi kalendárium (Bp., 1977)
- Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek – népi színijátás* (Bp., 1964)
Magyar népszokások (Bp., 1972)
 „Szokás. Dráma” in: *A magyar folklór* (Bp., 1979), 393. old.
A népszokások költészete (Bp., 1983)
Régi és mai magyar népszokások (Bp., 1986)
- Magyar Néprajzi Lexikon I–V* (Bp., 1977–1982)
- Magyar Népzene Tára*
 I. *Gyermekjátékok* (Bp., 1951)
 II. *Jeles napok* (Bp., 1953)
 III/A–B. *Lakodalom* (Bp., 1955–56)
 IV. *Párosítók* (Bp., 1959)
 V. *Síratók* (Bp., 1966)

TANULMÁNYOK

- Dobszay – Rajeczky – Szendrei: „Életalkalmakhoz kapcsolódó zene” *Uo.* 537. old.
- Szendrei Janka: „A szentiváni ének zenetörténeti rétegei”
 in: *Magyar Zene* (1985), 75. old.
 „A naptári ünnepek énekei” in: *Magyarország zenetörténete I.* (Bp., 1988), 489. old.
- Szendrey Zsigmond – Szendrey Ákos: „Szokások” in: *A Magyarság Néprajza IV.* 3. kiadás (Bp., 1943), 132. old.

TÁNCZENE

A magyar népzenei hagyomány tekintélyes részét képezi a táncdallamok csoportja. A táncot kísérő zene alapvetően kétféle lehet: *hangszeres és vokális*.

A csupán énekkel kísért táncolás archaikusabb idők szokásait idézi (*gyermekjátékok, karikázók*, a cigányok táncát kísérő *pergetés-szárbbőgőzés*).

A hangszerkíséretes tánczene jellegét tekintve lehet *szólisztikus* (hegedű, duda, tekerő, citera, doromb, furulya) és *zenekari jellegű* (hangszerpárosoktól a 12 tagú zenekarokig).

A tánczene karakterét és stílusait alapvetően az európai tánc történet divatáramlataival érkező különböző **táncműfajok** határozták meg, amelyekhez zenekíséretként kapcsolódtak. A kutatás három alapvető műfaji csoportot különített el:

1. a legrégebb *fűzér- és körtáncok*;
2. a *kötetlen férfi- és párostáncok*;
3. a *szabályozott szerkezetű páros táncok*

E csoportok történeti divatja és a mai hagyományban fellelhető földrajzi megoszlása közt szoros összefüggés áll fenn. „Úgy tűnik, hogy Európa különböző részein a paraszti táncélet a tánc történet különböző szakaszait tartotta fenn a fejlődés eltérő üteme, az egyenlőtlen történeti, társadalmi fejlődés következtében. Az egyes korszakokra jellemző uralkodó táncműfajok területenkénti fáziseltolódással maradtak fenn, és határozták meg Európa parasztságának táncéletét szinte napjainkig. A balkáni népek a középkori lán- és körtáncformákat őrizték meg máig, és fejlesztették magas fokra. Nyugat- és Közép-Európa gyors ütemben polgárosuló parasztsága pedig a kötött

páros táncok, kontratáncok, vonulós tértáncok divatjának hódolt be. A kelet-európai táncdialektus viszont e két stíluskör – vagy ha úgy tetszik: két korszak – mezsgyéjén foglal helyet, és elsősorban az újkor elején kibomló szabad táncformák hordozója¹

E táncra vonatkozó megállapítások természetesen a táncélethez szorosan hozzátartozó *zenére* is igazak. A táncdallamok csoportjában fellelhető dallamtípusok, zenei szerkezetek, éppúgy az európai stíluskorszakok hírmondói. Szerepük, jelentőségük, sokszor azonosításuk is lehetetlen a táncélet vizsgálata nélkül. Nem véletlen, hogy a tánc-kutatás fejlődése során kialakult komplex szemlélet jelentős új eredményekhez vezetett a dallamtörténeti kutatások terén. Érdemes tehát erről az oldalról is áttekinteni a kérdést – Martin György tömör összefoglalása segítségével – a zenei vonatkozások miatt:

„A Kárpát-medence falvainak hagyományos táncrepertoárja viszonylag csekély és meglepően egységes. Egy-egy faluban rendszerint csupán 4-5 táncfajtát találunk. A leányok énekszóra járt körtánc, a táncrendet bevezető férfítánc, a lassú és friss páros tánc, valamint a fegyvertáncmaradványokat őrző eszközös pásztortáncok jelentik azt a tánckészletet, mely csaknem mindenütt – kisebb-nagyobb táji eltérésekkel, népenként más-más névvel – megtalálható az Északnyugati-Kárpátok szlovák falvaitól kezdve a magyar Alföldön keresztül egészen a Déli-Kárpátok román falvaiig”²

Ha szembeállítjuk ezt a néhány fő tánc típus táji és etnikai változatából fölépülő egységes Kárpát-medencei tánc kultúrát a balkánival, ott igen nagy táncbőséget (egy faluban 20-30 vagy még több egyszerű szerkezetű lánc- és körtáncot is!), és jóval nagyobb – országtól és etnikumtól független – területi tagoltságot tapasztalhatunk. (Tehát azt, hogy egy másik dialektusterületen másféle 20-30 táncot találhatunk.)

¹ Martin György: *A magyar nép táncai* (Bp., 1974), 13. old.

² Uo. 14. old.

16. Albrecht Dürer táncoló parasztokat ábrázoló metszete 1514-ből

Ezt a jelenséget már Bartók is megfigyelte a román népzeneről szólván.³ E két tánc kultúra összehasonlításának végeredménye azt mutatja, hogy egyik sem szegényebb a másiknál, csak *másképpen gazdag!* A Kárpát-medence tánc kincsét a nagy mértékű egyéni rögtönzés szinte korlátlan lehetőségei teszik gazdaggá. A balkáni népek közösségi tánc formáiban erre nincs lehetőség a tánc formák megbontása nélkül.

Kelet-Európa tánc kultúráját ez a *kreativitás* határozza meg, s különbözteti meg a nyugat-európai és a balkáni tánc világtól. „Ez a táj az európai tánc történeti fejlődés egyik legjelentősebb stílusfordulóját, átmeneti szakaszát őrizte meg sajátos történeti-társadalmi körülmények következtében. A balkáni népeket a török hódoltság miatt már alig érthették el az újkori párostánc-dívatok hullámai, ezért őrizhették meg híven a középkori tánc formák személytelen, közösségi jellegét. A nyugati táncélet egyenes vonalú fejlődésétől azonban szintén lemaradó Kelet-Európa viszont a középkor és újkor mezsgyéjén kialakult tánc kultúra vonásait őrizte meg.”⁴ Az egyes régiók jelentős fáziseltolódásai révén alakultak ki azok a jellegzetes tánc-övezetek, amelyek „mindegyikében más-más tánc műfajok határozták meg a tánc kultúra általános karakterét. Ezek a műfajok azonban mind jelen voltak, és lényeges szerepet játszottak az egyetemes tánc-történeti folyamatban, mégpedig úgy, hogy különböző korszakokra voltak jellemzőek.”⁵

Ezek a tánc földrajzi és tánc történeti keretek határozták meg később az ún. „nemzeti tánc kultúrák” kialakításának folyamatát is, amelynek során az egyes nemzetek a fáziskülönbségekből eredő eltéréseket igyekeztek sajátos, megkülönböztető jegyekké fejleszteni.

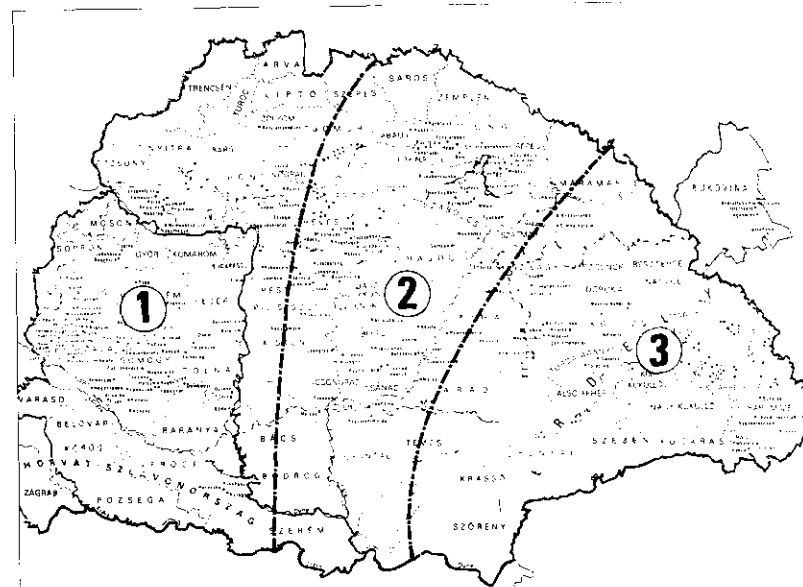
³ Bartók: „Népzeneünk és a szomszéd népek népzeneje” (1934) in: BÖI/17, 418. old.: „Azt lehetne mondani, hogy a magyar és tót anyag függőleges irányban, a román pedig vízszintes irányban gazdagabb, változatosabb.”

⁴ Martin György: *A magyar nép táncai*, 15. old.

⁵ Martin György: „Népi tánc hagyomány és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép-Európában, a XVI–XIX. században” in: *Ethnographia* (Bp. 1984) 3. szám, 353. old.

Magyar táncdialektusok

S ha európai méretekben az egyes stílusrétegek meghatározó együttese így alakított ki dialektusterületeket, akkor nincs ez másképp egy szűkebb földrajzi egységen belül sem. *A magyar táncdialektusok* jellemző jegyei a mindenütt meglévő főbb táncfajták táji eltéréseinek ismertetésével írhatók le. Ennek alapján a magyar nyelvterület táncnyelvének főbb tájszólásai, *dialektus-területei* a következők:

1. DUNA-VIDÉK 2. TISZA-VIDÉK 3. ERDÉLY

A magyar táncdialektusok földrajzi megoszlása a magyar nyelvterületen

A magyar tánckincs történeti rétegei⁶

A RÉGI TÁNCOK

- I. *A leánykörtáncok*
- II. *Az eszközös pásztortáncok*
 1. Botoló
 2. Kanásztánc
 3. Seprűtánc
- III. *Az ugrós táncok*
 1. Dél-Dunántúli ugrós
 2. Duna menti ugrós
 3. Mars
 4. Rábaközi dus
 5. Alföldi ugrós
- IV. *Az erdélyi legényes táncok*
 1. Bukovinai ugrós
 2. Csíki féloláhos
 3. A közép-erdélyi legényes
 - A) Mezőségi sűrű legényes
 - B) Maros-Küküllő vidéki pontozó
 - C) Kalotaszegi legényes
- V. *A lassú legényes táncok*
 1. Ritka legényes
 2. Az erdélyi verbunk
 - A) Székely verbunk
 - B) Közép-erdélyi verbunk
 - C) Marosszéki verbunk
 3. Lassú magyar
 - A) Maros-Küküllőközi lassú pontozó
 - B) Szamos-völgyi lassú magyar

- VI. *Régi páros táncok*
 - a) Lassú sétáló páros táncok
 1. Mezőségi lassú
 - A) Széki lassú
 - B) Mezőségi akasztós
 - C) Lozsádi lassú
 2. Gyimesi lassú magyaros
 - b) Forgó páros táncok
 1. Gyimesi kettős
 2. Marosszéki forgatós
 3. Erdélyi gyors forgatós
 - A) Széki forgós
 - B) Gyimesi sebes magyaros

AZ ÚJ TÁNCOK

A verbunk táncok

1. Kötetlen szerkezetű szóló verbunk
 - A) A Felső-Tisza vidéki verbunk
 - B) A Dél-Tisza vidéki verbunk
 - C) A vasvári verbunk
 - D) A nyugati palóc verbunk
 - E) A sárközi-Duna menti verbunk
2. A szabályozott szerkezetű körverbunk
 - A) A Csallóközi-Szigetközi verbunk
 - B) A kapuvári verbunk
 - C) A kónyi verbunk
 - D) A kun verbunk

A csárdás táncok

1. A páros csárdás
 - A) A Duna vidéki csárdás
 - B) A Tisza vidéki csárdás
 - C) Az erdélyi csárdás
2. A hármas csárdás
 - A) A mezőszéki „szásztánc”
 - B) A Felső-Tisza vidéki hármas csárdás
3. Körscárdás

⁶ Martin György: „Tánc” in: *A magyar folklór* (Bp., 1979), 477. old.

A tánc és zenekíséret kapcsolata

A magyar tánc típusok zenekíséretére vonatkozó ismereteket is Martin György kutatásai alapján tekintjük át.⁷

A tánc kíséret három fajtája különíthető el:

1. **önálló ritmuskíséret** (rezonáló deszkalap, ajtó, szekrény, pad, ágydeszka, teknő stb. dörzsölése, kaparása, pléhtányér, bádogkanna ütögetése, kanalak összecsergetése, a „köcsögduda” dörzsölése.)

2. **puszta dallamkíséret** (énekkelés, mint pl. az énekes-táncos gyermekjátékok, leánykarikázók esetében, vagy szólóhangszerrel).

3. **ritmikus és melodikus kíséreti elemek** szerves egységben. (A mai tánczene legtípikusabb megszólalási formája. A hagyományosabb hallásmódot kiszolgáló hangszerek, hangszeregyüttesek mellett manapság a legtöbb tánchoz vonószekari kíséret járul.)

A tánczenei kíséret szoros kapcsolatban áll a táncal. Melodikus része a tánc szerkezeti tagolásában, felépítésében játszik fontos szerepet. A ritmuskíséret pedig a tánc tempóját, metrikai–ritmikai alapvonalait határozza meg.⁸

Mivel a komplex tánczenét a legmagasabb fokon a vonószekari képes megvalósítani – s egyben ez a legjellemzőbb tánc kíséret is – ezért a ritmikus és melodikus alkatrészek sajátos szerepét és viszonyát a vonószekari gyakorlat alapján vizsgáljuk.

A tánc ritmikai lehetőségeit, s közvetve mozgáskincsét, plasztikai arculatát legfőképpen a *kontraritmus* határozza meg. Az egyes táncfajtákkal összenőtt, meghatározott tempójú *kíséreti sémák* megszabják a tánc ritmikai, formai keretét, s éppen ezért fontos szerepük van a tánc típusok megállapításánál, kapcsolataik kutatásánál, továbbá a táncdallamok táncszempontú rendszerezésénél. (Mindezek során tanácsos – éppúgy, mint maguknál a táncoknál – az együttélő népek

⁷ Martin György: *Magyar tánc típusok és táncdialektusok I–III.* – melléklettel (Bp., 1970–72)

⁸ Bizonyos hangszerek, mint a duda, tekerő, citera, dünyögve fújt furulya e kettős funkciót egymagukban is megoldják.

érintkező anyagát is figyelembe venni, mert szomszédaink tánczeneje több olyan archaikus sajátosságot őriz, amelyek a magyarban már csak töredékesen fordulnak elő. Ezáltal olyan történeti folyamatokra is fény derülhet, ami a szűken vett mai magyar anyagból nem következik magától értetődően.) Martin György alábbi összefoglaló táblázata csak a legfontosabb tánc típusokat tünteti fel, kiegészítve ezeket a vokális–melodikus kíséretű táncokkal is, melyeknek ritmikai kísérete nincs ugyan, de tempójuknál, metrikájuknál fogva beilleszkednek valamelyik csoportba (pl. leánykarikázó, botoló).

I.	II.	III.
		
(Lassú dűvő)	(Gyors dűvő)	("Esztam")
A. ♩ = 40-80 Rubato párostánc (e)		
B. ♩ = 80-100 Aszimmetrikus páros-tánc (e) Karikázó ("Lépő") (d)	A. ♩ = 80-112 Ritka legényes (e) Forgató (e)	
C. ♩ = 126-138 Lassú magyar (e) Botoló (c, a)	B. ♩ = 120-138 Kanásztánc (a) Sűrű legényes (e) Cigánytánc (a)	A. ♩ = 120-138 Kanásztánc (d, a, f) Ugrós (d, a, f) Verbunk frisse (d) Cigánytánc (d, a, f)
D. ♩ = 120-180 Verbunk, Lassú csárdás, Karikázó ("csárdás") (d, f)		
E. ♩ = 160-200 Marunțelu (r, a) Goralski (g)		B. ♩ = 160-240 Friss csárdás, Verbunk frisse (a, f) Karikázó ("futó") (d, f)

A táncnevek után zárójelben elhelyezett – elterjedésre utaló – betűk jelentései a következők: a = Alföld, c = cigány, d = Dunántúl, e = Erdély, f = Felföld, g = gorál, r = román

Zenész–táncos-kapcsolat

Érdemes említést tenni arról az egészen kreatív, különleges kommunikációs kapcsolatról is, amely a táncolók és a zenész között kialakult. Valójában mindkét fél – egy megadott szabályrendszeren belül ugyan – egyidejűleg, együtt rögtönöz. A zenei és táncbeli szerkezetek összeillesztése mellett a zenésznek külön figyelemmel kell kísérnie a táncost mind technikai, mind pedig érzelmi szempontból. Kovács Tivadar, a híres méhkeréki román primás így beszélt erről: „Nekem alkalmazkodni kell a táncoshoz, mert a táncos nem alkalmazkodhat mindig a zenéhez. Vigyázni kell a föl- és leugrára például. Mikor a táncos fölugrik, akkor szünetelni kell egy kicsit míg leér, mert másképp nem jön ki neki. Az annyit jelent annak a táncosnak, mintha föl-emelnék, fölsegítenék. Tudom magamról, mikor annakidején én is táncoltam. Ha nem muzsikált a zenész rendesen, nagyon nehéz volt. [...] A primásnak mindig koncentrálni kell, hogy ez mit táncol – hogyha akarsz neki *rendesen* játszani! Ha nem, akkor meg dörzsöli, ahogy akarja.”⁹

Csorba János a táncolók szemszögéből mutatja be a széki primást, (Ferenci Márton) Zsukit: „Mindenkinek tudta a kedvenc csárdását, vagy a négyesit, vagy a legényesit, mindent, mindent. És nagyon alkalmazkodott, kedvet tudott csinálni a társaságnak. Ilyen szavakkal biztatta: „Na, Pista, na! Hej tudom én, ez volt az apádé!”¹⁰

A repertoár ismerete tehát nem merülhet ki a dallamok tudásában, arra is emlékeznie kell a zenésznek, hogy ki melyik dallamra tud szeret táncolni: „*Itt van ez a minifelu*. Nyisztorék nem tudnak, csak ezen táncolni. Ha én ezt nem muzsikálom, vége van, kifutottak a figurából!”¹¹

⁹ Magnetofon-felvétel, Bp., 1972. jún. 26.

¹⁰ Sebő Ferenc: „Régi táncázak” in: *Síppal, dobbal. A Sebő Együttes Klubjának tájékoztatója* 5. (Bp., 1975), 17. old.

¹¹ Kovács Tivadar a méhkeréki Nyisztor testvérekről, a falu leghíresebb táncosairól. Magnetofon-felvétel, Bp., 1972. jún. 26.

Felhasznált és ajánlott irodalom

ÖSSZEFOGLALÓ MŰVEK

Kaposi Edit – Maác László: *Magyar népi táncok és táncos népszokások* (Bp., 1958)

Lajtha László – Gönyey Sándor: „Tánc” in: *A magyarság néprajza* (Bp., 1937)

Lányi Ágoston: *Néptánc olvasókönyv* (Bp., 1980)

Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptáncgyománnyok* (Bp., 1980)

Molnár István: *Magyar táncgyománnyok* (Bp., 1947)

Martin György: *Magyar tánc típusok és táncdialektusok I. III.* (Bp., 1970–72)

A magyar nép táncai (Bp., 1974)

A magyar körtánc és európai rokonsága (Bp., 1979)

Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje* (Bp., 1993)

Pesovár Ernő: *A magyar tánc történet évszázadai.*

Írott és képi források. A képeket válogatta és az utószót írta: Nagy Zoltán (Bp., 2003)

Pesovár Ernő – Lányi Ágoston: *A magyar nép táncművészete I–II.* (Bp., 1974)

Pesovár Ferenc: *A magyar nép táncélete* (Bp., 1978)

Réthei Prikel Marián: *A magyarság táncai* (Bp., 1924)

TANULMÁNY

Martin György: „Népi táncgyomány és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép-Európában, a XVI–XIX. században” in: *Ethnographia* (Bp., 1984) 3. szám. 353. old.

FOLYÓIRAT, SOROZAT

Néptáncosok Kiskönyvtára 1–40. sz. (Bp., 1953–67)

Táncművészeti Értesítő (Bp., 1966–72)

Tánc tudományi Tanulmányok (Bp., 1958–1970)

17. Pillanatkép a Táncházból: a „Bartókos” táncosok bemutatják a tanulnivalót

REVIVAL ÉS TÁNCHÁZ

Városon (sőt eleinte csak Budapesten) az autentikus népzene és tánc élményszerű megismerése – a közkezen forgó teljesen elcsépeelt mozgalmi és színpadi repertoárral szemben – az újdonság erejével hatott mind a zenészekre, mind a közönségre. A 70-es évek elején készült újszerű népdalfeldolgozásokról (*Sebő- és Kolinda Együttés*) mindenki azt hitte – ma is így emlegetik – hogy azok „feldolgozatlan eredetiségükkel” hatottak. Pedig az alkalmazott egyszerű zeneszerzői megoldásokkal inkább emlékeztettek a középkori organális többszólamúság eszköztárára, mint a mai népzenei gyakorlatra. Ezek az egyéni megoldások, hangszerpárosítások aztán jó ideig követendő mintául szolgáltak a nyomunkba lépő zenekarok számára. még ha azok fennhangon az *autentikus* népzenejáték fontosságát hirdették is. Így lett általános a *citerához*, *tekerőhöz*, sőt a *dorombhoz* párosított *nagybőgő*, a *burdonhangon* kísért, vagy kvintpárhuzamokban mozgó énekszólamok stb.

Faluhelyen e városi mozgalommal párhuzamosan – főleg a „Repülj páva” vetélkedő hatására – a helyi közösségi élet új színterülésként alakultak meg a „Páva-körök”, citerazenekarok. Ezek a kis csoportok a helyi hagyományokban még járatos idősebb korosztály mellett a fiatalok egy részét is mozgósítani tudták, s így országszerte fellobbant az érdeklődés a helyi hagyományok iránt. Ott, ahol az irányítás megfelelő szakember kezébe került, a spontán lelkesedés rendszeres, hosszútávú munkává tudott átalakulni. A népzenei fesztiválokon, rádióban, televízióban való szereplések révén sok esetben az országos hírnév sem maradt el. Az ilyen szereplésekben rejlő húzóerő, s a helyi hagyományok ezzel járó felértékelődése még sok szunnyadó energiát volt képes mozgósítani. Joggal állíthatjuk,

hogy – a 40-es évek Gyöngyösbokréta mozgalma¹hoz hasonlóan – ez is tovább élte kissé a hagyományos népművészet már-már kihunyó paraszát.

A népzene és néptánc. Új tanulságok

A népzene új szemléletű tanulmányozása mindjárt a kezdet kezdetén elvezetett más etnikumok hagyományaihoz, melyekre akkor már rég úgy tekintettünk, mint a közös európai nyelvezet helyi színezetű, eltérő korokat reprezentáló változataira. A táncházak sikerlistáján a legelső helyen szerepelt a méhkeréki román táncrend, amelyet a Bartók által oly nagyra becsült bihari hegedűzenére jártak. A Sebő-klub koncertjeinek fő attrakciói voltak a Nagy László fordításában magyar szöveggel énekelt *bolgár népdalok*. A bolgár népzennel való ismerkedés tanulságai az énekelt verseken is érezhetők. Antik és kortárs költők (Horatius, Weöres) időmértékes versei a balkáni népzene stílusával párosítva szólaltak meg.

Az idővel egyre jobban elmélyülő népzenei tanulmányok aztán további érdekes tanulságokkal jártak. Az élenjáró zenészek hamarosan rátaláltak a *műzenével* (Bartók-, Kodály-feldolgozások), valamint annak *történeti* ágával való kapcsolódási pontokra. Kiderült, hogy a népzenezők játéktechnikájának vizsgálata nemcsak a tánc-házi zenélésben hasznosítható, hanem az egyidejűleg zajló *historikus zenét játszó mozgalomnak* is fontos forrása lehet régebbi korok stílusainak vizsgálatakor. Különösen értékes munkát végzett e téren a Jánosi Együttes.

¹ Pálfi Csaba: „A Gyöngyösbokréta története” in: *Táncstudományi Tanulmányok 1969–70* (Bp., 1970), 115. old.

Todóra

bolgár népdal

Elkevert a seip Todóra, göndör Todó-

ra, Todóra. Alléle zöld alejfa,

aludj Todóra, Todóra!

Lábait a violák közt

öröpségesen kinyújtotta,

Kereit a rezedák közt

nyaka alá kiglittotta.

Gyöngyöket vet kerek arca,

Larmat-verte piros alma

Rikajolok csak egy csókra:

Ebredj Todóra, Todóra!

Nagy László

18. Nagy László bolgár népdalfordításának kotta alá írt kézírata

Színpadai együttesek

Mindezek az eredmények nem fértek csupán a Táncház vagy a tánc-együttesek műsorainak keretei közé. A színpadai együttesek repertoárjának fő vonulatává nőtte ki magát a felfedezett hangszeres népzene bemutatása. Az újonnan alakuló együttesek nagy ismeretterjesztési láztól áthatva, sok hangszerrel szerelték föl magukat, és műsoraikban igyekeztek valamennyi népzenei dialektus jellegzetes stílusát felvontatni (*Sebő, Muzsikás, Téka, Virágvölgyi, Kalamajka, Kamarás, Múkvirág, Méta, Delibáb, Guzsaly, Gereben, Hegedős vagy a nemzetiségi zenét játszóknak közül a Vujicsics, Szirtosz, Zsarátnok*).²

Táncház

Az első Táncház 1972. május 6-án jött létre a Liszt Ferenc téri Könyvklubban. Szervezői a Bihari Táncegyüttes tagjai voltak, akik a másik három hasonló típusú amatőr táncegyüttes tagjai számára (Bartók, Vasas, Vadrózsák) kellemes, zártkörű klubestet szerveztek. Az elképzelés az volt, hogy a színpadra koreografált néptáncokat ezúttal a saját szórakozásukra, társastánc módjára használják fel. A zenét a Sebő együttes szolgáltatta. Az este olyan jól sikerült, hogy folytatni kellett, meghozzá hamarosan a zártkörűség feloldásával, az utca embere számára is megközelíthetően.

A következmények messzeágazóak lettek. Nem csupán egy új típusú szórakozási forma csírája alakult itt ki, hanem a néptáncról, annak színpadi és egyéb funkciójáról vallott különféle elképzelések között is élénk, tisztázó vita indult meg.

² Valamennyi együttes teljes felsorolása megtalálható Széll Jenő (szerk.): *Húzzad, húzzad muzsikáson. A hangszeres zene feltámadása* c. dokumentumgyűjteményben (Bp., 1984).

A szakmai háttér

A 70-es évek klubmozgalmai mögött már 150 000 lejegyzett és rendszerezett dallam állt, sok új kutatási eredménnyel és gyakorlati tapasztalattal, különös tekintettel a táncokra és a hangszeres zenére. Ezek nagy segítséget jelentettek a falura induló és a hagyományt ezúttal nem csupán leírni, hanem a gyakorlatban is elsajátítani kívánó városi fiatalok számára. A zenetudósok által leírt népzenei dialektusok (Dunántúl, Alföld, Felvidék, Erdély és Moldva, Bukovina) jellegzetességei máig is élményszerűen megfigyelhetők a magyar nyelvterület legnagyobb részén. A dolog természetéből következik, hogy a legelőbb hagyománnyal a centrumtól távolabb, a magyarságot szétválasztó politikai határokon kívül szembesülhetünk.

Nem lehet csodálni, hogy ez a még élő, alapjaiban újkori hagyományanyag hihetetlenül erős vonzódást váltott ki belőlünk. Nem kellett ahhoz semmiféle ideológia, hogy szépnek és megtanulandónak találjuk. A 18. századi közzenélés manírjaival élő hangszeres együttesek (vonós duók, triók, quartettek) tökéletes hangzása úgy volt jó, ahogy volt. Ugyanígy festett a dolog az eredeti funkciójában megfigyelt táncokkal is. Föl sem merült, hogy azokat valamiféle átdolgozással kellene – ahogy mondani szokták – „korszerűsíteni”, „a mai ember érzésvilágához közelebb vinni”. Az az eretnek gondolatunk támadt, hogy *úgy kellene megtanulni, ahogy van*, a hagyományanyag szabályainak, működésmódjának alapos megfigyelésével.

A gyakorlat igazolta az elképzelést: a megfejtett táncok eltanulása már valóban könnyedén ment, a paraszti életmód háttere sem kellett hozzá, mint ahogy azt a romantikusok valamint a cinikusok hangoztatták. A megtanított diszciplínák révén a fiatalság nemhogy elvesztette volna, hanem éppen megnyerte a szakmai ellenzők által oly gyakran emlegetett „kifejezési szabadságot”. Az elsajátított „grammatika” és az egyre gyarapítható „szókincs” birtokában egyfajta nyelvezethez lehetett jutni, s ez már a tanulás kezdeti szakaszában is az önkifejezés élményét nyújtotta. Pontosan úgy, mint a hagyomány eredeti állapotában. S ha ott a működő közösségek formálták ki a nyelvezetet, itt most fordított helyzet alakult ki: a teljes hagyományanyagból gondosan

kiválasztott nyelvezet elsajátítása tette lehetővé új közösségek szerveződését, városi, helyesebben választható körülmények között.

Martin György, a Tudományos Akadémia Népzene kutató Csoportjának néptánc kutatója lelkesen támogatta az elképzelést. Az ő nézeteivel azonosuló zenészek, valamint a Timár Sándor vezette Bartók Együttes tagjai alapították meg 1973-ban a tánc háznak a *tanítással is foglalkozó típusát* a Fővárosi Művelődési Ház körtermében. Ezzel párhuzamosan megalakult a Sebő Együttes klubja a zuglói *Kassák Művelődési Házban*, amely az énekelt versek, népdalok, kiállítások, különféle kulturális műfajok képviselőivel való találkozások, viták színhelye lett. A közös nyári táborozásokkal is megtöltött kellemes együttlét kötőanyagául – mindenki csodálkozására – a *kötetlen, társastánc formájú* (tehát eredeti funkciójában használt) *néptánc* szolgált.

Így jött létre az az új klubszerű szórakozási forma, amelyet ma már Magyarországon és világszerte egyaránt „tánc ház”-nak neveznek.

Felhasznált és ajánlott irodalom

ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

- Bodor Ferenc (szerk.): *Nomád nemzedék* (Bp., 1981)
 Györffy István: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* (Bp., 1939)
 Jánosi Sándor: *Táncos krónika* (Bp., 1979)
 Sági Mária: „Tánc ház a Kassákban” in: *Kultúra és Közösség* 3. sz. (Bp., 1977), 106. old.
 „A tánc ház” in: *Válóság* 5. sz. (Bp., 1978), 68. old.
 Sebő Ferenc (szerk.): *A tánc ház sajtója. Válogatás a korai évekből 1968–1992* (Bp., 2007)
 Siklós László: *A tánc ház* (Bp., 1977)
 Széll Jenő (szerk.): *Húzzad édes muzsikásom. A hangszeres népzene feltámadása* (Bp., 1984)
 Vitányi Iván: „Kérdések a népdalról” (1969)
 in: *Második prométheuszi forradalom* (Bp., 1971)

CIKKEK, TANULMÁNYOK

- Bodor Ferenc: „Paraszttzene a nagyvárosban” in: *Fűtök évkönyve 1975* (Bp., 1974)
 Kósa László: „A népi kultúra új hulláma” in: *Tiszatáj* (1974), 9. sz. 38. old.

- Könczöl Csaba: „Tánc ház és szubkultúra” in: *Mozgó Világ* (Bp., 1977), 6. sz. 86. old.
 Martin György: „Tánc ház és színpad” in: *Népszava* (1980), 2. sz. 7. old.
 „Szék felfedezése és tánc hagyományai”
 in: *Tánc tudományi Tanulmányok 1980–81* (Bp., 1981), 239. old.
 „A szeki hagyományok felfedezése és szerepe a magyarországi folklorizmusban” in: *Ethnographia* (1982), 73. old.
 Pávai István: „Kell-e eredeti népzene, szeki tánc és tánc írás?”
 in: *A Hét* (1978) 20. sz. 5. old.
 Sebő Ferenc: „Szerkesztőségi beszélgetés Sebő Ferencel”
 in: *Kultúra és Közösség* (Bp., 1976), 2–3. sz. 132. old.
 (Ld. még: Látóhatár (Bp., 1976), 2. sz. 188. old.)
 „Semmi újat nem találtunk ki” in: *Kritika* (Bp., 1977), 2. sz. 4–6. old.
 Vargyas Lajos: „A népdal helye közművelődésünkben” in: *Tiszatáj* (1974), 9. sz. 46. old.
 „Néphagyomány és nemzeti műveltség” in: *Forrás* 7/8. sz. (1975)
 Vitányi Iván: „Gondolatok a Tánc házban” in: *ÉS* (1972), 52. sz. 15. old.
 „A népművészet távlatai” in: *Kritika* (1974), 10. sz. 10. old.

FOLYÓIRATOK

- Sebő Ferenc (szerk.): *Síppal-dobbal. A Sebő-együttes tájékoztatója* (Bp., 1974–77)
 Vadasi Tibor (szerk.): *Tánc házi Híradó* 1–15. sz. (Bp., 1974–1977)

A MAGYAR NÉPZENE TÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

BARTÓK BÉLA

ÉS

KODÁLY ZOLTÁN

VI

NÉPDALTÍPUSOK

1

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

JÁRDÁNYI PÁL ÉS OLSVAI IMRE

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1973

19. A Magyar Népzene Tára VI. kötetének belső címlapja

NÉPZENEI KIADVÁNYOK

Magyar Népzene Tára

A Kodály elgondolása szerint eltervezett, szótárszerű összkiadás elnevezése: *A Magyar Népzene Tára*. Első nyolc kötete 1951 és 1992 között jelent meg. Ebből öt a *szokásdallamokat* adta közre, a *lírai- és táncdallamok* Járdányi rendszere szerint kialakított *típusai-*nak közlését a VI. kötet kezdte meg.

- I. **Gyermekjátékok** (1951)
Szerk.: Kerényi György
- II. **Jeles napok** (1953)
Szerk.: Kerényi György
- III. A-B. **Lakodalom** (1955-56)
Szerk.: Kiss Lajos
- IV. **Párosítók** (1959)
Szerk.: Kerényi György
- V. **Síratók** (1966)
Szerk.: Kiss Lajos és Rajeczky Benjamin
- VI. **Népdaltípusok 1.** (1973)
Szerk.: Járdányi Pál és Olsvai Imre
- VII. **Népdaltípusok 2.** (1987)
Szerk.: Olsvai Imre (Járdányi Pál rendszerében)
- VIII. A-B. **Népdaltípusok 3.** (1992)
Szerk.: Vargyas Lajos
(Főmunkatársak: Domokos Mária és Paksa Katalin)
- IX. **Népdaltípusok 4.** (1995)
Szerk.: Domokos Mária
- X. **Népdaltípusok 5.** (1997)
Szerk.: Paksa Katalin

MAGYAR NÉPDALOK

Egyetemes Gyűjtemény

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából
1934-től 1940-ig
szerkesztette

BARTÓK BÉLA

I. kötet

(A I. osztály I—416. sz.)

Sajtó alá rendezte

KOVÁCS SÁNDOR és SEBŐ FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1991

20. Bartók Béla posztumusz népdalkiadványának belső címlapja

Magyar Népdaltípusok

Az 1964-ben megjelent népszerűsítő szándékú, de tudományos elvek alapján készült dalgyűjtemény a legjobb forrásokból a legjobb változatokat (a terjesztésre ajánlott *típusokat*) kívánta közreadni, hogy új lendületet adjon a „népdal-művelésnek” – derül ki Kodály előszavából. Az első két kötet arról a nagy rendezési munkáról ad hírt, mely *Járdányi Pál* vezetése alatt folyt a nagy népzenei gyűjteményben, s amely a Népzene Tára újabb köteteinek közlési elveit igyekezett kialakítani.

A sorozat harmadik köteteként jelent meg a *Népies dalok* (Kerényi György munkája), amely a magyar népies műdalok legfontosabb típusait mutatja be.

Bartók Béla: Magyar népdalok

(Egyetemes gyűjtemény)

A kutatók és a Bartók munkássága iránt érdeklődők e (9 kötetre tervezett) kiadványból tekinthetik majd át azt a magyar népzenei anyagot (a múlt század végi kezdetektől az 1930-as évek végéig összegyűjtött mintegy 13 500 népdalt), melyet Bartók élete során megismerhetett, s amelyet művészete legfontosabb forrásának tartott.

A rendszer, amely szerint a népzenei anyagot a legapróbb részletekig elrendezte, tudományos tevékenységének legjelentősebb alkotása.

A sorozat I. kötete (*Kovács Sándor és Sebő Ferenc* gondozásában) 1991-ben jelent meg.

A Magyar Népdaltípusok Katalógusa

A Népzenei Típusrend kialakításának tanulságait, a típusok bőséges példatárral illusztrált leírását, s egyben a magyar népzene kutatás legújabb eredményeit három kötetre tervezett *katalógus* hivatott közzétenni. (Dobszay László – Szendrei Janka: *A Magyar Népdaltípusok*

Katalógusa – stílusok szerint rendezve.) A pszalmódizáló, a sirató, és a kis hangterjedelmű népdaltípusokat ismertető első kötet, diszkográfiai utalásokkal, 1988-ban megjelent.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ZENETUDOMÁNYI INTÉZET

A MAGYAR NÉPDALTÍPUSOK KATALÓGUSA

— stílusok szerint rendezve —
I.

A Bevezető, 2. és 4. fejezet Dobosy László,
és 1. és 3. fejezet Szecudrei Janka munkája

Budapest
1988

21. A magyar népdaltípusok katalógusának belső címlapja

Ajánlat a magyar népdalközlések irodalmából¹

Ádám Jenő – Kodály Zoltán:

Énekes könyv I–VIII. (Bp., 1948)

Ág Tibor:

Édesanyám rózsafája (Bratislava, 1974)

Vétessek ki szóló szívem – Szlovákiai magyar népballadák (Bp., 1979)

Népzene gyűjtés a Csallóközben in: *Múzeumi Híradó* X. évf.

(Dunaszerdahely, 1986)

Ki népei, várai vagytok? Válogatás a szlovákiai magyar tájak hagyományából (Komárom–Dunaszerdahely, 1996)

Semmit sem vétettem Nyitra városának. Nyitra vidéki magyar népdalok (Dunaszerdahely, 2004)

Csináltassunk hírharangot. Nyitra vidéki magyar népballadák (Dunaszerdahely, 2004)

Albert Ernő – Faragó József:

Háromszéki népballadák (Bukarest, 1973)

Almási István:

Dalosfüzet (Bukarest 1971)

Tavaszi szél vizet áraszt (Bukarest, 1972)

Futásfalvi népdalok (Sepsiszentgyörgy, 1973)

Szilágysági magyar népzene (Bukarest, 1979)

Kocsis Lajos századeleji gyűjtése (Bukarest, 1980)

Almási István – Olosz Katalin:

Magyargyerőmonostori népköltészet (Bukarest, 1969)

Bálint Sándor:

Szeged népe – Új gyűjtés I. (Szeged, 1933)

Balásy Dénes:

Régi székely nóták és táncok in: *Ethnographia* 21 (Bp., 1910), 296. old.

Balla Péter:

Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar falvakban (Bp., 1936)

[Különnyomat az *Ethnographia* – *Népelet* 1935. 1–4. számából]

¹ E lista a magyar népzenei publikációk azon részéből válogat, amelyek *kottás* népzenei anyagokat is tartalmaznak. Az összeállítás kiegészítését és ellenőrzését Vavrinecz András végezte el. Jelen kiadásunkban – terjedelmi okok miatt – csak a legfontosabb kiegészítéseket tehetjük meg (pl. sorozatok folytatásának jelzése), mert a legújabb kiadványok száma örvendetes módon úgy megszorodott, hogy egy teljességre törekvő lista külön kötetet igényelne. Így ezekben csak laza válogatást adtunk. Bővebb információk a www.hagyományokhaza.hu és a www.fono.hu weblapokon találhatók.

- Kis magyar daloskönyv** (Párkány, 1939)
A magyar népdal kis tükre (Bp., é. n.)
Dalolj velünk! – Észak-magyarországi népdalok (Bp., 1956)
- Balogh Dezső:*
Szilágysági népdalcsokor (Zilah, 1973)
- Bandi Dezső:*
Tiszta búzából – Nyárádköszvényesi népdalok (Marosvásárhely, 1970)
A falu nótája. – Marosmagyarói népdalok (Marosvásárhely, 1970)
Szerelem, szerelem – Backamadarasi népdalok (Marosvásárhely, 1970)
- Barsi Ernő:*
Erdő, mező (Győr, é. n.)
Bartók gyűjtötte népdalok a mai Jobaházán (Győr, é. n.)
Daloló Rábaköz (Győr, 1970)
Daloló Szigetköz (Győr, 1971)
Daloló Rábaköz II. (Csorna–Győr, 1983)
Az alsóöri Lisztné, Ferber Mária és dalkincse (Győr, 1992)
A zene egy sályi pásztor életében (Bp., 1984)
Megérett, megérett Écs hegyén a szőlő – Népdalok és mondókák Écsről (Győr, 1985)
- Bartalus István:*
Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény I–VII. (Bp., 1873–1896)
- Bartha Dénes:*
A XVIII. század magyar dallamai (Bp., 1935)
Magyar népzenei gramofonfelvételek I. – Dunántúli dallamok [magyarázó füzet Bartók és Kodály lejegyzéseivel] (Bp., 1937)
- Bartók Béla:*
A magyar népdal (Bp. 1924)
Összegyűjtött Írásai I. Közreadja: Szöllősy András (Bp., 1967)
Magyar Népdalok (Egyetemes Gyűjtemény) I. Közreadja: Kovács Sándor és Sebő Ferenc (Bp., 1991)
- Bartók Béla – Kodály Zoltán:*
Erdélyi magyarság. Népdalok (Bp., 1921) [Reprint: Bp. 1987]
- Bencze Lászlóné – Szűcs Sándor:*
A ladányi torony tetejébe... – Hortobágyi és sárréti népdalok (Püspökladány, 1974)
Bihari népdalgyűjtés (Berettyóújfalú, 1978)

- Benczédi Huba:*
Kézdizsentléleki népdalok (Sepsiszentgyörgy, 1970)
- Bereczky Sándor – Szigethy Béla – Szöllősy András:*
A mi dalaink (Kolozsvár, 1936)
- Bereczky János:*
Ó, szép fényes hajnaleszillag – magyar népi karácsonyi énekek (Bp., 1983)
- Bereczky János – Domokos Mária – Paksa Katalin:*
Magyar–román kapcsolatok Bartók román gyűjtésében in: *Népzene és zenetörténet IV.* Szerk: Vargyas Lajos (Bp., 1982)
- Bereczky János – Domokos Mária – Olsvai Imre – Paksa Katalin – Szalai Olga:*
Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai (Bp., 1984)
- Béres Katalin.*
Szökefalvi nóták in: *Művelődés* 10. (Bukarest, 1971)
- Berze Nagy János:*
Baranyai magyar néphagyományok I–III. (Pécs, 1937–1940)
- Békefi Antal:*
A bakonyi szegényember dalai (Bp., 1966)
Vasi népdalok (Szombathely, 1976)
Bakonyi népdalok – 2. bővített kiadás (Veszprém, 1977)
- Bodza Klára – Paksa Katalin:*
Magyar népi énekiskola I–III. [hangzó melléklettel] (Bp., 1992–1999)
- Bodza Klára – Vakler Anna:*
Magyar népi énekiskola IV. (Bp., 2005)
- Borsai Ilona*
Népi gyermekjátékok, mondókák in: Dobszay László: *A magyar dal könyve* (Bp., 1984)
- Borsai Ilona – Nagy Miklós:*
Eger környéki népdalok (Bp., 1981)
- Bura László:*
Szatmári népballadák (Bukarest, 1978)
- Burány Béla:*
Hej, széna, széna – 120 vajdasági magyar gyermekjátékdal (Zenta, 1973)

- Hallottátok-e hírét?** Pásztordalok, rabénekek, balladák (Szabadka, 1977)
- Burány Béla – Fábri Jenő – Tripolszky Géza:*
Száraz kútgém, üres válú – Juhásznóták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén (Zenta, 1966)
Kék szivárvány koszorúzza az eget – 142 népdal Zentán és vidékén (Zenta, 1969)
- Burány Béla – Fábri Jenő – Tripolszky Géza – Bodor Géza:*
Rukkolnak a szép Zentai legények – 99 katonadal Zentán és vidékén (Zenta, 1971)
- C. Nagy Béla:*
Magyar népzene [főiskolai jegyzet példatárral] (Bp., 1972)
- C. Nagy Béla – Sztareczky Zoltán:*
A csekeházi Sívák család népdalművészete (Miskolc, 1972)
- Csanádi Imre – Vargyas Lajos:*
Röpülj páva, röpülj – magyar népballadák és balladás dalok (Bp., 1954)
- Cserny József:*
Kalocsai kertek alatt – 130 népdal (Kalocsa, 1964)
Kalocsai kertek alatt – 150 népdal (Kalocsa, 1976)
- Csorba János:*
Bár emlékezete maradjon meg... Szerkesztette, a dallamokat lejegyezte és sajtó alá rendezte: Sebő Ferenc, a CD-melléklet Pávai István összeállítása (Bp., 2001)
- Cziheréné Szitó Mária:*
Sej, Szada falu... – Néprajzi olvasókönyv (Szada, 1987)
- Dancs Lajos:*
Gilicemadár – 100 népdal Szabolcs-Szatmárból (Nyíregyháza, 1976)
Édesanyám rózsafája – Népdalok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből (Nyíregyháza, 1993)
- Domokos Pál Péter:*
Mert akkor az idő napkeletre fordul – Ötven csángómagyar népdal (Kolozsvár, 1940)
A moldvai magyarság 3. kiadás (Kolozsvár, 1941)
Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században (Bp., 1978)
„...édes Hazámnak akartam szolgálni...” [A Kájoni János fele „Cantionale Catholicum” dallamainak rekonstrukciójával] (Bp., 1979)

- Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángómagyarokkal** [A Patria lemezekre fölvelt moldvai és Csík megyei dallamok lejegyzésével] (Bp., 1981)
- Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjamin:*
A csángó népzene I–II–III. (Bp., 1956–1961–1991)
- Dobszay László:*
A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben (Bp. 1983)
A magyar dal könyve (Bp., 1984)
Magyar zenetörténet (Bp., 1984)
- Dobszay László – Szendrei Janka:*
A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve – I. (Bp., 1988)
- Ecsedi István – Bodnár Lajos:*
Hortobágyi betyár- és pásztornóták (Debrecen, 1927)
- Együd Árpád:*
Somogyi népköltészet – Somogy néprajza I. Szerk: Bakay Kornél, zenei szerkesztő: Olsvai Imre (Kaposvár, 1975)
Kaposváron megverték a rézdobot 100 somogyi népdal (Kaposvár, 1981)
- Eredics Gábor (sorozatszerk.):*
NÉPZENEI FÜZETEK [(Hangszeres zenék, hangzó melléklettel !):
Juhász Zoltán: **Furulyaiskola II–IV.** (Bp., 1989–1992)
Juhász Zoltán: **Kukucska Ernő, nógrádi dudás és furulyás hagyatéka** (Bp., 1994)
Nesztor Iván: **Gyimesi furulyamuzsika I.** (Bp., 1993)
Nesztor Iván: **Harmatos a borostyánfa levele** – Észak-Mezőségi népdalok (Bp., 1994)
Virágvölgyi Márta: **Gyimesi népzene I–II.** (Debrecen, 1989)
Virágvölgyi Márta: **Bonchidai népzene I.** [Árendás Péter és Havasréti Pál brácsa-böngő-mellékletével] (Székesfehérvár, 1991)
Virágvölgyi Márta: **Kalotaszegi legényesek – Magyarlóna** [Mester László, Árendás Péter és Doór Róbert brácsa-böngő-mellékletével] (Bp., 1993)
Virágvölgyi Márta – Vavrinecz András: **Szatmári népzene I–II.** (Bp., 1992)

- Vavrinecz András: **Vajdaszentiványi népzene I.** [Árendás Péter és Kozma Gyula brácsa-bögő-mellékletével] (Bp., 1992–1993)
 Varsányi Ildikó: **Gömöri népzene** (Bp., 1994)
- Fajcsák Attila:
Rózsa nyílik – Ötven felnémeti népdal (Eger, 1983)
Ködellik a Mátra – 90 népdal Heves megyéből (Eger, 1983)
- Fasang Árpád (szerk.):
Bartók Béla Békés megyei gyűjtései – 260 népdal (Sarkad, 1981)
- Fehér Zoltán – Fehér Anikó:
Bátya népzeneje (Kecskemét, 1993)
- Gulyás Éva – Szabó László:
Túl a Tiszán a szendrei határban... – Népballadák és históriás énekek Szolnok megyéből (Szolnok, 1975)
- Gy. Körmendi Mária:
Elindultunk idegenbe – Amerikai magyar munkásdalok (Bp., 1965)
- Halmos István:
A zene Kérsejében (Bp. 1959)
Szatmár megyei népdalok in: *Népzene és zenetörténet II.* (Bp., 1974), 203. old.
Vas megye népzenei hagyományai
Rétköz népzeneje
- Halmos István–Lányi Ágoston–Nagy Judit:
Rétköz táncai és zenéje (Nyíregyháza, 1987)
- Halmos István–Lányi Ágoston–Pesovár Ernő:
Vas megye tánc- és zenei hagyománya (Szombathely, 1988)
- Hertei, Iosif – Almási István:
245 népi táncdallam (Marosvásárhely, 1970)
- Horváth Károly:
Egy hernyéki parasztember dalkincse (Zalaegerszeg, 1980)
- Imets Dénes:
Repülj madár, repülj... – Menasági népdalok és népballadák (Csíkszereda, 1970)
- Járdányi Pál:
A kidei magyarság világi zenéje (Kolozsvár, 1943)
Magyar népdaltípusok I–II. (Bp., 1961)

- Jagamas János:
Magyaró népzeneje (Bukarest, 1984)
- Jagamas János–Faragó József:
Moldvai csángó népdalok és népballadák (Bukarest, 1953)
Romániai magyar népdalok (Bukarest, 1974)
- Kallós Zoltán:
Balladák könyve (Bukarest, 1970)
 [A budapesti második kiadás: 1974. hanglezemzmelléklettel!]
Gyimes-völgyi keservesek in: *Néprajzi Közlemények* V/1 (1960), 3. old.
Új guzsalyam mellett [hanglezemzmelléklettel] (Bukarest, 1974)
- Kallós Zoltán – Martin György:
Tegnap a Gyimesben jártam... Szerk: Domokos Mária (Bp., 1989)
- Kerényi György:
Szép magyar dalok (Bp., 1946)
Népies dalok (Bp., 1961)
Jeles napok dalai (Bp., 1963)
Magyar énekes népszokások (Bp., 1982)
- Kerényi György – Rajeczky Benjamin:
Énekes ábécé (Bp., 1942)
- Király Ernő:
Gyöngykaláris I–IV. (Novi Sad, 1972)
- Kiss Áron:
Magyar gyermekjáték-gyűjtemény (Bp., 1891)
 [Reprint: Bp., 1984]
- Kiss Lajos:
Lakodalmas dalok (Bp., 1964)
Horgosi népdalok (Zenta, 1974)
Gombos és Doroszló népzeneje (Újvidék, 1982)
Lörincréve népzeneje. Karsai Zsigmond dalai (Bp., 1982)
- Kiss Lajos – Bodor Anikó:
Az aldunai székelyek népdalai (Újvidék, 1984)
A szlavóniai szigetmagyarság népdalai I. (Újvidék, 1990)
- Király Ernő:
Magyar népdalok (Novi Sad, 1962)
51 magyar népdal (Novi Sad, 1966)
52 magyar népdal (Novi Sad, 1966)

Kodály Zoltán:

- Mátyusföldi gyűjtés** in: *Ethnographia* 16 (Bp., 1905), 300. old.
A magyar népzene [A példatárt összeállította Vargyas Lajos] (Bp., 1937)
Iskolai Énekgyűjtemény I–II. (1943–44)
Visszatekintés I–III. – Szerk: Bónis Ferenc (Bp., 1974–1989)

Kodály Zoltán – Gyulay Ágost:

- Arany János népdalgyűjteménye** (Bp., 1952)

Kusztos Piroska – Csorján Márton:

- Szovátai zöld erdőben** – Szovátai népdalok (Marosvásárhely, 1971)

Kríza János:

- Vadrózsák** – Székely népköltési gyűjtemény (Kolozsvár, 1863)
 [Reprint: Bp. 1987]

Lajtha László – Molnár Imre:

- Játékkország** (Bp., 1929)

Lajtha László:

- Újra megtalált magyar népdaltípus** in: *Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára*. Szerk: Gunda Béla (Bp., 1943), 219. old.
 Széki gyűjtés (Bp., 1954)
Székelykeresztmátoni gyűjtés (Bp., 1954)
Köröspataki gyűjtés (Bp., 1955)
Sopron megyei virrasztó énekek (Bp., 1956)
Dunántúli táncok és dallamok I–II. A posztumusz második kötetet szerkesztette: Sebő Ferenc, a jegyzeteket összeállította: Puskás Katalin (Bp., 1962–2005)
Instrumental Music from Western Hungary
 [Sárosi Bálint gondozásában] (Bp., 1988)
Bogyiszlói gyűjtés 1922. Szerkesztette Sebő Ferenc és Németh István (Bp., 2006)

Lajos Árpád:

- Borsodi népdalok** (Miskolc, 1955)
Este a fonóban. Borsodi népszokások (Bp., 1974)

Lampert Vera:

- Bartók népdalfeldolgozásainak forrásjegyzéke** – magyar, szlovák, román, rutén, szerb és arab népdalok és táncok (Bp., 1980)

Lampert Vera – Vikárius László:

- Népzene Bartók műveiben: a feldolgozott dallamok forrásjegyzéke.** Magyar, szlovák, román, rutén, szerb és arab népdalok és táncok (Bp. 2005)

Lázár Katalin:

- Tápió menti népdalok** in: *Tápió mente néprajza*. Szerk: Ikvai Sándor (Szentendre, 1985)
Bagi népdalok in: *Bag – Néprajzi tanulmányok II.* (Aszód, 1988)

Lükő Gábor:

- Kossuth Lajos azt izente** (Kolozsvár, 1943)

Maczkó Mária – Rónai Lajos:

- Rózsát ültettem a gyalogútra...** – Galga menti népdalok (Aszód, 1990)

Manga János:

- Nótafa** – Magyar népdalgyűjtemény (Bratislava, 1935)
Aratószokások, aratóénekek in: *Népi kultúra – népi társadalom*. Szerk: Kósa László (Bp., 1977), 241. old.

Martin György:

- Magyar tánc típusok és táncdialektusok** [Zenei példatárral] (Bp., é.n.)

Mathia Károly:

- Negyvennyolcas dallamok** (Bp., 1948)

Mátray Gábor:

- Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye I. kötet 1. füzet** (Buda. 1852)

Molnár István:

- Pusztafalutól Karcsáig** – Abaúj megyei táncok és dalok. Összeállította: Sz. Szentpál Olga, zeneanyag: Kiss Lajos (Bp., 1953)

Nagy Miklós:

- Szállj el fecskemadár Hevesen keresztül...** – 101 ballada és balladaszerű dal Eger környékéről (Eger, é. n.)
Egy bükkszéki palóc asszony népdalai (Bp.–Eger, 1987)

Nagy Zoltán:

- Nógrádi balladák** (Salgótarján, 1977)
Ködellik a Mátra – Palóc népdalok és balladák (Salgótarján, 1993)

Nemcsik Pál:

- A szülőföld dalai** (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 1983)

Nyék Sándor:

- Daloló Balaton I–II.** – 88 Balaton vidéki népdal (Bp., 1976)
Balatoni népdalok (Veszprém, 1982)

Olsvai Imre – Könczöl Ferenc:

88 Tolna megyei népdal (Szekszárd, 1974)

Olsvai Imre – Várnai Ferenc:

Dráva szélén lakom – Hetvenhét ormánsági népdal (Bp., 1982)

Széles víz a Duna 1989.

Paksa Katalin:

A szögedi nemzet zenéje in: Bálint Sándor: *A szögedi nemzet III.* (Szeged, 1978–79) = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve II.

Régi baranyai népdalok (Pécs, 1988)

Magyar népzene kutatás a 19. században [Függelékben: Válogatás a 19. századi gyűjtemények dalaiból] (Bp., 1988)

A magyar népdal díszítése (Bp., 1993)

Pásztai Miklós:

Dunántúli pásztornóták (Bp., é. n.)

Pávai István:

Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje (Bp., 1993)

Pesovár Ferenc:

Béres vagyok, béres – Fejér megyei népzene (Székesfehérvár, 1982)

A juhait kereső pásztor – Fejér megyei néptáncok (Székesfehérvár, 1983) – [mindkét könyvhöz utólagosan kazettamelléklet is készült]

Pozsony Ferenc:

Álomvíz martján – Fekete-ügy vidéki magyar népballadák (Bukarest, 1984)

Rácz Ilona:

Bartók Béla Csík megyei pentaton gyűjtése 1907-ben

in: *Népzene és zenetörténet I.* Szerk: Vargyas Lajos (Bp., 1972)

Ráduly János:

Kibédi népballadák (Bukarest, 1975)

Rossa Ernő:

Kossuth-nóták (Bp., 1952)

Sebestyén Ádám:

Népdalcsokor. Bukovinai, andrásfalvi népdalok (Bp.–Szekszárd, 1976)

Seprődi János:

Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése. Szerk: Almási István, Benkő András, Lakatos István (Bukarest, 1974)

Seres András:

Barcasági magyar népköltészet és népszokások (Bukarest, 1984)

Szántó Ferenc:

Palóc lakodalom – Falusi képeskönyvek I. (Bp., 1942)

SZÁZAS SOROZAT (Magyar Kórus ill. Zeneműkiadó)

100 népi játékdal. Szerk: Kerényi György (Bp., 1944)

101 magyar népdal. Szerk: Bárdos Lajos (Bp., 1929)

Madárka – 102 magyar népdal. Szerk: Kerényi György (Bp., 1935)

103 magyar népdal. Szerk: Péczely Attila (Bp., 1937)

104 magyar katonadal. Szerk: Mathia Károly (Bp., 1942)

Dunántúli daloskönyv – 107 magyar népdal. Szerk: Péczely (Bp., 1947)

108 délvidéki népdal. Szerk: Kiss Lajos (Bp., 1943)

111 népi táncdal. Szerk: Lajtha – Rajeczky – Göncyi (Bp., 1949)

[Az átdolgozott kiadást szerkesztette: Martin György (Bp., 1975)]

Tiszán innen Dunán túl – 150 magyar népdal. Szerk: Borsy István – Rossa Ernő (Bp., 1951)

Szegő Júlia – Sebestyén Dobó Klára:

Kötöttem bokrétát – 150 népdal (Bukarest, 1958)

Szegő Júlia – Rajeczky Benjamin – Tari Lujza:

Ismeretlen moldvai nótafák (Bp., 1988)

Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin:

XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II. (Bp., 1979)

Szendrey Zsigmond – Kodály Zoltán:

Nagyszalontai gyűjtés = Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. (Bp., 1924)

Szenik – Almási – Zsizsmann:

A lapádi erdő alatt – 58 magyarlapádi népdal (Bukarest, 1957)

Timár Sándor – Sebő Ferenc:

Domaházi népdalok in: *Síppal-dobbal.* A Sebő Együttes tájékoztatója (Bp., 1977), 6. sz. 9. old.

Sebő Ferenc:

Lőrincrévi táncok in: *Síppal-dobbal.* A Sebő Együttes tájékoztatója (Bp., 1977), 6.sz. 65. old.

Színi Károly:

A magyar nép dalai és dallamai (Bp., 1865)

Szomjas – Schiffert György – Csenki Imre:

Népdalok a magyar történelemben (Bp., 1984)

Népdal – népzene in: *Kecel története és néprajza*. Szerk: Bárbth János (Kecel, 1984)

Sztareczky Zoltán:

Kékedi népdalok (Miskolc, 1959)

Takács András – Fügedi János:

Gömöri népi táncok (Bratislava, 1992)

Tary László:

Heves megyei népdalok (Eger, 1959)

Tóth Ferenc:

Topolya és környéke népballedái (Újvidék, 1981)

Újváry Zoltán:

Gömöri népdalok és népballedák (Miskolc, 1977)

Vajda József:

Hallottad-e hírét Zalaegerszegnek – 333 zalai népdal (Zalaegerszeg, 1978)

Vankóné Dudás Juli:

Falum, Galgamácsa 2. bőv. kiadás (Szentendre, 1983)

Vargyas Lajos:

Áj falu zenei élete (Bp., 1941).

Áj falu zenei anyaga I–III. (Bp., 1961–63)

Régi népdalok Kiskunhalasról (Bp., 1954)

A magyar népballeda és Európa I–II. (Bp., 1976)

Balladaskönyv (Bp., 1979)

A magyarság népzeneje (Bp., 1981)

Várnay Ferenc:

Csele vize elfolyik a Dunába – főlász szobényi népdal (Véménd, 1974)

Mohácsi népdalok Schneider Lajos gyűjtéséből (Mohács, 1971)

Kicsi madár, jaj be fenn jársz – Gyurka Mihályné, Simon Ferenc Józsefné, Demse Dávidné dalaiból

(Egyházaskozár, Nagyhajmás, Sásd, 1973)

Kinyílt a tulipán – 20 népdaleszokor (Pécs, 1976)

Erre alá a Baranya szélén – 50 népdal Berze Nagy János gyűjtéséből (Pécs, 1979)

A mohácsi malomgátba' reng a nád (Pécs, 1981)

Hadikfalvi székely népdalok (Pécs, 1983)

Szentlőrincen kiöntött a kanális (Szentlőrinc, 1989)

Nagyhetény de be van kerítve – 70 hosszúhetényi népdal (Pécs, 1991)

Vas János:

Farkas István osztópáni pásztor [A kottapéldákat lejegyezte: Lantos Iván] in: *Sippal-dobbal*. A Sebő Együttes tájékoztatója (Bp., 1977), 6. sz. 56. old.

Veress Sándor:

Moldvai gyűjtés. Szerk: Berlász Melinda és Szalay Olga (Bp., 1989)

Víg Rudolf:

Népek dalai (Bp., 1947)

Cigány népdalok Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjtéséből in: *Népzene és zenetörténet II*. Szerk: Vargyas Lajos (Bp., 1974), 149. old.

Vikár Béla:

Somogy megye népköltése (Bp., 1905)

Vikár László:

Dunán innen, Dunán túl. Gyűjtőnapló 1952–1964 (Bp., 2003)

VIRÁGOS SOROZAT (Zeneműkiadó)

Rozmaring – 91 magyar népdal. Szerk: Kiss Lajos (Bp., 1952)

Gyöngyvirág – 92 magyar népdal. Szerk: Bárdos Lajos (Bp., 1952)

Viola – 93 magyar népdal. Szerk: Halász Hajdu (Bp., 1953)

Rózsa – 94 magyar népdal. Szerk: Péczely Attila (Bp., 1953)

Tulipán – 95 magyar népdal. Szerk: Ádám Jenő (Bp., 1953)

Rezeda – 96 csángómagyar népdal Szerk: Domokos Pál Péter (Bp., 1953)

Muskátl – 97 magyar népdal. Szerk: Deák B. Gy. (Bp., 1954)

Nefelejcs – 98 magyar népdal. Szerk: Mathia Károly (Bp., 1954)

Bazsarózsa – 99 cigány népdal. Szerk: Csenki Imre – Pászti Miklós (Bp., 1955)

Szászország – 100 magyar népdal. Szerk: Kodály Z. – Bárdos L. (Bp., 1957)

Szép a huszár – Katonadatok gyűjteménye. Szerk: Borsy István Rossa Ernő (Bp., 1954)

Völgy István:

A visszatért népdal (Bp., 1940)

Útik a rézdobot (Bp., 1947)

Szól a figemadár (Nyíregyháza, 1957)

Népzenei hanglemezek

Az első autentikus magyar népzenei megörökítő gramofonfelvételek 1936-ban készültek a Magyar Rádió stúdiójában. A négy, egyenként 50 példányban előállított, 78-as fordulatszámú lemezen Somogy és Tolna megyei énekesek, hangszerjátékosok előadását rögzítették. A munkát Bartók Béla vezette a Néprajzi Múzeum szakembereinek közreműködésével. A lemezekhez kísérőfüzet is készült, amelyben a felvett dalok szövegei, kottás lejegyzései, valamint az előadókra vonatkozó adatok kaptak helyet. A füzet szerkesztője, Bartha Dénes így határozta meg a vállalkozás célját: „A magyar népzene dallamanyagának az utókor számára tudományos célból, a jelen számára pedig propagatív és pedagógiai célból való megmentése, konzerválása.”²

A következő esztendőben, Ortutay Gyula szervezőmunkájának köszönhetően egy nagyobb szabású sorozat felvételei is megindulhattak Bartók, Kodály és Lajtha vezetésével. A paraszti énekesek, hangszerjátékosok kiválogatása az I. világháború után jelentkező új népzenei kutató nemzedék tagjainak (*Balla Péter, Dincsér Oszkár, Domokos Pál Péter, Manga János, Seemayer Vilmos, Veress Sándor, Völgy István*) előzetes gyűjtésein alapult.

Ebben az új sorozatban a népzene mellett népmese, szokásanyag és vallásos népdalok is helyet kaptak. A lemezeket a Magyar Rádió és a Néprajzi Múzeum adta ki, a Kelen Péter Pál vezette Patria cég préselte. Az első lemezek 1939-ben kerültek bolti forgalomba. 1942-ig 107 lemez készült el, bemutatva a legfőbb magyar népzenei dialektusterületek jellegzetességeit.

A vállalkozás egyetlen szépséghibája az volt, hogy Bartók elképzelését (ti. hogy az egész sorozatot kísérő dokumentáció egészítse ki).

² Bartha Dénes: *A magyar népzenei felvételek programja*. (Bp., 1937)

J e g y z ő k ö n y v:

felvett a néprajzi hangfelvételek felvételét megbeszélő tanácskozáson.

J e l e n v o l t a k:

Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László, Bartucz Lajos, Bartha Dénes és Ortutay Gyula.

Az ülést Bartha Dénes vezette: azoknak az alapelveknek és kívánalmaknak levezetése volt, amelyek követendőek a néprajzi hangfelvételek alkalmával.

T á r g y:

A következő pontokban állapodtak meg a tanácskozás során:

1./ Minden népzenei felvételnél az egyik szemoldalon legalább rajt legyen az "a" sz. Ajánlatos lenne a prézai hangfelvételeknél is./A prézai felvételeknél eddig nem használtam a további szem tartón az énekesnek./

2./ Elvetendő az a kérdés, hogy egyes dallamok között legyen-e megállás /vagy fekete csik/ vagy mindig egyfolytában következzenek a dallamok. Hinthogy az énekesek diszpozíciójától, esetleges hangszeres - énekes előadás megszervezésétől is függ, ebben a kérdésben nem lehet kivételre menni - pontot elfoglalni. Érté mindíg esetenként döntünk, kivételre, hogy lehetőség megteremtés nélkül következzenek a dallamok.

3./ Balladákat csak akkor indokolt teljes egészében felvenni, ha a dallamok strófikai változatai ezt indokolják, különben csak pár strófát érdemes. Ellenben a későbbi kiadás számára az egyes balladák utolsó mindig lejegyzendő.

4./ Ha valaki csak egyetlen strófát tud, azt a többi kell való előnekelten minden esetben.

5./ A dallamok szövegeit mindig helyszínen kell lejegyezni a népdalok a beérkező dallamok szövegeit, hanem az énekes, a dallamhoz tartozó strófikai változatokat is. A ritmikai eltéréseket fel kell tüntetni.

6./ A felvételre kerülő anyag kiválasztásánál az eddigi gyűjtések -ből kell kiindulni. Figyelembe kell venni a dialektusokat is, lehetőleg az egyes dialektusok irányban szerepeljenek.

7./ A felvételekhez nyelvtanok megírását is várakoztatjuk.

22. A népzenei hangfelvételeket megelőző tárgyalás jegyzőkönyve (1. oldal)

- 2 -

8./ Felvételek mindig kell készíteni tartalomjegyzéket is.

9./ Gondoskodni kell a matricák ép megőrzéséről, gondos csomagolásról. Erre vonatkozóan kelon óg megkapja a megfelelő utasításokat.

10./ Mindeköpp kívánatos lenne a lemezek mellett, a népi akadémiai lemez kiadására mintájára, gondos és részletes kiadási utasítást készíteni. A dallamok lejegyzését Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László vállalták, a prózai szövegek lejegyzését Ortutay Gyula. A zenei lejegyzések munkájában esetleg Verecskándor is részt vett a ha más van rá, nevelni kell ilyen lejegyzőket. Minthogy egyelőre biztos forrást a lejegyzések kiadására nincs, meg kell várni az első kiadásunk lezárását. Ortutay, aki a kiadásokban a Addió állapontjának képviselője, határozott ígéretet nem tehetett.

11./ Elsősorban, ha erre csak egy más is van, az elszájitott torlások anyagát kell felfelelezni. Ezzel az nem kizárólag a mi elhatározásunktól függ. Diplomáciai uton aligha intézhető mind az.

Ebbsiden ennyiben foglalható össze ennek a tanácskozásnak anyaga

MTA ZENEKUTATÁSI
INTÉZET
sz. 6. 11. 1. 1. 1. 1.

nem sikerült megvalósítani. A lemezek tehát szövegek és kották nélkül jelentek meg. Ezeket később szórólapokkal próbálták pótolni, de ez a megoldás is csak hiányosan sikerült.

A lemezfelvételek folytatására a háború után, 1949-től nyílt lehetőség, ezúttal már csak a Néprajzi Múzeum számára. A munkálatokat – az addig elkészült anyag számbavétele után – Lajtha László, a múzeum igazgatója szervezte meg. Segítőtársa Rajeczky Benjamin volt, akinek későbbi beszámolója szerint a népzenei felvételek újakezdését nem kis mértékben serkentette a moldvai és bukovinai áttelepülők jelenléte.³ Lajtha halálának évében (1963) már a 245. lemeznél tartottak. De sajnos sem a 78-as fordulatszámú, sem a mintegy száz mikrobarázdás matricáról nem préseltek kiadásra szánt hanglemezeket.

A zenefelvételek áttekintő táblázata

Helynév	Megye	Dátum	Jegyzőkönyv
Borsosberény	Nógrád	1937.07.06.	01/001a
Szentistván	Borsod	1937.07.06.	01/001b
Tyukod	Szatmár	1937.07.06.	01/001c
Bugac	Pest	1937.07.06.	01/001d
Tiszacsege	Hajdú	1937.09.09.	02/012
Pereg	Pest	1937.10.18.	03/020
Körösfő	Kolozs	1937.12.14.	04/031a
Körösfő	Kolozs	1938.02.07.	04/031b
Körösfő	Kolozs	1938.05.07.	04/031c
Tunyog	Szatmár	1937.12.21.	05/042
Dudar	Veszprém	1937.12.21.	06/047
Mezőkövesd	Borsod	1938.01.07.	07/051
Vitnyéd	Sopron	1938.02.07.	08/054
Törökkoppány	Somogy	1938.03.01.	09/063
Karád	Somogy	1938.04.12.	10/075
Kászonimpér	Csik	1938.05.27.	11/093a
Trunk	MOLDVA	1938.05.27.	11/093b
Rimóc	Nógrád	1938.06.13.	12/108
Menyhe	Nyitra	1938.07.21.	13/116
Szentes	Csongrád	1939.06.13.	14/137
Domaháza	Borsod	1939.12.11.	16/150a

³ Rajeczky Benjamin: „A magyar népzenei hanglemezek” in: *Rajeczky Benjamin írásai*. Szerk: Ferenczi Ilona (Bp., 1976), 334. old.

NÉPZENEI OLVASÓKÖNYV

Kishartyán	Nógrád	1939.12.13.	16/150b
Nagygejőc	Ung	1940.04.23.	17/169a
Nagydobrony	Ung	1940.04.23.	17/169b
Aj	Abaúj	1940.05.21.	18/183
Ipolyvarbó	Nógrád	1940.11.26.	19/189a
Karancseszti	Nógrád	1940.11.26.	19/189b
Egyházasgerge	Nógrád	1940.11.26.	19/189c
Kishartyán	Nógrád	1940.11.26.	19/189d
Kecsetkislud	Udvarhely	1940.12.04.	20/198
Szék	Sz.-Doboka	1941.02.17.	21/205
Bözöd	Udvarhely	1941.09.26.	22/230
Mohács	Baranya	1941.10.24.	23/241
Szentegyházsfalu	Udvarhely	1942.10.16.	24/250
Gyimes	Csik	1943.02.16.	25/274
Körspatak	Udvarhely	1944.01.24.	26/277
Mekényes/Moldva	Baranya	1950.03.03.	27/280b
Szárász/Moldva	Baranya	1950.03.03.	27/280a
Majos/Moldva	Baranya	1950.04.24.	28/313a
Egyházaskozár/Moldva	Baranya	1950.04.24.	28/313b
Nagyvejké/Bukovina	Baranya	1950.04.24.	28/313c
Tevél/Bukovina	Baranya	1950.04.24.	28/313d
Balassagyarmat	Nógrád	1950.05.08.	29/351
Sopron I.	Sopron	1952.09.17.	30/354a
Sopron II.	Sopron	1953.04.21.	30/354b
Kőszeg	Vas	1952.10.21.	31/363
Debrecen	Hajdú	1953.06.02.	32/367
Kapuvár	Sopron	1954.02.04.	33/370a
Garta	Sopron	1954.02.04.	33/370b
Sopron III.	Sopron	1954.03.23.	34/378
Egyházaskozár/Moldva	Baranya	1954.03.26.	35/381a
Mekényes/Moldva	Baranya	1954.05.12.	35/381b
Szárász/Moldva	Baranya	1954.03.26.	35/381c
Fertőszentmiklós	Sopron	1954.08.28.	36/428a
Pinnye	Sopron	1954.08.28.	36/428b
Ebergőc	Sopron	1954.08.28.	36/428c
Hidegség	Sopron	1954.08.28.	36/428d
Ósli	Sopron	1954.08.28.	36/428e
Szany	Sopron	1954.08.28.	36/428f
Sopron IV.	Sopron	1955.05.09.	37/460
Sopron V.	Sopron	1957.07.29.	38/466
Bucu	Sopron	1958.12.11.	39/467
Szombathely I.	Vas	1958.12.12.	40/474
Káld	Vas	1958.12.12.	41/476
Szany	Sopron	1958.12.13.	42/482
Petőháza	Sopron	1958.12.13.	43/486
Szombathely II.	Vas	1959.12.11.	44/491
Sopron VI.	Sopron	1960.01.14.	45/496
Hosszúpereszteg-Bögöte	Vas	1960.07.01.	46/498a
Vép	Vas	1960.07.01.	46/498b
Csörötnek	Vas	1960.07.01.	46/498c
Vasósszűfalu	Vas	1960.07.01.	46/498d
Kercaszomor	Vas	1960.09.01.	47/505
Hosszúpereszteg-Bögöte	Vas	1960.11.01.	48/508
Egervölgy	Vas	1960.11.22.	49/511

NÉPZENEI KIADVÁNYOK

Kisunyom	Vas	1960.11.22.	50/514
Lukácsháza	Vas	1961.01.24.	51/517
Hegyhátszentmárton-Ivánc	Vas	1961.03.20.	52/520
Sopron VII.	Sopron	1961.04.14.	53/524
Szombathely III.	Vas	1962.04.09.	54/526
Szombathely IV.	Vas	1963.08.05.	55/528
Sopron VIII.	Sopron	1963.08.06.	56/530

A Patria-sorozat 78-as fordulatszámú lemezein forgalomba került felvételekre a **vastagított falunevek** utalnak. E régi felvételekből mikrobarázdás hanglemezen mindössze 81 és fél teljes lemezoldálnyí, valamint 31 elszórt műsorszám jelent meg másodlagosan, több kiadványban szétaprózódva:

LPX 1187	<i>Hungarian Folk Music</i>
LPX10095-098	<i>Magyar Népzene 1.</i>
LPX18001-004	<i>Magyar Népzene 2.</i>
LPX18045-047	<i>Magyar Hangszeres Népzene</i>
LPX18050-053	<i>Magyar Népzene 3.</i>
LPX18058-060	<i>Magyar népzenei hanglemek Bartók Béla lejegyzéseivel</i>
LPX18092-094	<i>Lajtha: Széki gyűjtés</i>
LPX18112-116	<i>Magyar népzenei antológia I. Tánczene</i>
LPX18124-128	<i>Magyar népzenei antológia II. Észak</i>
LPX18206	<i>Lajtha László gyűjtéséből [Balassagyarmat, Sopron]</i>

E kiadványok közül csupán a *Magyar népzenei hanglemek Bartók Béla lejegyzéseivel* és a *Széki gyűjtés* lemezalbumai közzéttek összefüggő, teljes anyagrészeket. Itt találkozhatunk a Bartók elképzelése szerinti közreadási móddal is: a hangzó anyagot részletes kotta- és szöveg melléklet egészíti ki. (A sorozat további részeinek sorsa teljesen nyitva maradt 2001-ig. A Néprajzi Múzeumban szunnyadó matricák és magnetofontekercsek anyaga ekkor került végre teljes terjedelmében korszerű adathordozóra, amely most már technikailag is lehetővé tette Bartók elképzelésének valóra váltását. A **PÁTRIA. Magyar Népzenei Gramofonfelvételek** címmel megjelent CD-Romot Sebő Ferenc szerkesztette.)

Az újabb népzenei hanglemezsorozat megindulását 1967-től számíthatjuk. Ekkor jelent meg a Budapesten tanácskozó IFMC kongresszus tiszteletére egy autentikus népzenei felvételekből álló válogatás (LPX 1187). Ezt később többlemezes, kíséretanyománnyal is ellátott albumok követték, melyeket Rajeczky Benjamin szerkesztett. Ezek, valamint a későbbiekben megjelent hasonló, „keresztmetszet-elvű” antológiák a Zenatudományi Intézet archívumából válogattak, s a legújabb gyűjtések darabjait is hozzáférhetővé tették a nagyközönség számára.

Népzenei hanglemezejánlat

Alföldi Boros István:

Népdalok Erdélyből (SLPX 18174)

Bodor Anikó:

Vajdasági magyar népdalok (LPX 18215)

iff. Csóori Sándor – Lányi György szerk.:

Ádám István „Icsán” és bandája. Széki népzene. (Bp., 2000)

Domokos Pál Péter – Végh Menyhértné:

Betlehezes játékok – A kakasdi székelyek bukovinai betlehezes játéka 1956-ból és egy terpesi betlehezes 1985-ből (SLPX 18143)

Erdélyi Zsuzsanna – Lovász Irén:

Hegyet hágék, lőtőt lépék – archaikus népi imádságok (SLPX14118–14119)

Éri Péter–Halmos Béla (szerk.):

Kalotaszegi magyar népzene (Nádas mente és Méra) Kallós Zoltán és Martin György gyűjtéséből (SLPX 18150–51)

Halmos Béla (szerk.):

Észak-mezőségi magyar népzene I–IV.

- I. Bonchida és Válaszút (LPX 18107)
- II. Búza (LPX 18108)
- III. Ördöngösfűzes (LPX 18109)
- IV. Magyarszovát (LPX 18111)

Jánosi András:

Gyimesi népzene Halmágyi Mihály (SLPX 18145)

Juhász Zoltán (szerk.):

Magyar furulyások Erdélyben és Moldvában (MK 18221)

Kiss Ferenc – Stoller Antal:

Kárpátalja népzeneje (QUI 403029)

Lajtha László:

Dunántúli táncok és dallamok (HH CD005-6) A két kötet anyagát tartalmazó CD-melléklet. Szerk.: Németh István (Bp., 2005)

Bogyiszlói gyűjtés 1922 (HH CD013) CD-mellékletek.

Szerkesztette: Németh István (Bp., 2006)

Martin György (szerk.):

Dunának – Oltnak egy a hangja (Duna-menti folklórfesztivál) (LPX 18100)

MTA Zenetudományi Intézet:

MAGYAR NÉPZENEI ANTOLÓGIA I–VII.

I. **Tánczene.** Szerk: Martin György – Németh István
Pesovár Ernő (LPX 18112–16)

II. **Észak.** Szerk: Vikár László – Tari Lujza (LPX 18124–28)

III. **Dunántúl.** Szerk: Olsvai Imre: (LPX 18138–42)

IV. **Alföld.** Szerk: Paksa Katalin – Németh István (LPX 18159–63)

V. **Erdély.** Szerk: Sárosi Bálint – Németh István (MTA ZTI kazetta)

VI. **Székelyföld** Szerk.: Sárosi Bálint és Németh István
ZTI MK 005–007 (Bp., 1995)

VII. **Moldva és Bukovina népzeneje.** Szerk.: Domokos Mária és
Németh István HCD 18264-67 (Bp., 2004)

Olsvai Imre - Rudasné Bajcsay Márta - Németh István:

Hallgassátok meg magyarim (HCD 18234-35)

Rajeczky Benjamin (szerk.):

Hungarian Folk Music (LPX 1187 = HCD 18281)

Magyar Népzene 1–2–3. (LPX 10095–98; 18001–04; 18050–53)

Rudasné Bajcsay Márta (szerk.):

Fonográf-felvételek Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtéséből.
(B.992)

Sárosi Bálint (szerk.):

Magyar hangszeres népzene (LPX 18045–47)

Magyar népzene Bartók Béla fonográf-felvételeiből (LPX 18069)

Zenei anyanyelvünk (HCD 18260) (Bp., 2003)

Sára Ferenc:

Este a Gyimesbe' jártam Zerkula János (SLPX 18130)

Sebő Ferenc:

A bogyiszlói zenekar (SLPX 18095)

Bukovinai székelyek Magyarországon (SLPX 18131)

Magyarországi román népzene SLPX 18077 (Bp., 1984)

Moldvai csángók Magyarországon (SLPX 180096)

Sebő Ferenc (szerk.):

Lajtha László: Széki gyűjtés (LPX 18092–94)

PÁTRIA. Magyar Népzenei Gramofonfelvételek.

CD-ROM. FA-500-33 (Bp., 2001)

Somfai László (szerk.):

Magyar népzenei hanglemezek Bartók Béla lejegyzéseivel
(LPX 18058–60)

Szendrei Janka (szerk.):

XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben
(MTA–ZT) kazetta)

XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben (Bp., 1993)

Sztanó Pál – Tóth Margit:

A Néprajzi Múzeumi Népzenei gyűjteménye I. kislemez (Válogatás
Vikár, Bartók, Kodály és Lajtha felvételeiből) F 001 – Akadémia

Turi Lujza:

Lajtha hangszeres népzene gyűjtéséből (HCD 18206) (Bp., 2001)

Turi Lujza (szerk.):

Magyar népzene Kodály Zoltán fonográf-felvételeiből
(LPX18075–76)

Lajtha László gyűjtéséből – Balassagyarmati és soproni zenekar
(LPX 18206 ill. MK 18206)

Vavrinecz András – Hans Hurgig:

Szatmári bandák (SLPX 18154)

Vikár László:

Dunán innen, Dunán túl. Magyar népdalgyűjtés 1952–1964.
Az azonos című kötet CD-melléklete (HH CD001) (Bp., 2003)

Határon túl megjelent magyar népzenei lemezek

Deben Bhattacharya (szerk.):

Musik från Ungern – Csángósänger (Caprice RIKS LPX 2)

Demény Piroška:

Mezőségi hangszeres népzene [A magyarpalatkai zenekar muzsikál
Codoba Márton vezetésével. Kislemez] (45–EPC 10600); **Jocuri din
Calata-Inuc** – Inaktelki táncok (EPE 01799)

Császár Attila – Roos de Graaf – Crispijn Oomes:

Magyar népzene Erdélyből – Magyarpalatka
(SYNCOOP 5753 CD 152)

Iosif Herța (szerk.):

Gyimesi lakodalmak (EPE 02817)

Pávai István:

Gyimesi népzene (EPE 02686); **Mezőkölpényi népzene** [EPE 03323];
Sóvidéki népzene (EPE 03388); **Szászcsávási népzene** – Musică popu-
lară din valea Tîrnavei (EPE 03468)

UNGHERIA Folk Music of Hungary (registrazioni effettuate sotto la super-
visione di Bela Bartok) Original Folk & Ethnic Folkways of the peoples
of Europa (Válogatás a Pátria-felvételekből) VPA 8398

Zamfir Dejeu:

Taraful din Suatu – Magyaroszováti népzene (EPE 02690)

Magánkiadású kazetták

Kallós Zoltán [Kallós Archivum]:

Uram irgalmazz nekünk – Moldvai csángó szentes dalok és imádságok;
Gyere haza édes fiam – Moldvai magyar népzene; **Észak-Mezőségi
magyar népzene** – Tóvidék; **Mezőkeszői magyar népzene**; **Kalota-
szegi magyar népzene**; **Marosszéki magyar népzene**.

Kerényi Róbert (szerk.):

Gyimesbükk csángó zene [ENC 003];

Klézsei csángó zene [ENC 004]

Konkoly Elemér:

Magyarnemeyi hangszeres népzene (ED–MK 001)

Pénzes Géza – Tatros Együttes:

Klézsei tánczene I. [Artisjus 1993]

Simó Margit – László Csaba:

Székelyföldi hangszeres népzene – A homoródabásfalvi zenekar

Szalay Zoltán:

Gyimesi hangszeres népzene – Zerkula János és felesége; **Felcsiki
hangszeres népzene** – A csíkszentdomokosi zenekar; **Felcsiki énekes
népzene** – Csíkszentdomokos

Rokon- és szomszédnépek népzenei

Alexandru, Tiberiu (szerk.):

Antologia Muzicii Populare Românești I–II. (EPE 01220–25)

Alexandru, Tiberiu – Radulescu, Speranța (szerk.):

The Romanian National Collection of Folklore. Speranța Rădulescu
(szerk.): I. Oltenia (EPE 02095); II. Bucovina (EPE 02164); III. *Transil-
vania (Bihor/Arad)* (EPE 02232); IV. *Ilfov-Vlaşca-Teleorman* (EPE
02307); V. *Transylvania The Plain.* [=Erdély. Mezőség] (EPE 02412);
VI. *Maramureș – Oaș* [=Máramaros-Avas] (EPE 02557); Tiberiu
Alexandru (szerk.): [VII.] *Performers in the Past (Banat)*
(ST–EPE 03095); [VIII.] *Transylvanian Harmonies* (EPE 03319)

Bari Károly:

Cigány népdalok – Magyarország – Erdély (QUI 103028)

Bhattacharya, Deben (szerk.):

Musik från Rumänien (EXPO NORR RIKS LPX 5)

Demo, Ondrej (szerk.):

„Ej, hrajte hudci, hrajte” (Opus-stereo 9117–0835)

Elschek, Oscar (szerk.):

Slovenská ľudová nástrojová hudba [Szlovák népzenei antológia]
(Opus-stereo 9117-1021-23)

Eredics Gábor (szerk.):

Croatian Folk Music Traditions in Hungary [Horvát népzenei hagyományok Magyarországon] (QUI 903071)

Humenjuk, Andrij (szerk.):

Ukrainszka Troiszta Muzika [Ukrán népzenei antológia]
(33-SzM-03427-34)

Joszifova, Ani – Hrisztoszova, Liljana (szerk.):

Bolgarszki Muzikalen Folklor 1-3. (Bolgár zenei folklór. Tanácsadó: Sztoin, Elena) – lemezen (VNA- 1300/504-506) és kazettán is (BDSz 14066-77)

Markl, Jaroslav (szerk.):

Authentic Folklore from Czechoslovakia (SUB 12458-60).

Martin György – Pálfi Csaba:

Magyar néptáncok I. – Magyarországi cigánytáncok az MTA Archivumából kislemez (Folkraft EP-1351)

Sebő Ferenc:

Méhkeréki román táncok (SEP 28027)

Magyarországi román népzene (SLPX 18077)

Sobieska, Jadwiga (szerk.):

Grajcie dudy, grajcie basy [Lengyel népzene] (SX 1125-1126)

Stracina, Svetozár (szerk.):

Panoráma ľudovej piesňovej a hudobnej kultúry I-III. [Szlovák népzenei antológia]: I. *Liptov* [= *Liptó*] (Opus-stereo 9117-1211-14; II. *Pohronie* [= *Garam-mente*] (Opus-stereo 9117-1211-24; III. *Podpolanie* [= *Polyánhegyfalja*] (Opus-stereo 9117-1541-44)

Szarka Viktor (szerk.):

Samko Dudik (Opus-mono 9017-1128)

Vargyas Lajos:

Mongol népzene (LPX 18013-14)

Víg Rudolf:

Magyarországi cigány népdalok (SLPX 18028-29)

Szabolesz-atmári cigány népdalok [Gondozta: Kovalesik Katalin] (SLPX 18082)

Vikár László:

Finnugor és török népek zenéje (LPX 19087-89); **Finn népzene** (SLPX 18220); **Tatár népzene** (London, W1V7DE); **Finnugor népzene** (Helsinki, FUGA FE 3005)

OLVASMÁNYOK

GYŰJTÉSTÖRTÉNET

*

RENDEZÉSTÖRTÉNET

*

„NÉPHAGYOMÁNY ÉS ZENEKULTÚRA”

*

„NÉPZENE-BIOLÓGIA”

*

LETŰNT VILÁG HÍRMONDÓI

NÉPZENEI KINCSEINK GYŰJTÉSE ÉS A FONOGRÁF

Herrmann Antal

[*Magyar Zenetudomány* I. évf. (1907), 15. old.]

A népzenei hagyomány gyűjtésére nyomósabb mozgalom a kilencvenes években indult meg Pesten. Eötvös Károly országgyűlési képviselő és mások részéről a parlamentben is szóba került ez a dolog, és többé kevésbé találó észrevételek hangzottak fel olyan irányban, hogy a nép ajkán élő zenei tradíciót meg kell menteni a végső pusztulástól, olyan irányban is, hogy a mai nem hozzáférhető régibb műzenei emlékeket hozzáférhetővé kellene tenni. Az utóbbi szükségletnek lapunk már is megfelel, amidőn elkezdi Horváth Ádám zenei feljegyzéseinek közzétételét. Az előbbit, a népzenei kincsek gyűjtését 12 évvel ezelőtt, az akkor még fiatal agilis Magyar Néprajzi Társaság vette kezébe. Kiindulva abból, hogy a melódiák még jobban elvesznek, legyenek azok bár lírai dalok, vagy elbeszélő fajtájú költemények kísérő dallamai, vagy táncnóták, bizottságot küldött ki, mely el is készített egy beható munkálatot. Mintegy 4–5 nyomtatott ívnyi emlékirat volt ez, melyet a társaság választmányi ülésén Vikár Béla főtítkár bemutatván, azt egyhangú lelkesedéssel fogadták el, és egyben kimondták, hogy a főtítkár megbíztatik annak átadásával a közoktatási miniszter kezéhez.

A munkálatokat összefoglaló Csáky Albin kezébe Vikár Béla adta át néhai Volf György választmányi taggal együtt. A miniszter átvette az emlékiratot, de a memorandum belekerült az irattárba, az ügy pedig megmaradt a mozdulatlanságnak azon stádiumában, ahol azelőtt volt. Szép frázisok még sokszor hangzottak el, de tettekre nem került sor. Ily körülmények közt vette át Wlassics Gyula

a kultuszminiszteri tárcát 1896. január 6-án. És a társaság főtítkára, Vikár Béla az új minisztert sem hagyta békében. Okulva az előzményeken, hogy valami nagy dolgot nem lesz célszerű kérni, megbeszélve az ügyet a társaság néhány érdeklődő tagjával, legjobbnak vélte a miniszter elé olyan kérdést terjeszteni, amely a lehető legkisebb megterhelés mellett a cél érdekében mégis a legalkalmasabbnak ígérkezett. Azt kérte t. i., hogy a miniszter adjon költséget a társaságnak egy fonográf beszerzésére. Wlassics Gyula, akinek kiváló érzéke volt a néprajz és annak minden vonatkozása iránt, elismerésre méltó készséggel karolta fel a különben is fontosságához képest elenyésző csekély költséggel járó ügyet. S amint meg volt a fonográf, Vikár nyakába vette az országot a társaság megbízásából, és ennek nevében megkezdte a dallamoknak fonográffal való gyűjtését. Vikár a gyűjtésnek ezt a módját inkább kényszerűségből választotta, de csakhamar meggyőződött arról, hogy ez a mód nemcsak a legegyszerűbb, de egyúttal a legcélszerűbb is. Igaz, hogy az első kísérletek roppant nagy bajjal jártak, és nem is sikerültek kellőképpen. De annyit mindenesetre használtak, mint valami nem éppen tökéletes fényképfelvétel valami igen érdekes vagy fontos tárgyról. Ha jobb nincs, tehát természetesen a gyenge is nagyon fontos és becses lehet. Gondoljunk csak arra, hogy mennyivel szegényebbek volnánk, hogyha pl. Petőfi Sándorról az az egyetlen hiteles, bár roppant kezdetleges fényképfelvétel sem volna birtokunkban, amely róla fennmaradt.

A gyakorlat azután fejlesztette a módszert is. Az első évek sikerei különben mindig korrigálhatók voltak, amennyiben a gyűjtő maga segítségére volt a fonográfhengerről dolgozó budapesti zeneíróknak. A gyűjtés így nemcsak tökéletesebbé vált az újabb szerkezetű gépek alkalmazásával, hanem mindig intenzívebbé is. Bebizonyosodott, amiről különben Vikár régen kifejezte meggyőződését, hogy a géppel való gyűjtés azon szenzációnál fogva, amelyet a nép között okoz, a dallamok gyűjtésére sokkal fogatosabb, mint a kottajegyzés végett feltűnő bármily jeles zenész megjelenése a faluban. Az énekes előtt reprodukált fonográf-felvételek, magyar zene- és énekdarabok, különösen a régi fajta dalok a hasonló korú és régibb zenei emlékek felidézésére kiváló segédeszközökül bizonyultak mindenhol, amint

Vikárnak a társaság elé terjesztett előadásából hallottuk, és amint az eredmény is bizonyítja. Hiszen, hogy egyebet ne említsünk, ahol a híres népdalgyűjtő Orbán Balázs élt és meghalt, az udvarhelyi Lengyelfalvában Vikár a legérdekesebb székely balladák melódiáit, és addig ismeretlen székely balladaszövegeket fedezett fel. Tehát a régi nagy gyűjtés nyomában nemcsak azelőtt föl nem jegyzett dallamokat mentett meg, hanem új szövegeket is talált. Hogy számot adjunk e gyűjtés terjedelméről, csak néhány adatra kívánunk szorítkozni. A gyűjtemény mostanáig 700 és néhány fonográfhengerre terjed. Minden hengeren három sőt öt-hat melódia van fölveve. Ezzel ellen kifogást lehetne emelni, mert kétségtelenül célszerűbb volna, ha minden melódia nemcsak egy, de több versszakkal kerülne bele a fonográfbba, mert hisz a második-harmadik versszakot esetleg nem úgy adják elő mint az elsőt. Ámde t. i. csínján kell bánni a fonográfhengerek nyújtotta térrel, mert a hengerek drágák, és a múzeumnak kevés a pénze; hisz megesett többször, hogy a gyűjtésre való költséget a gyűjtő volt kénytelen évekig előlegezni. A gyűjteményben mintegy 30 olyan henger van, amelyen nem magyar, hanem más ajkú, még pedig hazai tót, román és cigány dallamok vannak. Ennélfogva a gyűjtött dallamok összesen mintegy háromezerre tehetők, amelyek közt a gyűjtő módszerének megfelelően igen sok a variáns, vagyis ugyanazon dallamoknak máshonnan való, némileg különböző változata. Ezeket Vikár holmi zenei tájszólási jelenségeknek tartja, és azért tulajdonít fontosságot gyűjtésüknek. Ezáltal a gyűjteménynek egyszersmind az a hiánya is enyhíthető, hogy igen gyakori a dallamoknak csupán egy strófára való terjedelme, mert egyik változat kiegészíti és ellenőrzi a másikat. A gyűjtésre nézve fontos megjegyeznünk, hogy nem áll meg azon észrevétel, mintha a fonográfhengerről való felvétel nem tükrözné vissza az eredetinek előadási módját teljesen, különösen a tempót illetőleg. Hisz tudvalévő dolog, hogy a fonográfhenger nem olyan, mint a fényképlemez, amelyet, ha rosszul hívunk elő, akkor a reprodukció el van rontva. A fonográfhengernél másképp áll a dolog. Itt a sebesség, amellyel a felvétel történt, bármikor előállítható, és ettől függ, hogy a reprodukálás teljesen megfelelően a felvételnél volt sebességnek és

dallamtempónak. De ha eltérünk is a reprodukciókban ettől és lassúbb vagy gyorsabb a hengerforgatás, ez sem okoz lényeges hibát, mert először is a két határ közt mindig észreveszi még a laikus fül is, hogy hol érthetőbb a dallam és szöveg, és azt fogja választani; másodszor pedig maga a nép is éppúgy tesz, mint a fonográf, t. i. teljesen egyéni hangulattól és körülményektől függ, hogy az előadás milyen tempóban történik. Vagy amint a nép mondja, keservesen vagy vígabban peregjen-e a dallam. Ezek előrebocsátása után még csak annyit, hogy természetesen a melódiákhoz szövegek is tartoznak. Ezek gyűjtésére Vikár nem kevesebb gondot fordít, ami folkloristánál csak természetes dolog. Tudomásunk szerint a gyűjtés szöveganyaga körülbelül kilencezer darabra terjed, amelyek nagyobb részt dal és verses hagyomány, kis részben prózai, mese, anekdota stb. Lapunk időről-időre állandóan közölni fog Vikár fonográf-gyűjtéséből, amelyhez most már az ő módszerét adoptált kitűnő zenészek, mint Bartók Béla, Csíki János és Kovács Géza is csatlakoztak. És ezzel a magyar népzenei anyagnak ismertetésére meg fogjuk tenni, ami tőlünk telik. Megjegyezzük még, hogy Vikár Béla fonográf-gyűjtését és módszerét bemutatta az 1900-iki párizsi világkiállítás alkalmából tartott nemzetközi folklór-kongresszusnak, amely nagy elismeréssel fogadta ezt a magyar kezdeményt. Az erre vonatkozó kiadatlan francia nyelvű jelentést e füzet idegen nyelvű mellékletében közöljük. A fonográfnek pedig állandó rovatot nyitunk a Magyar Zenetudományban.

A FEHÉR NYIKÓ VÖLGYÉBŐL

Nyikai

[Székelyudvarhely 1900. ápr. 18. szám 52. old.]

Félrecső vidékünk az utóbbi időkben jelentősebb tudományos érdeklődés tárgya volt. Vikár Béla, a ki először használta az újkor egyik legnagyobb találmányát, a fonográfot, egy nemzet népköltési kincseinek, dalainak és dallamainak rendszeres tudományos összegyűjtésére a budapesti néprajzi múzeum és a párizsi kiállítás számára régebbi idő óta gyűjti fonográfjába a magyar népköltés és népzene nagybecsű termékeit, – Erdélyben is járt már nehányszor: a kolozsvári Mátyás-házban létesítendő erdélyi néprajzi múzeum kezdeményezője, dr. Herrmann Antal egyetemi m. tanár kíséretében gyűjtött Kalotaszegen, az Aranyos vidékén, a hétfalusi csángók körében.

Márczius hó közepén Udvarhelyvármegyébe jött, hogy itt tanulmányozza a székely népköltést. Néprajzi tárgyak gyűjtése céljából társául szegődött Kovács Géza, az Erdélyi Kárpát-Egyesület titkára. Csatlakoztak hozzájuk dr. Herrmann Antal és fia. 14-én hajnalban érkeztek Székely-Keresztúrra s innen gyalog indult a fonográf és fotográf készülékkel fölszerelt, de egyébként a bírható tavaszi időjárás szerint meglehetősen könnyed szerűen öltözött társaság Nagy-Kedére, hogy itt megsejmelje a lebontott unitárius templom festett mennyezetét. Már javában esett a hó, mikor ide érkezett társaság a lelkeszi lakba, a hol az unitárius pap és kedves népe rendkívüli előzékenységgel fogadta őket. Megnézték a templom érdekes festett deszkáit, melyekből valamit fel lehet talán használni a kolozsvári néprajzi múzeumban, s aztán a pap végigvezette a falun, annak régebbi házaiba, a hol többnyire ajándékképpen, vagy csekély pénzbeli

kárpótlásért egy csomó néprajzilag értékes, többnyire régebbi tárgyat szereztek a múzeum számára. Közbe Vikár fonográfba énekeltetett néhány székely dalt.

Jóízű villásreggeli és ebéd után a társaság Medesésre indult, még pedig gyalog: a nagy hó miatt nem is lehetett volna kocsin oda jutni. Medeséren is az unitárius pap és kedves családja fogadták a váratlanul és ugyancsak havason betoppanó társaságot a meghitt házi tűzhelynél igazán szíves látással. Minthogy épen a márczius 15-ének előestéje volt s a község férfi népe valami közügy megbeszélése végett együtt volt az iskolában, elhatározta a kiránduló társaság a lelkes lelkésszel egyetemben, hogy márcziusi ünnepélyt rögtönöznek. A derék tanító azonnal összehívta az ifjúsági vegyeskart, elhivaták a híres Balogh János primást, a ki híres régi székely kesergőket tud húzni olyan igazában, kis bandájával. Vacsora után zsűfoltig megtelt az iskola tág terme a község minden nemű és korú lakosaival.

Nagytiszteletű Ferenczy Áron lendületes megnyitó beszédben hívta fel a gyűlés figyelmét a nap jelentőségére. A vegyeskar lelkesen zengte el a Hymnust, a jelenlevők felállva vettek részt az énekben. Erre ifj. Herrmann Antal lépett elé és igen rokonszenves hangon, nagy ügyességgel és nagy hatással szavalta el Petőfi alkalmoszerű, gyönyörű költeményét: „A székelyek”. Balogh János hatásos játéka után dr. Herrmann Antal tartott teljesen rögtönzött idő és helyszerű ünnepi beszédet. Eredeti gondolatmenettel méltatta a nagy nemzeti ünnepet a magyar s különösen a székely nép szempontjából. Aztán kifejtette azt, hogy az új korban a nemzeti szabdság és függetlenség biztosítása munkát és műveltséget kíván. Buzdította a székely népet, hogy haladjon a modern civilizációval, de e mellett ragaszkodjék régi tiszta erkölcsiéhez, ősi szokásaihoz és hagyományaihoz. A hagyományok leghívebb ápolója és megerősítője lesz az erdélyi néprajzi múzeum, melynek ügyét a közönség figyelmébe ajánlja. A félórás beszéd fennkölt gondolatai mellett népies előadásával, lelkesítően hatott a fogékony lelkű, értelmes székely halandókra. A dalárok éneke és a zenekar játéka után az elnöklő lelkész zárta be az ünnepélyt, köszönetet mondván a közreműködőknek. Az ünnepély után Vikár Béla vette fel fonográfjába a Balogh bandájának székely kesergőit és egy csomó

23. Vikár Béla fonográf-felvételt készít az Udvarhely megyei Medeséren, Balogh János zenekarával 1900. március 14-én

[illegible]

24. „Árvátfalvi kesergő”. Bartók Béla lejegyzése Vikár Medeséren készült fonográffelvételéről (MF 99IIa)

székely népdalt, és mutatja be az igen értelmesen érdeklődő népnek a fonográf csodáit. A vendégszerető lelkész hajlékában kényelmesen meghálván, a társaság 15-én délelőtt a lelkésszel bejárta a falut, sok érdekes tárgyat gyűjtve az erdélyi néprajzi múzeum számára. Ifj. Herrmann Antal aztán lefotografálta a társaságot a Balogh bandájával együtt. A sikerült kép a „Vasárnapi Ujság”-ban fog megjelenni. Ízletes ebéd után a társaság kocsin Siménfalva felé kerülve (s a közbeeső 8–10 falut a nagy havazás miatt etnografizálás nélkül hagyva) Tordátfaluba ment át. Mikor itt kiszállottak, természetesen ismét csak az unitárius papi udvaron legnagyobb meglepetésükre és örömeikre a medeséri pap üdvözölte őket, a ki közben gyalog ájtott ide, hogy helyettesítse a vendégek ellátásában a házi gazdát, a ki a Székely-Keresztúron tartott nagyszabású nemzeti ünnep szónoka volt az nap. A kedves házi asszony fényesen ellátta a „népvizslákat”. Vikár egy pár nem értéktelen székely népballada-variánst szedett az éneklő gépébe. Kényelmes meghálás után elbúcsúzott a társaság. Vikár és Kovács észak felé mentek Énlaka és Firtos-Váralja tanulmányozására. Erről úgymint Vikár később Atyhán, Etéden, Küsmödön stb. folytatott tanulmányairól közelebből fogunk tudósítást adni. (Készséges örömmel várjuk és halás köszönettel vesszük. Szerk.)

Dr. Herrmann Antal és fia reggel Székely-Keresztúrra kocsiztak. Itt köszönetet mondottak tordátfalvi házigazdájuknak, aki nem is sejtette, mily etnográfus karaván szállta meg az ő portáját. Meglátták aztán az iskolákat, a tanítóképzőt behatóbban szemléltek meg, különösen Borbély Samu igazgató nagybecsű értékes régiségi és néprajzi gyűjteményét. A hazafias tudós gyűjtő megígérte, hogy a néprajzi érdekű tárgyakat az erdélyi néprajzi múzeumnak átengedi.

A déli vonattal Herrmann és fia Udvarhely városába mentek. Itt meglátogatták az iskolákat; egészen részletesen megtekintették a kő és agyag-szakiskolát. Ennek igazgatójával, a nagy művészi tehetségű derék Hargitával, Herrmann megbeszélte az erdélyi néprajzi múzeummal létesíthető kapcsolatot. Később pedig az illetékesekkel a kolozsvári Mátyás-házban tervezett udvarhelymegyei székely szoba berendezését. Az aznap tartott megyei közgyűlés után a nagyműveltségű széles tudású főispán, a ki az Erdélyi Kárpát-Egyesület és az ez

által megalkotandó erdélyi néprajzi múzeum iránt a legmelegebben és leghathatósabban érdeklődik, bemutatta Herrmannnt a megye intéző tényezőinek és együtt megbeszélték a múzeum céljára a nyáron fogantatandó rendszeres és tervszerű anyaggyűjtést. Este az alispánnal és nejével a főispán vendégei voltak. Herrmannék, kik másnap reggel Segesvárra s az ottani nevezetességek megtekintése után Brassóba utaztak.

Kilátás van arra, hogy dr Herrmann Antal, Vikár és dr Szádeczky Lajos egyetemi tanár, a székely nemzeti történelem folytatója, közelebbről Udvarhelyt előadásokat fognak tartani székely, különösen pedig udvarhelyvármegyei tanulmányaikról.

*

25. Vikár Béla gyorsírással jegyzi Farkas Ferenc meséit Zselickisfalud-Szilvásmártonban (1890)

VIKÁR BÉLA GYŰJTŐÚTJAI NYOMÁN

Gergely Pál

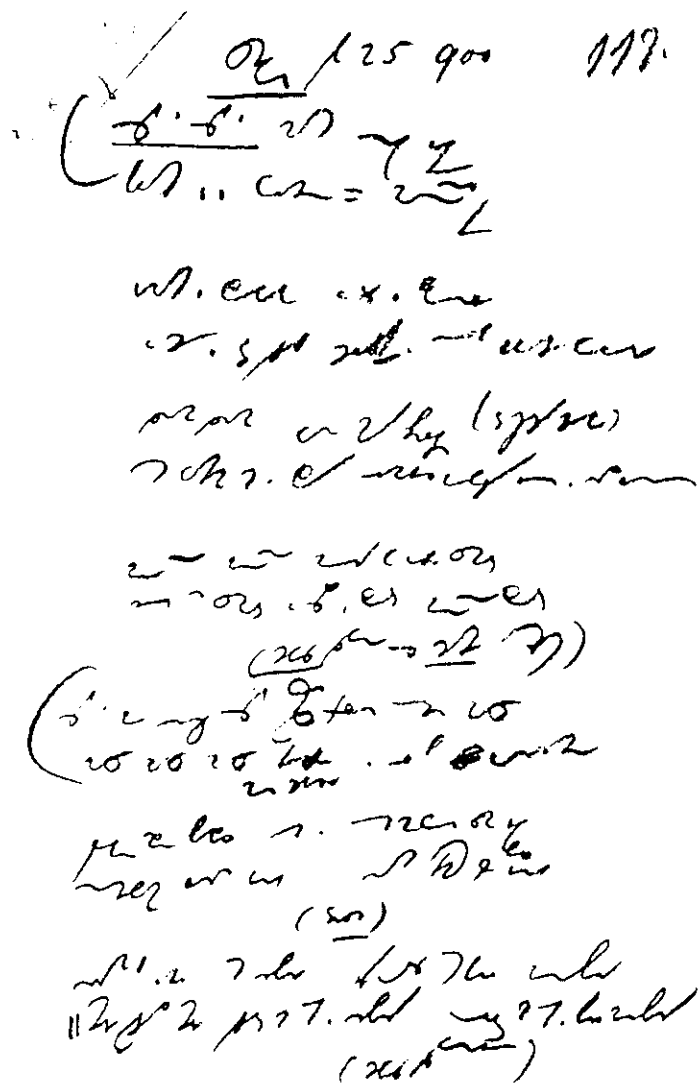
[A Néprajzi Társaság 1946 december 18-án tartott *Vikár*-emlékülésén elhangzott előadás, Csikós Tóth András énekbemutatójaival.

Megj.: *Ethnographia* (1947), 82. old.]

Hajlott alakját sokszor láttuk az Akadémián, amint ülésekre sietett, vagy a felolvasó asztalnál. Különösen a Néprajzi Társaságot és az elnöksége alatt állott La Fontaine- és Goethe-Társaságot szerette. Több más magyar és külföldi társaságban is buzgólkodott, de most csak a Társaságunkban kifejtett munkásságát ismertetem (különösen a folklóre terén), melynek alapító tagja és első titkára volt. *Vikár Béla* széleskörű munkássága legismertebb körébe tartozik pompás Kalevala-fordítása, melyet az Akadémia adott ki. A finn és észt, valamint a nyugati nyelveken kívül a grúz nyelvet is elsajátította annyira, hogy *Rusztaveli* 800 éves eposzát: Tarielt híven lefordította.

Született gyorsírótehetség is volt; VI. realista korában már egész iskoláját tanította egyéni rendszerébe átültetett *Gabelsberg*-gyorsírásra. Somogyban, szülőföldjén korán megfogta lelkét a paraszt nóták, mesék világa. Édesanyja ajkáról jegyezte le gyorsírással az első dalokat, majd az 1879-es években az egész megyét bejárta. Kár, hogy kottázni nem tudott, mert így két évtizeddel korábban örökíthette volna meg a pusztuló népi dallamokat.

Vikár a kilencvenes években ismerkedett meg Rákóczi Izidor pesti műszerésznel az *Edison*-féle fonográffal, s az egész világot megelőzve ment ki falura, fonográffal dalt gyűjteni. 1896 őszén kezdte meg Borsod megyében, Mezöcsáton a viaszhengerre való felvételt. Mikor a külföldön ráeszméltek a gyűjtés ilyen módjára, neki már

26. Egy oldal Vikár terepen használt gyorsírási füzetéből

egész sorozat hengere volt. A Néprajzi Társaság vezetői hiába jártak segélyért gr. Csáky kultuszminiszternél, csak jóval később, Wlassics-tól sikerült némi támogatást kapniok, hogy *Vikár* folytathassa gyűjtőútjait. Az 1900-as párizsi világkiállításon *Sebestyén Gyula* a fonogramokat mutatta be. Világsodája volt az akkor, de a folklornak akkor is kevés volt a megértő közönsége...

Vikár ösztönösen érezte, amit a későbbi kutatók (*Bartók*, *Kodály* és *Lajtha*) kodifikáltak, hogy a legrégebb népi dallamnak mik a sajátosságai: a pentatonia mellett legfőbb tulajdonságuk, hogy eltérnek az egyenletes ütemezéstől (*rubato*), gazdagon cifrázottak s elbeszélő jellegük gyakran a dallamot versszakonként módosítja. *Vikár* megérezte, mennyire mások az ő parasztdalok, mint műdalaink magyarkodása, amivel elárasztották az országot s mostanában, az ún. gépzene korában ezek zuhataga a falu fiatalsága lelkéből az ősi népköltésnek még a nyomát is kimossa!

A gyorsírási följegyzések fonetikai hitelessége ugyan vitatható, de az is biztos, hogy a versek, mesék anyagához legalább semmit hozzákölteni nem lehetett, mert a gyorsírás tempója kizárta. Így mindenestre hitelesebb tartalmúak, mint némely folyóírási gyűjtés. Anyaghalmozó érdeme is nagy, mintegy *hétézer dalt jegyzett föl* 19 vaskos füzetében *Vikár*. Ezeket a Tudományos Akadémia vásárolta meg, évtizedeken át életjáradékkal segítve e kiváló tagján, a szövegek későbbi kiadása reményében. *Vikár*nak a Néprajzi Múzeumban őrzött sokszáz fonográf hengerét pedig maga *Bartók Béla* is oly nagyra becsülte, hogy többszöri gondos lehallgatás után saját kezűleg kottázta le. Ezeket a nagy népzenei Corpus-ban *Kodály Zoltán* irányításával most a magyar állam adja ki, a többi 10 meg 10 ezer népi dallam között.¹ *Vikár* fonográfhengereinek kétharmad része pótolhatatlan

¹ E gazdag anyag rendszerezésének, sajtó alá válogatásának munkáját 1930 óta a M. Tud. Akadémia költségén *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* végzik több jeles tanítványukkal, így *Véress Sándor*, *Kerényi György* és mások segítségével. A rendezett kottákat és a fonográfhengerek javát az Akadémia pincéjében, e célra épített óvóhelyen őrizték az ostrom alatt.

Kis Ujság
Csinségi hang
Hosszán.

7

A Sipi bíró dala.

Jó esztendő ~~ez~~ ^{csinségi hang} ~~ez~~ ^{csinségi hang}
 A bíró bíró! ^{csinségi hang} ~~ez~~ ^{csinségi hang}
 Talán más alarik is
 A kesves galambom?

„Alarik más, a. u.
 Gombos nyelvével;
 He is van lakása
 Pinos paplanyjára.”

„Mienje há, kötött föl,
 Kötött el a bálba,
 De ars is mienje mienje;
 Két leány kine vája!”

„Két föl leány, k. f.,
 Enny el a bálba,
 Lakvái cipővel,
 Húsz föl a lábora.”

„Akár cipővel,
 Két f. a lábora,
 Két leány mienje;
 Akár a nyakán.”

(Válts. u. o. Gombos d. - től
 é. Jönnyűfűtől H. k. f. - től)

27. Vikár sajátkezűleg írt szövegtámlapja, mely a 7-es számú henger Csinsén felvett énekeiről készült. (A Néprajzi Múzeum gyűjteményében)

zenei régiséget tartalmaz! A gyorsíró főljegyzéseket faluzásairól hazatérve azon melegében letisztázta Vikár és 1910-ben átadta a Népköltési Gyűjtemény szerkesztőjének, Vargha Gyulának, kinél azonban az egész kézirat elveszett s így ma csupán ez az említett gyorsíró gyűjtemény maradt fenn gyűjtőútjairól. Míg a hengereken általában az első versszakok vannak fölvéve, így gyorsírásban megmaradt folytatásukból derül ki a teljes értelme, néhol 10–16 strófán keresztül.

Vikár első dalközléseiből, amelyek a Vasárnapi Ujság, Erdélyi Múzeum, Magyar Nyelv, Nyelvőr hasábjain kívül főleg az Ethnographiában, egész tanulmányok kíséretében láttak napvilágot, kiemelem, hogy már a II. évfolyamban, 1891-ben mutatta be somogyi szemelvényét s egyúttal rámutatott a pusztuló népzenei emlékek gyűjtésének sürgősségére. 1896-ban kiadott népballadánk különösen fontos anyagára figyelmeztet s néphagyományaink kodifikálását sürgeti, 1900-ban a bánffyehunyadi és zentelki dalok kottáit közli fonográfhengerekről, 1905-ben pedig a borsodi Szücs Marcsa-balladáról írt tanulmányt. Ez évben adta ki a Kisfaludy-Társaság népköltési sorozatában somogy megyei gyűjtését, 1910-ben folyóiratunkban a regös énekekről ír nagyszabású tanulmányt s jóval Bartók megállapítása előtt leszögezi az ősi magyar népköltés egységét, amit azóta gyűjtött dalaink tömeges egyezései is megerősítenek s 1920-ban Bartók Béla részletesen ki is fejtett. 1921-ben 150 régi erdélyi dallam 1/3-át Vikár gyűjtéséből közölte Bartók és Kodály.

Vikár gyűjtőútjai sikerét több jó tulajdonsága credményezte, mégpedig tréfálkozó modora, mély életbölcselete, kedvessége, a paraszt nyelvének és hangulatának megismerése, abba való beilleszkedése.

A megmaradt, több mint ötvenéves gyorsírójegyzetek csonkassága, az anyag túlnyomó részének seholsem közölt volta teszi nehezzé, hogy a következőkben gyűjtőútjai térképén minden, általa felkeresett falut (közel kétszázat) felsoroljunk. A kutató mindenestre örömmel fogja lapozni – ha jó gyorsíró is – az Akadémián őrzött gyűjteményt, amelyben száz és száz közöletlen dalt és mesét fog találni. Az alábbiakban közlöm e füzeteinek falujegyzékét.

27928

7
27.928 7. henger

Csincsén
[Borsod m.]

1. verseték

Jó este, jó este, csáki bíróné asszony

2. st.

3. = 2. st. de:

4. st. lejjegyetlen.
a költő is.

7. Csáki bíróné Csincsén 1. henger

28. A 7-es számú henger dallamának Kereszty István által lejegyzett incipitje.
Rajta Bartók részletes dallamjegyzése

Somogy megyei kötetében kiadott 356 dal, 17 mese, 22 ballada anyaga 19 faluból ered. Fonográfanyag arányára jellemző, hogy ezeknek csak 8%-át vette hengerre s ez áll nagyjából többi gyűjtésére is. E kiadott kötetén kívül, gyorsírással feljegyzésben 21 somogyi névnapi és násznagy köszöntő van.

Legdúsabb dunántúli dalszűrete *Vas és Zala megyében* volt, amelyeket először 1898-ban járt végig, de a gyűjtés zöme (fonográffal) 1906–10 között történt s hatszáznál több dal és ballada, 17 még schol sem közölt mese került ki e két megyéből.

Vas megye: Pankasz, Viszák, Senyeháza, Öriszentpéter, Nagyrákos, Kistrákos, Szatta, Farkasfa, Szombatfa, Velem, Kőszegszerdahely, Lukácsháza, Egervár, Nagycsömöte, Dozmat, Olad és Felsőőr.

Különösen értékes nyelvtörténeti szempontból és főleg helytörténeti vonatkozásaiért a zalamegyei Boldogfán és Bagodon valamint vasmegyei Felsőőrben gyűjtött határ-, dülő- és családnevek anyaga. Gyűjteményében hasonlóra nincs példa. Mindenesetre megérdemelné a figyelmet nyelvészek részéről.

Zala megye: Jakabfa, Boldogfa, Bagod, Resznek, Kerkaszentmihályfa, Golicamajor, Andrásbida, Nagypáli, Hottó, Szepetk, Zalaegerszeg, Nemesnép, Szentgyörgyvölgy és Dergecs.

Tolna megye: Öcsény (323–331. fon. hengerek egyeztetve).

Veszprém megye: Pápa és környéke. (58–65. hengerek egyeztetve).

Fejér megye: Perkáta és Székesfehérvár.

Pest megye: Zöldhalom-puszt, Kecskemét, Bugac, Jászszentgyörgy.

Csongrád megye: Szegvár. (16–17 henger.)

Csanádpalota (énekesek neve nincs följegyezve).

Torontál megye: Tornyospuszt és Szőreg.

Nógrád megye: Verőce és Szécsény. (294–303 heng. egyezt.)

Borsod megye: külön nevezetes arról, hogy több, mint ötven évvel ezelőtt Mezőcsáton kezdte Vikár a fonográfgyűjtést; 1. szám alatt őrzött néprajzi múzeumi hengerén Fehér László balladája van megörökítve. Gyűjtött még Csincsén. Érdekes útinaplójának néhány tétele a költségekről: a kocsisnak 50 fillért fizetett a beszélőgép és a

2. erdélyi füz.

113. lap

Lányok, lányok, betlenfalvi lányok,
Küszletek csak egyet sajnálók.
Ha az az egy rózsabimbó volna,
Éjjel-nappal a csákómba volna!

Ha meghalok, meghagyom, Allítsák fel a f...om!
/osvát Péter/

A külső borítón Vikár megjegyzései az éneke-
sekről:
Bögöz: Ilyés János utbaigazit.

Kádiasfalván: Sándor Mariaka 50 éves vénlány
/otthon ül/

Fenyédén: Pap Mártonné Öregasszony a
hármónikás koldus tud mindenféle történe-
tet.

Bögöz: id. Kardos Ferenc, 57 éves ember, csupa
régieket énekel!!!
/Kis Áron elkalausol bennünket/

Lókod: Szentmárton mellett id. Sata János 70-en-
felül van.
Jakab Ferenc kányádi, de a bétan süksődön lesz.

Bpost, 1949. augusztus 31-én fejeztem be a II. füzetű erdélyi
gyorsírócske áttételét:

Gergely Pál
akad. eln. tanácsos

hengerek félházasz ládájának szállításáért, Kis Zsófinak pedig egész-
nap éneklésért 1 koronát.

Nyitra megye: Pográny.

Hont megye: Ipolyság.

Heves megye: Erdőkövesd, Pétervásár, Füzesabony, Kadács, Eger.
(177–243 hengerek.)

Békés megye: Pusztaföldvár. (27. és 314–5. sz. heng.)

Bihar megye: Derecske.

Zemplén megye: Takta és Szada

Szabolcs megye: Petneháza.

Vikár gazdag dunántúli anyagát is felülmúlja bőségben az erdélyi.
Jegyzetei közt hét erdélyi kötetet találtam. A gyűjtést 1898-ban
kezdte Kalotaszegen és Torda-Aranyos megyében és attól fogva sze-
relmese lett ennek a földnek. Évtizedeken keresztül lejárt gyűjteni
nyaranta (71–125. sz. hengerek). Kalotaszegen 1928–36 közti tanul-
mányutaimon találkoztam olyanokkal, kiket fiatalkorukban fonog-
ráfba énekeltetett. Zentelkén a már 88 éves Vince Andrással, Szentki-
rályon Vince Annával és Kulcsár Katival, Gyerőmonostoron Váróné
Dési Katival, Inaktelkén Gál Ilonával, a falu molnárnéjával, és
egyben rigmusfaragójával. Ezeken kívül természetesen még több
más kalotaszegi faluban gyűjtött Vikár; leggazdagabb anyagát
Bánffyahunyadon szerezte egész Erdély legjobb és legszebb paraszti
előadójától: Tamás Katától, akit Pesten is énekeltek az 1900-as
években.

Torda-Aranyosban, Mészkon, Sinfalván és Torockón gyűjtött.
Torockón beszéltem 1930-ban Vikárról az Öreg Zsigmond Ferenc-
cel, aki jól emlékezett rá, hogy egy „szép magas pesti úr járt ott úgy 1898
táján, kinek nagy hivatala volt az ország házában” (t. i. Vikár parla-
menti gyorsíró volt).

A brassómegyei Hétfalu csángóit is több ízben felkereste Vikár.
Türkös és Pürkeréc községből való a 89–113. sz. muz. hengere.

Hunyad megyében Marosnémetiben és a Déva melletti csángók-
nál (1904) gyűjtött.

Háromszék megyében Bükkszádon és Sepsiszentgyörgyön gyűjtött.

Csik megyében Gyimesen és Csikszentsimon községben. (525–530. sz. hengerek.)

Marostordában Szovátán, Mikeházán és Erdőszentgyörgyön. (88–98. fon. henger.)

Mindezeknél bővebben ontotta *Udvarhely megye* általa bejárt 33 községe a szebbnél-szebb ősi dalokat, balladákat: Árvátfalva, Boldog-asszonyfalva, Máréfalva, Atya, Szombatfalva, Énlaka, Firtosváralja, Bözöd, Lövete, Siklód, Felsőboldogfalva, Kadicsfalva, Szejke, Szentábrahám, Betlenfalva, Lengyelfalva, Csekefalva, Gagy, Martonos, Kénos, Tordátfalva, Szentegyházaskfalva, Fenyéd, Oláhfalva, Bögöz, Zetelaka, Oroszhegy, Siménfalva, Rugonfalva, Korond s végül a megye székhelye: Székelyudvarhely. (A 88. és 346–577. sz. hengereket egyeztettem a gyorsírással folytatással.)

* * *

Áttekintettünk *Vikár Béla* gyűjtőútjain. Hosszú életén át (1859. április 1. – 1945. szeptember 22.) mindig a haladás és a fiatalság oldalán állott, tudományban és irodalomban egyaránt. Sohase irigyelte a nálánál nagyobbat, legkevésbé *Bartók* és *Kodály*, a folklóre igazi tudósai dicsőségét, sőt gyűjtésük elején útbaigazította őket és szívből örült később fényes, nemzetközi sikereiknek is. Midőn 1906-ban *Bartók Béla* a M. Tud. Akadémia kutatási segélyével megkezdte gyűjtéseit, *Vikár* jósolta meg elsőnek *Bartók* világhírét, amelyből az egész magyarságra mindenkor dicsőség sugárzik!

A TÁNCZENE GYŰJTÉSÉRŐL

Seprődi János

[„A székely táncokról” c. tanulmány bevezetője in: *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzene gyűjtése*. (Bukarest 1974), 143. old.]

Eredendő baja a magyar zeneirodalomnak, hogy sem a múltban nem voltak, sem a jelenben nincsenek igazi adatgyűjtő munkásai. Itt mindenki a nagy összefoglaló kérdésekre veti magát, s minél kevesebb adat áll rendelkezésére, a biblia nyelvén szólván: annál szaporábban veti a téglát szalma nélkül; mivel így szabadjára eresztheti képzeletét, s bátran szöheti a mesék és a legendák hímes szövétét.

Ezt a beteges tünetet semmi jobban nem mutatja, mint a magyar népi táncokról szóló irodalom. A magyar népi tánczenéről már régi idő óta olvashatunk leíró vagy magyarázó cikkeket, újabban heves vitatkozások is estek felőle, anélkül, hogy egyetlen természetből vett és a maga természetességében visszaadott adatközlésünk volna. Sőt ha meg akarunk elégedni az olyan-amilyen pontossággal, másod-harmadkézből vett adalékokkal, ilyeneket is alig mutathatunk föl 5–6 darabnál többet, s azokat is folyóiratokból, vármegyei monográfiák mellékleteiről kell összeszednünk.

A népi tánczenére vonatkozó adatok hiányát, az általános nemtörődömség mellett, keresnünk kell abban a nehézségben is, mellyel ezeknek a hangjegyre tétele jár.

Az énekelt népköltési termékeket, az énekhang egyszerűbb technikájánál fogva, közvetlenül és azonnal le lehet jegyezni a természet után. Ha a gyűjtő valamit első hallásra nem tudott kellőleg kivenni, megkapja és lejegyezheti a 2. szakasz éneklésénél, s kijavíthatja az újraénekeltesnél. Ezt tenni a hangszeres adalékok gyűjtésénél nemigen lehet. Az előadó egyéni sajátosságai s a kezelt hangszer természete

olyan nehézségek elé állítják a gyűjtőt, melyeket az énekelt adalékoknál alkalmazott közvetlen módszerrel legyőzni nem lehet. A gyors menet és sűrű cifrázat miatt teljes lehetetlenség egyszeri hallásra leírni a népi tánczenét; ha pedig ismételtetni próbáljuk, esetleg egészen egyebet kapunk, mint amit vártunk. A nép muzsikásának előadása ugyanis a lehető legösztszerűbb. Ez az ösztönszerűség általános jellemvonása a népköltészetnek, de sokkal inkább észlelhető a népzenenél s éppen a táncoknál. A falusi cigány másképpen húzza, ha jókedve van, másképp, ha ráijesztenek, másképp, ha jó táncosok lába alá muzsikál, s ismét másképp, ha csak napszámba veszi a dolgot. A kedélyállapot ennény hatásainak ugyan minden ember ki van téve, de a népi muzsikus oly mértékben, hogy eszerint változtatja a cifrázások mennyiségét és minőségét, észrevehetőleg lassítja vagy gyorsítja az időmértéket. De ami a legnevezetesebb: a tánc 8 és 16 ütemből álló szakaszait (periódus) minden rend vagy felismerhető törvény nélkül, annyira ösztönszerűleg keveri, hogy tán a legjobb akarat mellett sem tudna egy táncdarabot kétszer *egyformán* eljátszani. Mint a kaleidoszkóp figurái, vagy tavaszi árvízkor a zajló jég-táblák, úgy változtatják ezek a helyüket; sőt egy-egy szakasz egyszerűen el is sikkad az ismétlés során, amely után igen sokszor hiába kérdezősködik a gyűjtő: annyira öntudatlanul történt, hogy maga az előadó sem tud róla számot adni.

Főképpen ez utóbb említett sajátosság miatt kell a gyűjtőnek segítségül venni a fonográfot. Nehézség így is jócskán marad, de ha a fonográfot nem pusztán magára használjuk, mint eddig különösen a zenéhez nem értők tették, hanem a közvetlen módszer eszközéül tekintjük, annyira megközelíthetjük a tánczenét, amennyire egyáltalában jegyekkel vissza lehet adni a zenei hangokat. Mert a közvetlen megfigyelés ellenőrizi azokat a hibákat (pl. hamis fogás, ütemesonkítás), melyek a fonográfnek az előadóra gyakorolt izgatón, szokatlan hatásából veszik eredetüket; pótolja a fonográf hiányait azzal, hogy mindjárt felvétel előtt meghatározza a hangmagasságot és időmértéket, s megjegyzi az elmosódott hangokat. Így is az előadók *egyéni* sajátosságai a fonográfhengeren maradnak ugyan, de minden általános, *tipikus* vonás papírra kerülhet, s ezzel a tudomány céljainak eleget tettünk.

Megvallom, hogy a fonográffal való gyűjtésnek eleitől fogva ellensége voltam. Énekelt adalékok gyűjtésénél most is megbízhatóbbnak tartom a közvetlenül élet után dolgozó módszert; a jelzett nehézségek azonban arra kényszerítettek, hogy a tánczene gyűjtésénél használjam. Nem a fonográf javult meg, bár kétségtelenül az is tökéletesedett, hanem olyan nehézség állott elé, amelyet más módon legyőzni nem lehetett.

Már régóta vannak gyűjteményemben táncdallamok, de fütty és énekhang után írva, s így ezek csupán vázlatok lehetnek a természetben előfordulóknak. Ilyen vázlatoknak kell tekintenünk minden eddigi közlést; a Kájoni-féle, XVII. századból való táncok sem igen lehetnek egyebek. Olyanok ezek, mint ha a növényt megfosztjuk leveleitől és virágjától. A magyar népi tánczenében ugyanis nem járulékos, hanem lényeges jegyek a cifrázatok és azok a ritmikai, hangsúlyozási különlegességek, melyeket az ének és fütty nem ad vissza. Ezeket a sajátos rángatásokat, staccatokat és portamentókat a fonográfról sem lehet ugyan a fénykép hűségével leírni; de így mégis olyan képet nyerünk, amely sokkal közelebb áll a valósághoz s tudományos célra sokkal inkább használható, mint a másod-, harmadkézből, vagyis nem hangszer előadása után gyűjtött adalék.

A HONTI IGRICEK

Móra Ferenc

[Móra Ferenc művei. *Válogatás az ifjúság számára*
IX. kötet (Bp. 1958), 92. old.]

Jókai megírta annak idején, hogy hogy terem a magyar nótá, ki erdők sűrűjében, ki csordakútnál, hol kutyafejcs parlagon, hol csárda asztalánál. Én meg megírom, hogy ami megvan még a magyar nótából, hogyan lesz abból tudomány és múzeumok kincse. Mert most már igencsak az lesz belőle, hála azoknak a jótét lelkeknek, akik számot vetnek a jövővel is. Mit lehet tudni, mikor danoljuk el az ezeresztendő országunkat egészen, hát legalább a fonográflemezeken maradjon meg a nyoma annak, hogy szépen danoltunk. S nehogy száz esztendő múlva valami zenemandarinnak majd az a gyanúja támadjon, hogy ezeket a fölvételeket is hamisítottuk, külön kávéházi tandalórákon, hát följegyzek róluk egy hiteles történetet.

(Csak előbb még a tandalóráról mondok valamit, hogy félreértés ne legyen ebből is. A *Tandalóra* nem valami kaukázusi királylány volt, hanem remekbe készült magyar szó. Az én kisdíák koromban így hívták a tantervben azt az órát, amelyiken dalra tanítottak bennünket. Természetesen magyar népdalra, még természetesebben csak olyanra, amittől az erkölcs nemesedik. Mivel azonban a dalköltők a régi világban is csak olyan istentelen emberek voltak, mint most s mikor az ihlet kerülgette őket, nem gondoltak az erkölcsnemesítésre, a népdalokat át kellett költeni tandalokká. Én például csupa ilyen megnesmesített tandalt tanultam annak idején s ennek köszönhettem, hogy öreg koromra se jutok zavarba, ha vidám társaságban meg kell vallanom, mi az én nótám.

Ez az ni:

MÓRA FERENC: A HONTI IGRICEK

*Lyuk-lyuk-lyuk-lyuk-lyukas a kis táskám közepe
Kiesett a tankönyvem belőle,
Elvesztettem könyvem, az olvasót,
Nem az a tanítóm, aki vót.*

Ez szép is volt, magyar is volt s az ártatlan lelkeket se rongálta meg. Belőlem éppen azért lett ilyen erkölcsös ember, mert ilyen daldarabokon növekedtem a tandalórákon. Kár, hogy kimentek a divatból – meg is látszik az ifjabb nemzedéken.)

*

1910-ben az ipolysági vármegycházán egy pesti úr állított be az alispánhoz, Marek Károlyhoz. Szép pirosposzgás képe volt az úri embernek, a termete is tagbaszakadt, valóságos vidéki földesurat mutatott, azért is igen meglepődött az alispán, mikor a nevét és a mesterségét meghallotta.

– Györffy István vagyok, a Néprajzi Múzeum öre, gyűjtő úton járok Hontban.

– Úgy? – mosolyodott el az alispán – No, igen örülök. Talált-e már sok kanásztülköt doktor uram? Mert azokat nem ártana, ha mind összeszedné és elvinné Pestre. Vagy legalább azt az egyet, amelyikkel engem fölkurjongatnak minden hajnalban, mikor a legjobb ízűt alszom.

A tudós igen kapott a szón, mert éppen kanászok irányában kopogtatott be a vármegye urához. Nem elég a kanászhangszert berakni a múzeumi üvegszekrénybe, a belőle kizengő dallamot is meg kellene valahogy fogni és skatulyába rakni. A módja is megvolna annak, csak éppen, hogy a kanász nem akar kötélnek állni. Nemesak hogy nem produkálja a tudományát, ha kéri rá, hanem akkor is abbahagyja, ha rajtakapják, mikor a maga gyönyörűségére tutul. Hát ha a vármegye itt segíteni tudna, nagy hála kötelezné a tudományt.

A néprajzi tudósnak szerencséje volt. A honti alispánban olyan emberére talált, aki mindjárt elérte, miről van szó. Se ki nem

nevette a tudóst, se azt nem mondta neki, hogy majd jövő ilyenkorra tessék jönni, mert most nem érünk rá, hanem nagyon is komolyan vette a dolgot. Kiadta az ordrét a lovas hajdúknak, hogy szaladják be tüstént a szobi meg a báti járást s aki kanászt talál, azt erre meg erre a napra állítsák elő. De mind hozza magával a muzsikát is, kürtöt, dudát, furulyát, ki minek mestere.

Amikor Györffy látta, hogy itt nagy dolog van készülöben, ő is segítségért szalajtott haza egy sürgönyt. S mire ötven kanász fölgyülekezett az ipolysági megyeház előtt, akkorra Pestről megérkezett a segítségül hitt másik garabonciás is. Az pedig nem volt más, mint – Bartók Béla. Megborzadt a boldogságtól, ahogy a szűrös igricek hadát meglátta. Pántlikás kalapú bémész sihederek, tölgyfából faragott délceg legények, bocskoros komor nézésű öreg magyarok, akiknek úgy csavarodik a bajusza, mint a kos szarva. Hont megye zezugaiból előparancsolt maradványa a Vatha népének. Ha fokosra kaphatnának, lenne itt mindjárt olyan ördögi „huj-huj”, hogy a föld alatt is elszörnyednének bele a néhai premontreiek. (Az Árpádok idejében ők voltak a sági földesurak.) Úgy látszik, a verekedésre nem is igen kellene őket biztatni. De ki fogja ezt a pogány népet megmuzsikáltatni meg megdanoltatni?

– Bizzák azt csak énám az urak – pödörgette a bajuszát az alispán. – lesz itt annyi nóta, hogy nem győzik kottával, lemezzel.

Azzal odalépett a Vatha népéhez.

– Melyiktek az a Guga Péter? Álljon elő!

A had közepéből előtaszigáltak egy keménykötésű legényt. Kelletlenül odakeszegelt az alispán elé.

– Ne félj, fiam, nem élek én kanászhússal. Nézd, levelet kaptam Bécsből király öfelségétől, azt kérdi, te vagy-e az a híres százdi kanász?

– Eén vaónék – vont vállat a legény.

– Azt is kérdezteti, volna-e kedved fölmenni hozzá Bécsbe, mert szeretne megösmernedni veled.

A fiú természetesen azt felelte, hogy menjen Bécsbe a hólyagos himlő, az alispánt azonban ez se hozta ki a sodrából. Szép nyugodtan magyarázott tovább.

– Mert tudod, fiam, az a baja király öfelségének, hogy mindig elalussza a reggeli kirukkolást. Nincs aki idejében fölébressze szegényt, hát ahogy a híredet hallotta, mindjárt azt mondta, hogy na, fogadom, az a százdi kanász föl tudna engem túlkölni.

– Én föl – csillant föl a legénynek a szeme s előkapta a szűr alól a kürtjét, olyan ébresztőt cifrázott ki rajta, hogy nyilván Guge úr is fölkapta rá a fejét valahol a Hadúr lábánál a füvellő égi mezőkön. (Guge úr is honti földesúr volt, Árpád-kori oklevelekből ismerjük. Lehet, hogy az ősapja volt Guga Péter kanásznak.)

– Hát érted a mesterséged fiam – veregette meg az alispán a legény vállát –, én rád is voksolnék szívesen, de nem tudom, ezek az urak mit szólnak hozzá. Ezek a király öfelsége *pedinterjei*.

A pedinterek azt szölk, hogy ők csak akkor tudnak igazságot tenni, ha mindenki megmutatja, hogy mit tud. Király öfelségét nemcsak ébreszteni kell, hanem vidítani is, mert bizony sokat erőt vesz rajta a szomorúság, mióta Kossuth Lajos meghalt. Hanem azért a dudaszótól táncra is szokott kerekedni, este pedig csak furulyaszó mellett tud elaludni. Azazhogy most sehogy se tud az istenadta, mert csupa német kanászaik vannak, azok pedig nem tudnak semmit. Még a dudát csak elmekegtetik valahogy, de se a túlköt, se a furulyát nem győzik szusszal. Ezért aztán király öfelségének most minden bizodalma a honti kanászokban van.

Ennél egyéb aztán nem is kellett Vatha népének. Előálltak szép sorjába és tülökkel, furulyával, dudával rendeztek olyan dalnokversenyt, hogy olyant Wagner Richard álmában se pipált. (A dudaverseny volt a legszebb, mert azt nemcsak fújták, hanem járták is. Úgy csinálja azt minden rendes dudás.) És a megyeház tér megtelt olyan különös ősi dallamokkal, amikre tán még Dul király lányai lejtettek táncot, mikor a maeotisi réteken tündérséget tanultak. Ezer esztendő után kanásznóta lett belőlük, mint ahogy disznópásztor lett Guge úr sarjadékából.

Az igricek versenyét természetesen végignézte az egész város, déli harangszóig. Akkor a publikum elszéledt s a pedinterek észrevették, hogy a kanászokban is kezd elcsöndesedni a virtus. Nem is csoda, hiszen nagy részük még hajnalban útnak indult hazulról és megunja

az ember a dicsőséget is, ha éhkoppot kell mellette nyelni. A két tudós javasolta is az alispánnak, hogy meg kellene söröztetni a művészeket, mielőtt a dalverseny megkezdődne, de az azt mondta, hogy arról szó se lehet.

– Ezt a társaságot az Isten se szedi így össze többet, ha egyszer elszéled. Danoltassák meg az urak őket, míg együtt vannak.

Nagyobb biztonság okáért betereteltette az egész hadat a vármegeyház udvarára, bezáratta a kaput és megkérdezte tőlük, hogy tudják-e a *Simon nótáját*?

Hát hogyne tudták volna. Az a legismertebb kanásznóta. Mindjárt el is fújta egy öreg szittyá.

*Elment Simon disznót lopni,
Nem jó helyre talált mennyi.
Ottan várta egy pár fegyver:
Így jár, kit az Isten megver.*

*Nincs Simonnak siratója,
Nincs is annak pártfogója:
Cifra szűre koporsója,
Bikkfalevél takarója.*

Hát van-e még több ilyen szép kanásznóta? Bizony van ennél még szebb, csak tessék idehallgatni a pedinter uraknak.

Délután öt órakor még mindig ontották a sose hallott nótákat. Hanem akkor Guga Péter félreintette Györffy Istvánt.

– Ha Istent ismer az úr, csak tíz percre eresztesen ki. Csak egy korty itatra. Az egy óráig való életemre mondom, tíz perc múlva megint itt leszek.

– Hja, cantores amant liquores – esett meg a tudós szíve a legényen és kisuttyantotta a kapun, hogy a többi észre ne vegye. Hiszen abból nem is lett volna baj, hogy elment, az volt a baj, hogy állta a szavát és tíz perc múlva visszatért. Rugdosta a kaput, hogy csak úgy rengett bele a megeyháza és ordított veszettül:

– Erisszenek be, mert én vagyok a király kanásza!

Úgy be volt állítva, hogy alig tudott a lábán állni. Pedig igazán nem ivott többet egy kortynál, de azt sörös hordóból itta.

Az egy részeg ember aztán megvadította az egész társaságot. A két tudós ugyan reggelig eltanulmányozta volna őket étlen-szomjan, de most már nem volt olyan hatalom, amely visszatarthatta volna Vatha népét. Megindult az egész had, végigkáromkodták a nagy utcát, a város szélén találtak egy kocsmát, abban éppen cselédből volt, arról a férfinépet kiverték, csak a cigányt fogták vissza és megkezdődött a mulatozás úgy szentgallenli módon.

A toronyba ugyan nem másztak föl a honti pogányok, hanem csináltak annál bolondabbat. Hajnal felé elfogyott a dohányuk, akkorára Guga Péter kijózanodott annyira, hogy el lehetett küldeni, kerítsen valahol egy koránkelő trafikost. A király kanásza aztán addig bolyongott az alvó városban, míg a hajnal szökülésében meglátta egy házon a magyar címet, amivel a dohányárulók szokták díszíteni a boltjukat. Ott elkezdte döngötni az ajtót ököllel, aztán folytatta lábbal s mikor az se használt, akkor elővette a fokost is, közben pedig elimádkozta a mindenszentek litániáját kanászos stilizálásban. Azonban az ilyen keltegetésre a legudvariasabb trafikos is keresztet vet magára, a fülére húzza a dunnát és igyekszik nagyot álmodni.

Utoljára aztán igazán megharagudott a legény és megfenyegette öklével a házat:

– No, megállj, kutya, majd teszek én a bajodról mingyár.

Azzal kiment a szérűkertbe, fölszedett egy nyaláb szalmát, abból csóvát sodort, azt bedugta a tető alá és meggyújtotta:

– No, kutya, tudd meg, kivel volt dolgod!

Piac kezdetére aztán szépen le is égett az ipolysági m. kir. posta. Tudniillik annak a magyar címerét nézte a király kanásza trafik-síltnek.

30. Bartók Béla erdélyi népdalgyűjtő úton. Gyergyószentmiklós (Csík) 1907

GYERGYÓ-KILYÉNFALVI PÁRBESZÉD

Bartók Béla

[Bartók levele Geyer Stefinek Budapestre, 1907. aug. 16.
in: Demény János: *Bartók Béla levelei* (Bp. 1976). 120. old.]

Az utas: (belép) Isten áldja meg!

A parasztasszony: Jézus tartsa meg!

U.: Itthon van-e az ura?

P.: Nincs honn, elmene reggel szekervel a mezőre szénát behordani.

U.: Hát hogy-mint vannak?

P.: Hát műk csak megvolnánk valahogyan; bajaink es vadnak, munka es vagyon elég.

U.: No no! valahogyan csak megbirkóznak vele.

P.: Hát az úr mit kíván? (kis lányához) Hojsza csak egy széket az úrnak! – Itt a szék üljönsza le. (lányához) Erejszéték bé a malacokat!

U.: Hát lássa csak, olyat jöttem magától kérni, a mit még nem hiszem, hogy kértek volna.

P.: ?

U.: Azt mondta itt a szomszédasszony, hogy maga tudna afféle régi-régi világi nótákat, a mit fiatal korában még az öregektől tanult.

P.: Én?! régi nótákat?! Ugyan ne bolondojzon velem az úr.
Hi-hi-hi-hi-hi!

U.: De nézze csak ez nem bolondság! Egészen komolyan beszélek! Csakis ezért jöttem le messziről, nagyon messziről, Budapestről, hogy megkeressem ezeket a régi-régi nótákat, a melyeket csakis itt tudnak!

P.: Hát aztán mit csinálnak ezekvel az énekekkel, kiszerkesztik?

U.: Dehogy! Arra való ez a munka, hogy ezeket az énekeket megőriz-
zük, hogy föl legyenek írva. Mert ha nem írjuk föl, később nem
fogják tudni, hogy mit is danoltak itt ebben az időben. Mert lássa,
a fiatalok már egészen más nótákat tudnak, nekik nem is kell a
régik, nem is tanulják meg, pedig azok sokkal szebbek, mint a
mostaniak. No ugy-e?! Hát 50 év múlva már hírüket se fogja
senki tudni, ha most fel nem írjuk.

P.: Ugy-e? (Szünet) Bruhahahahaha – hihihih! Nem, én még sem hiszem!

U.: (kétségbeesve) De nézze csak néni ezt a kis könyvet, lássa ezt
mind itt irtam le. (Fütyül egy nótát) Ezt Gegő Andrásné énekelte
(másikat fütyül) ezt meg Kosza Bálintné. No ugy-e maga is
ismeri ezeket!

P.: Aj! elmúlt már az én időm. Nem arra való az ilyen vén asszony,
hogy ilyen világi énekekkel foglalkozzon: én már csak a szenténe-
keket tudom.

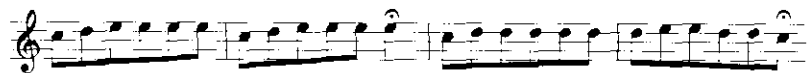
U.: Dehogy! maga még nem is olyan vén asszony. S a többiek Csata
Istvánné, meg Hunyadi Ignácné mind azt mondták, hogy maga
nagyon sokat tud.

P.: Aj nem olyan már az én hangom, hogy – – –.

U.: (közbevág) Nem kell ide olyan erős hang; ha csak egészen
gyöngén fújja, úgy is jó lesz.

P.: Fiatal legényekhez, leányokhoz kell menni azok tudnak ám sokat!

U.: Dehogy! azok csak új nótát tudnak; de nekem arra nincs szüksé-
gem, mert az már mind megvan. Vannak itt olyan régi keserves
énekek mint ez (fütyül):

Ugy-e ismeri Mi ennek a verse?

P.: Hallottam valamikor az éneket, de nem tanultam meg.

U.: Hát nem tudna-e talán más ilyen éneket?

P.: Vaj egyet vaj kettőt tudnék; de ilyen hamar nem jut az embernek
az eszébe. Éppen ha kell, nem tudok egyet se. Haj régen sokat
tudtam! És a sok munka – a suj egye meg! – elveszi a kedvünket
az énekléstől. Mikor még lány voltam – – –.

U.: Igen-igen. Gondolkozzék csak vissza, hátha eszébe jut valami
a régiekből!

P.: (fiához) jersze! vidd ezt Ábrán Istvánnéhoz, odaát van kalákába.

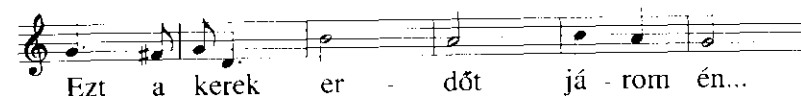
György Félicéknitt. (Gondolkozik hosszasan.) – Eszembe jutott egy.

U.: (fölesillanó reménységgel) No halljuk, halljuk!

P.: Hát aztán hogy es mondjam, csak úgy szóul?

U.: Dehogy! Hanggal, a hogyan énekelni szoktak.

P.: (belefog) (végig elfújja)

Aj ez nagyon régi ének!

U.: Tudom, tudom, ez nagyon szép. De nem tud-e még régiebbet? No
csak gondolkozzék.

P.: Még régiebbet?! (Gondolkozik) – (Hirtelen leányaihoz:) Kutya
terenggettél! mért nem csesztettétek ki a libákat. Reggel mikor
bészartam volt az ajtót mondtam, hogy ne erejszéték ki, csak dél-
ebédre! (Gondolkozik) – (Kínos szünet.) – No eszembe jutott
még egy.

U.: ?

P.:

U.: (közbevág) Jaj ez nem jó. Ez nem is régi, és uras nóta.

P.: Ez bizon nem uras nóta, úgy fűjtuk itt falun. (Gyerekeihez) no
gondolkojzatok, tük es: talán tük es tuttok valamit.

U.: Az nem kell, a mit a gyerekek tudnak. Az mind új nóta! Csak
olyan réges-régi!

P.: Hát hová es való az úr?

U.: Már mondtam, Pestről.

P.: Isten segélje meg! Hát házas embér-é?

U.: Nem én!

P.: Akkor még úrfi.

U.: Az! de gondolkozzék még egy kicsit. Nem ismeri-e a „Nagy hegyi tolvaj”, „Kádár Kata” nótáját vagy „Hová mész te 3 árva?”

P.: (lesújtó határozottsággal) Nem!!!

U.: Sohse hallotta?

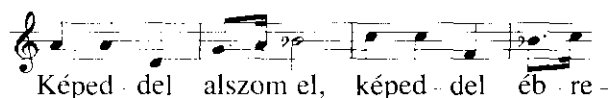
P.: (ugyanúgy) Nem!!!! De mondok még egyet az úrfinak.

U.: Halljuk.

P.: Mária Magdolna éneke — — — —

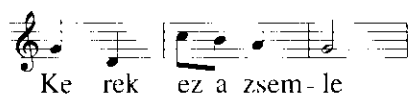
U.: Hisz az nem kell, az szent ének! (Magában csöndesen átkozza a világ valamennyi szenténekjét)

P.: Hát az megvan-e:

U.: (tompán) Megvan! (Fogcsikorgatva, a lehető legnagyobb nyájassággal) De valami olyan igazi falusi nótát, a mit Magyarországon nem ismernek.

P.: Hát ez jó lesz-e, :

ez nagyon régi.

U.: Ezt Magyarországon is tudják. Már megvan.

P.: De a mit most mondok, azt még nem írta le az úrfi:

U.: Hiszen ezzel kezdte! Ez nem kell. (Végső lemondással visszadugja zsebébe könyvecskéjét s tollát)

P.: Szenténekeket sokat tudnék. Mária Magdolna éneke — — —

U.: (megvetéssel hallgat)

P.: Ennél szebbet sohott se hall az úrfi.

U.: Nem tud-e valakit, a ki ilyen régi-régi énekeket tud. A nagyanyja honn van-e.

P.: Elmenne takarni. - Radinába', kalákába hallana az úrfi eleget. Ott úgy énekelünk!!

U.: Jó! de nekem most kellene nóta. Ki tud olyan énekest?

P.: Sándor Gyurkáné ehejt lakik küjjel az uccán, a sarkon. az annyit tud, őstig se győzné mind elmondani.

U.: Honn lesz-é?

P.: Honn instállom, az osztonátába' dolgozik. A nainya meg csöll, az es sok régiséget tud.

U.: Hát akkor hozzámegyek.

P.: Menjen csak az úrfi hëzzá, sokat tud, ha egy-két deci pálinkát megiszik.

U.: ! merre is menjek.

P.: Nem eherre, tovább az út. Ahajt rövidebb az út.

U.: Köszönöm, köszönöm. Isten áldja meg!

P.: A mindenható segítse meg!

U.: (megtörve távozik)

Da capo al fine reggeltől estig, hétfőtől vasárnapig!

Ezt nem lehet tovább kibírni. Képtelenség!

Kitartás, állhatatosság, türelem — pokolba veletek — én meg megyek haza.

6 hétnél tovább ezt a színjátékot nem lehet folytatni. Még álmomban is ennek a töredékeit hallom: „Jézus tartsa meg... Honn van-e.... Elmenne kaszálni....szenténekek..... Kerek ez az erdő, nem fér a zsembembe”.

Borzalom! Isten veled Gyergyó magas fennsíkja, húsvétig nem látlak.

Karácsonyig csizmát nem viselek. konzervet nem látok.

Gyergyószentmiklósi kártyáját Tekerőpatakon kaptam meg. Visszafelé benézek a Sztdomokosi postára; táncsak megérkezett a levele.

Sokszor üdvözlí még Gyergyóból

Bartók Béla

F. 1284a) 2742 Sima sebes,
1284b) 2742 Sima sebes (nagy forgató)

Köszvényes Remete, [1914] apr. 12.

Kis tepecék, lejelet, transz, hangzó, magános

1. f. 1284a) 2742 Sima sebes, 1284b) 2742 Sima sebes (nagy forgató)

31. Bartók Béla lejegyzése egy 1914-ben Nyáradremetén fölvelt hangszeres darabról. „Sima sebes (nagy forgató)” MF 1284a.

BARTÓK BÉLA LEVELE ZIEGLER MÁRTÁNAK MAROSVÁSÁRHELYRE

[ifj. Bartók Béla: *Bartók családi levelei* (Bp. 1981), 318b. sz. 227. old.]

Köszvényes Remete, [1914] apr. 12.

Igen, ilyen egy székely falu. Reggeltől kezdve járok kelék és most 11-től kezdve még a járás-kelésből is kifogytam – most folyik a Nagy Misc – és amíg az folyik, addig még az otthonmaradottak sem fújnának el a világért sem egy fél nótát sem, nehogy Szűz Mária megharagudjék. Mondhatom sokkal többet ér a román papság ezeknél az álszenteknél, akik ilyen butaságokat vernek bele a népbe. – De kezdjük az elején a mesét.

Marosvecsére érkezve a rendelt kocsit nem várt. Kénytelen voltam a váróteremben mulatni 6-tól 8-ig, aztán a vécsi jegyzői hivatalba menni, ahol telefonon megreklamálták a kocsit. Felsőrépáról visszaientek, hogy „épen most indult el.” Így tehát 10 órakor már lenn is volt – addig a Maros vizét szemléltem (amely egyáltalán nem csendesen folyik ott) megfogadva, hogy ha Felsőrépán nem lesznek kiválóan előzékenyek és szeretetreméltóak velem, akkor goromba leszek, fenyegetőzni fogok stb. 12 órára fel érkeztem. Állítólag fogadtak kocsit rendes időre, de ez nem tartotta meg a szavát (nem hiszem). A jegyző beteges mérges ember, de családja legalább mindent megtett, hogy jóvá tegyék a kellemetlen fogadtatást.

Az első énekesekkel egy kis baj volt: vagy 6 asszony gyűlt egybe, az egyik rázendített a nótára, a többiek pedig zavaros makogással kísérték. Jó időbe került, míg megállapítottam, hogy a többi 5-nek, akik pedig *énekelni* jöttek, egyáltalán semmi hallásuk sincs és képtelenek minden zenei produkcióra. Ezeket elimináltam, a megmaradt

asszonnyal pedig elmulattam vagy 2 óra hosszat. Írástudatlan és mégis mondott egy pár műdalt, sőt ezt

pár faluban megismétlődött az a kellemesség, hogy az asszonyok nem csak az első dal, hanem minden következő előtt alig akarták megkezdeni az éneklést. Nem tudom miféle vad nép ez! Az utolsó faluban már ilyen táncok vannak: I.a) De-alungu (először csak a legények, aztán lányokkal is; körtánc, de összefogódzás nélkül, a táncosok arca a mozgás irányába van fordítva; ha leányokat vesznek, ezek egy második külső kört adnak) b) împcelecata (=akadozó) de-alunguféle, de már rendetlenül páros tánc, lépések, meg megállás és lassú forgás is van benne. II.a) bătută (=invartită) rendetlenül páros forgás ebből mennek át a b) „țigănească”-ba, a mely rendetlenül páros lassúbb forgás (ugylátszik magyar eredetű) ebből megint a gyorsabb forgású bătută-ba térnek vissza. Ez egy tánceiklus.

Ezenkívül van a „Brău” csak asszonyok táncolják lakodalomban zárt körben erősen összefogódzva. (Libánfalván Kincsesen és Orsován e helyett a „Mărioară” nevű tánc van, talán azonos a brău-val).

Aztán ismerik a magyar „bárbunkot”.

Turka táncra *sokféle* dallam van 2 csoportban: a de-alungu Turciji és a „bătută Turciji”.

A sirató énekek 2 csoportra oszlanak: „la prevedj” házi siratás: este felé többféle dallammal és „de glăsi” temetésnél egy dallam. Amint a székelység felé haladtam, egymás után bukkantak fel a székely nyomok: először a pruszlik aztán a székely kancsók, székely csempék magyar „fecit”-tel („készítette”) végül a barbunc és a mi a legfüresőbb: hogy a menyasszonybúcsúztatót Oroszin már „șirătău”-nak nevezik.

Szóval a legnagyobb várakozással eltelve érkezik az ember Székelyországba, ahol aztán nem lát már se pruszlikot, se kancsót, se „șirătău”-t.

267 Mindjárt hogy a kezdet is biztató legyen – a cigány is vonakodott játszani, hogy ő nem tud, hogy ő így, hogy ő amúgy. Aztán játszott – csupa köpedelmet: „șima sebes” avagy „forgató”-nak nevezett rondaságokat. Kínomban ezt is felvettem. Szerencsére kaptunk egy furulyást, a ki az első „cum se cade” igazi magyar tánczenét produkálta. Megtudtam, hogy a furulyának azt a bizonyos nyílását itt a székely furulyások „zegná”-nak hívják. (Miféle szó lehet ez?!) Sajnos ez az

egyetlen eddigi eredmény itt Remetén. A „régijó énekes asszonyok”, ezek a cselédruhájú némberek olyan reszketeg hangon, bizonytalan formában énekelnek, közben annyit vihognak, egyik napról a másikra elfelejtnek feljegyzett dallamokat (hiába tütyülöm el; nem képesek utána énekelni újból) egyszóval utálatosak. Mindennek a tetejébe forintokat is emlegetnek - - - Eleinte úgy volt, hogy itt ebben a nagy városban, ha már szállásért kosztért kell fizetnem, legalább az énekesek nem követelnek semmit. Ha azonban ezek is pénzt kérnek és ennek fejében legnagyobbbrészt 100-szor lejegyzett dallamokat énekelnek – akkor alászolgája székely gyűjtés. Különben is depresszív az a biztos tudat, hogy egészen újat úgysem találok; hogy ilyen sok könyörgés árán legjobb esetben is többé-kevésbé aggkori eltorzulásban szenvedő variánsokat fogok kapni.

Holnap kedden még Köszvényesen próbálkozom meg, aztán szerdán Jobbágytelkén, nem annyira az énekek miatt, mint inkább a furulyás tánczene kedvéért. Aztán esetleg egy pár oláh faluba megyek még át. Ha ott megint a nagy hetük miatt nem lehet gyűjteni, akkor Vásárhelyre állítanék be egy szép napot.

Hazaérkezésem *mindenesetre* kedd reggel 3/4 7-kor, amikor a házmeister legyen kint a nyaralói állomáson. Gyűjteni ha nem is, de enni lehet Remetén. Habár én inkább fordítva szeretném. Igaz lehetne még rosszabb is; ha se gyűjteni se enni nem lehetne.

Ezzel aztán be is fejeződik számomra a magyar gyűjtés. Nincs kedvem moslékban halászni, torz csontokat szedegetni. Ezentúl legfeljebb vegyes nyelvű falvakban gyűjtenék magyart, ha épen akad, hogy ott kárpótolhassam magam a románnal és ne legyek kénytelen napokat tölteni teljesen hiába egy és ugyanazon a helyen.

Ez a 2 füres virág² a Kincsesi réten termett. Az egyik mintha ciklámen volna, de nagyobb annál. Kiderült hogy Gyergyóalfalun (tisza magyar hely) havasi kürt van még használatban. Ments Isten hogy oda elmenjek: a kürtösök biztosan szégyenlenének beléfűjni

² virágok papírba csomagolva a levélben voltak.

a kürtbe és ha hosszas rimánkodás után beléfújának, a takarodó jönne ki belőle.

Remete apr. 13.

Nem lehetne-e Vásárhelyen cselédet fogadni? esetleg románt?

Felsőoroszból pl. többen mennek le Pestre szolgálni.

Cs.

B.

32. Egy lap Bartók VI. M. számú helyszíni vázlatfüzetéből. Bartók Archivum (Bh. 111.)

LÜKŐ GÁBOR LEVELE LAJTHA LÁSZLÓHOZ

[Lajtha hagyaték: 14/38-39]

Kedves Doktor Úr!

Csak most szólok meg, hogy sikerült Jugánban (jud Roman) néhány magyar zenei emléket felfedeznem.

Az 1. a) és b) alatt közölt „Cântecul mireșii” („laduilász”) mikor a lányok megladuilják a nyírását – a menyasszony ládáján ülve sír, a lányok meg énekelnek neki. – az ének nincs meg minden magyar faluban – többet az oláh nyelvűekben. Jugánban az öregek emlékezete óta így éneklük. Szabófalván ellenben, hol még most is vannak oláhus nem tudó vén bábak, nem ismerik. Az éneket a lányok és asszonyok mind tudják a faluban.

2.), 3.), 4.)-et Szántóné (Nița Petre Lungu) egy 81 esztendősbába énekelte, kinek lányai jutatták eszébe. A bába híres jó éneklő, régebben a kocsában is énekelgetett, ha „megkedvesült”, ma Szent Ferenc harmadik rendjének tagja, a bort csak otthon issza meg stb. Nagyszámú oláh éneket tud. Köztük a 7. szám alatt közöltem „Foia pelinița” kezdetűt, melyet Veress S. Klózsén „Éressz bē, eressz bē, Boriska violám” kezd. magy. szöveggel talált. (Fgr III.c.) – 5-öst Szuszter Júzi (Joje Balteanu) 35 év körüli ember énekelte. Az ének oláh szöveggel hasonló melódiára szintén ismeretes a faluban. – 6-ost Buláj Juzi nyépe énekelte 30 év körüli. Az éneket még ismeri néhány vele egykorú asszony, öregebbek nem. Szántóné véleménye szerint, mivel az asszony „székel mag” – apjától, nagyapjától tanulhatta.

Ez énekeken kívül a Nagy hegyi tolvaj c. balladát prózában elmondta, majd templomi melódiákra alkalmazta egy 80 év körüli

bába (Kapitánné). A siratódallamot u. ettől a bábától fonográfba vettem, de nem valami jól sikerült, mert a bábának gyenge a hangja, mást pedig nem kaptam még máig, hogy elénekelje.

Szabófalvától a Jugáni tanútság után még szép eredményt várok. Jelenleg azonban a pretor (járásbíró?) nem akarja tartózkodási engedélyemet meghosszabítani. Mindenesetre, még nem tudom, itt maradhatok-e Szabófalván, hol még néprajzi téren egyéb feladataim is vannak. Ha nem maradhatok, Forrófalvára megyek, hol szintén hosszabban kell tartózkodnom.

Veress Sándor jön-e? - Már itt is kezd kitavaszkodni.

Minden jót kívánok
tisztelettel

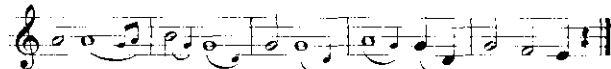
Lükő Gábor

Jugán 1933. III. 10.

[Kottapéldák, külön lapon:]

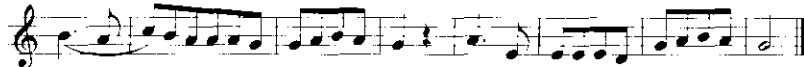
Jugani, jud. Romani 1933. febr. Lükő G.

1a. Giusto

Mândro soare a rășă ri tu lui doi lați.
Nu știu soare - a rășă - ri tu lui doi lați.
Ori tu mire - im podo - bi tu lui doi lați.
Cu po doa ba țargu lu - i lui doi lați.
Cu mi - re su câmpu - lu i lui doi lați.
(etc.)

1b.

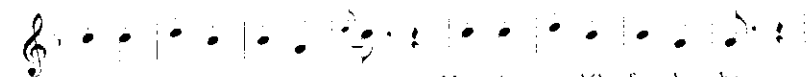

A - șteptați în cruce Așteptați în cruce Pă - ră ni a ve-ni, Pără ni'a veni.
Tata de la plug.
Pe min' sa ma serie
Pe cornu plugului.
(etc.)

2. Giusto, lento

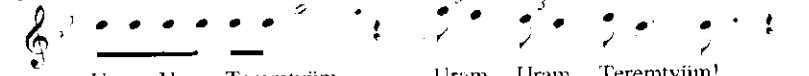

I de to va ne to va. I de to va ne to va.

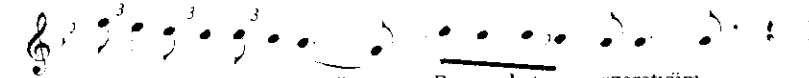

Ne vígy o lăh fa lu ba. Ne vígy o lăh fa lu ba.

3. Parlando rubato

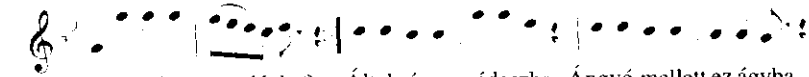

Uram, Uram, Teremtyüm Uram. Uram, Teremtyüm!

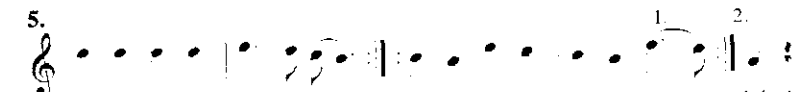

Bezeg betyeg szeretyüm. Bezeg beteg szeretyüm.

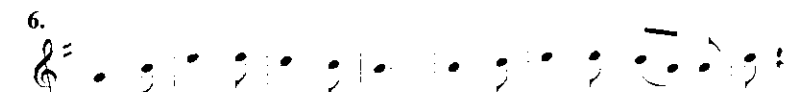
4. Giusto

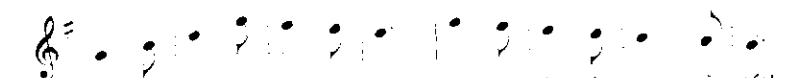
Hol háltál te te lánka? Által vízen nádaszba, Ángyó mellett ez ágyba.

Hul háltál te báránkám? Kertek alatt gazdaskám, - kám!

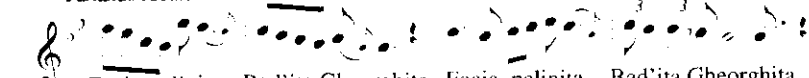

Eccer jártam hazá ra, Keccer Magyar ország ra,

Ott ta nultam magyar szót, Nyisd ki lán ka te zaj tót!

7. Parlando rubato

Foaia pelinița Bad'îța Gheorghîța Foaia pelinița Bad'îța Gheorghîța

33. Népzene felvétel a Magyar Rádióban. A mikrofon előtt Ferenczi Márton (Zsuki), széki primás

NÉPMESE-, NÉPDAL-, NÉPRAJZI HANGLEMEZ

Ortutay Gyula

[Néprajzi felvételek PÁTRIA hanglemezekén. (Bp. 1942)]

A néprajztudománynak kezdettől fogva két alapfeladata volt: a minél tökéletesebb gyűjtés és a lehető legigazabb magyarázat. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a néprajzi hanglemezekről szólva csak az úgynevezett szellemi néprajzról, a folklór-ról beszélek. A két munka, gyűjtés és magyarázat szorosabb összefüggésben van itt egymással mint más tudománynál; minél jobb és teljesebb a gyűjtött néprajzi anyag, annál tisztább és igazabb lehet a magyarázat; valójában a sértetlen és teljes anyag engedi meg a népi kultúra jelenségeinek magyarázatát. Erre pedig jó sokáig nem volt mód. Amíg ugyanis a többi tudományok eléggé kényelmes helyzetben vannak a gyűjtést illetően (hiszen pl. az irodalomtörténetnek a könyvnyomtatás után lényegesen megkönnyebbedett a helyzete), addig a folklór munkásainak a mai napig sem kisebbedtek a gondjai. Jól tudjuk, hogy a paraszti kultúra szép hagyományai, balladák, mesék, népdalok, szokások az állandó változásnak, alakulásnak kitett szájhagyományozás és gyakorlat útján terjednek tova és öröklődnek századokról századokra. Természetesen ennek a szájhagyományozásnak, gyakorlatnak is megvannak a maga belső törvényei, s ezek a törvények öröklődnek a fölött, hogy a hagyomány épsége lehetőleg ne csorbítsassék. Ez azonban még önmagában nem tette könnyűvé a hűséges gyűjtés munkáját. Az európai s a magyar népköltési gyűjtemények története épp azt a szakadatlan erőfeszítést mutatja, amely az első hézagos, bizonytalan, majd az átjavított, stilizált gyűjteményektől a pozitív hűségre, az egyszeri, szinte megragadhatatlan vonásokat is tükröző gyűjtésre vezetett.

34. Mikó Albert, széki kontrás a Magyar Rádió udvarán (1941)

Ha most nem gondolunk egyes szórványokra, a pár helyen megőrződött, véletlenül fennmaradt népi hagyományra, mesenyomra, daltörödékre a magyar múlt régebbi századaiból, a magyar népköltési gyűjtés első tudatosabb jeleivel a XVIII. század végén találkozunk. Révainak, a nagy nyelvésznek, Ráth Istvánnak a buzditásai ebből a századból valók, s ebből a századból valók Faludi, Csokonai, Pálóczi, Horváth s Dugonics András gyűjtögetései is. Természetesen még távolról sem a tudomány szigorú igényeivel. Ezek a gyűjtögetések, mint ezt Horváth János kitűnően elemezte, még nem tudják kellő szigorral elválasztani a népi alkotásokat, népi hagyományokat a maguk irodalmi törekvéseitől, sokszor csak ürügy, formai alkalom vezeti jegyzőírójukat. Ugyanez a hiba jellemzi még a XIX. század hatvanas éveit nagy gyűjteménycinket. Erdélyi Jánosét, részben Krizaét is és a sok apróbb-nagyobb publikációt. Kriza ugyan már külön rovatban, ha ugyanegy kötetben is, de elkülönítve közli az íróktól való népies dalokat és az eredeti népdalokat. A gyűjtői tudatosság kezdetleges mivoltát kedvesen példázza első népmese-gyűjteményünk keletkezése: Solymossy Sándor eleveníti fel egyik kitűnő összefoglalásában. Gaál György Bécsben föllelkesedik a külföldi példákon, s maga is meséket akar gyűjteni. Minthogy ez a szándék Bécsben kissé nehezen vihető ki, úgy segített magán, hogy megkérte ottani óbester ismerősét, aki a Bécsben állomásozó kun huszárok parancsnoka, hogy a legényeivel írassa össze a meséket, mind, amit tudnak. Az óbester azután napiparancsba is adta huszárjainak a meseírást. A katonás parancs következtében, amint a Tudományos Akadémia kéziratárában látható is, nem egy mese így kezdődött: „Vitéz Óbester úrnak Kovács János közhuszár alázatosan jelenti, hogy hol volt, hol nem volt...” Így keletkezett első jelentősebb népmesegyűjteményünk. (Mondanunk sem kell, a gyűjtemény kitűnő anyagot tartalmazhat a motívumtörténeti kutatásokhoz, de az élő mesének igaz vonásait nem örökíthette meg. Azt sem szükséges hangsúlyozni, hogy ezek a stilizáló, bizonytalan vonások Európában mindenütt jellemezték a népköltési gyűjtéseket – kivétel nélkül.) Csak a XIX. század második felében kezdődik meg a szövegű lejegyzés, azonban a népi dallamok lejegyzésmódja még tovább, szinte

35. Ferenczi Márton (a primás fia), kisbögőjével a Magyar Rádió udvarán (1941)

Bartókék fellépéséig (Seprődi a tiszteletreméltó kivétel), nagy bizonytalanságot és alakító önkényt mutat.

De ha eltekintünk is a mind hűségesebbé váló szöveg- s dallamlejegyzések e problémájától, változatlanul fennmarad minden komoly gyűjtőben bizonyos elégtelenség, ha ezeket a szövegkiadásokat lapozgatja. Röviden: a szájhagyományozás stílusát, legbensőbb vonásait nem lehet az írásos irodalom eszközeivel hiánytalanul megörökíteni. Valami, szinte a legdöntőbb mozzanat, mindig kimarad, jelezhetetlen. Különösen érezhető ez a hiány a régibb gyűjteményekben. Ma már a hangról-hangra ügyelő fonetikus lejegyzésmód s a dallamoknak minden cifrázatát, csúszását feltüntető zenei írásmód a szakember számára majdnem elegendő eligazítást nyújt, de a laikusnak ez a lejegyzés érthetetlen; viszont bőséggel marad megoldatlan kérdés a szakembernek is. Az írásos irodalmunk eszközei elégtelenek a szájhagyományozás teljességének megragadására.

Ezen a döntő hibán jó ideig nem lehetett segíteni. Magyar tudós fedezte fel először Edison akkoriban még kezdetleges találmányának folklorisztikus jelentőségét: Vikár Béla 1896-ban kezdi fonográfhengerre venni parasztságunk dallamait s ezzel a világon elsőnek Magyarország dicsekedhetik e módszer alkalmazásával. A föntiek után nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy ez a módszer volt a döntő lépés a szájhagyományozó stílus lényegének megértése felé. 1905-ben Vikár nyomán indul Bartók Béla és Kodály Zoltán fonográffal első népköltési gyűjtőútjára, s ezzel vetik meg alapját a komoly magyar zene-folklore tudományának, s eredményeikkel a magyarságnak e területen is európai rangot szereznek. Hatásuk egész Európára kisugárzik.

Mindez azonban csak az első lépés volt, s ma már nem tagadhatni a fonográffelvételek súlyos hibáit sem. Különösen a régibb típusú fellevevőgépek nem a legtisztábban adják vissza a hangot. Amellett a fonográf viaszhengerei is túlságosan érzékenyek és rövid életűek: megörzésük nehéz, idővel a leggondosabb muzeális kezelés mellett is beszáradnak, tehát használhatatlannak válnak. S ha idejében nem jegyzik le a hengerek anyagát, nyomtalanul elvész a rajtuk lévő dallam. Egy-egy ilyen viaszhengert nem is lehet valami sokszor lejátszatni, tehát a lejegyzés és megfigyelés munkájának is szabott korlátai

36. Ferenczi Péterné, széki énekes asszony Budapesten (1941)

vannak. E jelentős hibák mellett még egy igen súlyos hibájára kell rámutatnunk a fonográfra került felvételeknek. A felvétel közben ugyanis a fonográf a dallam mellett úgynevezett mellékzörejeket, parazitazörejeket is felvesz a hengerre, ami a dallam visszaadásakor erősen zavar. Laikus számára a fonográfhenger néha bizony egészen ferde és bántó élményt ad akár a legszebb dallamról is. Amellett az ügyetlen szerkezetű fonográf tölesérébe való éneklés nem egy ízben akadályozza a paraszti énekest természetes tartásban, meghamisítja előadásmódját.

Mindezt a hibát tökéletesen kiküszöböli a néprajzi hanglemezfelvétel. A hanglemez nem oly érzékeny, nem pusztul oly könnyen, muzeális kezelése is egyszerűbb a viaszhengerekénél. A különböző présmatricákról tetszés szerinti számban azonos értékű lemezek préselhetők, s az elpusztult présmatricákat is pótolhatjuk akármelyik kész lemez nyomán. Tehát a hanglemez a megőrkítés céljaira mindenképp alkalmas. Alkalmas amellettt akárhányszori ellenőrző lehallgatásra, tehát a tudományos megfigyelésnek szinte laboratóriumi alkalmat kínál: az élő hagyomány megfigyelésének eszményi kiegészítője lehet. A technikai fejlettség mai fokán nem kell attól tartani, hogy a hanglemez az élő beszédet, dallamot a legkevesebbet is torzít: személytelen hűség jellemzi a hanglemezt, még a gépiség sajátos vonásai is itt a legártatlanabbak.

Amíg a magyar néprajztudomány a fonográfra való felvételezés terén az első volt Európában, jó ideig ugyancsak elmaradt a hanglemezre való néprajzi felvételekben. A világháború előtti kísérletek érthető okokból veszttek el szinte nyomtalanul. A Magyar Tudományos Akadémia által megkezdett s abbamaradt népzenei felvétel is csak négy lemezre jutott anyagi és szervezésbeli nehézségek miatt. Azonkívül az egyetemes etnológiai szemlélet előtt kissé szűkösen bizonyultak a felvett c s a k n é p z e n e i keretek. Bár igaz, hogy parasztságunk szellemi kultúrájának legjava értékei közé tartoznak a népi dallamok, azonban az is igaz, hogy legalább azonos értékű, ha sokszor még nem bonyolultabb alkotásait is ismerjük népünknek, s ezek az alkotások éppen úgy megőrkíthetők hanglemezeken, mint a dallamok. Így elsősorban a népmese gazdag és

37. Sipos György Sándorné, széki énekes asszony Budapesten (1941)

bonyolult területe, a dramatikus és játékszerű szokások s maga a nyelv változatos nyelvjárásaival s tiszta formáival: nemzeti s nyelvi tudatunknak oly értékes kincsei. Tehát első lényeges lépésünk az kellett legyen, hogy a népzenei kereteket kibővítettük és kutatásainkat a magyar paraszti kultúra tágasabb területeire is kiterjesztettük.

Ugyanis az abbamaradt munkát a Magyar Rádió folytatta és folytatja mindaddig, amíg egy teljesnek és részleteiben is egészen bizonyuló hanglemezgyűjtemény nem áll az egész magyarság: tudományunk és nemzeti tudatunk szolgálatára. Néhai Kozma Miklós elnöki igazgató elhatározásából és kezdeményezésére ugyanis a Rádió magára vállalta e munkával járó áldozatok jelentős részét. E néprajzi felvételezések részletes munkatervének és végrehajtási tervének elkészítésével, s magának az egész szervezetnek a vezetésével a Rádió engem bízott meg. Azzal a kikötéssel természetesen, hogy munkámban a magyar néprajztudomány e területein dolgozó kutatóinak tanácsait és támogatását nyerjem meg, s ez a munka ne csak egyéni erőfeszítés, hanem a magyar folklornak közös munkája legyen. Bizonyos is, hogy e tanácsadás és közös munka nélkül ezek a hanglemezek el nem készülhettek volna, s a néprajzi hanglemezek tárgyi értéke mellett munkánknak ez a közös erőfeszítés és szinte személytelen áldozatkészség is jelentős eredménye. Így a Néprajzi Múzeum kitűnő fiatal kutatói (mint például Balla Péter, Veress Sándor, Volly István, Dincsér Oszkár) Bartucz Lajos irányításával végezték népzenei vonatkozásban az előzetes kutatómunkát. Ebből a népzenei anyagból Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László válogatták ki a hanglemezekre kerülő anyagot (a vallásos népi énekek anyagát Bárdos Lajos bírálja el) és ennek a kiválasztott népzenei anyagnak felvételeit is irányítják. A népmese- és szokás-anyagnak a gyűjtése és rostálása az én feladatom, valamint a felvételek irányítása is. Röviden ennyiben vázolhatom a munka szervezését és folyamatát.

Négy esztendeje dolgozunk így. Egyszerűen ismertetem pár számmal munkaeredményeinket. 100 lemezen dallamok vannak, 61 lemezen mesék, 5 lemezen vallásos népi énekek, 2 lemezen pedig gyermekjátékok. Hibastatisztikánk aránylag eléggé kedvező: alig pár

38. Kicsi Kis Sándor, széki énekes Budapesten (1941)

lemezünk pusztult el a technikai kivitelezés közben – sajnos, épp nagyon szépek, – de reményünk van arra, hogy ez az egy-két lemez újabb fölhozattal pótolható ugyanazzal az énekessel. A 100, dallamokat tartalmazó lemezen összesen kb. 530 énekelt, 9 furulyán, 14 dudán előadott dallam és 7 hegedűn előadott dallam található. Persze ez utóbbi nem cigányos előadásban, hanem amint be is mondotta, „magyar hegedűs” játszotta e dallamokat. Ezekben a számokban már benn foglaltatnak a vallásos népi énekek dallamai s pár olyan dallam, amelynek lemeze forgalomba nem kerülhet, de tudományos kutatás céljaira alkalmas. A gyermekjátékokat tartalmazó 2 lemezen 6 szebb-nél-szebb játék hallható, köztük az igen ritka, s ebben a formában teljes bölcsőskejáték. Pár ritkább s egészűkben már csak az öregektől tudott gyermekjátékot karádi és törökkoppányi öregasszonyok is énekeltek, ezeket a fönnebb említett 530 dallam közé soroltuk. Ugyanide soroltuk a siratókat is: 8 sirató dallamunk általános etnológiai szempontból is ritka s becses felvétel. Ugyancsak e dallamok között foglalnak helyet a különböző szokások értékes, sokhelyütt kipusztuló dallamai. Így épp legutóbbi felvételeink során a Nyitra megyei Zobor-völgyi dallamfelvételek között egy lakodalomnak törvényszerű sorrendben meghatározott egész dallamanyagát felvettük, s ilyen módon is sokat megismerhettünk az alkalomhoz kötött dallamok természetéből és a paraszti élet mindenén eluralkodó rendjéből. E felső-magyarországi felvételek között Szent Iván-tüzi énekeket, balázsjárást, gergelyjárást, farsangjárást, a villőzés, a kiszébabu üzésének dallamait s ily módon szokásait is hanglemezre vettük. Értéküket külön hangsúlyozni fölösleges. A 61 népmeselemezen 20 mese található, néhány rövidebb, de mellettük például az öreg Fedics Mihálynak egy 64 perces meséje 11 lemezre fért el csak. (Összehasonlításképp nem lesz érdekesség nélkül való elmondani, hogy az egész Ember tragédiája nagy zenekísérettel, a legteljesebb színpadi szöveggel 33 lemezre elfért.) Egyik mesénk, dunántúli, a dallamokkal átszőtt mesecsoporthoz tartozik.

Felvételi területünk az egész ország. Még pedig nem a mai csonkított, hanem a régi teljes magyar területek magyar etnikumú anyagát igyekszünk megmenteni e hanglemezfelvételekkel. Az eddigi felvételek

39. Kisi Kis Sándorné, széki énekes asszony Budapesten (1941)

is szinte kivétel nélkül sorra vették a magyar etnikai tájakat: Dunántúl, Duna-Tisza köze, Tiszántúl különböző területeiről van anyagunk, nógrád-borsodi, palóc, nyitrai, kalotaszegi s közelebből itt meg nem határozható székely felvételeink vannak, sőt sikerült a régi Nagy-Magyarország területéről századok óta kivándorolt csángók egyik etnikai csoportjától is dallamokat, meséket hanglemezre vennünk. Tehát már az eddigi hanglemezokről is szinte valamennyi magyar táj hangja szólal hozzánk, dallamai zengenek. Ez a tény önmagában is rámutat hanglemezeink magyar hivatására, nevelői, az egységes magyar tudatot élesztő és ébren tartó missziójára.

Csak pár szót további terveinkről: tervekről részletesen szólni valóban nem érdemes. A Rádió azonban lehetővé teszi a hosszú lejáratú terveket is, ha – külső események mindezt meg nem zavarják. Több évre szóló munkatervünket szerint valamennyi magyar tájnak ma még élő hagyományait, műfajuk legszebb típusait s a magyar tájnyelvek anyagát hanglemezre vesszük. 500 hanglemezre e legszebb típusok számításaink szerint elférnek: 200 lemezre népmesék, 200-ra különböző dallamok, siratók, énekelt szokások, vallásos népi énekek, a megmaradt 100 lemezre részint tájnyelvi anyag kerülne (ne feledjük el, hogy a 200 népmeselemez használható nyelvészeti kutatásokra is) és nagyobb dramatikus hagyományok: betlehemes játékok stb.

Ezek után bárki is könnyen megfelelhetne a kérdésre: mi a jelentősége és szerepe nemzeti művelődésünkben ezeknek a néprajzi hanglemezeknek? Egész népi kultúránk életre kél e fekete lemezeknek forgása nyomán, hogy egyik fáradhatatlan s őszinte nevelője legyen amagyar nemzeti tudatnak, s egyben kifogyhatatlan kincstára az elmúló népi kultúrának.

40. id. Szabó Varga György, széki énekes Budapesten (1941)

Működési tervzet:

A magyar rádió a Néprajzi Múzeummal egyetértésben néprajzi hanglez felvétel ket készít. Ezzel kapcsolatban a következő elvek szerint végezzük munkánkat:

1./ A felvételeknek, ezek kidolgoztatásának, továbbá az énekesek utazásának napi díjnak minden költségét a rádió vállalja. A tudományos előkészítést és adatgyűjtést a népzenei anyagra a Néprajzi Múzeum a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel mérten végzi és ennek összes eredményét a rádió rendelkezésére bocsátja.

2./A tudományos előkészítés és felvételezés munkájának vezetésével a rádió dr. Ortutay Gyulát bízza meg, aki minden nem népzenei jellegű felvételt vezet és irányít. A népzenei felvételezésénél a Néprajzi Múzeummal s annak hivatalosan megbízott tagjával egyetértésben, annak tanácsai szerint végzi a felvételezés munkáját. Tehát a Néprajzi Múzeum munkája első sorban a népzenei felvételek előkészítése és azoknak szakaszeri lebonyolítása, azonban természetesen hálásan vesszük, a Néprajzi Múzeumnak minden egyéb irányú javaslatait és segítségét is. A népzenei felvételénél a rádió tanácsadójára fel fogja kérni még Bartók Bélát és Kodály Zoltánt is.

3./ Az 1938. évvel bezáróan kb. 160 hanglez felvételeit kell a hanglezgyártó céggel kötött szerződésünk értelmében elkészíttetnünk. A további években a felvételezések tempója lassab lehet.

4./ A felvételek során elkészült apa, anya- és présmatricákat a rádió mint tulajdonát a Néprajzi Múzeumban helyezett el örök-leltéként. Ezeket a matricákat a rádió minden egyes esetben további hanglezek présítésére igénybe veheti. A matricák ápságerül a Néprajzi Múzeum gondoskodik.

41. A Magyar Rádió és a Néprajzi Múzeum lemezfelvételekre vonatkozó együttműködési tervzetének első oldala (1937)

- 2 -

5./ A rádió egyelőre 25-25 felvételt nyomtat hanglemeze-
re, ezek közül párat / maximum 4-5 lemez/ átad a Néprajzi Múzeum-
nak saját céljaira. Ezeket a lemezeket a rádió díjmentesen adja
át a Néprajzi Múzeumnak, minden további lemezteljesítési díron
/: amennyiért a rádiónak a cég az egyes lemezeket szállítja :/
adunk.

6./ A rádió a hanglemezeket saját tetszése szerint
szállítja be műsorába.

7./ A hanglemezeket a rádió a Kelen- cégnek adja bi-
zományba s a befolyó összeget teljes egészében további népraj-
zi hanglemezfelvételek céljaira fordítja. Minden kereskedelmi
ügylet megkötése fölött a rádió kizárólagos joga ggal rendelkezik.

Budapest, 1937. június 25.

Hutay Anna

RENDEZÉSTÖRTÉNET

41. A Magyar Rádió és a Néprajzi Múzeum lemezfelvételekre vonatkozó együttmű-
ködési tervezetének második oldala (1937)

BARTÓK-GLOSSZÁK A NÉPDAL-LEJEGYZÉSHEZ

Rajeczky Benjamin

[*Ethnographia* (1948), 28. old.]

A meginduló Bartók-irodalom biztató, de sokban óvatosságra int: még nem tudjuk, vajjon a közönség érdeklődése végre az oeuvre-re irányul-e, vagy, mint olyan sok más szerző esetén is, csak mellékes mozzanatok felé hajlik, hogy szenzációéhségének kielégítése után a régi közömbösséggel engedje el füle mellett magát a zenét. A jelen sorokkal távolról sem az a célunk, hogy mindenáron napvilágra rángassunk eddig figyelembe nem vett, de jelentéktelen Bartók-kéziratokat. De úgy gondoljuk, hogy fel kell hívnunk a népzene-kutató figyelmét a Néprajzi Múzeum fonográfhenger-lejegyzéseire, melyek nagy része Bartók munkája. Nem azért, mert az ő kézírása, hanem mert a gondos tanulmányozó számára a legtanulságosabb lejegyző-iskola; messzire részletesebb és azokon az inkább gyűjtő-szempontokon túlmenő, melyeket a „Miért és hogyan gyűjtünk népzene-t” c. írásában olyan tömören összefoglalt. Tagadhatatlanul értékes forrás a Bartók-biográfus számára is; a lejegyzések glosszái egyéniségének, felfogásának, temperamentumának sok kérdésében szolgáltathatnak értékes adatot.

Bartók múzeumi lejegyző munkája három részre tagolódik: 1. saját gyűjtésének írásba foglalása, 2. kevésbé zeneértő gyűjtő felvételeinek lejegyzése, 3. saját lejegyzéseinek és az idegen lejegyzések egy részének revíziója. Ez utóbbi a lejegyző számára a legtanulságosabb. Nem azzal, hogy megnyugtatja a felületes munkást: lám, Bartók is tévedhetett, hanem azzal, hogy rámutat azokra a pontokra (ritmus, cifrázat, hangmagasság), amelyeken újra és újra segítségül kell

42. * * * * * (1936)
 Béla Kertész: A magyar népzene, 1936.
 Török 16 (egyedül) Ahmed Toun (72)
 MF. 3151
 egyedül $\text{♩} = 180$

42. Bartók lejegyzése török gyűjtésének egy dallamáról

hívunk a tökéletesedő technikát, hogy vázlatosan és formulára halló fülünk a tipikustól az egyedi dallam felé forduljon. Nem utolsósorban állandó mementó is, hogy hiúságból vagy kényelmességből ne maradjunk meg az egyszer megállapított forma mellett. Ebből a szempontból Bartók revíziós munkája a szerénység, önkritika és a népzenei jelenség iránti mélységes tisztelet tökéletes példája. A revízió által érintett részek a legjobb kiindulás olyan problémák továbbvitelére is, melyeket Bartók felvetett, de feldolgozni már nem tudott („bolgár” ritmusok jelentkezése, hangköz-méret, hangmagasság kérdése stb.).

Példaképpen a fentebb említett revízió-témák közül csak egyet hozunk fel: a ritmus visszaadását. A megjegyzések világosan mutatják, hogy a differenciáltabb felé való állandó haladást nem egyszerűen valami idegen példa, vagy a szokatlanság keresése váltotta ki, hanem maga az anyag. Már a korai román gyűjtés első lejegyzéseiben (1060–1400. sz. hengerek) elég sok megjegyzést találunk arra vonatkozólag, hogy a pontozott „éles” ritmusok helyett inkább „lapos” triolás formát kell írni, vagy, hogy két nyolcad nem „fesz” ritmusban, hanem inkább „abandonandosi” hangzik, négy tizenhatod helyett pedig valami nyolcad-tizenhatod-váltakozásféle mutatkozik. Mikor a felaprózott alapérték alkalmazása mellett is szükségesnek látszott a hosszúságot pl. nyolcadhoz kapcsolt harmincketteddel írni, a jegyzetben ez áll: „nem tehetek róla, de így van!” (M.H. 3242/c). A rubato számtalan ritmikai finomsága és a bolgár ritmus rokonjelenségei aztán arra kényszerítették, hogy a felaprózott alapérték mellett a gyorsan lüktető rövid alapértékeket is alkalmazza a hű visszaadás céljából (legtökéletesebb példái az anatóliai gyűjtés lejegyzésében; l. a 42. facsimilét).

A következőkben röviden elsoroljuk azokat a kérdéseket, melyeket Bartók lejegyzései felvetnek, illetve melyekre vonatkozólag értékes utasításokat adnak.

1. Az elhangzott dallam „objektív lejegyzése” mellé igen sokszor jelezni kell a „szándékolt dallam” eltéréseit is; kényes feladat, mert könnyen alkalmat ad a belehallásra. Bartók itt a leggyakrabban használja az „úgy látszik”, „talán”, „bizonytalan” jelzéseket. Ha azonban a hibás intonáció, elcsapott ütemek, henye szünetek magyarázatát

265
 18)

L. - Kovest
 (ex offodiore)
 Furemij Gjener

Kerkeng ucca, unurkani,
 de kharmer, de puzhean!
 Kerkemab de a nitat,
 minale nage a tri doka.

Emve van mei, hull a millog,
 tuzing leging hore ballog,
 nehe nehe mei a do' is
 shingja a villogbut is.

Fürsßery (ür)ketzgekirnt nem
parantember. Vindalt enobil.

Enne elf of van een ~~andere~~ felle telnet
masfelle muscumban, nem a nep-
rattiban van helge.

44. Az előadó személyére vonatkozó Bartók-megjegyzés az MF 265-ös henger szövegtámláján

F. 191.

Töytä.

Septembre 1915. juv.
 (au m^e n^e voit de
 mine, juv. - (au l^e a) b)
 2 c) d) l'adulte. l'adulte -
 l'adulte. l'adulte a vu
 l'adulte. l'adulte.

F.: 191/c) (Lepidoptera)

Re. agosto 24.
Felsőtűrkány (Hines)
Barta Rózsa
Világ

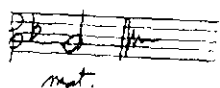
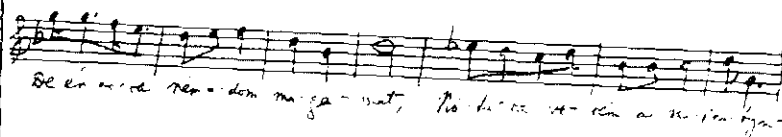
206 a) + l.: 205-c)-rel

F. 206 b) főtű

Gyöngyös

Fülöp Péter

Véber

F. 206 a)

1915 táján*
 A Hengyel társulat; dal-
 lama német nyelvű verse, csak
 németes támlapja van.
 (1935-ben)
 * (megkerült, nem rendezték;
 nem ápr. 1938.)

46. Az MF 206-os támlap, Bartók rendezőmunkájára utaló megjegyzésekkel

BARTÓK BÉLA UTOLSÓ ÉVEI A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Rácz Ilona

(Magyar Tudomány 1961/6. 383. old.)

1938 őszén kerültem Bartók Béla mellé a Magyar Tudományos Akadémiára, és 1940 őszéig dolgoztam vele, vagyis egészen addig, míg el nem ment önkéntes száműzetésébe. Amerikába. Azt lehet mondani, hogy itt léte utolsó percéig együtt dolgoztunk, mert még az elutazása előtti napokban is benn volt az Akadémián.

Úgy kerültem hozzá, hogy egyik asszisztense, Veress Sándor külföldre utazott. Bartók, akinek azelőtt tanítványa voltam, s aki tudta, hogy foglalkozom folklórral, s Kodály Zoltán népzenei anyagának rendezésében is segédkeztem, általa kérdeztette, hajlandó volnék-e az akadémiai népzenei anyag rendezésében részt venni. Nagy megtiszteltetésként ért, hogy velem, régi tanítványával kíván együtt dolgozni. Megilletődve, örömmel jelentkeztem nála az Akadémián. Megmagyarázta, hogyan kívánja a dallamok rendezését. Eddig Kodály népzenei anyagát Ilmari Krohn szótárrendszere szerint – némi módosítással – rendeztük. A négysoros dallamokat elsősorban a 2. sor záróhangja, a főcezára szerint, másodsorban az első dallamsor és végül a harmadik dallamsor záróhangja szerint csoportosítottuk. Azután a szótagszám szerint, végül ambitus szerint. Valamennyi dallamot közös záróhangra, g'-re hoztuk.

Bartók már 1924-ben megjelent könyvében „A magyar népdal”-ban szakított az Ilmari Krohn-rendszerrel, s egy stíluszisztémát dolgozott ki; e szerint három osztályra osztotta a magyar népdalokat:

[illegible]

47. Bartók sajátkezű népdalfeljegyzése. Eredetileg szkematikusan, csak a dallam főhangjait írta le. Három évtizeddel később a Tudományos Akadémián revideálta korábbi feljegyzéseit, s feltüntette a ritmus finomságait és a dallamot díszítő apró hangokat. Ezeket zöld tintával írta az eredeti kézírathoz.

A osztály, a régi stílus dallamai.

B osztály, az új stílus dallamai.

C osztály, az előbbi kettőbe nem sorolható dallamok.

Az A osztályt jellemzi a pentaton hangsor és az izoritmikus dallamsorok.

A **B** osztály dallamai 150–180 évnél nem régebbiek. Ezeket jellemzi a tánclepésszerű, alkalmazkodó, pontozott ritmus és a visszatérő, szimmetrikus dallamszerkezet.

A Csosztályba tartoznak azok a magyar népi dallamok, melyekből az előbbi két osztályra jellemző tulajdonságok közül egy vagy több hiányzik. Ide kerültek az idegen befolyást mutató, vagy idegen népektől származó dallamok, valamint a falvainkban elterjedt magyar műdalok nagy része is.

Bartók a C osztályt 7 alcsoportra osztotta:

I. II. izometrikus dallamok.

III, IV, heterometrikus dallamok.

az V. az ún. kolomejka-ritmust feltüntető csoport.

Ennek dallamai elég közel állnak a régi stílushoz, úgyhogy Bartók szerint ahhoz is lehetne számítani. De nem tette jellemző AABB szerkezetük miatt, mely a régi stílus dallamainál csak szórványosan fordul elő.

A VI. csoport a 2 soros dallamok,

a VII. csoport a 3 soros dallamok csoportja.

Bartók azzal bízott meg, hogy először csak nagyjából válogassam szét a három osztályra a dallamokat, azután kezdjük meg a részletes rendezést.

Bartók az ún. patkós teremben dolgozott. Ez onnan kapta a nevét, hogy egy nagy patkó alakú asztal futott körül a szobában, melynek a kisterem felé volt a nyílása. Ez a terem tulajdonképpen a Kisfaludy Társaság ülésező terme volt. A bejárati ajtó melletti végében állt Bartók fonográfja, s ez volt Bartók állandó helye. Itt ült egy könyvekkel s hazulról hozott kispárnával magasított széken, a fejhallgatót körülcsavarta fehér zsebkendővel, a feje tetején csomóra kötötte, úgy, hogy ha valaki hirtelen ránézett, fejfájós vagy fogfájós embernek gondolta. Azt hiszem, ezt ő élvezte is, mert az ilvesmi iránt volt humorérzéke.

Bartóknak, míg mellette dolgoztam, két jellemző tulajdonságát figyelhettem meg: hihetetlen munkabírását és nagy pontosságát. Ez a pontosság a legcsekélyebb dolgokban is megnyilvánult nála. Bartók munkaprogramja a következő volt: 2 órától 7 óráig dolgozott benn az Akadémián. 4 óráig fonográfhangereket hallgatott le, román gyűjtését revideálta. 4 órákor abbahagyta, felkelt a helyéről, kabátja zsebéből kivett egy kis üveget, melyben tejeskávé volt, s hozzá egy szelet kenyeret. Ez volt az uzsonnája. Soh'se evett mást. (Pl. soh'se láttam, hogy gyümölcsöt evett volna.) Ilyenkor az ablakhoz támaszkodott vagy az asztalhoz, szemben az ablakkal, s ez volt a pihenő ideje. Egy ilyen alkalommal, amint ott állt az ablaknál s nézte a viharos Dunát, egyszerre szokatlanul gyöngéd hangon megszólalt: „Nézze, ide menekült a vihar elől!” Egy kis lepke röpdösött a két ablak között. Bartók nagyon szerette az állatokat, a legkisebb rovarokat is. Uzsonna közben, pihenő idejében mentem hozzá, s kérdeztem egyet-mást a rendezésre vonatkozóan. Azután már csak ha rágyújtott, cigarettaszünetben beszélhettem vele. Addigra összegyűjtöttem a kérdezni valóimat. Egyszer – emlékszem – fáradtan tette le a fejhallgatót, és sóhajtván mondta: „Ezeket a dalokat csak akkor lehet majd pontosan lejegyezni, ha már gép méri a hangokat.” Estefelé abbahagyta a revideálást, s ő is rendezte a dallamokat. Az *A* osztályt ő rendezte, a *B* osztály rendezését rá bízta. Amikor ő is a dallamok rendezésével foglalkozott, abbahagytam az én munkámat, s neki segédkeztem. Kikerestem dalokat, keze alá rendeztem az egyes dalcsoportokat. Úgy elmerültünk a munkában, hogy sokszor csak azt vettük észre, hogy már 8 óra is elmúlt. Horvát bácsi, a portás már lenn topogott az udvaron, hogy bezárja utánunk az Akadémia kapuját.

Bartók szerette volna minél hamarabb befejezni a magyar anyag rendezését, mert már a környező népek zenéjével való összehasonlítás izgatta. Lemásoltatta a Néprajzi Múzeumban a 24 kötetes „Lud” lengyel népdalkiadványt. Velem Kolessa ukrán gyűjtését másoltatta, s kért, hogy tanuljak meg cirill betűket írni. Sietve meg is tanultam, s legközelebb büszkélkedve mutattam neki, hogy már ismerem a cirill betűket, s leírtam az ő nevét, mire kijelentette, hogy nem jól írom, mert az utolsó betű után erősítő jel kell. Le is írta nekem a nevét

helyesen, s pár szót is írt, hogy el tudom-e olvasni. Ma is megvan ez a lapom. Megvettem egy román nyelvtant, hogy ha román a dalokat rendezzük, értsem egy kissé a szövegeiket is. Mikor meglátta a kezemben, felragyogott a szeme, rögtön kivette a kezemből, fella-pozta – látszott, hogy ismeri a kiadást –, s kijavított benne egy pár sajtóhibát. Ezt a könyvet is emlékként őrzöm. Mikor egy év múlva Veress Sándor hazajött, a „Lud” lengyel gyűjtemény rendezését rá bízta. Mindenképpen elő akarta készíteni a szomszéd népek zenéjének rendezését.

Bartók az *A* osztály rendezésekor sokat töprengett azon, hogy némelyik dallam variánsa bizonyos apró eltérések miatt a *C* I. osztályba került. Sokszor oda is írta a dal elé, pentaton vagy *C* I. Hogy mennyire foglalkoztatták ezek a problémák, mutatja, hogy márhólnapra egyszer csak azzal állt elő, hogy átrendezzük a dalokat. Megdöbbenve néztem rá – hisz annyi munka feküdt eddigi rendezésünkben –, erre megnyugtatóan, hogy csak bizonyos átcsoportosításokról van szó. Azzal egy ott heverő papírlapot odahúzott, s azon magyarázta meg, hogyan képzei el az átcsoportosítást.

Bartók a *C* I. dallamait végül is beolvasztotta az *A* osztályba, s az így megnövekedett osztályt *A* I.-nek nevezte. Az újonnan megalakított *A* II.-be a régi *C* II. dallamait sorolta, azzal az érveléssel, hogy izometrikus szerkezetük miatt közel állnak a régi *C* I.-hez.

A *B* osztály változatlan maradt. Dallamait elsősorban szótagszám, azután ritmus, utoljára kadencia szerint rendeztük.

A régi *C* III.-at és *C* IV.-et Bartók felcserélte egymással, mert a *C* IV. pontozott, magyaros ritmusú dallamai közel állnak a *B* osztály hasonló ritmusú dallamaihoz. Ebből lett a *C* I., a régi *C* III.-ból pedig a *C* II. A *C* V.-öt, az ún. kolomejka ritmusú csoportot beolvasztotta a *C* I.-be.

A *C* VI.-ot és *C* VII.-et is felcserélte. A „háromsoros” *C* VII.-ből lett a *C* III., s a „kétsoros” *C* VI.-ból a *C* IV. Azért hagyta ezt a csoportot utolsónak, mert a „kétsoros” dallamok a magyar népzeneben inkább csak töredékek.

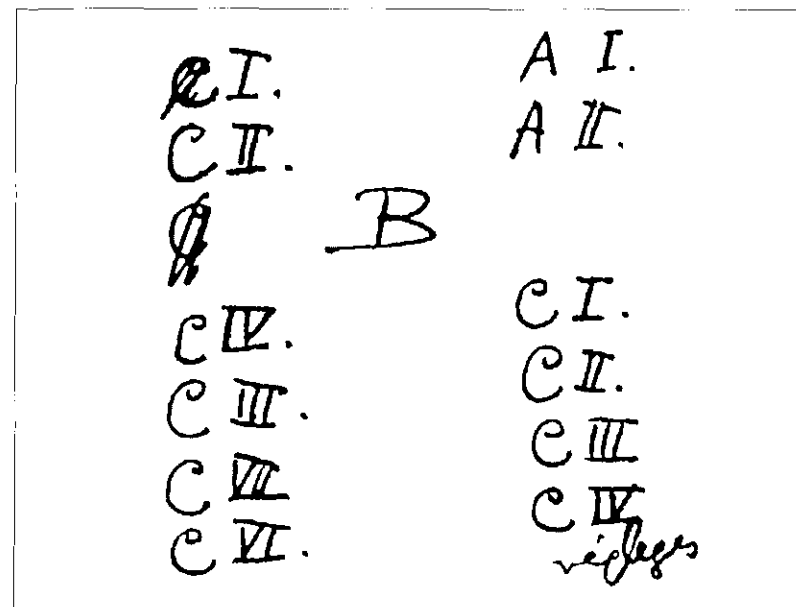
Nagy sietséggel láttunk most neki az átrendezésnek. Először azonban megszámoztatta velem a régi *A* osztály dallamait, hogy ha

esetleg mégis visszarendeznénk, össze tudjuk rakni. *P* betűvel (pentaton) meg is jelöltette a dalokat. Bartók még abban reménykedett, hogy le is másoltathatja az egész anyagot. Az volt a terve, hogy 18 embert állít be a patkósba, akik tussal másolják a dallamokat, s ezt lefotografáltatja.

Bartók az utolsó télen sokat betegeskedett. Mikor 1940 tavaszán elhatározta, hogy kiutazik Amerikába, akkor el kellett halasztania pár nappal az utazását, mert influenzában feküdt. Több lapom van tőle, melyben írja, hogy nem jöhet be az Akadémiára, mert meghült. Egyik lapját így kezdi: „*Már megint! Ma még benn voltam a patkósban és ott még este 1/2 7-kor is (a Kisfaludyék számára előkészített) 16 C-nyi óriási hőfokot tudtam mérni. Nem sokkal utána viszont saját magamon 37,5-öt mértem – holnap persze nem merek bemenni. Ezért erre kérném: dolgozzék ott pl. 1/2 6-ig, aztán hozza ki nekem III-5.-től kezdve amennyi nem túlságosan nehéz (ma C III 1–4-et – rosszat sejtve – magammal hoztam)...*” Mikor kivíttem, feleségével, Pásztory Dittával beszélgettem, s ő mondta: „*Az uram az éjjel nem tudott aludni, hát rendezte a dalokat.*” Azt is említette, hogy Bartók avval piheni ki az egyik munka fáradalmait, hogy másikba fog. Feleségének egy szép mondása maradt meg az emlékezetemben: „*Az uram mellett csak az állhat meg, aki maga is bizik önmagában.*”

Mikor 1940 tavaszán Bartók kiutazott Amerikába, ott olyan információkat kapott, hogy legkésőbb ősszel indulniok kell, mert máskülönben valószínűleg nem tudnak kijutni. Bartók most már lemondott arról, hogy lemásoltassa az anyagot, de legalább igyekezett befejezni a *C* osztályt. Román népdalgyűjtését kedvenc tanítványával Deutsch Jenővel másoltatta, s mikor ő már nem dolgozhatott tovább, Bartók arra kért, hogy én folytassam a tussal másolást. Ezt a munkát otthon végeztem. Ahogy egy rész készen volt, s Bartók átnézte, már vittem is Kunstädterhez, a fénymásolóhoz fényképeztetni. Bartók panaszkodott, hogy még a Mikrokozmoszból is hiányzik néhány darab, még azokat is meg kell komponálnia. Ahogy a *C* IV.-gyel elkészült, elkérte „A magyar népdal” példányomat – ugyanis az enyémet használtuk állandóan –, és sajátkezűleg ragasztott bele egy lapot, melyre feljegyezte az új szisztémát, összehasonlítva

a régivel, s a *C* heterometrikus csoportok képletei elé beírta piros ceruzával a sorrendváltozást. Mikor ezt a lapot beragasztotta, látszott rajta, hogy tudatában van annak, milyen ajándékot ad ezzel nekem, s hogy ez a jutalmam az együttműködésünkért.

48. Bartók sajátkezű bejegyzése a szerző birtokában lévő példányba

Ettől kezdve a legnagyobb munkairamban telt az utolsó idő. Október 8-án volt a búcsúkoncertjük feleségével. Még a főpróbára is hozott Bartók Mikrokozmosz-darabokat fotografáltatni, én pedig másolatokat hoztam neki vissza. Nagy sikerű hangversenyük után, október 10-én adta át a népzenei anyagot Kodály Zoltánnak az Akadémián. Kért, hogy addigra gépelyem le az új szisztémát összehasonlítva a régivel, mert Kodály még nem ismeri. Mikor október 10-én délután 3-ra bementem az Akadémiára, a kapu előtt egy taxi állt meg, s Bartók szállt ki belőle. Izgatottan mondta, hogy most kapták az értesítést, hogy a svájci autóbusz egy nappal előbb indul.

1934.

augst. 18. d. u. 2-6½	„	„	„
augst. 19. d. u. 2-6½	VII - VIII	Donkó-kő hegyen	„
augst. 20. d. u. 2-6½	IX.	„	„
augst. 25. d. u. 2-6½	X.	„	„
augst. 26. d. u. 2-6½	XI.	„	„
augst. 27. d. u. 2-7	XII. XIII.	„	„
okt. 2. d. u. 2-6½	XIV.	„	„
okt. 3. d. u. 2-6	XV. XVI.	„	„
okt. 4. d. u. 2-7.	„	„	„
okt. 9. d. u. 2-7	M.F. 1. 2. 4	hegyen	„
okt. 10. d. u. 2-6½	M.F. 5. 6. 7. 8. 9.	„	„
okt. 11. d. u. 3-7	„	„	„
okt. 12. d. u. 2-6½	„	„	„
okt. 16. d. u. 2-6½	„	„	„
okt. 17. d. u. 2½-6½	„	„	„
okt. 18. d. u. 2-6½	„	„	„
okt. 23. d. u. ½3-7	„	„	„
okt. 24. d. u. ½3-7	„	„	„
okt. 25. d. u. 2-6	„	„	„

- 39 -

49. Bartók saját kezűleg írt munkabeosztása a Tudományos Akadémián

A fon. vámet mindig így:

M.F. 1572 a)

ha utolsó a hangon akkor: 6) utolsó

ha csak egy dallam van akkor: 581 egyetke

Legelőször az első verset sorrendben
tagolva; akkor (csak egy versszakot)
reken a lili. st. t, vagy a '3) 3) akk.
elkezdhet.

M.F. 1572 a)

3 példányban
kell minden
dallamot mindig.

50. Bartók – valószínűleg kopistáknak szánt – utasításai a támlapok formai kialakításával kapcsolatosan. (MTA Zenetudományi Intézet C-1739/37/88.)

Mikor felmentünk, Kodály már ott volt, s Bartók asszisztensei is: Kerényi és Veress. Bartók először kihívta Kodályt, s kb. egy negyed-óraig kinn az ún. kis szalonban tárgyaltak; azután visszajöttek, s Bartók megmutatta Kodálynak az új szisztémát, amelyet legépeltem. Kodály figyelmesen hallgatta Bartók magyarázatait, majd megjegyezte, hogy elég komplikált szisztéma, ezt tüzetesebben kell átnéznie. Bartók bólogatott rá. Idegesen, cigarettázva járt le-fel a parkó belső részében, mert már mennie kellett. Odszólt Veressnek, hogy küldjön fel valakit a holmijaiért. Mondtuk, majd mi levisszük. Ezzel utoljára levonultunk a hátsó kis csigalépcsőn, amelyen mindig közlekedtünk, s amely ma már nincs meg. A kapu alatt Bartók kezét fogott velem, s megköszönte fáradozásaimat. Mondtam, én köszönöm, hogy a Tanár úrral együtt dolgozhattam. Mégegyszer minden jót kívántunk egymásnak s azzal elbúcsúztunk - örökre.

BARTÓK DALLAMCSOPORTOSÍTÁSI RENDSZERE

Kovács Sándor

[Bartók Béla: *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjtemény*. (Bp. 1991).
A bevezető részlete.]

I.

A Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményének több mint tizenhárom és félezer dallamát – az 1938-ig gyűjtött strófikus népdalokat – Bartók Béla három osztályba sorolta, az alábbi szempontok alapján:

– Az **A** osztályba különítette el azokat a négysoros, *izometrikus* (azonos szótagszámú sorokból felépülő) dallamokat, amelyeknek nem architektonikus a szerkezetük (lényegében ide kerültek az „ősibbnek” nevezhető, gyakran pentaton hangkészletű, ereszkedő dallamvonalú magyar népdalok).

– A **B** osztályba tette az *architektonikus* (kupolázó) szerkezetű négysoros (vagy négysoros strófaszármazékként értelmezhető) dallamokat, az ún. új stílus dallamait (ezekre jellemző a kezdő- és zárósor bizonyos megfelelése: a zárósor legalább hangfekvésében a kezdősorra rímel, de gyakran motivikusan is azonos vele; a belső sorok közül pedig legalább az egyik magasabb járású).

– A **C** osztályba sorolta végül a *heterometrikus* strófájú, nem architektonikus szerkezetű dallamokat, valamint a nem négysorosakat (döntő részben ez az osztály foglalja magában a Bartók véleménye szerint idegen hatásokat mutató, idegen eredetű dallamokat).

II.

Az osztályozás második szintjén a dallamok mindenekelőtt aszerint alkotnak alosztályokat, hogy *alkalmazkodó* vagy *nem alkalmazkodó* ritmusúak-e. Bartók a ritmusalkalmazkodás jelenségét – a hosszú és rövid szótagokhoz alkalmazkodó „pontosított ritmust” – többé-kevésbé magyar jellegzetességgnek, de viszonylag újabb keletűnek tekintette. Ennek megfelelően:

Az *A* osztályban a *nem alkalmazkodó* ritmusú dallamokat sorolta az első helyre (mint „ősibbeket”, az evolúciós láncban előbbrevalókat), a *C*-ben pedig éppen megfordítva, az *alkalmazkodó* ritmusúakat (mint az idegen hatásokat mutató anyag legmagyarosabb – leginkább elmagyarosodott – részét).

A *B* osztály nem oszlik alosztályokra, miután az új stílusú dallamanyagban gyakorlatilag nincsenek *nem alkalmazkodó* ritmusú dallamok, erre az anyagra általában jellemző a ritmusalkalmazkodás.

A *C* osztály végén – mintegy az egész rendszer függelékeként – két további alosztályt alkotnak a magyar népzeneben meglehetősen ritka *nem négysoros* dallamok.

A teljes osztály/alosztály sorrend tehát a következő:

<i>A I</i>	izometrikus, négysoros, nem architektonikus szerkezetű, nem alkalmazkodó ritmusú dallamok
<i>A II</i>	izometrikus, négysoros, nem architektonikus szerkezetű, alkalmazkodó ritmusú dallamok
<i>B</i>	új stílusú dallamok
<i>C I</i>	heterometrikus, nem architektonikus szerkezetű, alkalmazkodó ritmusú, négy (vagy több) sorból álló dallamok
<i>C II</i>	heterometrikus, nem architektonikus szerkezetű, nem alkalmazkodó ritmusú, négy (vagy több) sorból álló dallamok
<i>C III</i>	háromsoros dallamok
<i>C IV</i>	kétsoros dallamok

III.

Az alosztályok további felosztásánál – a *CI* és *CII* alosztályt kivéve – a döntő szempont a sorok szótagszáma: az egyes csoportok a *növekvő szótagszám elve* alapján követik egymást. Azokban az osztályokban, amelyekben izo- és heterometrikus dallamok egyaránt vannak (*B*, *C III*, *C IV*), a sorrendet az első sor szótagszáma, majd a második, harmadik stb. soré dönti el (pl. 6, 6, 6, 6 előbbre való, mint 6, 6, 7, 7; illetve 7, 11, 7, 11 előbbre való mint 8, 5, 8, 5 stb.).

A *CI* és *CII* alosztályban a szótagszám elvű felosztást megelőzi egy sajátos csoportosítás, amely a *rövidebb és hosszabb sorok* viszonyát, arányát veszi figyelembe.

IV.

Azonos versszaktypus és szótagszám esetén az osztályozás *ritmikai sajátosságok* szerint *részletes ritmustáblázatnak megfelelően* történik. Ami a ritmusképletek egymásutjánának logikáját illeti, a sorba rendezés világosan felismerhető elve az egyszerűtől sz. összetett felé haladás, ahogy maga Bartók a szerb-horvát gyűjtemény¹ előszavában megfogalmazta, a „természetesebb” és „gyakorlatibb” struktúrák megelőzik a bonyolultabbakat.

V.

Az azonos ritmusképlet alá sorolt dallamok közt a további sorrendet a kadenciák döntenek el, mégpedig legelőször is a középkadencia (a második sor kadenciája), majd az első, végül a harmadik soré. A haladás iránya itt is az emelkedés. Vagyis 1 (1) 1 után következik 1 (1) 2; 5 (1) 1 előbbre való, mint 1 (5) 1 és így tovább. Abban az esetben, ha két dallam (dallamtípus) még a kadenciában is egyezést

¹ Béla Bartók: Albert B. Lord, Serbo-Croatian Folk Songs (New York, 1951). Vö. Béla Bartók, Yugoslavian Folk Music. Ed. by Benjamin Suchoff (State University of New York Press, Albany, 1987).

mutat, a sorrendet az ambitus határozza meg: előbbre kerül az, amelyeknek legalsó hangja mélyebb, illetve amelyeknek hangterjedelme szűkebb.

VI.

A rendszer legalsó szintje végül a *variáns csoportoké*. Szigorúan logikailag a sokféle szempont alapján elrendezett, osztályozott-csoportosított anyag variáncscsoportokká való összefogása az utolsó lépés.

Valójában Bartók éppen ezzel kezdte a rendezés munkáját: legelőször is egymás mellé tette a közel rokon dallamokat, s a továbbiakban az így létrehozott variáncscsoportokkal mint egységekkel dolgozott.

Miután pedig annak megítélésekor, hogy mi számít variánsnak, adott esetben Bartók a dallamvonalbeli egyezést fontosabbnak tartotta, mint pl. a szótagszámbelit vagy a kadenciákat, előfordulhat, hogy a rendezésnek ez a legalsóbb szintje bizonyos mértékig ellentmond a többinek: alacsony szótagszámú dallamok csoportjában variánsként megjelenhet egy magasabb szótagszámú és így tovább.

A variáncscsoportokon belül az egyes dallamok a-b-c stb. betűjelű sorrendje nem tükröz olyan következetes elveket, mint a tulajdonképeni osztályozás. Elképzelhető, hogy Bartók, ha személyes irányítása alatt folyik a dallamok nyomtatásra való lemásolása, a végső beosztáson itt még módosított volna.

A MAGYAR NÉPDALOK RENDJE

Járdányi Pál

[Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei,
17. kötet (Bp. 1961), 1–4. szám 139. old.]

Postumus művének előszavában, a Parry-féle szerb-horvát gyűjtemény¹ bevezetőjében többek között ezt írja Bartók: „Sajnos, a népdalgyűjtemények szerkesztői általában semmiféle zenei elvet nem követnek a dallamok csoportosításában; fel sem merül bennük, hogy szükség van-e rá. A dallamokat vagy szövegeik, vagy földrajzi lelőhelyeik (falvak, tájak) szerint csoportosítják, vagy: egyáltalán nem csoportosítják.”

Bartóknak 1943-ban, 40 évvel Ilmari Krohn nevezetes tanulmánya után² még sajnálkoznia kell a zenei elv alapján rendezett népdalgyűjtemények hiányán! Pedig mily meggyőzően ír Krohn ennek fontosságáról: kifejti, szükség van rájuk, hogy tisztázhassuk, amely dallamok egy-egy nép sajátjai, s melyek internacionálisak. S az utóbbiak közül melyek ősi, egyetemes emberi termékek, és melyek sugároztak egy bizonyos nép kultúrájából szét szerte a világon.

Valóban, nem rozoga, könnyen omló épület-e az összehasonlító népzenetudomány a rendezett népdalgyűjtemények betonlapjai nélkül? A dallamok eredetére, múltjára, vándorló, változó életére, cseréjére, tehát az összehasonlító népzenetudomány nagy kérdéseire

¹ Bartók-Lord: Serbo-Croatian Folk Songs, New York, 1951., 14. l.

² Ilmari Krohn: Welche ist die beste Methode um Volks- und volksmässige Lieder nach ihrer melodischen (nicht textlichen) Beschaffenheit lexikalisch zu ordnen? Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft, 1902-3, 643–660. l.

megnyugatóan felvilágosító választ csak sok és jól rendezett dallam birtokában várhatunk.

Ismernünk kell ugyanis, hogy mely dallamok, mely típusok gyakoriak, s melyek szórványosak egy-egy nép zenéjében? Az egyszerű és a ritka adat nem mond sokat. Minden népdalgyűjtő tudja, mert gyakran tapasztalja: első pillanatra különlegesnek, érdekesnek, eredetinek tetsző dallamról hányszor bizonyosodik be, hogy hibás, romlott alak, amit csak egy énekes, talán az is csak egyszer adott így elő. Véletlenül hasonlíthat azonban egy másik nép *tipikus* dallamformájára. Ha az amott kivételes, romlott alakot publikálják – mint ahogy valóban sokszor publikálják! – akadhat kutató, aki a két dallam közös eredetére, a két nép zenéjének kapcsolatára következtet belőle. Holott történetesen semmiféle kapcsolat nem volt közöttük.

A szórványos, kivételes adattal szemben kötelességszerűen gyanakvónak kell lennünk. Lehet mögötte kincs is: a ritka forma talán egy régi, valamikor virágzó dallamtípus utolsó emléke. Éppúgy lehet azonban káprázat: a véletlen szeszélye, az énekes, sőt a dallamot jegyző gyűjtő pillanatnyi tévedése is.

A megbízható, szilárd alap, amire elméleteket építhetünk: a tipikus dallam. Az, amiből sok van. A népdalgyűjtemények zenei rendje első sorban erre való: hogy jelezze, hány változata van egy dallamnak, honnan valók, mikoriak a változatok, miben és mennyire különböznek egymástól, más szóval: hogy megrajzolja egy-egy dallam családfáját. És – a kört tágítva – megmutassa, egymás közelébe hozza a feltehetően egy törzsből származó rokon dallamcsaládokat.

Hiteles képet egy nép, egy táj népzenejéről csak az ilyen rendezett gyűjteményből kaphatunk. Az összehasonlító népzene tudomány nagy eredményei e hiteles képek összevetése nélkül nem születhettek volna meg. Bartók nemcsak a magyar, de a szlovák, román és a többi szomszédos nép népzenejét is rendezte, típusait, stílusait megismerte, a különböző típusok, stílusok arányát, ritka vagy gyakori szerepét meghatározta előbb, csak aztán írta meg nevezetes összehasonlító tanulmányát.³

³ Bartók Béla: *Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje* (Bp. 1934)

És Kodály, amikor feltárta, mily mély kötelékek fűzik össze a magyar és a magyarral rokon népek népzenejét, minden hozzáférhető dallam gondos, rendszerező munkájából vonta le alapvető megállapításait.⁴

Rendezett dallamgyűjtemény jelent már neg Ilmari Krohn fellépése előtt is.⁵ A rend célja bennük azonban inkább gyakorlati, semmint tudományos.⁶ Krohn rendje abban is új, hogy a korábbi, ritmusra (strófa-, szótagszám-, versláb-típusokra) épített kategóriákkal szemben először csoportosítja dallami jegyeik szerint a dalokat.

Dallam vagy ritmus? A hangok térbeli vagy időbeli tulajdonsága a fontosabb? Melyik alkalmasabb arra, hogy vezérlő főelv legyen a dallamrend kialakításában? Krohn óta minden dallamrendezőnek felelnie kell e kérdésre. Kodály, és részben Bartók is, a dallami elem mellett tört lándzsát. Bartók azonban a ritmusrendnek is híve maradt: a szlovák⁷ és a már említett szerb-horvát anyagot pl. a dallamsorok száma, illetve az egyes sorok szótagszáma szerint rendezte. A ritmus alapján csoportosította gyűjteményét Väisänen⁸ és észt gyűjteményét Launis is.⁹

⁴ Kodály Zoltán: *Sajátságos dallamszerkezet a cseremis népzeneben* (Bp., 1934); továbbá: Kodály Zoltán: *A magyar népzene* (Bp. III. kiadás, 1952)

⁵ A korábbi dallamrendezési kísérletekről vázlatos, összefoglaló képet ad Kodály Zoltán *Magyar zenei folklore 110 év előtt* (Bp., 1943.) c. dolgozatában. Részletebben Kerényi György ismerteti e kísérleteket „The System of Publishing the Collection of Hungarian Folksongs: Corpus Musicae Popularis Hungaricae” címen a *Studia Memoriae Belae Bartók Sacra* kötet 453–468. lapján, Bp., 1956.

⁶ A régi, XVI. XVII. századi énekeskönyvekben az azonos ritmusú dallamokról és szövegekről azért készítenek mutatókat, hogy egy bizonyos szöveg más, azonos ritmusú dallammal, vagy egy bizonyos dallam más, hasonló ritmusú szöveggel is társítható, előadható legyen. Még az első tudományos igényű dallamrendben, Zahn művében (*Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder* I. VI. 1889–93.) is ez a szempont látszik fontosabbnak.

⁷ Bartók Béla: *Slovenské ľudové Piesne I.* (Bratislava 1959)

⁸ *Wogulische und ostjakische Melodien* (Helsinki 1937), továbbá: *Mordwinische Melodien* (Helsinki, 1948).

⁹ *Eesti runoviisid* (Tartu, 1930). De Launis korábbi lapp gyűjteménye: *Lappische Juoigis Melodien* (Helsingfors 1908.) Krohn dallamrendjét követi.

A különböző dallamrendek közötti ellentét nemcsak a kutatók különböző szemléletéből, eltérő elvi álláspontjából adódott, hanem abból is, hogy magának a közölt anyagnak a természete, jellege is különböző. Az a rend, amely itt jónak bizonyult, nem bizonyos, hogy amott is megfelelő. A Magyar Népzene Tára kötetei közül eddig az I. és IV. kötet dallamai jelentek meg zenei rendben.¹⁰ Az I. kötet rendjének alapja: a dallamok magja. A gyermekdalok többségében ugyanis – a laza, zenei szempontból esetleges forma miatt – az uralkodó motívum: a dallammag az egyetlen szilárd elem, amit megfoghatunk, amivel meghatározhatjuk, jellemezhetjük, elkülöníthetjük a típusokat. A Magyar Népzene Tára IV. kötetének dallamai viszont kötött formájúak, ritmusviláguk jellegzetes, a sablontól többnyire elütő; a típusok elhatárolására, az anyag áttekinthető bemutatására a ritmusrend bizonyult a legjobbnak.

Olyan rend még nem született, amely minden nép minden dallama számára alkalmas lenne. Kérdéses, hogy lehetséges-e ilyen rend egyáltalán. A különböző népi dallamok között olykor szakadékok tátonganak. Áthidalhatók-e?

A közös rendet a népzene világának két ellentétes forma-eszméje: a kötött és kötetlen formájú dallamok két szélső pólusa tűri a legkevésbé. A kötött formájú dallamokban a lényeg: a dallamépület terve, az egész dallamtest alapja, rajza, vonala, a határozott terjedelmű és tartalmú részek aránya, egymáshoz való viszonya. A kötetlen formájúakból éppen az *egésznek* a terve hiányzik, a részek terjedelme határozatlan, a forma esetleges, ötletszerű. Ezt az alapvető ellentétet nem enyhíti, hogy a két dallamterület érinti egymást, hogy a lazán kötött és a csak kissé kötetlen formájú dallamok között nehéz határt vonni. Az sem oldja fel az ellentétet, hogy némely kötött és kötetlen formájú dallam motívum-anyaga, rajza, frazeológiája feltűnően hasonló, egyazon gyökerekből eredő.¹¹

¹⁰ I. *Gyermekjátékok* (Bp. 1951). IV. *Párosítók* (Bp. 1959)

¹¹ Példa erre a Magyar Népzene Tára I. kötetének (*Gyermekjátékok*) sok dallama. Lásd a Népdalokkal rokon gyermekdalok csoportját, a 488–623. lapon.

Hogy a kötött és a kötetlen formájú dallamokat nem lehet egységes elv szerint rendezni: olyan tény, melyet minden népzenekutató elfogadott. A Magyar Népzene Tára első hat kötetének tartalma és jellege is ezzel magyarázható.¹² E hat kötet ugyanis a szövegében, funkciójában alkalomhoz kötött dalok gyűjteménye. Szövegük, funkciójuk szerint történt elkülönítésüket az indokolja, hogy az alkalomhoz kötött magyar népdalok legjellegzetesebb csoportjai (gyermekdalok, regösének, siratók stb.) kötetlen formájú dallamok, és így zenei szempontból is elválnak a magyar népdalok zömétől: a kötött formájú dallamoktól.

A kötött formájú magyar népdalok számára a magyar népzene-tudomány két nagy alakja két különböző rendet alakított ki. Kodály elfogadta Ilmari Krohn dallamrendező elvének lényegét, azt, hogy a dallamsorok záróhangja szabja meg a dallamok helyét. De míg Krohn a sorzáró hangokat (kadenciákat) a három funkció betűivel (Tonika, Domináns, Szubdomináns) jelölte, Kodály áttért az egyszerűbb fokszám-jelölésre. Funkciókkal csak funkcionális dallamok jelölhetők, az ötfokúak, modálisok stb. nem. A sorvégzők fokszámával viszont minden dallam azonos módon minősíthető.

Így szó társzerű, egységes elvű, egy elvet következetesen végigfuttató dallamrendet teremtett Kodály. Elkülönítette a nagy körtől: a négysoros dallamok sokaságától a három-, öt-, hat- stb. soros dallamok kis csoportjait, s az egyes csoportok dallamait – a sorvégzők fokszámai szerint – automatikus rendbe sorolta.¹³

Bartók a szó társzerű, egységes elvű Kodály-renddel szemben arra törekedett, hogy a magyar népdalok két jellegzetes stílusát elkülönítse egymástól, és a többi – e két csoportba nem sorolható – dallamtól. Az izometrikus (azonos szótagszámú sorokból álló) pentaton

¹² Az első négy (I. *Gyermekdalok*, II. *Jelen napok*, III. *Lakodalmak*, IV. *Párosítók*) megjelent kötet után most van sajtó alatt az V. (*Siratók*) és a VI. (*Egyéb népszokások*). [Fz utóbbi kötet később más tartalommal jelent meg. Lásd a 19. ábrát].

¹³ Első ízben 150 erdélyi népdalt publikált e rendben Bartók és Kodály: *Erdélyi Magyarság, Népdalok*. (Bp. 1921).

dallamokat az A. osztályba, a visszatérő formájúakat a B-be és minden más dallamot a C-be sorolt. Az 1924-ben publikált renden¹⁴ később többször is változtatott. Végül is a Magyar Tudományos Akadémia népdalgűjteményét 1940-ben, amerikai emigrációja előtt, a következő rendben hagyta ránk:

A. osztály: Minden izometrikus dallam, ami nem visszatérő formájú.

B. osztály: Minden visszatérő formájú dallam.

C. osztály: Minden heterometrikus dallam, ami nem visszatérő formájú.

A B. osztály változatlanul maradt: továbbra is a kezdő és a záró dallamsorok azonossága alapján, tehát dallami elv alapján meghatározott dallamstílus. Az újonnan megvont határ az A. és a C. osztály között azonban tovább gyengítette, higitotta az A. osztály korábban sem támadhatatlan stílusegységét: a dallami elemet tekintve különböző stílusok tarka gyűjtőhelyévé vált. Az A. osztályt mint dallamstílust feláldozta Bartók. Bizonyára azért határozott így, mert nem látott lehetőséget arra, hogy a B. osztályhoz hasonlóan az A. osztály dallamait is dallami elv szerint tömörítse. Itt ugyanis nem talált oly világos, egyszerűen meghatározható dallami-formai elvet, mint a visszatérő szerkezet. Az A. és C. osztály között korábban elmosódott határ helyett most éles vonalat húzott a ritmus egyik elemének (izometria–heterometria) segítségével.

Összegezzük a Bartók-rend lényegét: a három osztály közül egy dallami, kettő pedig ritmusbeli jegyek alapján jött létre. Tehát nem egységes elvű, nem szótárszerű rend.

A két rend – Bartóké és Kodályé – mintegy kiegészíti egymást. Mindkettőnek van előnye és hátránya. A Kodály-rend előnye, hogy egységes elvű és szótárszerű. Könnyű kezelni. Aki egy ismert dallamot keres benne, gyorsan megtalálja. A Bartók-rend viszont, mert nem egységes elvű és nem szótárszerű, nehezebben kezelhető.

¹⁴ Bartók Béla: *A magyar népdal* (Bp. 1924)

A dallamot keresőnek előbb meg kell ismernie a rend meglehetősen bonyolult építményét, csak azután foghat a keresés munkájához.

Kodály rendjében a sorzáró hangok jelölik ki egy-egy dallam helyét. Hogy milyen hangon nyugszik meg a dallamsor, mi az iránya, célja, végpontja: fontos, jellemző vonás a sor arculatában. A cél fontosabb, mint a rajt. A végpont általában jobban tükrözi a sor egészének egyéniségét, mint a kezdet. A sorzárókra épített rend éppen ezért összehasonlíthatatlanul magasabb rendű, mint a sor, illetve a dallam kezdőhangjait regisztráló bármiféle incipit-rend. Sokkal több rokon dallam fut össze egy csomóba azonos sorzáró, mint azonos kezdőhangok folytán. Sokkal több, de nem elég sok!

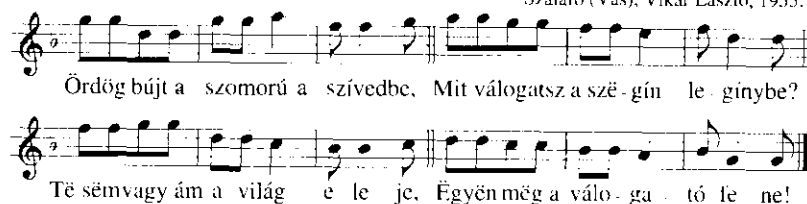
Bármily rangos is a záróhangok szerepe a dallamsor jellegének kialakításában, ez a szerep nem kizárólagos, és nem is mindig főszerep. Az alábbi dallamban pl. az 1–3. dallamsor utolsó hangjai elröppelő, súlytalan, átfutó hangok.

Császár (Komárom), Kodály, 1922.

Ha rag szik a gaz - da, Hogy mink itt mu la - tunk:
Vi - gye el a há zát, Maj mink itt ma ra dünk!

Az 1–3. sor záró hangjának fokszáma – a dallamzáró hanghoz viszonyítva – 8 (6) 4. A sorzárókra épített ún. kadencia-rendben a dallamokat Kodály először természetesen főkadenciájuk (a négy sorosakat: *második* sorzárójuk szerint csoportosította. A pontos, szótári rend értelmében a fenti dallamnak a (6), az alábbiak viszont az (5) főkadenciájuk között a helye.

Szalafő (Vas), Vikár László, 1955.

A szótári rendben az egyes főkadenciák csoportján belül az *első* sor záróhangja szerint oszlanak alcsoportokra a dallamok. A fenti dallam, mert az oktávon fejeződik be az első sor, más csoportba kerülne, mint az alábbi, a maga szeptimvégű első sorával.

Rimóc (Nógrád), Olsvai, 1952.

A bemutatott három dallam: lényegében ugyanaz a dallam. Egy törzsből származó közeli rokonok. A sorzárókra épülő szigorú szótárszerű rendben elkülönítve, három külön csoportba sorolva mint idegenek szerepelnének.

A sorvégzők gyakran szétválasztják a rokonokat. Máskor meg közelbe juttatják a távoli típusokat. Az alábbi két meglehetősen idegen dallam pl. egyazon [7 (b3) b3 kadenciájú] csoportba kerülne.

Ditrő (Csík), Kerényi, 1943.

Istensegits (Bukovina), Kodály, 1914.

A rokonokat elkülönítő és idegeneket összekötő veszély még nagyobb, ha az egyes dallamok helyett a kadencia-típusok alapján kialakuló dallamcsoportok sorrendjét vizsgáljuk.

A legutóbb bemutatott két dallam azt bizonyította, hogy egy kadencia-típus eltérő dallamtípusok gyűjtőhelye lehet. De a legtöbb kadencia-típusban van azért egy (vagy több egymáshoz hasonló) dallamtípus, amely uralkodónak, jellemzőnek mondható. Mind a 7 (5) b3, mind a 7 (b3) b3 kadenciájú dallamok zömére jellemző a deszcendencia, a teraszosan lejtő kvintszerkezet erősebb-halványabb nyoma, a moll-pentatónia. Az 1 (5) X kadenciájúakra viszont – az első és a második sor viszonyában – az aszcendencia és a pentatónia mellett több hétfokú hangnem is. A szótárszerű kadencia-rendben a 7 (5) b3 és a 7 (b3) b3 kadenciájú, lényegében azonos típusú deszcendens dallamok csoportját kettészelné az 1 (5) X kadenciájú aszcendensek hatalmas tömege. Így a magyar népzene két jellegzetes stílusa közül az egyik (az ún. új stílus) kétfelé hasítaná a másikat (az ún. régi stílust).

Bartók rendjében elvileg zárt egység mind a két stílus. Gyakorlatilag azonban – mert az A. osztály határát az izometriával, és nem valami dallami elem segítségével vonta meg – a régi stílus heterometrikus dallmai elkülönülnek az izometrikusaktól, és belévesznek

a C. osztály színes, kavargó tengerébe. Az A. osztály stilusegységét viszont a különféle izometrikus nem-deszcendens, nem-pentaton dallamok bontják meg.

Az új rend a Bartók és a Kodály-féle dallamrend előnyeinek szintéziséből született. A Kodály-rendből átvette az egységes, következetes és dallami vezérlő elv gondolatát. A Bartók-rendből pedig a törekvést arra, hogy a két jellegzetes dallamstílus külön tömböket alkosson.

Az új dallamrendet a Tudományos Akadémia Kodály Zoltán elnöklétével működő Zenetudományi Bizottsága jóváhagyta: a Magyar Népzene Tára alkalomhoz nem kötött dallamai eszerint jelennek majd meg. Részletes ismertetése előtt összegezzük sokévi tapasztalat, kísérletező munka után: milyen a jó dallamrend?

1. Egységes elvű. A dallamok egy eleme, éspedig legfontosabb eleme szabja meg az egész anyag rendjét. A különböző elemek keresztezése zavaró, rontja a rend áttekinthetőségét.

2. Dallami, nem ritmusbeli elem a rend alapja. A ritmusbeli elemek közül bajos kiemelni a legfontosabbat. Szótagszám? Ütemszám? Sorzáró ritmus? Kötött, illetve szabad előadásmód? Nehéz választani. Bizonyos típusokat ez, másokat az az elem hoz össze. De fő érv a ritmusrend ellen az, hogy a magyar népzene két vastag rétegében nem a ritmusé, hanem a *dallamé* a vezető szerep. Mind a régi, mind az új stílusban különböző szótagszámú és ritmusú variánsok rajzanak egy-egy dallamtípus körül. Az egyéni, a dallamtípusra mély bélyeget nyomó jellegzetes ritmus inkább a két stíluson kívül, az újabb, jobbára idegenből vagy műzenéből frissen jött dallamok körében, tehát a magyar népzene periférikus tájain virágzik. A központi területek, mélyebb rétegek beható elemzése során kimondható a törvény: a dallam maradandóbb, mint a ritmus. A dallamtípusok szívesen váltogatják ruhájukat: régen olyan, most ilyen, itt ezzel, ott azzal a ritmussal társulnak. Dallam-test és ritmus-ruha: a hasonlat túlzó. De lényegében az igazat példázza. Mert a dallamok, kivált a vokális dallamok éltető melegét inkább a dallami elem sugározza. Ott rejtőzik a dallamok lelke.

3. A jó dallamrend, amely a dallamokat, típusokat igazi, lényegét felfedő rokonságuk szerint hozza össze, nem lehet szótárszerű. Láttuk ezt a kadencia-rendben. Fokozottan mutatkoznék a szótárszerű elv

fogyatékossága, ha más dallami elemekre, pl. a sorkezdőkre, a hangnemre vagy az ambitusra építenénk a rendet. Az új dallamrend felé az elhatározó nagy lépést akkor tettük meg, amikor elvetettük a szótárszerű elvet. Idáig minden dallamrend alkotója – kimondva vagy ki nem mondva – kettős célt tűzött maga elé: szótárszerű, könnyen kezelhető rendet teremteni, amelyben a rokon dallamok egymás közelébe jutnak. De minden dallamrend alkotójának tapasztalnia kellett, hogy a két cél nem mindig támogatja, gyakran keresztezi is egymást. És mert a kutatók rendszerint a rokon dallamok egybehozását tartották a fontosabb célnak, meg-megsértették a másikat, lemondtak a szótárszerű elv merev, következetes megvalósításáról. Väisänen pl. 11 évvel osztják-vogul publikációja után, nyilván az abból levont tanulságok eredményeként, ezt írja mordvin gyűjteménye előszavában: „A dallamok a maguk *dallami* sajátosságai alapján rokonok lehetnek akkor is, ha formájuk és ritmusuk szerint különböző kategóriákba tartoznak. Hogy a nyilvánvaló variánsokat egymás közelébe hozzam, arra kényszerültem, hogy eltérjek szisztémám konzekvens alkalmazásától, amint az világosan ki is tűnik a tartalomjegyzékből.”¹⁵

Kodály is fel-feloldja kadenciarendjének keménységét. A közeli variánsokat egymás mellé teszi akkor is, ha kadenciáik eltérőek.

A merev renden szükségszerűen áttör az élet. A dallamokat rendező kutató nem válhat rendjének szolgájává, nem csoportosíthatja gépautomata módjára a dallamokat. Rendezni annyi is, mint válogatni, értékelni.

A népzene kutatója értékkel, válogat, attól kezdve, hogy meghallgatja és lejegyzí a népdalokat. Nem jegyez fel, némi tapasztalat után nem is hallgat meg mindent. Hall ugyanis sok olyan dallamot, ami kívül esik a népzene szűkebb körén: új jövevénydalt a városi zene világából. Az ilyet csak akkor jegyzí fel, ha helyi monográfiát, zenei szociográfiát készít. Hall azután sok töredékes, kopott, romlott, hibás változatot. Ezt félredobja, mint selejtet – hacsak nem éppen a dallamromlás útját-módját tanulmányozza. A kutató tehát szűr, ítél,

¹⁵ Väisänen: *Mordvinische Melodien* (Helsinki 1948)

válogat – már a gyűjtéskor, a helyszínen is. Ugyanezt kell tennie, ha sajtó alá rendezi a dallamokat. Gyűjtés közben hirtelen kellett határozni, kiadás előtt ideje, módja van alaposabban körütekinteni, szigorúbban válogatni. De meg kell szűrnie a *más* gyűjtők anyagát is. És minél több dallam kerül keze alá, annál élesebben látja, melyik dallam esetleges és melyik törvényszerű, melyik kivételes és melyik tipikus, annál jobban megtanulja, hogy az adatok értéke különböző, és hogy másképpen kell tálnia az értékest és másképpen az értéktelent. A vitathatatlanul romlott formát valahol mellékesen, jegyzetben szabad csak megemlítenie. Ha főhelyre tenné, zavarná az ép formák társaságát: úgy pöffeszkednék, mintha velük egyenrangú társ volna. A kivételes, ritka változatnak pedig a variáncsoporton *belül* van a helye és nem máshol, a csoporttól távol, ott, ahová a szótárszerű rend parancsára sodródna.

Aki rendbe rakva közli a dallamokat, szükségszerűen fel is dolgozza az anyagot. Rendet teremteni, típusokat bemutatni, meghatározni a lényegét, a dallamok mélyén rejlő rokonságokat megvilágítani, az anyagról áttekinthető képet adni: ki másnak a feladata volna, mint azé, aki közreadja a dallamokat, aki legjobban ismeri őket. És ha mindez megvalósíthatatlan a szótárszerű elv sérelme nélkül, miért ne mondjunk le róla *teljesen*? Ne törjük magunkat, hogy a fentebb említett két cél megférjen, kompromisszumot kössön egymással! Vágjuk ketté a gordiusi csomót! Mi a szótárszerű elv célja? Az, hogy könnyen kezelhessük az anyagot, hogy gyorsan megtalálhassuk a keresett dallamot. Ez valóban fontos cél. De elérhetjük anélkül is, hogy a főhelyen, magukat a *dallamokat* sorolnánk ily könnyen kezelhető szótárszerű rendbe. Tökéletesen elég, ha a *dallam-mutatókat* készítjük el így. Igen, mutatókat és nem mutatót. Mert hátul, a kötetek végén több, különböző elvű, szótárszerű mutató is állhat, több oldalról tájékoztatást nyújtva arról, hogy hol találjuk meg a dallamokat.

A dallamrendről tehát ledobhatjuk a szótárszerűség nyögét. A rendet alakítva, figyelmünket a lényegre fordíthatjuk, a lényegre, amit jelekkel, számokkal, mechanikusan rendezhető elemekkel nem tudunk meghatározni. A lényegre, ami gazdag és sokrétű, mint maga az élet. Amit tökéletes zárt rendbe szorítani nem lehet. A lényegre, ami nem mindig határozott és egyértelmű.

Némelyik dallam arculatáról nehéz leolvasni, melyik a fő, az uralkodó vonás; a rendező habozik, melyik vonás szerint jelölje ki a dallam helyét. Bö tere nyílik itt a vitának, tévedésnek. Egyeseket talán elriaszt ez. Pedig amit a lényegre törő, rugalmas rend veszít pontosságban, tévedhetetlenségben, sokszorosán visszanyeri a variáncsoportok, típusok, stílusok szemléletes ábrázolásában.

A dallamok lényegét akarjuk tehát megközelíteni. Dehát mi a lényeg? Egy kisebb, néhány hangból álló motívum dallami egyéniségét az egymás után következő hangok *magasságheli viszonya* határozza meg. Egy teljes, fejlett dallamét pedig az, hogy milyen az egyes *dallamrészek magassági viszonya*. Ez a viszony a magyar népdalok új rendjének alapja.

A dallamok két pillére a kezdő és a záró dallamsor. Az egész dallamépület formája mindenekelőtt attól függ, mi ennek a két sornak magassági viszonya? Magasabb-e, mélyebb-e a kezdő a zárósornál, vagy egy szintű vele?

Három dallam-főcsoport alakul eszerint. Illetve – a magyar népzeneben – csak kettő. A harmadikba tartozó, a zárósornál mélyebb kezdősorú magyar dallamok ugyanis nem népdalok, hanem népies műdalok. A XIX. század második felében vagy a XX. században városban születtek, közülük sok elterjedt a nép körében is. Mégis a magyar népzene határain kívül állóknak tekintjük őket, nem eredetük, de zenei jellegük miatt. A zenei rendben ugyanis semmi másra, tehát az eredetre sem lehet gondunk, csak arra, milyen maga a dallam. Vannak dallamok, amelyekről már ma is tudjuk, honnan jöttek: másokról gyanítjuk csak. De vannak olyanok is, amelyekről nem tudjuk, nem is gyanítjuk, holnap mégis fény derülhet forrásukra, idegen szülőházjukra.

A dallamok forrását felkutatni, útjukat kikémlelni: minden népzene-kutató legfőbb óhaja, legmagasabb célja. A zeneileg rendezett gyűjteményt azonban nem jobbítaná, csak zavarná, ha az idegen eredetűeket – *azért*, mert idegen eredetűek – elkülönítenénk, elhagynánk.

Valahol mégis határt kell szabni. Minden nép, a magyar is sokféle dalt énekel. Az évszázadok, sőt évezredek óta élő, hagyományos régi népdaltól a legújabb nemzetközi slágerig mindent közölni, mindent

belesűríteni a zenei rendbe: nyilvánvaló képtelenség. A sorompót, amely kirekeszti a dalok egy részét, zenei elv alapján, zenei okok miatt kell leereszteni. A magyar népzeneben ez az ok: a többszólamú, funkcionális zene nyoma.

A magyar népdal egyszólamú. Az olyan – egyszólamú – dallamot, amelyből kiesengenek a többszólamú dūr-moll zene funkciói, elkülönítjük azoktól, amelyek nemcsak külső létükben, de gyökerükben, lényegükben is egyszólamúak. Ez *zenei* határ. Ugyanakkor *történeti* szempontból is helytálló. Bizonyos ugyanis, hogy a többszólamú, funkcionális dūr-moll zene hatása a XIX. század második fele előtt jelentéktelen volt a magyar népzeneire. Nagyobb történeti távlatból tekintve tehát új anyagot, néprajzi szempontból hagyományosnak alig tekinthető dalokat zárunk ki a rendből.¹⁶ Ilyen új, kevésbé hagyományos réteg a dallamrend harmadik főcsoportjának valamennyi dallama.

A következő táblában közreadjuk a magyar népdalok új rendjének vázlatát.

- I. **A kezdősor magasabb a zárósornál**
 - A. Magasan járó kezdő sor
 1. Az előtag végig magasan jár
 2. Az előtag vége a mélybe hajlik
 - B. Magasan és mélyen járó kezdősor
 - C. Középen, illetve mélyen járó kezdősor
 1. A második sor egy szinten az elsővel, vagy mélyebb nála
 2. A második sor magasabb az elsőnél
- II. **A kezdő- és a zárósor azonos**
 - A. A második sor magasabb az elsőnél
 1. Kis ambitusú kezdősor
 2. Nagy ambitusú kezdősor
 - B. A második sor azonos az elsővel

¹⁶ A rendből kizárt dallamok közül azok, amelyek bizonyos sajátágaikban, pl. formájukban, ritmusukban vagy dallamvonalukban közel állnak a hagyományos népdalok valamelyik csoportjához, helyet kapnak azért a Corpus-ban. De nem a főrendben, hanem hátul, a függelékben.

A felsorolt csoportok és alcsoportok nem válnak el élesen egymástól. Határaik többnyire elmosódnak. Az új rend egyik fő célja, hogy a dallamok benne szakadékok nélküli, sima folyamatban kövessék egymást: a rokonok kerüljenek egymás mellé, még akkor is, ha történetesen két különböző csoportban a helyük. A csoportok és alcsoportok nyitott kategóriák, inkább csak a rend irányát jelzik. [...]

*

NÉPZENEI KÖNYVTÁR

1.

MAGYAR
NÉPDALTÍPUSOK

I.

BEKESZTETTE
JÁRDÁNYI PÁL

MUNKATÁRSAK

PÁL MÁTÉ

OLSVAI IMRE SÁBOSI BALINT
RÁCZ ILONA VIG RUDOLF

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1961

51. Járdányi Pál népdaltípusokat ismertető könyvének belső címlapja

4 (5) 4

647 Két dallam

a-v
(8)/44 1 Bujdosok az éjre madár szubato
(8)/45 1 Nem bújdosok gindro

„NÉPHAGYOMÁNY ÉS
ZENEKULTÚRA”

A RÉGI MAGYAR NÉPZENÉRŐL

Bartók Béla

[Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Szerk. Gunda Béla (Bp. 1943), 5. old. = BÖI 14j. A berni Schweizerische Sängerschaft-ban, 1933-ban megjelent német nyelvű cikk: *Ungarische Volksmusik* Szabolcsi Bence által magyarra fordított, rövidített változata, kiegészítve egy másik német nyelvű cikk: *Neue Ergebnisse der Volksliederforschung in Ungarn* egyes részleteivel.]

A népzene kutatás ma már tisztában van vele, hogy amikor kelet- és kelet-középeurópai népek népzenejével foglalkozik, különbséget kell tennie a „művelt” és „félművelt” (többnyire városi) lakosság népszerű műzenéje és a parasztság igazi népzeneje között. A kettő külső ismertetőjeleiben, főleg pedig keletkezése szempontjából élesen elválnak egymástól; hogy itt egyiknek az anyaga átszivárog a másikba, megkülönböztetésük szempontjából lényegtelen.

Ugyanígy elkülönül a kettő, ha a társadalmi jelentőségüket nézzük. A régebbi magyar parasztzene kétségtelenül a *teljes* nemzet valamikor közös műveltségének maradványa; népies műzenénk viszont mai alakjában túlnyomórészt múlt századi úri műkedvelők alkotása, melyet városi cigányzenekarok terjesztenek. Más alkalommal már rámutattunk,¹ hogy a „cigányzene” elnevezés itthon is, külföldön is merőben téves, hiszen cigány játszott *magyar* műzenére vonatkozik. Más kérdés, hogy a falusi cigányságnak megvannak a maga teljesen elütő jellegű, cigány nyelvű dalai, melyeket városi cigánybandák nem játszanak, sőt nem is ismernek; s hogy maga a híres cigány előadásmód, mely környezete szerint változik, talán éppúgy a magyar

¹ Bartók B: Cigányzene? Magyar zene? Ethnographia, 1931. 49–62. old.

úri osztály idevágó hagyományát őrzi a városban, ahogyan a falusi cigány a paraszti muzsikálását falun.

A parasztnének jellemző sajátossága, hogy egységes stílusfajtaikat foglal magában: dallamesoportokat, melyeknek tagjai szerkezetben és egyéb ismertetőjegyekben igen hasonlóak egymáshoz. Az ilyen egységes stílusok kialakulását az egy irányban ható öntudatlan variálózástónnek kell tulajdonítanunk, amint az valamely azonos viszonyok között, egymással szoros kapcsolatban lévő, de a külvilágtól többé-kevésbé elszigetelt emberközösségben érvényesül. Nagyszámú hasonló dallam létrejöttét nagyjában így képzelhetjük: különböző eredetű idegen zenei elemek behatolnak a parasztság zenéjébe; a parasztság azután lassanként, ösztönösen úgy alakítja őket át, hogy végül szerkezetileg és egyébként is egyöntetűnek, az idegen eredetétől lényegesen különbözőnek tűnnek. Az e fajta fokozatos átalakításra tanulságos példánk vannak: arra viszont nincs adatunk s lélektanilag nehezen is lenne magyarázható, hogy egyes parasztemberek dallamokat találnak ki. A parasztnét így kollektív művészi jelenségnek kell tekintenünk, szemben a mai magyar népies műzenével, mely egyéni műalkotásnak tekinthető, hiszen számos idevágó dallam szerzőjét név szerint ismerjük. Ehhez még hozzá kell fűznöm, hogy amikor paraszti művészetről beszélek, nem minden, földműveléssel foglalkozó egyént tekintek parasztnak, hanem csak azokat, akik kifejezésbeli szükségletüket hagyományos, vagy idegen eredetű, de ösztönösen saját lelki alkatukhoz alkalmazott formákban elégitik ki.

Az európai hallgató számára főleg régi népzeneink két sajátossága tűnik eredetinek és magában állónak: egyik a rubato-dallamok szabad, deklamáló ritmusa, mely elfedi az egyszerű alapvázat, úgy, hogy az csak ritkán hallható, s akkor sem egyenletes ritmusegységekben, hanem mindig recitativszerű előadásban szólal meg. Ez az előadásmód tudtommal ismeretlen a német zenében, viszont Kelet-európában a magyarságon kívül megvan a szlovákoknál, románoknál, és délszlávoknál, talán még egyéb népeknél is. Másik sajátossága a félhang nélküli ötfokú hangsor, mely sok száz vagy sok ezer évvel ezelőtt a világ nagy részén ismeretes lehetett (hellének, kínaiak, mongolok, négerék egyaránt ismerték, illetve ismerik). Ez a hangsor nem

tűri a szokásos domináns-tonika-zárlatot, aminthogy „dominánsnak” nincs is az a domináns-funkciója, melyet az európai műzenéből ismerünk. Különleges benne az is, hogy nemcsak tercét és kvintjét, hanem szeptimáját is konszonanciának kell tekintenünk; általában az *öt hang mindegyike, bármely másikkal való viszonyában: konszonáns*. Az eredetileg hiányzó második és hatodik fok (utóbbi kis vagy nagy terc formájában) számos dallamban megjelenik, mint súlytalan ütemrészen érintett átmeneti hang vagy ékesítő hang. A dallamvonalban gyakori a kvart-ugrás és a középhangok körüli keringés; a nem architektonikus szerkezet mellett még fontosabb jelenség az ereszkedő és lefelé transzponáló forma.

Honnan tudjuk, hogy e dallamok valóban régiek, hogy több száz vagy talán több ezer éves múltjuk van? A legutóbbi években e régiségre közvetlen bizonyítékokat nyertünk a Volga vidéki török és törökös rokon népek zenéje révén; közvetett bizonyáságunk lehet ötfokú hangsoruk, ékesítésük, szövegeik ódon jellege. Mikor s hogyan énekeltek e dallamokat? Szövegük szerint lírai dalok és balladák; régi időkben par excellence munkadalok lehettek. Sajnos, csak lehettek, illetve voltak valamikor, mert jó néhány évtized óta kihaltok vannak, s már harminc-negyven évvel ezelőtt is csaknem kizárólag öreg emberek ismerték. Sőt, ezek az öregek sem igen éltek már velük, mert joggal félhettek a fiatalok – minden „elavultat” kinevető fiatalok – gúnyjától. Elképzelhető, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie a gyűjtőnek, akinek épp e legértékesebb anyag megmentése volt a fontos. Az öregeket, főleg az öreg asszonyokat sokszor alig tudtuk éneklésre bírni. Egyikük szégyenkezett: „nem illik ez öregasszonynak”, – mondotta; a másik attól félt, hogy gúnyt üzünk belőle, bolondítjuk; voltak, akik adóhivatalnokokat gyanítottak bennünk, mert most már a nótázást is meg akarják adóztatni. Hogy másfél évtized alatt mégis mintegy kétszáz régi stílusú törzsmelódiát és sokszáz variánsukat sikerült feljegyeznünk, részben fonográfra vennünk: ezt az eredményt csak sok fáradság és kitartás után érhattuk el. Karban való unisono-énekről nem lehetett többé szó; örültünk, ha egy-egy faluban két-három öreg nótafa akad. De még ha több ilyen akadt is, akik véletlenül ugyanazokat a dalokat tudták, ezek oly kevésbé voltak

hajlamosak az együtténeklésre, annyira eltértek egymástól a sokszor bonyolult ékesítések előadásában, hogy a karban énekeléssel még csak kísérletet sem tehettünk.

Mondottuk az imént, hogy ezek a dalok valamikor munkadalok voltak. Erre nincs közvetlen bizonyítékunk, de a román parasztnépből merített analógiák alapján bizonyossággal állíthatjuk. Munkadalok voltak, nem abban az értelemben, hogy szövegük és ritmuk a munkával állott kapcsolatban, hanem abban az értelemben, hogy közös munka alkalmával, amilyen régebben sokféle volt (kukoricafosztás, tollfosztás, téli fonó, nyári mezei munka), karban énekeltek őket.

Másfajta kollektív zenélési alkalom volt a tánc. Itt régi táncdalokkal éltek, melyek csak abban térnek el a rubato-dallamoktól, hogy ritmuk táncritmus, s ha éneklük, jóval kevesebb bennük a cifrázat. Ennek a régi tánczenének ma csak töredékes maradványait ismerjük; a régifajta táncmuzsikálás, a régifajta koreográfia a mi időnkben már kiveszett. Így ezen a téren csak találgathatunk. Eredetileg alighanem dudások vagy más parasztmuzsikások játszották a tánczenét; még harminc évvel ezelőtt is jónéhány faluban ez volt a helyzet.² Csak később, úgy kétszáz esztendő óta került a muzsikusság lassanként cigányok kezébe: a magyar falunak ma, kevés kivétellel, ők a zenészei. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a falusi cigány többnyire „paraszi” műsort játszik, népzenei népi stílusban, s így távol áll a városi cigányzenészekétől. - Az is elképzelhető, hogy a legrégebbi időben semmiféle muzsikos sem volt, hanem a zenét a nézők s talán a táncosok éneke szolgáltatta. A zenéhez valószínűleg akkor is odaszegődött az énekszó, amikor már külön zenészek húzták a tánchoz.

A régi magyar népzene ezenkívül *szertartásos* (ceremoniális, majd azt mondanám: rituális) dalokat is ismert: lakodalmas és aratási dalokat (ez utóbbiak nyilván igazi munkadalok), halottsiratókat, regös-énekeket, párosítókat, gyermekdalokat. Mindezek alkalmi dalok, s közös bennük az is, hogy a párosítókon kívül mindegyik kategóriát

csak igen csekély számú dallam képviseli, régebbi vagy újabb dallamok, melyek azonban mind lényegesen elütnek az említett ötfokú alapstílustól. A legtöbb helyen a régi szokásokkal együtt a hozzájuk tartozó dalkategóriák is kihaltak.

Az *újabb* magyar népdalstílus társadalmi szerepében is lényegesen elüt a régitől. Mint tudjuk, ezek a dallamok ma a magyar parasztságnak úgyszólván egyetlen zenei nyelvjárást képviselik; közös munkánál, masírozás, csoportos hazatérés közben kórusban – természetesen mindig unisono kórusban – éneklük őket. Párosítók dallamaiként éppúgy szerepelnek, mint tánc kíséretéül, falusi cigány előadásában. Az egykori sokféleség helyébe tehát egyetlen dalfajta uralma lépett; az uniformizálódásra való hajlam így ezen a téren érvényesül. Aligha véletlen, hogy épp ez az újabb népzenei stílus hatott oly mélyen a tótok és rutének újabb parasztnéjére.

Szóljunk még végül a régi magyar népzene művészi jelentőségéről. Közismert tény, hogy a magyar és a vele szomszédos parasztnének felfedezése a legerősebb ösztönzést adta a magyar művészi zene megteremtéséhez.

Nem mondom, hogy nélküle egyáltalán nem jött volna létre. Hogy milyen jellege volna ebben az esetben, meddő dolog találgatni. Annyi bizonyos: úgy, ahogyan ma előttünk áll, annyira összeforrott a napjainkban feltárt parasztnével, hogy e népi zene nélkül teljességgel elképzelhetetlen. S az ösztönzés, melyet belőle nyertünk, annál intenzívebb volt, mert mi, az alkotó zenészek, magunk voltunk a népzene felkutatói. Gyűjtő- és kutatómunkánk révén a legszorosabb kapcsolatba kerültünk vele; a falvakban, a tanyákon alkalmunk volt ezt a zenét a legintenzívebb módon *átélni*. Sohsem hangoztathatjuk eléggé, hogy épp ez az átélés az alapfeltétele mindennek, ha a népzene megihlető hatásáról beszélünk.

Hogy tehát a mai magyar művészi zenének különleges, egyéni jellege van, azt egyebek közt Kelet parasztnéjének köszönheti. S íme: épp ez az egyéni jellege az, amely ráirányította a világ figyelmét.

² Vö. Kodály Z.: *A magyar népzene*, 1937. 62. old.

53. Bartók Béla és Kodály Zoltán együttműködésük kezdetén

NÉPRAJZ ÉS ZENETÖRTÉNET

Kodály Zoltán

[Részletek az 1933. márc. 23-án, a Magyar Néprajzi Társaság közgyűlésén tartott előadás szövegéből, in: *Visszatekintés 2.* (Bp. 1974), 225. old.]

[...] Magyar szövegű írott vagy nyomtatott zeneemlékünk a XVI. század előtti időből egyetlenegy sincs. A zenei írásbeliség odáig csakis az egyház hivatalos könyveiben jelentkezik. A XVI. század hatalmas kottanyomtató lendülete nálunk is papírra tett vagy negyven dallamot: Tinódiét és a Hoffgreff-gyűjteményt. Zenei írásbeliségünk tehát – nem számítva egy-két himnuszfordítást és a néhány hangnyi Pominóczky-daltöredéket – mindjárt nyomtatványokkal kezdődik. Utána szinte száz évig újra némaság. 1607-ben bejön ugyan a Szenczi-zsoltár francia dallamaival, sokáig külföldi nyomdákban készül, aztán Bártfán, Lőcsén, csak 1648-ban Váradon. Ebben természetesen nem kereshetünk magyar zenét, a magyar lélek sajátos lelki kifejezését. Az 1651 óta felsorakozó katolikus egyházi énekeskönyvek dallamanyaga is legnagyobbbrészt nemzetközi. Igen kis részéről sejthetjük, hogy magyar termék.

Már inkább megcsillan egy-egy magyarnak tartható vonás világi dalok és táncok kézíratos gyűjteményeiben, amelyekből kettő is akad a XVII. században. Ezek után is száz évnyi űr tátong.¹ Rendszeres, folytatólagos írásbeliség világi zenében csak a XVIII. század végétől van nálunk.

¹ Az újabb kutatások e száz évnyi űrnek egy részét betöltötték már. Vö. pl. „Magyar táncok 1729-ből”, Kodály: *Visszatekintés 2.* Bp. 1974., 274. old.

A világi magyar zenei tradíció föld alatti folyóhoz hasonló, mely útjának nagyobb részét láthatatlanul tette meg, itt-ott napfényre jutott rövid időre, hogy aztán újra eltűnjön.

Lehetséges-e, hogy ez a néhány tucatnyi dallam volna egy több mint ezer éve nyilvántartott, kultúrájában annál is régibb nép egész zenei termése?

Ha meggondoljuk, hogy a zene már a primitív ember életét is úgy veszi körül, mint a levegő, hogy az embernek naponta szüksége van bizonyos mennyiségű zenére, ezt nem tarthatjuk lehetségesnek. Sokkal több dallamnak kellett itt forogni ezer év alatt, hogy a magyarság zenei szükségletét kielégítse.

De miért nem írták le? Mi az oka, hogy a rendszeres zenei írásbeliség századokkal a nyelvi írásbeliség után jelentkezik csak? Gondoljuk meg, hogy a mai pontos hangjegyzírás, mely a hangok magasságát is, időtartamát is félreérthetetlenül kifejezi, mindössze néhány száz éves, európai fejlemény. A régi és keleti művelt népek, ha volt is írásuk, nemigen írták le zenéjüket.² A görög zene csodás hatásáról olvasunk az íróknál. Mégsem maradt fenn egypár jelentéktelen darabnál több, az is inkább a hanyatlás korából. Nem írták le, pedig elég pontos hangjegyzírásuk volt. Élő szóban élt, élő szóval adták tovább.

A régi keleti kultúrák zenéjét (mind egyszólamú!) csak a XIX. században kezdték pontosabban hangjegyezni európai kutatók, holott kétségtelen, hogy több ezer évre nyúlnak vissza. Ha volt is hangjegyzírásuk: elnagyolt, vázlatos, a dallam igazi életét nem tüntette fel. Ezt mindig az improvizált előadás adta meg, ezt lesték el egymástól, így maradt fenn nemzedékről nemzedékre.

A római egyház zenéje lényegében szintén keleti eredetű, ugyan-csak íratlanul élt, közel nyolcszáz évig. Akkor kezdték, eleinte elég határozatlan grafikai jelekkel rögzíteni, csak a XI. század óta tudják a hangmagasságot pontosan jelölni. A ritmus pontos jelzése még későbbi, ezt a gregorián zene már nem is vette be írásrendszerébe. A XII. században kialakult pontos hangjegyzírást, melyből a mai is

² Vö. E. M. v. Hornbostel: Ch'ao-t'ien-tze. Archiv für Musikwissenschaft, I. 477.

fejlődött, voltaképp csak a többszólamú zene tette szükségessé. Csak két vagy több, dallamban is, ritmusban is különböző énekszólam számára fontos, hogy pontosan lemérjék az időtartamot, hogy el ne tévedjenek egymástól. Mert a tánczenében maga a mozgás szabályozza az időt. Minden népnél a tánczene virágzott legtovább íratlanul. De a többszólamú énekzene már nemcsak fennmaradásához, hanem pusztá gyakorlathoz is megköveteli az írást.

Mikor nálunk a XVI. században az első magyar szövegű daltörődék feltűnik, ez még nem jelenti a rendszeres írásbeliség szükségletét. Inkább az akkor nagy erővel betört európai szellem iratta le és nyomtatta ki Tinódiival is dallamait. Hisz oly egyszerűek, hogy írás nélkül is terjedhettek, s ami belőlük a nép közt fennmaradt,³ bizonyára nem a nyomtatásnak köszönhetette a megmaradását, hanem az élő szájhagyományak.

A régi magyar zene csakúgy egyszólamú volt, mint minden keleti zene, és mire itt a rendszeres írásbeliség szükségét kezdik érezni, Európa többszólamú zenéje már néhány százados virágzáson túl volt.

Az első spontán írásbeliséget a XVII. századbeli virginál-könyvekben láthatjuk, itt is nem annyira a dallam, mint a kísérő szólam lerögzítése lehetett a közvetlen cél.

A XVIII. század végén a református kollégiumok egyre szaporodó kéziratai ugyancsak a többszólamúságnak köszönhetik létüket. A Maróthi által 1743-ban bevezetett „harmóniás éneklés”-hez már kellett a kotta, mert azt már nem lehetett pusztán hallásból megtanulni és fenntartani. Ne feledjük: még ezek az első kísérletei a többszólamúságnak sem általános szükséglet, csak egy törpe elit-kisebbségé, néhány iskola merész újítása: az életben még semmi gyökere.

Általánosabbá csak 1850 után lesz a többszólamúság szükséglete, egyelőre városainkban (dalárdák!), a falusi népnél még ma sem az. A falusi nép lényegében még ma is tisztán egyszólamban gondolkodik, s legfeljebb a tánczenében érzi holmi primitív dudaszerű mélyebb szólam szükségét. De még a háború előtt is tanúja lehettem,

³ Lásd. Ethnographia, 1901. 362. l., Zenei Szemle, 1929. I. 45. lap.

hogy jómódú székely lakodalomban egyetlen szál cigány szolgáltatja a tánczenét mindenki meglegedésére. Cigányaink is csak jóval 1850 után kezdtek lassan írástudókká válni, hogy a megnövekedett igényeket kielégítsék. A rádió talán siettetni a többszólamú zene elterjedését a tömegek közt, de egy csapásra százados fejlődés munkáját elvégezni nem tudja.⁴

Ezekben a tényekben nincs mit szépíteni, csak magunkat áztatjuk, a magunk tudományos megismerését nehezítjük meg vele, ha nem igyekszünk a valóságnak megfelelően, pontosan meglátni és leírni zenei állapotunkat.

Nyugati szemmel nézve persze sivár kultúrátlanság képe ez. De nézzük kelet felől: a tőlünk keletre élő, tisztán „orális”, írástudatlan zenekultúrák szempontjából a magyarság körülbelül fele úton van köztük és az európai írásos zenekultúra közt. Nem rangkülönbség ez, csak korkülönbség.

Utóvégre nincs azon semmi szégyellnivaló, hogy mint nép később születünk és később kerülünk a népek európai iskolájába. Becsülettel igyekszünk, s talán többre vittük volna eddig is, ha tanítóink, az idősebb népek jobb módszert alkalmaznak. A fiatalság mindig előny, s nekünk talán lesz még mondanivalónk, mikor ők már kifogytak belőle.

Igyekezzünk azonban tisztán látni, ne csaljuk önmagunkat: mi az általános zenei fejlettség olyan fokán sem álltunk a XIX. században, mint a németek a XVI.-ban s a franciák a XV.-ben. Hogy egy kisebbségünk egyéni kultúrájában elérte, talán esetenként meg is előzte az európai elitet, az ne tévesszen meg senkit.

Zenei népkultúránk – és ebbe tartozik egész művelt középosztályunk is – tiszta szájhagyomány-típus: visszhangzik az ország a dalolástól, de azt, amit úgyszólván mindenki tud könyv nélkül, leírva vagy nyomtatva nem látta senki. Pedig az írásbeliség már itt van: nyomtatványokba gyűjtögetik a hagyományos dalkészletet, s az új

⁴ Azonkívül éppen a többszólamú zenét egyelőre még nagyon tökéletlenül adja vissza.

dalok egy része nyomtatásból indul útjára. Másolgtatják a nyomtatványokat, tökéletlen kézírással. De a legfőbb terjesztő mód még mindig az élő előadás. A többség nem tud kottát, mert nincs rá szüksége: anélkül is részese lehet a népkultúra zeneéletének. Így marad ez nagyjából a XIX. század végéig. Azóta kezdünk lassan behatolni a többszólamúság világába, s ezzel az írásbeliségbe. [...]

Nincs súlyosabb tévedés, mint a jelen képét a távoli múltba vetíteni. De éppoly esztelenség volna tagadni, hogy egyes jelenségek, vonások igen soká élnek.

A hagyomány hosszú életét bizonyítja, hogy a honfoglalás kori énekek még a XIII–XIV. században is éltek. Mennyivel tovább élhet egy zenei idióma, mely vallási és politikai jellegű üldözésnek hozzáférhetetlen. Nyelvemlékeink bizonyossága szerint nyelvünk négyszáz éve alig változott. Miért változott volna többet a zene? hisz nincs olyan természetű hivatalos és elkoztató behatásoknak kitéve, mint a nyelv, amely végre nemcsak a költészet eszköze, hanem a mindennapi élet gyorsan változó formáihoz simuló gyakorlati szerszám is. Ha népünk mai nyelve közel áll a kódexekéhez, bátran mondhatjuk: zenei nyelve még sokkal közelebb állhat a kódexek korának zenei nyelvéhez.

Látszólag ellentmondás van benne, hogy nem változott a dallam, holott ma is folytonos változás a lényege. De éppen ez a bizonyítéka állandóságának: hogy százados használat, mindig új, mindig más előadás ellenére, az alapformák azonossága megállapítható a régi feljegyzésekből. Ezzel meghatároztuk azoknak értékét is: okmány-szerűleg igazolják, hogy a dallamok már akkor éltek. Fel nem becsülhető értékük ez, még ha arra nem alkalmasak is, hogy a dallamok igazi mivoltát csupán belőlük megismerjük.

De vajon megismerjük-e azt akár a fonográffelvétel alapján, nagy fáradsággal készült, aprólékos pontos lejegyzésből? Nem! Ez a zene nemcsak íratlan, hanem végeredményben leírhatatlan. Mindig marad benne valami, amit a legfejlettebb kottairás külön e célra konstruált jeleivel sem tud ábrázolni. Nem ismerhető meg fonográffelvételek meghallgatásából sem, mert a fonetikai kép egy részét a fonográf eltorzítja, más részét eltünteti.

Tovább megyek. Nem ismerhető meg olyan művészének előadásából sem, aki külön tanulmányt végzett az eredetihez lehetőleg hű előadás elsajátítására, amellet, hogy a tradíció alapjait gyermek-kori emlékekben hozta magával.⁵ Még ilyen művész előadása is, ha művészetnek teljes értékű, tudományos megismerésnek nem az.

Mi hát a tennivaló, ha sem írásból, sem gépből, sem erre begyakorlott művész énekéből nem ismerhetjük meg igazán? Ezt kell a legnagyobb nyomatékkal hangsúlyoznunk: *a zenei néphagyomány tudományos értékű megismerése csak a helyszínen megfigyelt élőszóbeli előadás alapján lehetséges.*

Kétszeresen fontos ez a követelmény ma, mikor már alig olvassunk fennszóval. A csendes olvasás elsorvasztotta a szó testét, de léleknek egy részétől is megfosztotta. Nem is szólva arról, hogy városi fonetikánk rohamos átalakulása egyre távolabbra visz a nyelv eredeti hangzásától, s ezzel a szöveges dallamok valódi hangképétől, fonetikai igazságától.

De a dal teljes létszerűségéhez még sok minden hozzátartozik. Tudjuk, mennyivel élesebb és maradandóbb az élőszó hatása, mint mikor írásból, fantáziánk segítségével kell előbb az életbe áthelyezni. S még hagyján, ha fantáziánk az élőszó sokszori hallásán odáig fejlődött, hogy elképzelése megközelíti a valóságot. De aki sohase hallotta? S tegyük hozzá: sohase látta? Mert az éneklők, környezetük látható része is hozzátartozik a kép teljességéhez. Egy tekintet, egy mozdulat, a ruhaviselet: csakúgy szerves részei az összbenomásnak, mint a zene ritmusa, vagy az énekes hangszíne.

Régi dallamfeljegyzéseinket, e halvány hieroglifákat élettel megtölteni, életre kelteni csak olyasvalaki próbálhatja, aki elegendő hangképzetkincset gyűjtött az élő hagyomány helyszíni megfigyeléséből. Csak az tud elmenni ezeken az írásokon, aki mintegy személyében is részesevé lett az élő hagyománynak.

⁵ Az előadáson tárgyalt énekeket dr. Székelyhidy Ferenc, az Operaház örökös tagja mutatta be.

Ez a helyes szó! Nem elég tudós módra, anyaggyűjtésszerűen „megismerni” az anyagot, azt „lege artis” feldolgozni s lélekben talán idegennek maradni tőle. Emberileg is részesévé kell válni a hagyománynak s ezzel egy embercsoport lelki életének. Csak így juthatunk hozzá ahhoz, ami másképp nem adható át, mint élő lényről élő lényre, szemtől szembe való találkozással. Hogy mennyire a lényegre tartozik ez éppen ma, a mindent pótolni akaró gépek korában, napról napra világosabban láthatjuk. A gép minél többet akar és tud megfogni az életből, annál távolabb visz tőle. Az élet hamvát, a dalok atmoszféráját semmilyen gép nem tudja megfogni.

Az életből kell tehát kiindulni, az élő, nehezen bár, de megismerhető Mából. Azután haladni lassan visszafelé, tőlünk távolabb eső korokba, amelyekbe ez a Ma még bevilágít, és bízunk benne, mind messzebbre fog világítani.⁶ Foglalkozzunk régi kéziratainkkal, de előbb az élettel. Leírhatatlan érzés egy régi írás kezdetleges ákombákombában az életnek, a magunk életének egy darabjára ismerni. De nem sokat mondhat egy régi kézirat annak, aki az élettel nem tudja összekapcsolni. Kevés a régi feljegyzésünk: kevesebbet búsuljunk azon, amink nincs, és többet örvendjünk azon, amink van. Örvendjünk, hogy olyan ország fiai lehetünk, melynek még van élő hagyománya, hogy a magyar zene Monumentáinak értékesebb fele nem könyvtárakban szunnyad, hanem élve él, hogy oly korban élhetünk, amelyet a nyugati népek magukra nézve már csak rekonstruálni tudnak. S ezt a kort – mint kortársak, szem- és fültanúk – meg is figyelhetjük.

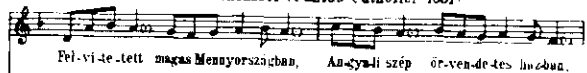
Nem könnyű ez a megfigyelés. Különleges egyéni képességet, sokoldalú iskolázottságot kíván. De a cél és az eredmény megéri a fáradságot. Ez a fajta tudomány sohasem válhat üres szalmacsépléssé, mert tárgya és célja egyaránt az élet. [...]

⁶ „...a nyelvész kötelessége... hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének *élő* nyilatkozásait (s a múlt irodalmi hagyományát csakis élő szellem kritikája mellett fogadja el)...” Arany János egy cikkéből. Szépirod. Figyelő, 1861. 625.l. – „Néha a népnyelv oly régiséget megtart, a minőt legrégebbi írásainkban sem lelünk.” Mészöly Gedeon. Magyar Nyelv, 1914. 6.l.

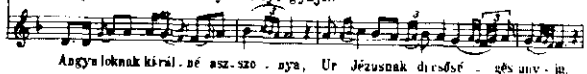
2) Későközépkori latin himnuszritmus a magyar énekköltészetben
a) Vársárhelyi András Mária-éneke 1508-ból (első nyomtatott kiadása a Cantus Catholici-ban, 1851)

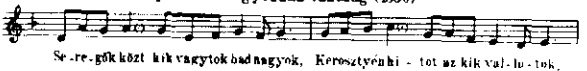
b) Mária-ének a 16-17. századból (Cantus Catholici 1851)

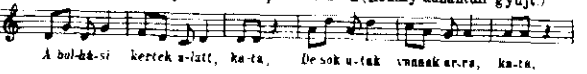
c) Népi változat (Kodály erdélyi gyűjt.)

d) Tinódi Sebestyén: Hadnagyoknak tanúság (1550)

e) A ritmusforma nyoma mai népi dallamban (Kodály dunántúli gyűjt.)

54. Egy oldal Szabolcsi-Bencei: *A magyar zenei történeti kézikönyve* c. munkájából (Bp. 1947)

A NÉPDAL ÉS A ZENEI ÉRTÉK

Dobszay László

[„A Kodály-módszer és zenei alapjai” c. cikk (1970) 2. fejezetének részlete. in: Dobszay: *Kodály után* (Kecskemét 1991), 106. old.]

[...] ... Kodály pedagógiai gondolatvilágában talán a legtöbbet visszaterő motívum a magyar népdalnak és gyermekdalnak szerves beépítése, sőt alapkővé tétele. Népművészetünk nem egyszerűen paraszti zene, falusi zene, nem rész-magyarságot képvisel – hangsúlyozta tudományos felismerését és annak gyakorlati következményeit Kodály: „A népdal a par excellence magyar klasszikus zene”,¹ egy régi, általános, egyetemes magyar kultúra maradványa, s ezért hivatott arra, hogy ismét az egész nemzet zenei kultúrájának – mindenekelőtt a zeneoktatásnak – alapja legyen.²

Ismeretes, hogy a népzene és műzene az európai társadalom korai szakaszaiban nem vált el élesen. Bármennyi divatos dallam terjedhetett el pl. Magyarországon a késő középkorban, mégis a mindennapi zenei élet anyagában igen sok közös elem volt. A magyar kultúra természetes továbbfejlődését a XVI. századtól fogva a török és a Habsburg-elnomlás sajátosan módosította. A műzene és a népzene közötti állandó érintkezés intenzitása csökkent, műzenénk fejlődése megtorpant, a magyar falu viszont megőrizte népművészetét klasszikus, ősi állapotban, monumentális emlékeivel. Amikor tehát a XX. század elején Bartók és Kodály rendszeres munkával feltárták a magyar népzene értékeit, valóban klasszikus értékű, sok ősi

¹ Kodály: *A magyar népdal művészi jelentősége*, 1929. I. 35.

² Kodály: *Százéves terv*, 1947. I. 188–9. Magyar népzene, 1944. II. 135.

vonással és dallammal gazdag, banalitástól mentes, egyszólamú dallamkultúra tárult fel előttük mint kincs, mint feladat. Kincs, melyet használhatunk, de feladat is, amelyhez a magyar kultúrának közismertsége már a falvakban is csökkenőben volt, éppen legértékesebb dallamait mind kevesebben tudták, mind jobban betört a falu tudatába is a városi tömegzene igénytelenebb, sokszor silány áradata. Nem várhattuk már azt, hogy az értékes, ősi zene fenntartja önmagát, hogy az élet természetes folyamatában fog élni és hatni. *Tudatosan* kellett ügyét vállalni, ennek a hagyománynak – ahogy Kodály mondja – személyünkben kell részesévé lenni.³ A művelteknek kellett értékét felismerni, és az iskolán keresztül elismertetni.

S itt kell egy tévedést eloszlatnunk, olyan tévedést, melytől már szabadulóban vagyunk, de a külföldi szemlélőt vagy utánzót igen fenyegeti: Kodály nem pedagógiai fogásnak szánta a népdalból való elindulást. Nem csupán az vezette, hogy „közismert” dallamokból, a gyermek által jól tudott, természetesen használt „anyanyelvből” szűrjünk le különféle zenei ismereteket. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy a magyar népdal abban az értelemben ma már nem anyanyelv, mintha a magyar gyermekek többsége a természetes hagyományozás jóvoltából hozná magával az óvodába, iskolába, s ott mintegy „kihasználhatnánk” e tudást arra, hogy könnyebben tanítsuk meg általa a kottaolvasást. Itt anyanyelvvé, vagyis természetes, a gyermekhez közelálló zenei kifejezési móddá akarta tenni Kodály a népdalt, s azzá akarta volna tenni akkor is, ha egyetlen gyermek sem hozta volna készen az iskolába, óvodába ezeket a dallamokat.

Miért kártékony a fent jelzett tévedés? Mert elfeledteti, hogy Kodályt a népdalhoz az vonzotta, hogy egyszerű egyszólamúságában magasrendű esztétikai és nemzeti értéket hordoz. Ha ezt a felismerést nem tudatosítjuk magunkban, az a veszély fenyeget, hogy közismert, népszerű, populáris zenei rétegnek, vagyis második-harmadrendű értékeknek a népdal funkcióját, méltóságát adjuk, csupán azért, mert ezeket „anyanyelvnek” tekintjük, s mert rajtuk mint jól

³ Kodály: *Néprajz és zenei történet*, 1933. II. 232.

ismert dallamokon könnyebb alkalmazni a pedagógiai sablonokat. A zenei nevelést ezzel kiszolgáltatjuk a kottaolvasás vagy zenetechnika igényeinek: fő szempontunk az lesz, hogy valami könnyen megtanulható, vagy amúgy is közismert dallamocskából levezessük pl. a szó-dó ugrást.⁴

Ha tehát röviden akarunk felelni arra, hogy miért kívánta Kodály a magyar népdalt a magyar zenepedagógia alapjává tenni, azt mondhatjuk: azért, mert egyszerű, a gyermek által is követhető formában a legmagasabb rendű művészi és nemzeti kulturális értéket közvetíti. Világos – amit Kodály több helyen is ír –, hogy a magyar népdallal nem a külföldi, európai zene ellen, a magyar népdallal nem a műdal ellen akar fellépni: „nem lehet célunk az iskolát egyoldalú népi anyaggal most hirtelen ellenkező végletbe taszítani”⁵ sőt: „minél nagyobb darabot kell megismerni a világból”,⁶ s „az idegen nagymes-tereknek, bármilyen nemzetbeliek, kaput kell tárnunk”.⁷ Aminek ki kell szorulnia, az nem a Kodály által annyiszor emlegetett nagyok, nem a zene Shakespcare-jei és Michelangelói⁸ nem a gregoriánus, Palestrina, Bach, Mozart, hanem a pedagógiai tankompozíciók és a selejtes dalocskák iskolai burjánzása.⁹

[...]

⁴ Kodály: A szerzők megjegyzései a „Szó-mi” népiskolai énektankönyv bírálatára. 1943. Vö. I. 137. és 144.

⁵ Kodály: Megjegyzések a „Szó-mi” népiskolai énektankönyv bírálóinak viszontválaszára 1943. I. 152.

⁶ Kodály: Százegy magyar népdal. Előszó. 1929. I. 47.

⁷ Kodály: A magyar karének útja 1935. I. 53.

⁸ Kodály: Mi a magyar a zenében? 1939. I. 77.

⁹ Kodály: Szombathely. Válasz a polgármester üdvözlő szavaira 1943. I. 122. Tizenöt kétszólamú énekgyakorlat. Előszó 1941. I. 88. – Bartók Béla, az ember 1946. II. 445. – Iskolai Énekgyűjtemény 1943. I. 133.

A NÉPZENE PEDAGÓGIAI JELENTŐSÉGE

(részlet)

[Dobszay László: *Kodály után, Tünődések a zenepedagógiáról*
(Kecskemét 1991), II. fejezet]

Mi a népzene pedagógiai jelentősége? Már láttuk, hogy van egy szembetűnő előnye: viszonylag egyszerű anyag – vagy legalábbis megtalálható a népzene körén belül egy viszonylag egyszerű zenei anyag is. Előny a népzeneben uralkodó egyszólamúság is. Ezt nem mindenki fogadja el elsőre, úgy gondolom. Mert hiszen mennyivel könnyebb és kedvesebb úgy daloltatni a gyermeket, hogy közben a zongorán az I-IV-V-I akkordmenet szól. Meg aztán: nem akkordikus zene veszi-e körül a gyermeket? S ha már a népzenehez ragaszkodunk, nincs-e ott is jó példa az akkordikus zenére?

Bizonyos, hogy nem egészen egyforma a szempontból egy német, magyar, bolgár vagy amerikai gyerek zenei nevelése. Mégis sok érv szól amellett, hogy a népzeneben uralkodó egyszólamúságot használjuk ki a tanításban. Talán az is érv, hogy az emberiség fejlődését, bár gyors léptekkel, mégis sok mindenben megismétli az egyén fejlődése. Az pedig nem kétséges, hogy a többszólamúság vagy éppen az akkordikus kíséret – nem beszélve most a többszólamúságnak néhány különleges, egészen primitív körülmények közt is fellelhető fajtájáról – későbbi és másodlagos jelenség a népzeneben. De nyomósabbak ennél a pedagógiai érvek.

Az egyszólamúság az, melyben a gyermek inkább elfordítható a könnyű tetszetőségtől, és viszonylag fiatal korban a zene lényegével találkozhat értő, bensőséges módon, nem pusztán zenehallgatással. Pedagógiánk ugyanis akkor credményes, ha a gyermek – bár nem ért mindjárt mindent – annak a zenének lényegét ragadja meg, amivel

foglalkozunk. Márpedig be kell járnunk egy utat addig, amíg a harmóniai jelenségeket nem pusztán halljuk, hanem valódi tartalmuk szerint tudunk rájuk reagálni. Így majd elérkezhetünk oda, ahol a harmónia is művészi építőeleme lesz a remekműnek, s nem pusztán kellemes kíséret.

A népzene egy zenetörténeti korszakba is visszavezet minket. Az európai zene első évszázadairól a gregorián dallamokon kívül szinte semmi más emlékünknél nincs, mint ami a népzene régies rétegeiben fennmaradt. Egy sor fontos zenei jelenség, mely zenei gondolkodásunk alapjához tartozik, legkönnyebben a népzeneből ismerhető meg. A dūr-moll rendszer ehhez képest leszűkítette a zenei eszköztárat, hogy más részről harmóniai-modulációs eszközökkel gazdagíthassa. Ha elveszük a dūr-moll zenének azt a gazdagságát, amely egy Bach- vagy Mozart-műben megjelenik, akkor csak üres, mállékony zenei anyag marad vissza. Az egyszólamúság szempontjából tehát az antik és középkori zene, benne a népzene régi rétegei, keményebb, értékesebb zenei anyagot jelentenek, mint a későbbi korszakok.

Hadd tegyük hozzá még egy szempontot: a 18–19. századi zene kizárólagossága, a dūr-moll akkordikából származó dallamanyaga az egyik legnagyobb akadálya annak, hogy a mai közönség a kortárs zenével, a 20. század klasszikusaival vagy az avant-garde szerzőkkel megbarátkozzék. A mai közönség ugyan már eléggé megedződött a különböző meglepetésektől, s eleget hallott arról, hogy „minden zenét visszautasítottak a maga korában”, ezért megértőbb, sőt sokszor az érdekes külsőségek miatt akár érdeklődőbb is az új zene iránt. Kérdés, hogy ez az érdeklődés magával hozza-e a zenei megértést, vagy csak a sznob ízlés egyik új fajtája. A század első felének közönsége elutasítóbb, de voltaképpen őszintébb volt. Ott világos volt, hogy az a hallás, melyet kizárólag a dūr-moll zene emlékei töltenek meg, nem tud összefüggéseket hallani olyan hangok között, melyeket nem ez a harmonikus-funkciós törvény köt össze. A népzenei neveltetés ilyen szempontból is sokat segít. Hozzászoktatja a fület a pentaton, a modális vagy más hangösszefüggésekhez. Hozzászoktatja a formaérzékét a klasszikus periodizálástól eltérő alakzatokhoz; hozzászoktatja az egyenletes ütemen alapuló időérzéklet a változó ütemek, aszimmetriák felfogásához. Ugyanakkor ezt mégis a 20. századi zenénél

könnyebb, gyorsabban tanulható zenei anyaggal teszi. Korunk zenéjéhez közelebb áll a régmúlt zenéje, mint a közvetlenül megelőző korszaké!

Mindabból, amit elmondtunk, következik, hogy a népzene által felkínált anyagból válogatnunk kell. A felsorolt célokhoz például nem visz közelebb az a népzenei anyag, mely a 18. századi stílus kissé felhígult származéka. A válogatásnak nem lehet egyedüli vagy fő szempontja a közvetlen pedagógiai haszon (pl. hogy egy hangköz előfordul-e az adott dallamban), hanem egy távolabbra tekintő zenei koncepció, nevelési elv. A népzenenek elsősorban azokat a rétegeit kell bevinnünk a pedagógiába, amelyek a 18–19. századi szalonzenétől, az újkori populáris muzsika ilyen típusaitól a legmesszebb esnek, amelyek művészileg a legkiválóbb, történetileg archaikusnak mondható, zenei fegyelmet és tartást sugároznak. Ha nem is szigorú normaként, mégis kifejezhetjük ezt az igényt néhány zenei jegy felsorolásával is.

Formailag nagy figyelemre méltóak az elemi zenei megnyilvánulásokból származó népzenei tételek. Ilyenek például a különféle kiáltásokból, recitációkból származó dallamok;

a)

Van-e tojás el a dó asszonyok?

b)

Ó rá-t csi-nál-tat-ni, ó rá-t ve gye nek, ó - rá-t!

c)

Serkenjete fel, ti szegény pásztorok, akik itt a nyáj mellett alusztok, mert szorgalmasan vár a ti asszonyotok, a ti asszonyotok!

d)

Pásztó-rok, keljünk fel, hamar in - duljunk el, ím angyal szól nekünk,
Hogy Mes - siás szü - letett! Si - es - sünk! Ne - kés - sünk!
Fáradtságainkat érette ne saj - nál - juk, mert még az éjszaka valahol fel - ta - lál-juk.

e)

Egészséggel gazda nyisd meg az ajtódat, ereszd bé megszűkült te jóakaródat,
E világ urának éltető dajkáját mert az ú - ta - zásban igen el - fá - ra - dott!

Kiáltások, betlehemes recitációk. a. Pátró (Somogy), gy. Olsvai I. 1961. b. Buzsák (Somogy), gy. Olsvai I. 1964. c. Istensegíts (Bukovina), gy. Benedek A. és Vargyas L., 1943. d. Gyimesközéplek (Csík), gy. Kallós Z. és Andrásfalvy B. 1964. e. Andrásfalva (Bukovina), gy. Kiss L. 1966.

másrészt az ütempárokban szerveződő, ismételtetésre alapozó darabok.

a)

Tü - zét meg ra - kat juk, né szög re ra - ka - juk.
É - gyik szö gin ű nek szép ö - reg asz szo - nyok,
má - si kon ű nek a szép ö - reg em bé rek,
har ma di - kon u nek szép if jú le gé nyek,
ne gye di - kén ű - nek szép ha - ja don lya nyok.

R) Há - jók, há - jók, sar há - jók, Ma gyár I lo - na - nak
há - jön fellyő gyöngyö szo - ro, gyöngy.

b)

Szem, szem, gyű-rű, ná-lad, ná-lad itt eső-rög, itt bő-rög, itt add ki!

c)

ka-lan gyű-rű, e-zust gyű-rű.

Kata-lina, Kata-lina, szállj el, szállj el, jönnek a tő-rő-kök, sós kútba tesznek, onnan is ki vesznek,

kerék a-lá tesz nek, i-hol jönnek a tő-rő-kök, mindjárt agyon lő nek, onnan is ki vesz nek,

Szentiváni ének, gyermekjáték dalok, a. Kolon (Nyitra), gy. Kodály Z. 1906. Cf. Magyar Népzene Tára (MNT) II. 214.sz. b. Sztankó K. Á. lásd MNT I. 151.sz. c. Sztankó K. Á. MNT I. 65.sz.

Figyelnünk kell a szabványos négysorosságtól vagy a periodizálástól eltérő három- vagy többsoros formákra,

a) Rubato

Elmennél es, elhagynál es, Szüved értem nem fájna-e?

Szüved értem nem fájna-e?

b)

Ritka erdő, ki nem szálas, órák sincsen, ki nem gyászos. Aj, jaj, jaj.

Gyászcillag a-latt születtem, gyászos az e-gész é-letem, Aj, jaj, jaj.

c)

Ó, jén édes arányos ka-esámé há ki-ré-pólsz ud-va-rom-ból,

hol lészén szál-lasod? A fölső vá-rosbá, Mozga Józsi judvá-rába.

Népdal, lakodalmi ének, a. Gyimesközéplek (Csík), gy. Lajtha L. 1912. b. Jobbágytelke (Maros-Torda), gy. Bartók B. 1914. c. Barslédéc (Bars), gy. Kodály Z. 1907.

továbbá a refrénes alakzatokra:

a)

Ki lovai vannak a nagy he-gyek a-latt? Ott is ott vannak egy barna le-gé-nyé!

R) Selem sár-hajú Magyar l-lo-nának haján fölű gyöngykoszorú, gyöngy.

b)

Cipellő szá-jú kevl menyasszony! Szép bacsor szá-jú kevl vő-le-gény!

R) Rúzs szivem, rú-zsa lel-kém, haj, vi-rá-gom, haj!

c)

Azt gon-dulod, mindig így lesz, hogy sze-re-tóm so-ha nem lesz?

R) Haj, rúzs, haj! He-je-hu-ja haj!

Szentiváni ének, lakodalmi ének, lírikus népdal, a. Zsére (Nyitra), gy. Kodály Z. 1906. b. Zsére (Nyitra), gy. Kodály Z. 1906. c. Karád (Somogy), gy. Dávid Gy. 1934.

Érdekesek és valószínűleg középkori eredetre mennek vissza azok a dalok, melyek a refrént a dal belsejébe rejtik el.

Bartók B.: Melodien der Rumänischen Colinde (Weihnachtslieder), 92e. sz.

Metrikailag a szabályos 2/4, 3/4, 4/4 ütemek mellett figyelemmel kell lennünk az 5/4, 5/8, 7/8 stb. alakzatokra, az összetett ütemfajtákra. Általában egy régi recitativ kultúrára lehet visszavezetni a parlando jellegű dalokat, míg a rubato előadásmód többnyire egy értékes régi melodikus stílus kifejezési eszköze.

Hangnemileg általában több jó régies darabot találunk a kisterces, mint a nagyterces dalok között. A pentatonizmusok éppúgy, mint a dór, fríg, líd, mixolíd hangnemek használata többnyire együtt jár egy értékes régi dallamossággal.

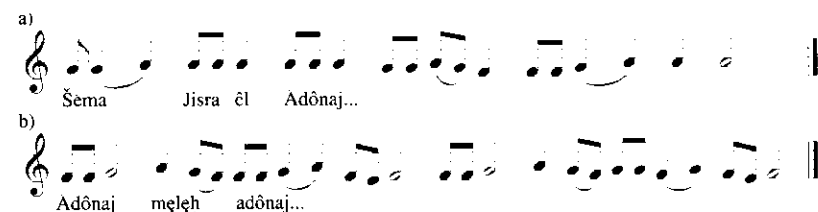
Angol ballada. M. Karpeless: Cecil Sharp's Collection of English Folks Songs, London, 1974. I. 14c.

Sokszor a dallamelemzés a kis motívumokban kimutathatja egy izmosabb, értékesebb régi melodika jelenlétét olyankor is, mikor a darab pusztán skálája szerint egy szokványos dúr vagy moll dallamot sejtetne. Cecil Sharp például már azelőtt, hogy az amerikai népzene és annak pentatonizmusait és modális hangnemeit felfedezte volna, felfigyelt az angol népzeneben olyan dúr darabokra, melyekben az apró motívumok eltérnek a harmonikus dúr hallásmód által diktált frázisoktól, s inkább a középkori ión dallamosságra utalnak (fa-mi-dó zárlatok).

Persze ez a felsorolás nem szabályokat, csak szempontokat kívánt adni, hogy a gyűjteményekben hozzáférhető népzenei anyag láttán ne ijedjünk meg a szokatlanabb jelenségektől. Efféle jelenségek megfigyelése segíthet abban, hogy ráakadjunk azokra a népzenei példákra, vagy inkább népzenei rétegekre és stílusokra, melyekre pedagógiánkat a kezdeteknél építhetjük. Az így összeállított iskolai dalgyűjtemények nemcsak hangközök, hangfokok, ritmusok gyakorlásának mechanikus nyersanyagát tartalmazhatják, hanem egy dallamkultúra átadására vállalkozhatnak. (A technikai követelményekkel való összehangolásról alább még írunk.)

Érdemes most néhány népzene egy-egy jellegzetességét a pedagógia szempontjából is megemlíteni. Csak az euro-amerikai népzene-re gondolok, mert bármennyire érdekes számunkra az afro-ázsiai népek zenéje, exotikus alkatukkal aligha illeszthetők be zenepedagógiánk fővonalaiba.

A legrégebbi zenetörténeti korszakokkal – amennyire ez főként a gregoriánból megítélhető – a kelet-mediterráneum népeinek zenéje mutat párhuzamosságot. A *zsidó* zene számos olyan recitációs, kantillációs, szabad formájú dallamot tartalmaz, mely szűk dallammagjával, diszítéseivel is egy régi korszakot idéz.

A. C. Idelsohn: Gesänge der Babylonischen Juden. II. Jerusalem-Berlin-Wien, 1922. 86. old.

Hasonlóképpen tanulságos a *balkáni* népzene: a görög, bolgár, macedon, szerb, román nép zenéje. Négy-öt hangos hangkészletük, egyszerű formáik ugyanakor összetett ritmusképleteik nagyon biztos ízlés-alapot jelenthetnek egy olyan pedagógiában, mely helyet tud adni nekik.

a) Krszti noszim Boga mo-lim, Go - szpodi, Go - szpodi, pomi - luj!

b) Ljiljese, zdravese ve - ri li te mo - me?

c) Zapil sza e Petar Banin...

d) Za - mo - csi sze Bo - zsa maj - ka... le - do.

e) Eszen csice Ja bo - lcsi - ce...

a-b. K. P. Manojlovic: Melodies Populaires l'Est de la Serbie. Beograd, 1953. 151. és 204. sz.

c-d. V. Stoin: Chants Populaires Bulgares du Timok a la Vita. Sofia, 1928, 1629., 3., 2832. sz.

Az orosz népzénéről nehéz jó áttekintést szerezni; mindenesetre a gyűjteményekből kiugranak a viszonylag nagyobb ambitusú szép modális dallamok, s egy-két kiadvány gazdag ritmikájú pentachordális népszokás-anyaga.

a) [Uzs tü rja - bi - nus ka...]

b) ... U lje - ta ja (si - zaj moj...)

E. Mahler: Altrussische Volkslieder aus dem Pecoryland. Basel, 1951. 61. és 37. old.

Formában is, tonalitásban is sok érdekességet találunk a gazdagon dokumentált *szlovák* népzeneben (pl. archaikus, szabad ritmusú kiáltás-dallamok, lid jellegű pentachord dallamok),

a) *Parlando* Hra bala, hrabala...

b) Zo t'ali bre zu, už ju vezú!

Bartók B.: Slovenské Ludové Piesne. Bratislava, 1959. I/15d és 366b. sz.

habár itt éppúgy, mint a cseh, lengyel népzene esetében sok kevésbé művészi, populáris újkori dallam közül kell kiszemelgetni a valódi értékeket. A *magyar* népzene kelet és nyugat határán állva sajátos helyet foglal el az európai népzene között. A pentaton népdalok nagy tömege, s még néhány más típus régi keleti örökségnek az európai viszonyok közt formába öntött gazdag változatrendszerét adják.

Rubato Tő - lem a nap úgy te - lik el...

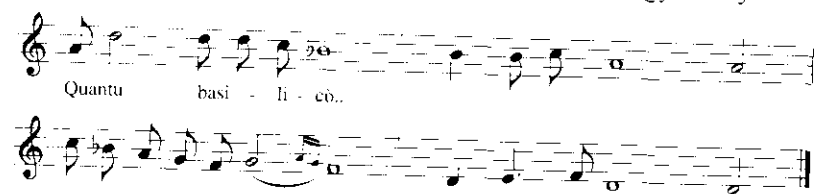
Gyergyószentmiklós (Csík), gy. Kodály Z., 1910.

A népszokások bőséges anyaga viszont olyan régi európai népzenei közkinccsel idéz – főként archaikus pentachord dallamokat –, melyek sok más népnél már szinte teljesen kivesztek. Sok köztük a formailag is régies dallamtípus, például szabad, prózai szövegű formák,

kiáltás-dallamoknak refrénekekkel való kombinációja, ismételtetéses ütempár-formulák, stb. (vö. 1–4. példával).

Az eddig felsorolt népzene Kélet-Közép-Európa sajátos történelmi viszonyai között őriztek meg sok ritmikai, dallami, hangnemi értéket. A polgári fejlődés és vele együtt a zenei élet fejlődése e vidékeken a 16–17. században elakadt, a kelet-európai parasztsághoz kevésbé jutott el annak az európai műzenének csapadéka, mely sok értéket termelt, de sok régebbi értéket ki is szorított. Emiatt a parasztság konzervált olyan egyszólamú dallamkultúrát, amely Nyugat-Európa régi zenei anyanyelvéből származik, de ott elfelejtődött, ma már szinte megtalálhatatlan. Nyugat-Európában a népzene sokkal hamarabb beolvadt a műzenébe, az új műzene melléktermékeként sablonos dallamok százai özönlöttek be a népzenebe. Míg korábban a népzene és a műzene egészséges kölcsönhatásáról beszélhetünk, az újkori nyugati népzene inkább a kevés esztétikai értéket hordozó populáris zenével került egy mezsgyére. A határvonalat természetesen nem könnyű meghúzni a kétféle „népzene” között, mindenesetre a nyugat-európai népzenei gyűjteményekben sokszor kell művészileg értéktelen dalok tömegét átlapoznunk, míg az igazi értékekre rábukkanunk. Nehezíti a helyzetet az is, hogy a kommercializált konzum-zene gyakran a tiszta népzene ruhájában akar a kedveltség és az anyagi haszon mellé még tekintélyt is szerezni magának. Gondoljunk például a divatos olaszos, spanyolos (ill. dél-amerikai) ún. népzene, amint azt a rádió, filmzene és egyéb terjesztési eszközök propagálják.

Néhány komolyabb *spanyol* és *katalán* gyűjteménynek – főleg népszokásokhoz kapcsolódó – darabjai, a *szicíliai* népzene jó kiadványai mutatják meg, hogy a divatos ritmizált „latin” zene mögött ott rejlik még egy szép, tartózkodóan patetikus dallamhagyomány.

A. Favara: Corpus di Musiche Popolari Siciliane. Palermo, 1957. 90. sz.

Ugyanígy van ez például a *német* nyelvterületen: itt már szinte csak a középkori és 16. századi énekeskönyvek idézik föl azt az elvesztett monódiát, melynek nemes modális dallamaihoz és különös zenei formáihoz képest az új német népdal bizony igen üresnek hat.

„Hildebrandslied”. I. sz. Fr. M. Böhme: Altdeutsches Liederbuch. Hildesheim, 1966.

Egy-egy szokásdallamban vagy balladában azonban felfedezhetjük ezt az elvesztett hangot, ha éberré tesszük rá magunkat a történelmi források megismerésével. A *francia* népzene számos könnyed vagy inkább együgyű dallamán túljutva találjuk meg – általában ismert népszokásokhoz, gyermekjátékokhoz, balladához, vallásos szövegekhez kapcsolatan – azokat a különös régi formákat, melyek megfelelői a középkori világi zenében is fel-felbukkannak.

J. Canteloube: Anthologie des Chants Populaires Français. Paris, 1951. I. 8. sz.

Az *angol* népzene a gyűjtemények dalainak többségét nézve formailag elég szabványosnak látszik. Néhány angol ballada pentatonizáló vagy dór dallama, ión fordulatai, másoknál a régi refrénes ballada-szerkezet bizonyul igazán értékesnek. Tudjuk, hogy e régiés vonásokat C. Sharp sokkal nagyobb tömegben találta meg az amerikai angol énekeseknél, főként az Appalach hegyvidéken. S bár néhányan arra gyanakszanak, hogy a régiességek talán az elszigetelt helyzetbe került telepések másodlagos archaizálásával magyarázhatók, mindenesetre ez a dallamanyag egészében a régi népdalok komoly hangját idézi fel. Említésre méltó itt az *ir* és *skót* népi anyag, főként a Hebridákról származó, pentaton hangközökben ugráló, formailag is rendkívüli ballada- és népszokászene.

D. Mac Carmaic: Seann-Orain Innse-Gall. Atha-Nan-Damb, 1969. 248. old.

Említettük már, hogy a nyugat-európai régi népzenet nagyrészt elsöpörte a 16–17. század zenei forradalma, s amit ma ilyen népzeneinek számontartunk, bizony elég nagy mértékben nélkülözi azokat az éretnyket, melyekkel a népzene pedagógiai alkalmazása mellett érvelünk. Ezért fejtettem ki egy előadásban néhány évvel ezelőtt azt a véleményemet, hogy Nyugat-Európa számára a *középkori* leírt zene a zenei anyanyelv, a népzene szerepét játszhatná. A következőkre gondolok: a középkori világi dal, egyházi kanció, recitáció, a rondók, balladák, színjáték-betétek repertoárja ugyanolyan tulajdonságokkal rendelkezik, mint a Kodálytól olyan nagyrabecsült kelet-európai népdal. Az igen vegyes tartalmú és értékű nyugat-európai népdalgyűjteményekben is jobban eligazodik, aki stílusérzékét a történelmi dallamanyagon edzette.

És nem is biztos, hogy zeneileg olyannyira eltérnek egymástól az európai népzene, hogy reménytelen volna a külön-külön zenei alapanyag mellé valami *közös* is keresni. Erre alig találunk alkalmasabb zenét, mint e középkori közös dallamkincs. Nem is tartanám olyan nehéznek, hogy a középkori dalra építve, s az egyes népek saját anyagából a hozzá legközelebb állókat kiválogatva olyan közös európai énekeskönyvet hozzunk létre, melyet azután adaptálhatnának pedagógiájukban az egyes országok. (Néhány évvel ezelőtt a magyar népdal és a magyar zenetörténet anyagából egyaránt merítve jelentettem meg „A magyar dal könyve” címmel egy pedagógiai célú, mintegy 600 dallamot tartalmazó antológiát. Ennek társául készítette elő Rajeczky Benjamin „Az európai dal könyve” című gyűjteményét. Nagy kár, hogy halála megakadályozta a kézirat véglegesítését: ez lehetett volna alapja egy egyetemes nemzetközi pedagógiai antológiának.)

Mielőtt a népdal témát elhagynánk, még egy megjegyzést kell tennem. A műzenében a zeneszerző igyekszik a képzeletében megjelent zenei gondolatokat a lehető legpontosabb kottaképben rögzíteni. Itt minden út a kottán keresztül vezet a mű megértéséhez, más út egyszerűen nem létezik. A darab a kottában él. Ezzel szemben a népdal elsősorban a népi énekes előadásában él. Ezt rögzítik magnetofonszalagra vagy hanglemezre, s végül ezt igyekszik leírni a népzene-kutató. Nagy kérdés, hogy kottairásunk alkalmas-e arra, hogy azt írja le, ami elhangzott. Az sem biztos, hogy a lejegyző a legjobb eszközökkel fejezi ki azt, amit hallott. Megeshet, hogy a lejegyző egyfajta zenei iskolából hozza kottairói szokásait, s azt az olvasó megint csak a maga módján értelmezi. Egyszóval: a népzenei kottákat nem lehet minden további nélkül elhinni.

De mit tehet a tanár, hogy a kottától eljusson a hiteles népdalhoz? Bizonyos, hogy meg kell hallgatni a népzene-tudósok szavát is. Olvasni kell, miként vélekedik a tudomány egy-egy gyűjtemény lejegyzéséről. Azután össze kell hasonlítani egymással a népdalokat. A népdalra az jellemző, hogy nem egyes darabokban él, hanem *típusokban* és *stílusokban*. Az egyik népdal megmagyarázza a másikat. Ha látunk egy szokatlan ütembeosztást, esetleg a többi változatból

jöhetünk rá, hogy azt hogyan kell helyesen értelmezni. Megeshet például, hogy egy lejegyző egy rubato előadást megpróbál belecröszkolni egy megszokott ütemkeretbe, s emiatt lett a ritmuskép szokatlan, nehezen érthető. Milyen helytelen lenne, ha a tanár ezt a ritmusképletet kezdené el tanítani, anélkül, hogy érezné, mi rejlik mögötte (esetleg ezt az ütemfajtat ebből a „példából” vezetné le, ezzel gyakoroltatná). Máskor viszont a változatokból kiderülhet, hogy egy valódi ritmusgondolatról, egy igazi giusto képletről van szó, mely elevenen él az adott népzeneben.

A legjobb módszer pedig az, ha népdalokat hallgatunk hiteles felvételekről (de valóban hiteles, nem pedig újratanult, kommerciális jellegű előadások felvételeiről), s megkíséreljük összehasonlítani azt, amit hallunk, azzal, amit az illető népzeneről a kották mondanak.

Tehát a népzene tanításánál két tényezőre kell vigyázni: egyik, hogy a népzene valóban értékes rétegeiből válogassunk, a másik, hogy hiteles gyűjtésű, hiteles lejegyzésű, hiteles előadású népdalokat tanítsunk. Ezért van szüksége a zenepedagógiának arra, hogy mögötte mindig ott álljon tanácsadóként egy fejlett, kritikus zenetudomány.

„NÉPZENE-BIOLÓGIA”

BARTÓK ISMERKEDÉSE A NÉPZENÉVEL 1918-IG, ÍRÁSAI TÜKRÉBEN

Sebő Ferenc

Abban az időben, amikor Bartók a népdal iránt kezdett érdeklődni, a levegő „telítve volt az 50-es–90-es évek daltermésével”¹ így nem esoda, hogy kezdetben számára sem volt könnyű az „igazi népdalokhoz” eljutni. 1903-ban édesanyjához írt levelében² a népdalnak gondolt „Az egri ménes mind sárga” kezdetű műdal szövegét kéri hűgától. Még 1906-ban megjelent első – Kodállal közösen kiadott – népdalfüzetbe³ is fölvette Szentirmay Elemér egy dalát Vikár fonogramgyűjteményéből: „szerzője tudatlan”. Ez az 5. számú dal az 1938-as későbbi kiadásból már kimaradt.

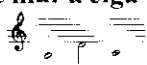
„Első szórványos népdallejegyzései 1904-ből valók.” Kodály 1905-ben közzétett dolgozatát a magyar népdal strófaszervezetéről „nagy figyelemmel tanulmányozta, behatóan kérdezősködött a gyűjtés módjáról, a néppel való érintkezésről. Majd megismerkedett a fonográffal.”

„Saját rendszeres gyűjtése 1906-ban kezdődött Vésztő környékén”. Érdeklődése kezdettől fogva (mint már 1904-ben Gerlicepusztán) kiterjedt a szlovák dalokra is. 1907-ben ösztöndíjjal Erdélybe

¹ Ez és a további idézetek Kodály: „A folklorista Bartók” c. cikkéből valók. in: *Visszatekintés II.* (Bp. 1974), 450. old.

² BBL/33. sz.

³ Bartók Béla és Kodály Zoltán: „Magyar Népdalok” énekhangra és zongorára (Bp. 1906), 5. szám.

Hangszeregyüttesekre vonatkozóan is csak később, a román zenével kapcsolatosan ír, amikor az 1912–14-es évekből származó tapasztalatai alapján leírja a bánati 2 hegedűből álló együttest, s a Maros-Torda megyében fölvelt háromhúros kontrával kísért hegedűjátékot.⁹ Ez utóbbi kísérophangszert 1914-ben, Kőszvényes-Remetéről írt levelében említi: [Idecspatakán] „nóta is volt, de már a cigányok komiszul játszottak. Kiderült, hogy a II. hegedű hangolású.”

Érdekes, hogy csak ekkor figyelt föl a kontra hangszer különleges hangolására, hiszen tudjuk, hogy már két évvel korábban is rögzített zenét ilyen típusú együttesrel.¹⁰

A magyar népzene csoportosítására vonatkozó elképzelését „A magyar katonadalok dallamai” c. cikkéből ismerhetjük meg: „A népköltészet dallamai eredetileg valószínűleg az éneklési alkalmak szerint élesen elhatárolt csoportokra oszlottak, s ezek mindegyikének eléggé határozott jellege volt. Így nálunk magyaroknál megkülönböztethetők: 1. több csoport szertartáshoz kötött ének (az un. regös-énekek, amelyeket karácsony és újév közti időszakban énekelnek; a lakodalmi dalok, halotti siratók; aratási dalok stb.), 2. a táncdallamok csoportja és 3. a tulajdonképpen „dalok”, lírikus vagy epikus szövegre és semmiféle szertartáshoz vagy különleges alkalomhoz nem kapcsoltnak.”¹¹

Elválasztja egymástól a régi és új stílus csoportjait. A régi stílust strófa-tagolás és ritmus, hangsor és ambitus, valamint forma szempontjából vizsgálja. Az új stílusról – a XIX. század második felére téve kialakulását – a ritmus, hangsor, ambitus és a forma vizsgálata mellett megállapítja, hogy annak darabjai „egyetlen csoportot

alkotnak: a lírikus és epikus szövegek dallamainak csoportját; tánchoz ugyanezeket játsszák.”¹² Az a tapasztalata, hogy „az ifjúság ma már csak újstílusú dallamokat énekel” – s ezzel teljesen háttérbe szorítja az öregek által még ismert régi stílust.” A két csoport közötti átmeneti típusnak tartja azokat a dallamokat, amelyek az új stílus jellemzőjeként leírt ritmikai képet és a feszes táncritmust mutatják, „formailag azonban még a régi stílushoz sorolandók”.¹³

A román népzénéről írt legkorábbi összefoglaló jellegű tanulmánya 1914-ben született. Ekkor már megjelent a Bihar kötet (Bukarest, 1913), s még abban az évben nyomdakész állapotba rendezte a Máramaros kötet anyagát is. Bánsági gyűjtésének rendezését is elvégezte. Ugocsától Maros-Tordán keresztül Torontáig terjedő, széleskörű tájékozódása alapján kísérletet tesz, hogy az erdélyi és magyarországi románság általa átvizsgált területeinek zenei dialektustérképét megrajzolja.

„A hazai népek közül a románok tartották meg aránylag legépebb formában népi zenélésüknek ősi állapotát”¹⁴ összegzi tapasztalatait. Majd öt fő kategóriára osztja a románság zenéjét:

1. Kolinda dallamok
2. Lakodalmas énekek dallamai
3. Halottsirató énekek
4. Táncdallamok (csak tánchoz!)
5. Doina-szerű dallamok (legfontosabb!) – „a tulajdonképpen

dalok, melyeket határozott alkalom nélkül, akár lírai, akár ballada szövegre énekelnek.”¹⁵

Bár a tanulmány csak a hunyadi románság zenéjét kívánja bemutatni, mégis – bevezetőjében – felvázolja a román zenéről való általános ismereteit is, hogy a szűkebb terület zenéjének leírása abban elhelyezhető legyen. Ezért kerül sor a dialektusterületek elhatárolására is:

⁹ RFM I. 16. old.

¹⁰ RMF I. 231, 240, 243ff, 254, 400, 425., 426. sz. Voiniceni, 1912.

¹¹ BÖI/6. 77. old. Az itt vázolt felosztás – a tánczenét leszámítva – gyakorlatilag a MNT köteteinek a II. világháború után megvalósult közreadási koncepcióját előlegezi.

¹² BÖI/6/77. old.

¹³ BÖI/6/80. old.

¹⁴ BÖI/18/462. old.

¹⁵ BÖI/18/462. old.

„A románság zenéjének dialektusterületekre való beosztásánál a legfőbb kategóriát, a doina-szerű dallamokat vizsgáljuk, mert ezek mutatják az egyes területeken a legjellegzetesebb eltéréseket.” Ezen az alapon a magyarországi románság zenéjét a következő fő dialektusterületekre osztotta:

I. ÉSZAKI:

„...gócpontja Máramaros és Ugocsa (hogy ez a terület délfelé meddig terjed, nem tudjuk, mert Szatmár, Szilágy és Beszterce-Naszódban még nem történt gyűjtés.”

II. DÉLI:

„Bihartól Fogarasig képzelt vonaltól délnyugatra eső terület, amely minden valószínűség szerint folytatódik Románia szomszédos területein.” (ezt a véleményt Kiriác 100 dallamból álló, Curtea de Arges vidékéről származó fonogramgyűjteményére alapozza!) Szemben az előbbi, jóval kisebb dialektusterülettel – melyet emiatt „alighanem egységes”-nek gondol, ezt területet három aldialektusra osztja:

- a. Bánáti, vagy „refrénes” dialaktus
- b. Bihari dialektus
- c. Dél-Erdélyi dialektus (Alsó-Fehér, Hunyad, Szeben), melyet „fríg kadenciájú dialektus”-nak nevez.

III. MAGYAROS TERÜLET:

„ide tartozik a Mezőség és valószínűleg Kis- és Nagyküküllő vegyeslakosságú területe, melyen erős székely hatás látszik”¹⁶, s amely az előbbi két területtel kevés közösséget mutat.

A szlovák népzeneről ekkor még nem jelent meg ismertető tanulmánya. Pedig nagyratörő terveket dédelgetett: „Most egy pár évig szorgalmasan akarnék gyűjteni, míg 2–3000 nem gyűlik egybe;

¹⁶ BÖI/18/464. old.

aztán az egész anyagot tudományosan rendezve be szeretném küldeni Prágába kiadás végett” írja 1913-ban Bobál Sámuelnek Egyházasmárátra.¹⁷ Általános értékelést az 1918-ban írt – s csak 1923-ban megjelent – Máramaros kötet előszavában olvashatunk: „a tótoknál és a magyarországi ruténoknál is folyamatban van a régi tót ill. rutén dallamkincs kiszorítása az újabb magyar népdallamok által, ép úgy, ahogy utóbbiak magánál a magyarságnál is már teljesen elfoglalták az ősi dallamok helyét.”¹⁸

Távolabbi vidékek zenéjéről tudósít „A Biskra vidéki arabok népzeneje” c. 1917-ben megjelent tanulmánya.¹⁹ Bartók itt – a Máramaros kötet román „motivumos” táncelemzéseihez hasonlóan – kísérletet tesz a motívumtartalmak rendszerezésére.²⁰ 1914-ben végzett gyűjtőútja során ugyanis olyan zenével találkozott itt, amely szabálytalan, ütempáros szerkezetével a román tánczenében tapasztalt jelenségekre emlékeztette. „A múlt esztendőben arab parasztok zenéjét gyűjtöttem Biskrában és környékén, azután El-Kantarában. Körülbelül 180 dallamot találtam, ezeket 108 fonográfhengerre vettem fel. ... Meg kell jegyezni, hogy ezek az arab dallamok egyáltalában nem hasonlítanak az úgynevezett „arab” dallamokhoz, egyszerűbbek, primitívebbek.” írja Michael D. Calvocoressinek Párizsba.²¹ Zágón Géza Vilmosnak írt képeslapján így foglalja össze első benyomásait az arab zenéről: „Már 8 napja gyűjtök itt az oázisok falvaiban és – hála az ajánlólevélnek – könnyebben megy a munka, mint Magyarországon. Az arabok majdnem minden éneküket ütőhangszerrel kísérik, néha nagyon komplikált ritmussal (inkább egyenlő taktusrészek különféle hangsúlyozása adja a különféle ritmusképleteket). Ez a legnagyobb eltérés az ő

¹⁷ BBL/289. sz. (Demény 206. old.)

¹⁸ Béla Bartók: *Volksmusik der Rumänen von Maramureş*. (Bp. 1966), 242. old.

¹⁹ BÖI/28/518. old

²⁰ Somfai/1981.

²¹ BBL/315. sz. (Demény 223. old.)

és a mi vidékünk dalolása közt. Egyébként sok a primitív dallam (3 szomszédos skálafok), quintnél nagyobb ambitus alig van. Eredeti vonóhangszerük már nincs (helyette hegedű); fúvó h.-ik egészen különös skálákat adnak.”²²

A népzeneről kialakuló felfogását – s majd később a rendezés elveit is – alapvetően meghatározta egy fejlődéseméleti elképzelés, melyet 1924-ben megjelent könyvének²³ előszavában fejtett ki részletesen: „...abból a feltevésből indulunk ki, hogy a primitívnek időrendben előbb kellett léteznie, mint a kevésbé primitívnek. A primitívség, vagy bonyolultság vonatkozhatik” a dallamszerkezetre, ritmusra, ambitusra, hangsorra, az egyidőben használt dallamok kategóriákra osztottságára. Ezekkel a mérőeszközökkel aztán szinte a történelmi folyamatok is megfoghatónak tűnnek: az egyes szomszéd népek zenéjének összehasonlítása során a fejlődés különféle fázisait véli fölfedezni. A legarchaikusabbnak ilyen szempontból a román népzene állapota bizonyul a szemében, mely meglepően gazdag tárházát vonultatja fel az „ősiségnek”, mindezt még kellő számú ukrán, perzsa, arab, török kapcsolattal is alátámasztva, mint például a „hora lungă” műfajában előbukkanó ún. „nemzetek közötti ős-dallam”²⁴ esetében. S a negatív próba: a nyugat-európai civilizáció hatásaitól való teljes elszigeteltség. Így válnak a román népzene tanulmányozása során nyert tapasztalatok szinte etalonná a kezében: „A városi kultúrától, illetve a műzene befolyásától mentes népi zenélés állapotára jellemző az, hogy a dallamok élesen elhatárolt kategóriákra oszlanak, aszerint, hogy milyen más és más alkalommal szokták dalolni, vagy játszani őket.”

„Egészen bizonyos, hogy nálunk magyaroknál régebben ugyanilyen élesen elhatárolt kategóriák voltak, melyeknek nyoma a regösénekeknel és gyermekjátékoknál, lakodalmas énekeinknél,

továbbá a román doina-szerű dallamoknak megfelelő rubato nyolcas dallamainknál (pl. Fehér László különféle dallamai) még világosan látható. De általában véve éppen ezeket a most említett dallamfajtákat most már alig éneklik; viszont a most divatos magyar dallamokra éppúgy táncolnak táncmulatságban, mint ahogy tánc nélkül is éneklik azokat csupán az éneklés-okozta gyönyörűség kedvéért.”²⁵

A nagy tömegű gyűjtött és összehasonlítható anyag kezeléséhez nélkülözhetetlen a jól áttekinthető mechanikus rendszerezés. 1913-ban Brediceanuhoz írt levelében már kipróbált és folyamatosan fejlődő módszerről tudósít: „...egy mindinkább tökéletesedő módszerünk van a dallamcsoportosításra (a sorvégi kadenciális hangok szerint);... a bihari dalok kötete²⁶ is ilyen módon van rendezve (az előszóban részletesen le van írva az egész rendezés módja). Azóta a módszer tovább tökéletesedett, úgy, hogy ennél fogva bizonyos dolgokat másképp helyezünk el most, mint ahogyan az a bihari kötetben van.”²⁷ Ugyanez az évben Kiriának azt írja Bukarestbe küldött levelében, hogy a magyar népdalok teljes kiadására készülve, „ezeket Ilmari Krohn általunk kissé módosított rendszere szerint csoportosítottuk. Abból a célból, hogy ezeket szomszédaink, a szlovákok zenéjével összehasonlíthassam, ugyanezzel a rendszerrel kb. 3000 szlovák dalt osztályoztam. És mondhatom Önnek: csodálatos, hogy a variánsok már a pusztán mechanikus rendszerezésnél is mennyire közel kerülnek egymáshoz! Óriási tömeg között is hihetetlen könnyedséggel lehet bármely dallamot megtalálni, ha eszerint a rendszer szerint csoportosították.

A román népdaloknál egy kicsit más a helyzet. A szlovákoknál és nálunk méginkább, kissé elmosódott a határ a dallamok

²² BBL/292. sz. (Demény 207. old.)

²³ Bartók Béla: *A magyar népdal*. (Bp. 1924), XI. old.

²⁴ Somfai/1981.

²⁵ BÖI/28/462. old

²⁶ Bartók Béla: *Căntece Poporale Românești din Comitatul Bihor (Ungăria)* (București 1913)

²⁷ BBL/282. sz. (Demény 201. old.)

különböző kategóriái között. Ezzel szemben a románoknál ezek a határok még érintetlenek. Ennek következtében a különböző kategóriákba tartozó dalokat előbb el kell választani egymástól (ezen művelet elvégzésével a következő kategóriákat kapjuk: »kolindák«, siratóénekek, lakodalmások, táncdalok és »doinák«). Ha ez az elválasztás megtörtént, akkor minden kategórián belül 3 csoportot kell felállítani: kétsoros, háromsoros és négysoros dallamokat. A máramarosi gyűjtemény (és a bánsági is) nagyobbára az utóbbit tartalmazza, ezeket ismét csoportosíthatjuk a sorok záróhangja szerint.

Sajnos az első csoportosítást »kolindák«, »doinák«, »siratók« stb. szerint elmulasztottam; ez a hibája bihari gyűjteményemnek. Ez azért történt meg, mert annakidején még nem vettem észre, hogy a »kolindák«, »doinák« stb. kategóriái közötti különbség mennyire fontos.

Ezt a hibát máramarosi gyűjteményemből már kiküszöböltem. Meglátja, hogy milyen rendszeres a csoportosítás, és hogy a variánsok miképpen érintik egymást.”²⁸

²⁸ BBL/300. sz. (Demény 214. old.)

A rövidített hivatkozások jegyzéke:

- BÖI/5: „A hangszeres zene folklóre-ja Magyarországon” in: *Bartók Összegyűjtött Írásai I.* Szerk.: Szöllősy András (Bp. 1967), 59. old. [Eredetileg: *Zeneközlöny* 1911: *Ethnographia* 1911–12.]
- BÖI/6: „Bartók Béla: „A magyar katonadalok dallamai” in: *Uo.*, 77. old. [Eredetileg németül: K.u.K. Kriegsministerium Musikhistorisches Konzert am 12. Jänner 1918. (műsorfüzet), Wien (1918); Várnai Péter fordítása]
- BÖI/18: Bartók Béla: „A hunyadi román nép zenedialektusa” in: *Uo.*, 91. old. [Eredetileg: *Ethnographia* (1914)]
- BÖI/28: Bartók Béla: „A Biskra vidéki arabok népzeneje” in: *Uo.*, 518. old. [Eredetileg: *Szimfonia* (1917)]
- BCsL: ifj. Bartók Béla (szerk.): *Bartók Béla családi levelei* (Bp. 1981)
- BBL: Demény János (szerk.): *Bartók Béla levelei* (Bp. 1976)
- MNT: *A Magyar Népzene Tára I–VIII.* Alapította: Bartók Béla és Kodály Zoltán (Bp. 1951–1992)
- RFM: Béla Bartók: *Rumanian Folk Music I–V.* Szerk.: Benjamin Suchoff (The Hague 1967)
- Somfai/1981: Somfai László: *18 Bartók tanulmány* (Bp. 1981)

F.93 A/a

Solo címke: Siger György, Székelyudvarhely (n. 1884)
 Tűzli címke: Siger György, Székely (n. 1876)
 Kís. Székely (n. 1905)
 Kís. Székely (n. 1912)
 Részlet: Székely (n. 1886)
 Székely (n. 1886) (a primás és a székely)

55. Lajtha László partitúra-lejegyzése a székely hangfelfelvételéről.

NÉPZENE-BIOLÓGIA

Lajtha László

[Részletek a Székelymartyuszmártóni gyűjtés (Bp. 1954) előszavából]

[...] Bartók Béla immár klasszikus román népzene-gyűjtése és több, alapvető összehasonlító folklóre-tanulmánya elsőnek mutatta ki a magyar, székely és román népzenei nyelvjárások jellegzetességeit, a különböző stílusokat, ezek egymásra való hatását és kereszteződését. Megállapításait Erdélyben végzett igen alapos gyűjtései eredményeképp mondotta ki. Maga a probléma azonban túlnő Erdély határain. Bartók rámutatott egy olyan folyamatra, amely bizonyára nem csak Erdélyre igazság, hanem általában véve is hasonló törvények formálják a népek zenéjének egymásra való hatása alatt keletkező stílusokat, típusokat és dallamokat.

Kísérletem célja az volt, hogy a Bartók felvetette problémát más oldalról közelítsem meg. Nem morfológiai (gyűjtés, osztályozás, összehasonlítás), sem történelmi, hanem *biológiai* szempontokból való vizsgálat volt a célom. Bartók után – így véltem – nem lesz nehéz a feladat. Csak mikor belekezdtem, láttam, milyen nehéz. Mennyi sajátos, éppen ezt a célt szolgáló adatra volna még szükségem, hogy valami eredményt kaphassak. Ezért tartom egész munkámat csak kísérletnek.

Népzene-biológia, e tudásom szerint magam-gyártotta terminus technicus alatt azt a tudományágat értem, amelyik vizsgálja: él-e, mikor és hogyan él egyik nép a másik zenéjével. Általánosan, a vegyes lakosság adta külön problémákat nem számítva, nem törődik az effajta kutatás a dallamok eredetével, avagy milyenségével, hanem avval: ki, mikor és hogyan használja, módosítja a mindennapi általános gyakorlatban a népzene.

Amikor a kísérletbe kezdtem, nem érdekelt, mi magyar, mi román. Az sem, mennyi a román és mennyi a magyar elem a zenében, hanem az, hogy azonos azonos életkörülmények között, zárt területen együttélő, másfele nemigen járó, két nemzetiségű lakosság mit, mikor s hogyan énekel, hogy s mikor él nemcsak a maga, hanem a másik muzsikájával is.

Bizonyosnak vettem, hogy kísérletemnek érdekes eredményei lesznek. Az ilyen újszerű megfigyelések, egyszerű megállapítások, leíró adatok önmagukban is jelentősek, de ezen túl, kellő számú adat birtokában a dallamok átalakulását, dallam-formulák életét, mozgását, változását avagy megmaradását is másképpen, más szempontból nézhetjük.

Ilyen kutatásnak nem lévén még methodikája, elsőnek egy vegyes lakosságú falucska hű zenei arcképét szerettem volna megrajzolni. Tudtam, kis községet kell választanom. Hiszen akármilyen kicsi legyen a község, akkor is többször kell leutaznom, hogy annyi és olyan anyagot gyűjtsek, aminek alapján népzenejéről és annak miképpen-való életéről alaposabb ismereteim lehessenek. Sajnálatos, hogy a kép nem készülhetett el: vázlat formájában maradt.

Szék községben csak magyar anyagot gyűjtöttem, pedig ott is laktak románok. Látván azonban, hogy eléggé elkülönülve éltek, elhatároztam, hogy átmegyek a nem messze fekvő Szépkényerű-szentmártonba. Azt hallottam, hogy ott a két nép közösségi élete régibb s egymástól nem oly elhatárolt, mint a széki. Szépkényerű-szentmárton kis község, nem messze esik Szamosújvártól. Énekeseim, muzsikusaim – már mint az öregek – a századforduló körüli időkre emlékeztek vissza, ezért annak az időnek (1910) adatait közlöm: területe 2539 katasztrális hold; lakossága 849 főnyi, abból 507 a magyar, 328 a román. Írni-olvasni csak 291 tud. E legutóbbi adat az 1940-es állapottal szemben (akkor gyűjtöttem Szépkényerű-szentmártonban) – amikor igen megnövekedett már az írni s olvasni tudók száma, amellel tett bizonyosságot, hogy a szájhagyomány még mindig erősen él a község lakosságának zenevilágában. [...]

Szentmártoni gyűjtésem a fentebb említett kísérlet kezdete. Az én hibám, hogy nem teljes, hogy zenei portrait-ja vázlatban maradt.

Gyűjthettem, fonográffal vehettem volna fel sokkal több dallamot. Mentségemül szolgáljon, hogy úgy gondoltam, amikor visszajövök Székre s majd folytatom ottani gyűjtésemet, újra átjövök Szentmártonba is és itt kiegészítem eddigi eredményeimet. Hasznosnak tartom, – amennyiben nem távoli expedícióról van szó –, ha a gyűjtő otthon átnézi, rendezi első gyűjtését, dallamokat jegyzeteket egyaránt, és így tér vissza a faluba. Jobban látja ez esetben, mi az, aminek még utána lehet és utána kell nézni. Közben, az észak-mezőségi tájon, Erdélynek avval a részével, ahol legkevesebbet jártam, ismerkedtem. Több faluban megfordultam, hallgattam muzsikájukat, részt vettem mulatságokon, lakodalmon, temetésen, beszélgettem az emberekkel, régi életformáiról kérdezősködtem, jegyzeteket készítettem. Végül tudtam azt is már, mely észak-mezőségi falvakban kell majd folytatnom a „kísérletet”. Lévéen azonban az átvizsgálandó terület sokkal nagyobb, semhogy az északi Mezősége szorítkozhattam volna, máshol is próbálkoztam. Biharban, a Rézhegységben, a déli Mezőségeen és a székely megyékben. A magyar anyag gyűjtése és a vegyes lakosságú falvak vizsgálata mellett kerestem, akad-e olyan asszony, vagy férfi, aki magyarul is, románul is dalol. Olyat, aki nemcsak *tud* magyar vagy román dalokat, hanem spontánul, hétköznapiokon is éneklőket. A „biológiai” népzenei megfigyelésekhez ilyen adatok megszerzését is szükségesnek tartottam. Az effajta gyűjtésem érdekesebb eredményeit tehát a szépkényerű-szentmártoni gyűjtésemhez csatoltam, hiszen munkámat egy-azon elgondolás vezette.

Legnagyobb zavarba a tánczene vizsgálata hozott. Bevallom, mai tudásom sokkal bizonytalanabb, mint amilyen az a hiányosabb volt, amellyel munkámba fogtam. Sok dallamról alig merem mondani, hogy ez magyar, az román – mióta használatukat illetően a valóságos helyzetet láttam.

Táncmulatságokon sokszor ugyanaz a cigánybanda játszik mind a két népnek. Tudja, mi kell az egyiknek, mi a másiknak. Tőlük tudtam meg, hogy egy-egy dallamot egyik faluban románoknak, másik faluban magyaroknak kell muzsikálni.

Bál háromféle volt: magyar bál, román bál és magyar-román bál. Az első kettőre csak a magyarok, illetve a románok mentek el,

a harmadik fajtát közösen rendezték. A régi közös bálról sokat beszéltek az öregek. Egyszerű emberséges szavakkal, talán a legszebben Indries Flórián, 1943-ban 60 éves mezőtelegdi gazda mondotta el, milyen szép egyetértésben élt a századforduló elejéig Telegd magyar és román lakossága. Indries Flórián román létére szebben és ízesebben beszélt magyarul, mint a telegdi magyar fiatalság. Elöttem fordult az egyik jelenlévő, a fonográfba-éneklést befejező magyar asszonyhoz, és mintegy tanúságtételre szólítva mondta neki: ugy-e, hogy fiatal korunkban nem néztük, ki magyar, ki román, hanem egymáshoz való békességben éltünk, és mondd csak meg, mikor fiatalok voltunk, mi ketten hányszor táncoltunk együtt mulatságokon? Az asszony Indries minden állítását megerősítette. Indries így mondotta: „új nyavalya” a fiatalabb nemzedék közötti ellentét, mondva-csinált. Az uraké. Másutt mások is hasonlóképp beszéltek.

A cigányok adta felvilágosítások, amint már mondtam, azt bizonygatták, hogy ugyanarra a dallamra magyarok is, románok is táncolnak. Legnagyobbbrészt, de nem kizárólag, ardeleánákra, amelyek között román dallamokat is találunk. Megpróbáltam lelkiismeretesen és alaposan utánanézni, hogy és kik használják a tánc-melódiákat. Az egyik községben magyarnak tudták a dallamot. Először a cigányt faggattam, de azután az öregekkel ellenőriztettem amit mondtott. Végül táncoltattam is néhány párt a dallamra, sőt, ha hallottam, hogy a közelben táncmulatság van, odamentem, s „megrendeltem” a cigánynál a nótát úgy, hogy a táncosok nem is tudták, miért és mikor kezd a cigány ebbe a dallamba. Biharban is előfordult, ami Szolnok-Dobokában. Olyan közös mulatságon, amelyen felváltva is táncoltak magyarok s románok, az egyik községben csak a magyarok, a másik községben csak a románok táncoltak rá. Ördögösfüzesen egy közös mulatságon félreálltak, abbahagyták a táncot a románok, amikor azt huzattam, amit a néhány kilométerre fekvő szomszédos Szépenyerüszentmártonban román táncnak ismertek, amire ott a románok táncoltak. A használatban, ami az egyik községben magyar táncdallam, az a néhány kilométerrel odább fekvő faluban igen gyakran román. Nem tehettem egyebet, mint megjelöltem, hogy melyik dallamra mondják: a magyaroké, melyikre: a románoké, melyikre, hogy

mind a kettőjüké. Az ilyen táncokra vonatkozólag csak sötétben tapogatók. Sok gyűjtés, megfigyelés kell, amíg a dallamok életéről valami bizonyossággal is lehetnénk.

[...]

Legfeljebb kérdéseket tehetünk fel. Miért lett magyar karácsonyi kánta közismert román kolindából, búcsúzkodva miért vonultak végig a falun az első világháború előtti magyar regruták román dallamra énekelt magyar szöveggel is, és fordítva: miért énekelnek román szöveget magyar dallamra, hogy lett román sirató régi magyar temetési énekből, miért énekelnek még idősebb románok olyan magyar dalokat, amiket nemcsak a fiatal magyarok, hanem magyar kortársaik is abbahagytak már. Folytathatnám a kérdések hosszú sorát, amelyekre nem tudok felelni. Óvakodjunk tudományos véleményt formálni arról, hogy van-e, és mi a különbség a román és a magyar énekes előadásában, hogyan és miképpen változik ugyanazon dallam, még akkor is, ha látunk valami különbséget. Meg kell várnunk, míg több, sokkal több ilyesfajta dallam-lejegyzés lesz előttünk.

[...]

Végül hadd idézzem Bartók Béla szavait:

„Minden kutatótól, tehát a zenei folklóre kutatójától is, az emberileg lehetséges tárgyilagosságot kell megkövetelni. Munkája közben „igyekeznie” kell felfüggeszteni a maga nemzeti érzését mindaddig, amíg az anyag összehasonlításával foglalkozik. Az „igyekezni” szót szándékosan használom és különösen hangsúlyozom, mert ez a követelmény elvégre is csak eszmény, amelyet lehetőleg meg kell közelíteni, elérni azonban alig lehet. Mert végre is az ember tökéletlen teremtmény és gyakran érzésének rabja. És éppen az anyanyelvvel és a hazai dolgokkal kapcsolatos érzések a legösztönyszerűbbek, a legerősebbek. De az igazi kutatóban okvetlenül legyen annyi lelki erő, hogy ezeket az érzéseket, ahol kell, megfékezze és visszaszorítsa”.

Bartók az ideális népdalkutató példaképe. Különösképpen magyar-román viszonylatban volt objektív, és ezért állta és verte vissza a mindkét oldalról megindított támadások pergőtüzét. Főlényes volt. Nemcsak tárgyi tudása, hanem erkölcsi magatartása is azzá tette.

A cikkéből idézett részlet kívánalmait kiegészíteném. Az általam ajánlott kutatási módba csak olyan zenefolklorista kezdjen, aki egyformán értékeli mindkét nép zenéjét, egyformán látja mind a kettő szépségeit és néprajzi értékét. Így mind a kettőt szeretve, és ezen felül a bartóki szigorúságot, alaposágot és pártatlanságot soha el nem feledve fog az közelebb jutni igazsághoz.

[...]

Budapest, 1954. augusztus.

*

56. Lajtha László a Rádió stúdiójában Bartók Béla és Ortutay Gyula társaságában a népzenei hanglemezek készítése közben

A MAGYAR ÉS ROMÁN TÁNCFOLKLÓR VISZONYA AZ EURÓPAI ÖSSZEFÜGGÉSEK TÜKRÉBEN

Martin György

[A filmvetítéssel és a Sebő Együttes tánczenei bemutatójával kísért előadás 1976. április 7-én, a bukaresti Magyar Nagykövetségen hangzott el. Javarészt román szakközönség előtt. A szerző átigazításában nyomtatásban is megjelent: *Síppal-dobbal*. A Sebő Együttes tájékoztatója (Bp. 1977). 6. sz. 24. old.]

Az európai tánc történet egymást követő korszakaiban különböző táncformák, táncműfajok váltják fel egymást. Minden történeti korszaknak voltak jellemző, a társadalom egész életét átszövő táncformái. A történeti korszakváltások egyúttal a táncok fokozatos műfajformái változását, átalakulását vagy kicserélődését is eredményezték. Ez a változás kevésbé érintette a szívósabb életű, alkalomhoz kötött rituális táncokat, és elsősorban a társadalom táncos-szórakozás-igényét szolgáló ún. mulatsági táncokra vonatkozott. Vizsgálódásunk előterébe ezeket a mulatság-táncokat helyezzük, hiszen az európai tánc kultúrában a középkor óta egyre inkább ezek határozzák meg a táncéletet és a tánc kultúra általános szerkezetét s a többi tánc csak alkalmi, járulékos elemként élt tovább a táncélet periferiáján.

A középkor tánc kultúráját elsősorban a kollektív táncformák jellemezték. A lánc-, füzér- és körtáncok külső formái összsképe és belső érzésvilága a teljes kollektivitásról tanúskodik, amely nincs tekintettel a teljes megmutatkozás igényeire, az egyéni alkotó kezdeményező javaslataira. Ezt a közösségi jellegű műfaji kategóriát az újkor elején megjelenő szabad formájú, kötetlen szerkezetű páros táncok elemi erejű divatja fokozatosan elsorvasztotta. A középkori kötöttség

ellentétes végletébe árcsapva szabadult fel a személyi alkotókészség a táncban is. Az újkori kötetlen táncformák már szabad teret engedtek az egyéni rögtönzéseknek, s így a táncosok, párok egymáshoz igazodva, függetlenül, önmagukba merülve járták a táncokat, kedvük, tehetségük szerint.

Az utolsó két évszázad folyamán a polgárosuló nyugat- és közép-európai parasztság körében egyre nagyobb szerepet kaptak az olyan páros táncformák, melyek a szabad táncolást az udvari-polgári társasélet táncetikettjének megfelelően szabályozták. A szabad páros-táncok szerkezeti megmerevedésével, szinte intézményes szabályozódásával olyan műfaji-formai csoport lépett uralomra, amelynél az újkori párostánc tartalmi és formai keretében újra érvényesültek áttételes, bonyolultabb formában a kötöttség kollektív mozzanatai.

E három nagy műfaji-formai csoport meghatározta az egyes korszakok táncéletének jellegét, ami nem zárja ki más táncformák egyidejű jelenlétét, csak éppen ezek súlya, szerepe csekélyebb, a táncéletben alkalmi jellegű, s így nem határozzák meg döntően a tánc kultúra jellegét.

Az európai népek mai táncnépese bizonyos távlatból szemlélve nagyobb, összefüggő táncdialektusokra osztható. Európa mai táncnépének végigtekintve három nagy dialektust különböztethetünk meg:

1. nyugati
2. közép-kelet-európai
3. délkelet-európai táncdialektust.

E három nagy dialektus egymástól nemcsak a táncfolklór vitalitásában különbözik, hanem éppen az előbb jellemzett műfaji-formai kategóriák használatában is. Nyugat-Európában ugyanis a kötött páros táncok, Közép-Kelet-Európában a szabad, individuális táncformák, Délkelet-Európában pedig a kollektív lánc-táncok dominálnak.

E műfaji csoportok történeti divatja valamint mai következetes elterjedése között bizonytalannal kereshetünk összefüggést. Úgy tűnik, hogy Európa különböző tájain a paraszti táncélet más-más történeti korszakok jellemző táncformáit megőrizve haladt a maga sajátos

útján. Az eltérő ütemű egyenlőtlen történeti-társadalmi fejlődés a tánc kultúrában is maradandó nyomokat hagyott. Az egyes korszakokra jellemző táncműfajok mintegy területenkénti fáziseltolódással határozták meg Európa parasztságának táncéletét szinte napjainkig.

Az ún. *nemzeti tánc kultúrák* kialakulása, a nemzeti táncjelleg megfogalmazásának XVIII–XIX. századi törekvése már ezekre a történeti-társadalmi okokból kialakult eltérésekre épült. Figyelemre méltó és természetszerű, hogy Közép- és Délkelet-Európa népei a maguk nemzeti tánc karakterét kifejező jellegzetes táncfajtákat is a fáziseltolódásnak megfelelően választották ki. A német, cseh, lengyel és magyar nemzeti tánc karakter kifejezőivé pl. a szabad, rögtönzött párostáncok váltak (keringő, polka, mazurka, krakowiak, csárdás), míg a románoknál és szerbeknél ezt a szerepet inkább a kollektív csoporttáncok töltötték be (Banu Marăcinu, Călușer, Hora, Kolo).

A tánc történeti fejlődés egyes periódusainak és az európai táncdialektusok eltéréseinek ez az összefüggése az összehasonlító táncfolklorisztikai kutatásoknak különleges jelentőséget biztosít. Az egyes nemzeti tánc kultúrák és nagyobb európai táncdialektusok összehasonlításával az egyetemes európai tánc történeti kutatás még eléggé ki nem aknázott, nagy értékű forrásanyagához jut, mellyel a töredékes tánc történeti adatok teljesebb értelmezése válik lehetővé.

Úgy véljük, hogy a magyar és román népi tánc kultúra viszonyát, eltérő vagy hasonló jegyeit is egy ilyen átfogó történeti és európai összefüggésben kell szemlélőnk, hogy magyarázatot kapjunk a hasonlóságok vagy különbségek valóságos okairól.

Ebben az esetben ugyanis nem merül ki a kapcsolatok kutatása – sokszor félreértésekre is alkalmat adó – hatásvizsgálatokban, s a tánc kultúra jelenségeit az általános történeti fejlődés menetébe illesztve értelmezhetjük.

A magyar és román összehasonlító néptánc kutatásnak nemcsak e nemzeti tánc kultúrák kapcsolatainak feltárása szempontjából van jelentősége. A sajátos földrajzi-történeti helyzet, s e tánc kultúrák történeti fáziseltolódásából adódó eltérései, az egész európai tánc történeti fejlődés egyik legfontosabb szakaszának – mégpedig a középkor és reneszánsz átmenetének – vizsgálatához és jobb

megértéséhez járulhatnak hozzá, tehát egyetemes tánc történeti jelentőségűvé válhatnak.

A két tánc kultúra összevetésénél abból indulunk ki, hogy a közép-kelet-európai magyar tánc kultúra a jellegzetes újkor eleji szabad, individuális táncműfajok hordozója. A román viszont közép-kelet-európai és a balkáni táncdialektus mezsgyéjén egyrészt középkori, másrészt pedig újkori táncformák hordozója, amelyben az átmenet, a műfajváltás esetei is rendkívül jelentős helyet foglalnak el. A fentiek értelmében a magyar lényegében egy történeti periódusnak, a román viszont két történelmi fázisnak megfelelő táncműfajokat ölel magába egy nemzeti tánc kultúrában belül.

A magyar és a román tánc kultúra szerkezeti különbségei és részleges egyezései akkor a legszembetűnőbbek, ha a román és a magyar tánc kutatás eddigi osztályozási eredményeit figyelembe véve egymás mellé helyezzük a formai-műfaji kategóriákat.

A román néptáncok típusait a román tánc kutatás a következő nagy műfaji-formai osztályokba sorolja: 1. Hora mari (nagy körtáncok), 2. Briuri (váll-, vagy övfogással járt, nyitott lánc táncok), 3. Hore mici (kis körtáncok), 4. Doiuri (páros táncok), 5. Cete (egynemű csapattáncok), 6. Solo (szóló) táncok osztályába.

E nagy osztályokból a magyar anyagban nem mindegyik található meg. Teljesen hiányzik pl. a 2. nyitott lánc tánc-kategória. Jelentéktelen szórványos szerepet játszik a magyar népi tánc kultúrában az 1. nagy körtáncok és a 3. kis körtáncok, valamint az 5. egynemű csapattáncok osztálya. Két kategória viszont – a 4. párostáncok és 6. szólótáncok – a román tánc kultúrában kisebb súlyúak, illetve csak bizonyos nyugati dialektusokban (Erdélyben) kerülnek a táncélet előterébe.

A szorosabb, tipológiai egyezésekre a közös kategóriák részletesebb vizsgálata adhat alkalmat. A következőkben a magyar tánc kincs néhány jellemző tánc típusát a párhuzamos román műfaji csoportokra és típusokra való utalásokkal mutatjuk be.

A magyar énekes leánykörtáncok a román tánc kincs legnagyobb és legjellemzőbb osztályához, az 1. nagy, kollektív körtáncok csoportjához illeszkednek. Ez a jellegzetes középkori, ma már elsősorban balkáni tánc műfaj a magyarok körében igen egyszerű, archaikus

formában él, főként a magyar népterület délnyugati és északi részén. Ezek a táncok mindig énekszóra járt női táncok, tehát nem nők és férfiak által járt vegyes körtáncok, és nem is hangszeres kíséretűek, mint a román tánc folklórbán. Legközelebbi román rokona a Küküllő-vidéki „Purtata de fete” (leányok jártatása), s ennek is legrégebb, legegyszerűbb altípusa. A magyar leánykörtáncok jellemző alaplépése az egyszerű sétálás, a futólépés, a szimmetrikus kétlépéses csárdás, valamint az ún. „Fär-Öer szigeti” lépés (kettő balra és egy jobbra), amely nemcsak a balkáni lánc táncok (a sirba-k és a kolo-k) állandó alapotívuma, hanem megegyezik a nyugat-európai középkor lánc táncainak, az ún. „Branle Simple” lépésével is. A magyar körtáncok többnyire a nap járásával megegyező irányban forognak (azaz balra haladnak), mint a Balkán nyugati felén a kolo-k többsége és a Küküllő-vidéki román leánytánc.

A magyar tánc kincsre vonatkozó XVI–XVIII. századi időszak történeti emlékeiből elsőként egy hajdútánc néven emlegetett fegyvertánc-típus emelkedik ki a leghatározottabb körvonalakkal. E tánc fajta emlékeit főként az *eszközös pásztortáncok* őrizték meg napjainkig a magyar tánc folklórbán. A pásztorok és az alföldi cigányok bottal, fokossal, juháskampóval párbajszerű, egymással viaskodó formában vagy egyéni szólótáncként táncolják. A Kelet- és Délkelet-Európa népei körében előforduló eszközös botos táncok minden bizonnyal rokonságban vannak egymással. Erre nemcsak a hajdútánc-terminológia lengyeleknél, szlovákoknál, ruszinoknál, magyaroknál és románoknál megtalálható párhuzamai utalnak, hanem a táncok zenéjének, formakincsének és eszközhasználati módjának rokonsága is.

A virtuóz botforgatással kapcsolódó magyar pásztortáncokra az individuális, improvizált előadás a jellemző. A botos, eszközös táncok szóló típusai szórványosan a románok körében is előfordulnak (*Crucea, cu matura*), de ezek nem a legjellemzőbbek, hanem a csoportosan táncolt erdélyi *cu bîta*, *de bote*, *a bătuta călușarului*, valamint a munténiai és olténiai *căluș* táncok. Itt tapasztalható a leghatározottabban az a korábban említett műfaji eltérés, hogy még a közös gyökerű táncok is a két tánc kultúrában más-más műfaji arculatot öltenek. Míg a magyar botostáncok mindig szolisztikus jellegűek,

addig a román táncfolklórban ezek a kollektív csoporttáncok osztályába tartoznak. A román botos táncok régies, középkorias jellegét a táncok rituális szerepe is alátámasztja a *căluș* és *călușer* esetében. A középkorig visszavezethető európai fegyvertánc-maradványok, az ún. lánckard- vagy abronestáncokra, valamint a „moreszka” némely típusára is ez a szigorúan szabályozott kollektivitás és rituális funkció a jellemző. E vonások viszont az individuális magyar botostáncokból teljesen hiányoznak.

A magyar és román *férfitáncok* több típusát különböztethetjük meg a zenei, ritmikai, motívikai és morfológiai jegyeik alapján. Ennek nyomán számos hasonló vagy közös használatú tánc típusra bukkanhatunk, amelyek a román és a magyar táncok között egyaránt élnek, s részlegesen vagy néha szinte teljesen megegyeznek.

A magyar és a román táncok összevetése a férfitáncok csoportjában is fontos műfaji tanulságokat szolgáltat. E táncok ugyanis a román klasszifikáció szerint az 5. egységű csoporttáncok osztályába tartoznak. A férfitáncok magyar ágát viszont csaknem mindig a szólótáncok kategóriájába kell sorolnunk. A magyaroknál az „ugrós”, a „legényes” és a „verbunk” fő életformája az egyéni, rögtönzött, individuális előadás, a csoportos, szabályozott szerkezetű változatok viszont szórványosak.

A történeti források éppúgy, mint a népi visszaemlékezések a csoportos férfitáncformák másodlagos, s viszonylag késői kialakulásáról tanúskodnak. A XVIII–XIX. századi történeti forrásainkból eleinte mindig csak az egyéni, szabad férfitáncokról hallunk, és csak később, a XIX. század első harmadától jelennek meg a táncvezető által irányított csoportos körverbunkra vonatkozó adatok. A műfaji fejlődés tendenciája – noha gyakran ugyanarról a tánc típusról van szó – a férfitáncok esetében is eltérő. A régi közösségi formákat erősebben megtartó románsággal szemben a magyaroknál a csoporttáncok individualizálódása már korán bekövetkezhetett, s csak e táncok fejlődésének legújabb szakaszában fordult elő másodlagosan a kötött csoportos formák kialakulása is.

A magyar és a román táncfolklór többféle – régibb és újabb – párostánc típust őriz. Ezek között elsőként említjük a *sétalós-vonulós*

oszloptáncokat (*De-a lungu, De purtat*), amelyek még a legkorábbi párostáncok kötöttebb formáit őrzik, a késő középkori és reneszánsz tánc kultúra lassú, ünnepélyes vonuló táncaira, a *basse danse*-ra és a *pavane*-ra emlékeztetnek. Ezek a táncformák Kelet-Európában lengyel közvetítéssel terjedhettek el, s elsőként a lengyel *polonaise*-ben fogalmazódtak meg nemzeti táncként. A szlovák és magyar táncok között ez a táncforma ma már csak a lakodalmas szertartásba illeszkedő ún. „menyasszonyfektető gyertyástánc”-ként fordul elő, amelyre a XVII–XVIII. századi magyar tánc történeti források még a „lengyel” tánc kifejezést alkalmazták. Ezek a vonulós lakodalmi táncok nálunk főként északon, északnyugaton találhatók meg, de az általános szórakozó táncok közül már régebben kiszorultak, s átadták a helyüket a térbelileg rendezetlenebb *lassú csárdás*nak. Erdély egy részén azonban ezek a lassú oszloptáncok – a *De-a lungu* és a *De purtat* – máig fontos bevezető szerepet töltenek be a román tánc ciklusok elején.

A legújabb, nyugati eredetű polka jellegű kötött páros táncok hatása sem maradt ugyan nyomtalan a magyar és román tánc kultúrára, de ezek csak Románia modernebb táncéletű területein (pl. Moldvában) dominálnak, vagy pedig nem tartoznak a falusi tánc repertár lényeges, gyakran táncolt darabjai közé. A magyaroknál rendszerint a tánciskolák hatására vertek gyökeret, ahol a hagyományos táncélet már felbomlóban volt. A magyar és román tánc kultúrában az ún. forgós-forgató páros táncoknak van a legfontosabb szerepük. Ezek közé tartozik a magyar *lassú és friss csárdás*, a mezősegi *lassú cigánytánc*, vagy *akasztós*, a marosszéki *forgató* vagy *korekos*, a gyimesi csángók *lassú és sebes magyarosa*. Az erdélyi román páros táncok közül az *invirtiták*, a *hațegana*, *hărtag*, *zdrâncanița*, *băntuța*, *țiganească*, *măruntelu* stb. tartoznak ide.

A magyar és román forgós páros táncok között zenei, ritmikai, motívikai és morfológiai szempontból ismét számos hasonlóság, sőt azonosság tapasztalható, de jelentkezik a már többször említett szerkezeti-formai különbség is. A románok a páros táncokat is szabályozottabb rendben, közösségileg egységesebb formában táncolják, gyakran szigorú térbeli elrendezettségben. A magyaroknál viszont

e páros táncok már régóta teljesen szabad, individuális arculatot mutatnak. A magyar páros táncok e vonását a XVII. század óta tudjuk követni, s a XVIII. század végétől egyre szaporodó leírások és ábrázolások mind ezt támasztják alá. A románoknál az individuális formák kivirágzása viszont egy újabb átalakulási tendenciaként jelentkezik (pl. a közép-erdélyi forgatós táncoknál). Biharban a fiatalabb nemzedékek táncikésében ugyanez a jelenség tapasztalható, amikor a régi sortáncok, az *ardeleana*, a *mărunțelu*, a *pe picior* individualizálódnak. A párok a sor-formát már megbontva, a térben szétszóródva járják rögtönzött párostáncukat. A magyarországi románok páros táncukat még a régi sor-formában táncolják, csupán a polka-szerű *duba*-ban és néha a táncvégző *minințelu*-ban fordul elő a forma felbomlása.

A magyar és a román táncművészet viszonyát csupán egyetlen - igen általános - szempontból vázoltuk. A részletes tipológiai összevetések, a ritmikai, motívumai, morfológiai, szerkezeti és tánczenei vizsgálatok az itt felvetett általános kérdéseket majd jobban konkretizálhatják, alátámaszthatják, esetleg módosíthatják.

Úgy véljük, hogy a román és magyar - s általában a kelet- és dél-európai - összehasonlító néptánc kutatás megindítása még a mai kutatógeneráció feladatai közé tartozna még akkor is, ha a jelenlegi legsürgetőbb kötelességünk a gyűjtés, a filmzés és a lejegyzés, azaz saját nemzeti táncművészetünk minél részletesebb rögzítése és leírása. A népi táncművészet igen sokrétű, komplex jelenségét még eleven formájában tanulmányozó kutatók ugyanis számtalan olyan fontos összehasonlítási szempontot hívhatják fel a figyelmet, ami későbbi kutatókban már nem merülhet fel, mivel ők egyre inkább már csak filmről, tánclejegyzésből, könyvek és archívumok holt adatanyagából fogják végezni a történeti és összehasonlító néptánc kutatás fontos munkáját.

NÉPI TÁNCBAGYOMÁNYAINK ÉS NEMZETI TÁNC TÍPUSOK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN, A XVI-XIX. SZÁZADBAN

Martin György

[*Ethnographia* (1984) 3. szám. 353. old.]

A népi kultúra és magas kultúra, populáris és elit kultúra viszonyának kérdéséhez a kelet-közép-európai néptáncokból kiindulva kívánunk hozzájárulni. Úgy véljük, hogy a tánc vizsgálata ebben a kulturális régióban olyan tanulságokat is eredményezhet, amelyek más európai területekre, sőt azon kívül is érvényesek. A kelet-közép-európai táncművészet problémái olyan művelődéstörténeti folyamatokra hívják fel a figyelmet, amelyek a populáris és elit kultúra viszonyának általános vizsgálati szempontjait gazdagíthatják.

A táncot sokan a legősibb, legegységesebb, minden korban népszerű, legközérthetőbb művészetnek tartják. Gyökereit a művelődéstörténészek a legrégebbi időkre vezetik vissza, olykor a költészet vagy a zene kialakulásánál is korábbi eredetűnek vélik, vagy legalábbis az ősi komplex, összművészeti megnyilvánulás (Gesamtkunst) egyik fontos elemeként tartják számon. A táncban a legnehezebb a populáris tömegkultúra és a hivatásos-autonóm művészet jelenségeinek szétválasztása. Ennek legpregnánsabb jele az írásbeliség szinte teljes hiánya, mely még az autonóm táncművészet legarisztokratikusabb ágazatában, a klasszikus balettben is máig fennáll. Az egzakt írásbeli rögzítés nélkül terjedő és hagyományozódó táncok világában sokkal nagyobb a lehetősége a populáris és elit kultúra érintkezésének, kölcsönhatásának mint más művészeti ágakban.

A kelet-közép-európai népek tánc kultúrája kapcsán különös hangsúllyal merül fel az ún. *nemzeti tánc kultúra* fogalma, mely a paraszti-úri-nemesi, a népi-polgári, a populáris és elit kultúra kapcsolatának, ötvöződésének egyik legtanulságosabb csomópontja. A következőkben tehát a nemzeti tánc kultúrára, ill. ennek pregnáns képviselőire, az ún. *nemzeti tánc típusokra* irányítjuk figyelmünket.

Elsőként utalnunk kell arra a tánc földrajzi és tánc történeti keretre, amelyben az egyes nemzeti kultúrák kialakulása lezajlott. Úgy tűnik, hogy Európa táncbéli differenciáltsága elsősorban annak köszönhető, hogy az egymást felváltó divatkorszakokból álló tánc történeti fejlődés kontinensünk különböző tájain más ütemben, jelentős időbeli eltolódásokkal, s nem is mindenütt maradéktalanul ment végbe. Az egyes régiók jelentős fáziseltolódásai következtében alakultak ki olyan *jellegzetes tánc övezetek*, amelyek mindegyikében más-más tánc műfajok határozták meg a tánc kultúra általános karakterét. Ezek a műfajok azonban mind jelen voltak, és lényeges szerepet játszottak az egyetemes európai tánc történeti folyamatban, mégpedig úgy, hogy különböző korszakokra voltak jellemzőek.

A nyugat-európai övezet tánc kultúráját a páros és csoporttáncok ötvözetét jelentő ún. *country dance*-ok határozták meg. Ezekre a mozdulatkincs tekintetében egyszerű táncokra a szervezett, egyöntetű rendben végzett változatos térjáték, a geometrikus térbeli formálás a jellemző. A táncosok személyes párkapcsolatuk mellett a táncoló közösséghez igazodó kollektív rendbe is illeszkednek, amelyben az egyéni improvizációnak nincs helye. A *country dance* XVII. század óta terjedő műfaja a polgári fejlődés élén járó nyugat-európai népek körében vált általánossá, de Észak- és Közép-Európában is hódított. Ez a jól szervezett, tudatosan irányított táncéletet feltételező műfaj a leginkább tükrözi az elit kultúra folklorizálódási folyamatát. Az udvari-polgári tánc kultúra nyomait viselő tánc műfaj a XIX. századra már teljesen háttérbe szorította Nyugat-Európában azokat a régibb, középkori és reneszánsz tánc kategóriákat, amelyek Európa más tájainak kultúrájára viszont maig jellemzőek maradtak.

A lassúbb ütemben fejlődő *kelet-európai övezet* tánc kultúrájának jellegét a késő középkori jellegű *férfi táncok*, valamint a *reneszánszban*

kifejlődő improvizatív *páros táncok* batározzák meg. Középkori fegyvertánc-maradványok, kollektív és egyéni férfi táncok, valamint szabad *páros táncok* mellett a régió tánc kultúrájában már szórványosak a legrégebbi lánc táncok, de az újabb kontratáncok még nem jutottak számottevő szerephez.

A több évszázados török hódoltság miatt az általános európai tánc divatoktól sokáig elzárt *balkáni népek* tánc kultúráját az európai középkor általános tánc formái, a *kollektív tánc*, ill. *körtáncok* határozzák meg napjainkig, s ebben a délkelet-európai övezetben a legáltalánosabb újkori európai tánc műfaj, a páros tánc is kivételesen ritka, s újabb jelenség.

A modern értelemben vett *nemzeti kultúrák kialakulásában a tánc is lényeges szerepet játszott*, különösen a kelet-közép-európai népek körében. E népeket tánc kultúrájuk nyugatitól és délkeletitől egyaránt eltérő sajátosságai a *nemzeti romantika időszakában* különösen inspirálták arra, hogy a táncban is felmutassák, kifejlesszék sajátos, eredetinek vélt jegyeiket. Így természetszerű, hogy az előbb vázolt, fejlődési fáziskülönbségekből eredő eltérésekre épült a népek nemzeti tánc kultúrája.

A *nemzeti kultúrát reprezentáló tánc típusok* mindig az illető korszak és régió jellemző populáris tánc műfajából kerültek ki. Ennek megfelelően emelkedtek a nemzeti tánc típus rangjára a német és osztrák területen (walzer, ländler), a csehoknél (polka), a lengyelek-nél (polonaise, mazurka, krakowiak) a páros táncok vonulós, forgós, ugrós fajtái: a Kárpát-medence népeinél, a szlovákok, magyarok és erdélyi románok körében a férfi- (hajdú tánc, verbunkos, kaluser) és az *individuális szabad páros táncok* (friska, csárdás); a balkáni népeknél pedig, a románoknál, szerbeknél és bolgároknál a *kollektív lánc táncok* (hora, kolo, horo).

Figyelemre méltó, hogy a táncok mindig a populáris tánc kultúra szférájából emelkedtek ki. A felsőbb társadalmi rétegek tánc kultúrája ugyanis csaknem mindig a legfrissebb európai tánc divatot közvetítette, mely csak bizonyos idő múlva terjedt el az alsóbb társadalmi rétegek kultúrájában. Kelet-Európa népeinél a populáris tánc kultúrát a XIX. századig szinte kizárólag a *paraszti* jelentette, s így a nemzeti kultúra forrásai után tájékozódó elit réteg is ehhez fordult.

A Kárpát-medencei népek – a szlovákok, magyarok és románok – tánc története több példát mutat arra, hogy miként emelkedik egy-egy paraszti tánc földrajzi és társadalmi értelemben is egyre szélesebb körben elterjedve nemzeti táncipussá. Sőt, az is előfordul, hogy egyazon táncfajta nemcsak egy, hanem több, egymás mellett élő, hasonló kultúrájú és történelmi sorsú nép nemzeti tánc típusává is válik bizonyos időbeli fáziseltolódásokkal és etnikai módosulásokkal, átszíneződéssel.

A magyar tánc történet írásos forrásokkal is dokumentálható mintegy fél évezredes korszakából *három olyan táncípust* ismerünk, amelyek egy-egy történelmi korszakban az egész országot és társadalmat átfogó nemzeti tánc típus rangjára emelkedtek. E típusok nemcsak a hazaiak, hanem a külföldiek szemében is a magyarság kultúrájának táncbéli reprezentánsává váltak egy-egy történelmi korszakban. Ilyen volt a XVI–XVII. században a fegyveres *hajdútánc*, a XVIII. és XIX. század első felének katonai *verbunkos* tánc, végül a XIX. század utolsó harmadától a *csárdás*.

A *hajdútánc* mintegy két évszázados történelmi útja egybeesik a magyar nemzeti kultúra más területeinek első felvirágzási korszakával. A középkori kultúrából kilépő nemzeti nyelv és irodalom, a világi költészet és műzene kialakításának első törekvései is erre a korszakra esnek, s egyidejűleg megjelennek már az újkori nemzettudat fontos mozzanatai is. Az európai humanizmus, a reneszánsz és a reformáció megtermékenyítő áramlatai ekkor találnak alkotó befogadásra Magyarországon.

Régi táncaink írásos forrásokkal a XV. századig visszakövethető legkorábbi típusáról, az ún. *hajdútánc*ról egészen a XVIII. század elejéig tanúskodnak az említések, rövidebb-hosszabb jellemzések, dallamfeljegyzések és ábrázolások. A fegyver (kard, szekerce) virtuóz forgatásával együtt járó, többnyire kötetlen szerkezetű harcszerű, vívó mozzanatokkal átszőtt férfitáncot magánosan, csoportosan, összefogódzott körben s alkalmanként még párosan nővel is járták. A források hangsúlyozzák a tánc szilaj, dobogós jellegét, kiemelik szinte akrobatikus ugró, guggoló, földhöz lapuló figuráit, s a táncot kísérő karjátékról, valamint ritmikus kiáltásokról is tesznek

említést. Zenéjét a kor népszerű hangszerei: a duda, a tárogató és a dob szolgáltatták. A néhány korabeli dallamfeljegyzés alapján kísérdallamaira egyrészt a gyors mozgás, nyolcadoló ritmus, valamint a dudazene jellemző motivikáját hordozó melodika volt a jellemző.

A hajdútáncot a hazai és külföldi források mintegy 250 éven át, a magyar történelem legválságosabb, állandó küzdelmekkel teli korszakának a legjellemzőbb, különleges magyar táncaként emlegetik. A XV. század utolsó harmadában, a még erős, független, középkori magyar királyság korában, Hunyadi Mátyás uralkodásának utolsó szakaszában tűnnek fel a táncról szóló első h iradások, amikor az ország még sikeresen ellen tudott ugyan állni a török fenyegetésnek, de már állandó harcra kényszerült. A hajdútánc virágkorát a török hódoltság – állandó háborúságban, végvári küzdelmekben eltelt – két évszázada, a XVI. és a XVII. század jelentette, amikor a már megállíthatatlan török terjeszkedés következtében három részre szakadt a Kárpát-medencét betöltő ország: a Habsburg-uralom alá kerülő nyugati és északi ún. királyi Magyarországra, a viszonylag független, a török és a német között ügyesen diplomáciázó délkeleti erdélyi fejedelemségre és a legjobban elpusztuló középső, török hódoltsági részre. Végül a török Balkánra való, XVII. század végi visszaszorítását követő Habsburg-gyarmatosítás elleni első nemzeti függetlenségi küzdelmek, az ún. kuruc háborúk idején hallunk még utoljára a hajdútáncról II. Rákóczi Ferenc nemzeti szabadságharcának leveréséig, a XVIII. század elejéig.

A hajdútánc esetében világosan nyomon követhető, hogy a középkori jobbágyparasztság legalsó, pásztori rétegének sajátos táncformája hogyan válik egyre szélesebb körű, s fokozatosan az egész korabeli magyarországi társadalmat átfogó táncá, általános Kárpát-medencei táncstílussá. Ahogy e társadalmi réteg számaránya, gazdasági, majd katonai és politikai súlya a történelmi körülmények folytán egyre növekedett, úgy vált e táncforma is mindinkább – társadalmi osztályokra és nemzetiségekre való tekintet nélkül – az egész korabeli Magyarország tánc kultúrájának legfőbb, reprezentáns kifejezőjévé.

A hajdútánc a kezdeti XV–XVI. századi források alapján még kifejezetten réteghez kötött, speciális néptáncnak látszik. Előadói, mesterei

a pásztorok, fegyveres marhahajesárok, a hajdúk, ill. a belőlük fokoztosan kialakuló katonarend tagjai, az ún. hajdúkatonák. A fegyveres tánc formáira vonatkozó első XV. századbeli írásbeli adatot Mátyás király hadvezérének, *Kinizsi Pálnak* egyik győztes csatáját követő mulatság jellemzésében találjuk: a fegyveres vitézek a török holttestek között a csatamezőn táncoltak. *A tánc névadói, a hajdúk* eredetileg pásztor foglalkozású jobbágyok. A XV–XVI. századi adatok szerint a táncot még csak a pásztorok és az e sorból kikerült gyalogos katonák, a hajdúk járták, akiknek a XV. század végétől egyre nőtt a gazdasági, majd katonai és politikai szerepük. A XVI. század elejétől az állandósuló török becsapások miatt katonai szolgálataikat is egyre gyakrabban igénybe vették. Az 1514-es parasztforradalomban való jelentős szerepük miatt a hajdúkat kemény törvényekkel sújtották, s jellegzetes táncukat is jó darabig pejoratív jelzőkkel emlegetik a történeti források, amihez még az ekkor elterjedő reformáció kifejezetten táncellenes, puritán szemlélete is hozzájárult.

A XVI. század második felétől a három részre szakadt országban szinte 200 évre állandósultak a háborús állapotok, s ekkor egyre növekedett a hajdúkatonaréteg aránya. A XVII. század elején az erdélyi fejedlem a török hódoltság, Erdély és a Habsburg királyi Magyarország határvidékére telepíti le a hajdúkat, s már kiváltságos katonarendként kezelte őket. Ettől kezdve a hajdúság az elszegényedő, katonáskodó középnemességgel összevegyülve a belső nemzeti katonaréteg fő erejét alkotta. Vitézségüket a Magyarországra látogató külföldiek is csodálattal emlegették. A török által elfoglalt Esztergom 1594-es ostromának egyik német szemtanúja jegyezte fel például, hogy a török várvédők bosszantására az ostromló hajdúk a várárokból az ágyútűz közepette járták a hajdútáncot. A török elleni küzdelem összekovácsoló ereje a tánc kultúrában úgy mutatkozott meg, hogy a XVII. századra a magyarság mintegy első nemzeti táncává éppen a hajdúk sajátos pásztori-fegyveres tánca vált, mely harcias, hősi jellegével a kor legfőbb nemzeti törekvésének mintegy jelképes kifejezőjévé vált.

A hajdútánc közhasználatú nemzeti táncá válásának egyik jele a széles körű földrajzi elterjedtsége. A tánc történeti adatok mintegy

15 magyarországi várhoz, városhoz, településhez kötődnek. Ha ehhez a hajdútáncot járó vagy róla megemlékező személyek származási helyét is hozzászámítjuk, akkor mintegy kéttucatnyi településhez köthetők a fennmaradt hajdútánc adatok. Ezek földrajzi elhelyezkedése behálózza az egész Kárpát-medencét, a Székelyföldtől Pozsonyig, az északi Kárpátoktól Horvátorszáig, az Észak-Dunántúltól az Alföld keleti és délkeleti részéig.

A hajdútánc egész magyarországi elterjedéséből következik, hogy a korabeli *Magyarországon élő nemzetiségek* is sajátjukként táncolták. A hajdútánc használata kiterjedt a szlovák, a kárpáti lengyel, a ruszin, a román, a szerb, a horvát és az akkor már jelentős cigány etnikumra is.

A legfontosabb végül a hajdútánc *társadalmi szerepének*, használatának *kitágulása*. A korábbi, csak pásztori-katonai alkalmazása után – amikor még csak mezőn, katonai táborban, várudvaron vagy fogadóban járt hajdútáncról esik szó – a XVI. század végétől már a mezővárosi polgári, köznemesi, sőt főúri körökben is táncolják. Mégpedig a főrangú nemesség legelőkelőbb képviselői: hadvezérek, bánok, nádorok, sőt fejedelmek is előfordulnak a hajdútánc előadói vagy jellemzői, megörökítői között. Egyetemi ünnepségen, országgyűlési bálon, sőt a királyi udvar koronázási ünnepségein bemutatott hajdútáncról is szólnak az adatok.

Első jelentős költőnk, a nemesi származású Balassi Bálint virtuóz párszortáncával kelt feltűnést egy pozsonyi koronázási ünnepségen 1572-ben. 1615-ben a magyar nádor, Thurzó György a wittenbergi egyetem egyik ünnepségére küld egy észak-magyarországi táncoló hajdúcsoporthoz. Gróf Zrínyi Miklós költő és hadvezér, Horvátország bánja a XVII. század közepén a török elleni küzdelemről szóló barokk eposzában állít emléket a hajdútáncnak is. Esterházy Pál, Magyarország egyik leggazdagabb főura, a későbbi nádor és jelentős zeneszerző, az 1647-es országgyűlés alkalmával a királyi udvarban fegyveres hajdútáncot mutatott be. Az utolsó erdélyi fejedelmek egyike, Kemény János pedig a XVII. század végi emlékiratában érzelmesen emlékszik vissza hajdani dajkájára, egy székely katonasszonyra, aki igen jó hajdútáncos volt.

Az idézett adatok már jelzik, hogy a hajdútánc mintegy bekerül a kialakuló *nemzeti irodalomba*. A karddal és tollal egyaránt harcolók nemcsak táncolják, hanem költeményeikbe, krónikaikba, emlékirataikba is beleszövik a hajdútáncot. A *külföldi utazók* pedig emellett művészi rézkarcokon is ábrázolják a magyar végvárok előterében a töröksípra, dobra, dudára fegyverrel táncoló hajdúkatonákat. A korabeli lengyel és német *zeneirodalom* néhány kompozíciója pedig a hajdútánc stilizált dallamait is rögzítette. A hajdútánc tehát, mint a török elleni küzdelem hősi jelképe, bevonult a magyar irodalomba, és megihlette a külföldi írókat, képzőművészeket, zeneszerzőket is.

A XVII. század végétől a török kiűzésével új korszak kezdődik a magyar történelemben: Magyarország teljes *Habsburg-gyarmatosítása*, amely ellen még egy ideig folynak a sikertelen ún. kuruc felkelések, de végül is a Rákóczi-szabadságharc bukásával (1711) megkezdődik a konszolidáció. A hajdúkatonaság ezekben a harcokban játszik utoljára szerepet. Ezután a *hajdúk szerepe* teljesen megszűnik, kiváltságaikat is elvesztik. A Habsburgok a korábbi kuruc korszak minden emlékét igyekeznek kiirtani. Így pl. tilossá válik az előző korszak kedvelt hangszerének, a töröksípnak vagy tárogatónak a használata, hiszen ez is a nemzeti célokért küzdő hajdú és kuruc vitézekre, a rebellióra emlékeztet. A törökök és Habsburgok elleni küzdelemben a népszerűsége csúcsára eljutott fegyveres *hajdútánc* a megváltozott körülmények között gyorsan *időszerűségét veszti*, s *emléke* a következő nemzedékre már *elhalványul*. A XVII. század egész magyar társadalmát még átfogó nemzeti táncstílus ismét visszaszorul a pásztorok és hajdúk utódainak már csak réteghez kötött pásztori-paraszti néptáncává.

A hajdútánc két évszázados virágkora véget ért ugyan, de a táncstílus többágú bűvópatakként, s átalakulva folytatta útját a tánc történetben. *További sorsa* társadalmi osztályonként, rétegenként, népenként is más-más módon alakult.

A hajdútánc *maradványai* leghívebben a Kárpát-medence népeinek *eszközös pásztortáncáiban* éltek tovább, amelyet a leginkább elszigetelt rétegek és népcsoportok őriztek meg a XX. századig. Az elzártabb peremterületeken a tánc külön ágon fejlődött, s egymástól

elszigetelődött regionális-etnikus színezetű elágazásaival találkozhatunk. A magyar, cigány, szlovák, gural, ruszin és román folklórban több olyan táncot találunk, amelyek formái, zenei vonásaikban, s olykor névleg is kapcsolódnak a Kárpát-medencei népek tánckincsének hajdani összefonódását tanúsító régi hajdútánc-stílushoz.

A hajdútánc-stílus további szerepe, élete azonban nem csupán az elszigetelődő, réteghez kötött pásztortáncokban követhető nyomon. Módosult, megváltozott formában *részévé válik* annak a már modern értelemben vett *új magyar tánc- és zenestílusnak* is, az ún. verbunkosnak, amely a XIX. századi nemzeti romantika korszakában válik majd ismét az összefoglaló nemzeti kultúra egyik legfőbb meghatározójává.

A XVI–XVII. századi magyarországi történelmi körülmények következtében felemelkedő hajdútánc még *nem* nevezhető a *modern értelemben vett nemzeti táncstílusnak*. Ilyenről ugyanis csak a XVIII–XIX. század fordulója, a nemzeti romantika korszakának kezdete óta beszélhetünk Közép-Kelet-Európában. Horváth János, az irodalmi népiesség kérdésének legjelentősebb magyar kutatója a XVIII. század előtti folklorizmuszerű jelenségekre az „öntudatlan. ösztönös népiesség” terminológiát alkalmazta. A hajdútánc még valóban nem az elit réteg tudatos, nemzeti kultúrát építő-teremtő törckvésének köszönhetette a magasabb társadalmi rétegek kultúrájába való időleges felemelkedését, hanem a nehéz történelmi körülményeknek, amelyek következtében a különböző társadalmi rétegek osztályok életmódja és kultúrája nagymértékben közeledni kényszerült egymáshoz. Az „öntudatos népiességről, tudatos folklorizmusról” csak a XVIII. század óta beszélhetünk, amelynek nyomán a XIX. századra valódi nemzeti táncstílusok egész sora jön létre Közép- és Kelet-Európában.

A *modern nemzeti táncstílusok* kialakításában a nemzeti elit réteg már tudatos irányító szerepet vállalt, s a társadalom minden rétegét mozgósította. Az egyes néptáncok nemzeti táncideálként való kiválasztásában a nemzeti öntudat fejlesztésének ideológiai indítékai is nagy szerepet játszottak. A táncokat nemcsak elterjeszteni, hanem a kor esztétikai elvei szerint fejleszteni, stilizálni, korszerűsíteni is kívánták. A rögtönzött paraszttáncok szerkezeti szabályozásával.

egységesítésével a táji különbségek kiküszöbölésére, és paraszti jellegű, előadásmódjuk finomításával pedig a nemesi, polgári ízléshez való igazításukra törekedtek. A korszerűsítés formai megoldásaiban bizonyos nyugati és szomszédos (francia, német, lengyel) minták követése is megfigyelhető. A felhasználásban kettős célkitűzés érvényesült: egyrészt igyekeztek a néptáncot az autonóm színpadi tánc és zeneművészet keretébe illesztve felemelni, másrészt a nemzeti társasélet, a közösségi szórakozás szerves részévé is tenni. Az utóbbi cél érdekében sor került a nemzeti tánc típusok intenzív elterjesztésére a társadalom minden szférájában, s e több évtizedes törekvés az egységesített, stilizált táncok folklorizációját eredményezte, nagymértékben hozzájárulva a nemzeti nyelvterület és a társadalom táncbéli integrációjához. A Kárpát-medence szomszédos népeinél, a magyaroknál, szlovákoknál és erdélyi románoknál ez a folyamat hasonló skéma szerint zajlott le a jelentős nyelvi-etnikai különbségek ellenére is.

A XVIII. század utolsó harmadától a XIX. század közepéig tartott az a folyamat, mely sajátos nemzeti tánc típusok kialakulását eredményezte. A fejlődés *első szakaszában* az öntudatra ébredő nemzeti elit réteg egy-egy olyan paraszti férfitáncot választ ki táncideálnak, amely véleménye szerint méltóképpen reprezentálja a nemzet történelmi múltját és sajátosságait, sőt politikai vágyait, célkitűzéseit is szimbolizálja.

A magyaroknál a XVIII. századi verbuválások során a közfigyelem előterébe kerülő *verbunk*, a mulatással, ivással, zenészővel, táncos katonának csábított jobbágylegények férfitánca, a magyar nemesség szemében a szabadságra, függetlenségre született nagy múltú lovas katonanemzet kifejezőjévé válik. A szlovákok az ország északi vidékén élő szabad szláv hegyi pásztorok *hajdúch* vagy *odzemok* táncát érzik magukénak, melyhez a kettős – osztrák–magyar – elnyomás ellen lázadó betyár, Jánosik legendáját is hozzáfűzik. A három különböző országban (Moldva, Munténia, Erdély) élő s egyesülni vágyó *románok* pedig az antikvitásból, a rómaiaktól eredeztetett rituális, kollektív férfitáncukat a *kalusert* avatják nemzeti törekvéseik táncbéli kifejezőjévé. A közelmúlt történelmi eseményei

vagy a távoli történelmi mítoszok éppoly fontos szerepet játszottak tehát a nemzeti tánc tudat megteremtésében, a tánc típusok kiválasztásában, mint az aktuális politikai, társadalmi törekvések.

A fejlődés későbbi szakaszában, a XIX. század derekára a férfitáncokhoz egy-egy párostánc-típus is kapcsolódik, melynek kiválasztásában és elterjesztésében a társas szórakozások nemzeti tartalmának biztosítása játsza a főszerepet. A magyaroknál a rögtönzött individuális *csárdás* válik divattá, mely egyik múlt századi zeneszerzőnk jellemzése szerint rögtönzött formájával hasonló a szabadságot jelképező forgó lángoszlophoz, mely szüntelenül változtatja alakját. A szlovákok a csárdás északi rokonát, a *frisku* nevű ugrós párostáncot választják, s a század közepére a nemzeti érzelmű román értelmiség is megalkotja a *Romana* és *Hategana* nevű műtáncait az erdélyi forgós párostáncokból.

A nemzeti táncok ebben a korszakban *kétféle funkcióban* jelennek meg. Egyrészt az *autonóm tánc*- és *zeneművészet* fontos elemévé válnak. Koreográfusok, táncművészek, színészek és zeneszerzők sora munkálkodik a nemzeti táncok művészi feldolgozásában. A vándor színtársulatok, a sorra megalakuló nemzeti színházak műsoraiban, nemzeti operákban és balettekben s koncert zeneművek témaként jelennek meg a nemzeti tánc jellegzetes típusai.

E táncok másik fontos funkciója a *társastánc-kultúrában* betöltött jelentős szerepük. A polgári táncélet kereteit jelentő báli táncalkalmakról a társadalom minden rétegében igyekeznek kiszorítani az elterjedő nyugati, főként németes jellegű páros táncokat az újabb nemzeti páros táncokkal.

A színpadi és báltermi alkalmazás egyaránt megköveteli a paraszttáncok bizonyos *stilizálását* és *egységesítését*. A polgárosodó táncizlés e táncokat igyekszik hozzáigazítani a fejlettebb nyugati tánc kultúra formái és magatartásbeli megjelenéséhez. A rendetlen rögtönzés szabályozott formái keretbe foglalásához külföldi mintákat is figyelembe vesznek. Sajátos ellentmondás, hogy az ősi népi páros táncokat korszerű polgári formába kényszerítik.

A stilizáló törekvések eredményei s széles körű intézményes *terjesztés* nyomán csakhamar *popularizálódnak*. A tánc mesterek, tánc-

iskolák tevékenysége révén a nemzeti táncok folklorizálódnak. Így a XIX–XX. század fordulójára a nemzeti tánc típusok kifejtették egyesítő hatásukat a nemzeti nyelvterület egészére, és állandósítják azokat a táncfajtákat, amelyeket a bel- és külföldi ezentúl az egyes nemzeti tánc kultúrák kizárólagos képviselőjének tart.

*

Az a megállapítás, mely szerint Európa népei nem tudják, hogy mennyire rokonok egymással, a kisebb övezeteken belül még inkább érvényes, s általában a táncra is áll. Kelet-Európa népei még nem tudják magukról, hogy sajátos nemzeti tánc kultúrájuk mennyire közös gyökerekből táplálkozik, s mennyire azonos módon zajlott le az egyedinek tartott, és igen messziről, a homályos történeti múltból eredeztetett tánc kultúrájuk, sajátosan egyedinek és egyszerinek vélt nemzeti táncuk kialakítása. A ténylegesen meglevő különbözőségeket az illető népek paraszttánc-kultúrája kisebb-nagyobb területeinek eltérő fejlődése, fáziseltolódása hozta létre. Lényegében tehát az elkésett fejlődésből adódó különbözőségeket az öntudatosodó nemzeti elit réteg domborította ki, ideologizálta, és stilizálta politikai törekvéseinek megfelelően. E politikai és kulturális törekvéseknek végső célja a nemzeti függetlenség megteremtése, s ennek a független nemzeti közösségnek sajátos, kulturális különállóságra való alapozása. A különálló nemzeti kultúra hangsúlyozása indokolt mindaddig, amíg a nemzeti függetlenség meg nem valósult, a vágy be nem teljesedett. A nemzeti függetlenségi törekvések azonban nagyrészt már elérték céljukat, ezért ma már felnőttként kellene visszatekintnünk e nemzeti kultúrák kialakításának lelkes ifjúkorára. A történeti mítoszok továbbápolása helyett a tudománynak az igazságot kell feláldoznia a helyes nemzeti önismeret érdekében.

Fertelmeskedő, s' bujálkodó TÁNCZ JUTALMA,

az az:

Ollvan idvességes lelki Tanítás, mellyben a'
Tánczolás micsodás vétek légyen Isten ellen
bűségesen meg-tanittatik; és az Isten Szent
Lőnyvéből elégedendőképpen meg-világos-
sittatik; a' Tánczolás miképpen büntesse-
meg Isten, előnkben adatik, a' Tánczot ia-
valló embereknek ellen- verésre felelet bö-
vön, és igazán nyujtatik; mi légyen
azért tisztunk a' Táncz helyet
előnkben számláltatik.

Mellyet közönséges haszonra ki-bocsátotta
GYULAI MIHÁLY a' Dobi
Ecclésiának L. Páfztora.

DEBRECZENBEN,
Nyomtatta ROSNYAI JÁNOS,
M. DC. LXXXI.

BURGENLANDTÓL ÚJ-ZÉLANDON ÁT A MAGYARORSZÁGI SVÁBOKIG

Gaál Károly

[Nyilatkozat a *Világfa* c. ismeretterjesztő magazin próbaszámának Műhely rovatában. A Hermann Antal Néprajzi Alapítvány lapja (Bp. 1992)]

Anyám Bécsből lett magyar asszony, a nagybátyja a város polgármestere volt, viszont gyerekkoromban a magyar–horvát határon nőttem fel, de inkább horvátul beszéltem, mint magyarul. A háromnyelvűségem keresztül eleve nem tekintettem a hazát olyan egyoldalúan, mint ahogy az az ember, aki csak egy nyelvet ismer. Ez a szakmában is nagyon hasznos, mert észrevettem, hogy azok, akik csak egy nyelvet ismernek, – ez Ausztriában is így van, akik csak németül tudnak, azok csak a németet keresik, és amit német nyelven találnak, az minden német lesz, vagy nálunk Ausztriában inkább osztrák – vagyis a kutatók az egynyelvűség által eltorzítva látják a valóságot. Magyarországon szintén sok szakembernél az egynyelvűség uralkodik – legfeljebb angolul tudnak –, de mit kezdünk Zentral-Európában csupán az angollal? Így tehát megint minden csak „ős-magyar” lesz. A horvátoknál pedig minden horvát, a szlovénál szlovén, Erdélyben ha ugyanazt románul mondják, akkor „ős-román”, ha ugyanazt magyarul, akkor „ős-szekely” lesz.

Az 1956-os forradalom után Kádárék akasztófája helyett Ausztriát választottam. Amikor lekerültem burgenlandi Alsóőrre (mert eredetileg a tartományi főnökség úgy engedte meg – a kismartoni püspök kérésére, az járt közbe –, hogy csupán Alsóőrre mehetek kutatni), ott a faluban a magyar néprajz kánonját teljes egészében végigkérdeztem. Mindenre az volt a válasz, hogy nem ismerjük.

El voltam keseredve, mit, hát a magyar néprajzból, a magyar kultúrából itt semmit sem ismernek? Erre fel azt mondtam, Gaál, tudod mit? Keresd azt, ami van! És akkor kiderült, hogy ezernyi kapcsolat van a nyugat-magyarországi hagyományos kultúrához, de az egész egy helyi formába ötvöződött bele, és ez egy jellegzetes falukultúra. De ugyanezt találtam meg a horvát és a német nyelvű falvakban. Ne felejtjük el, Burgenlandot három történelmileg kialakult és történelmileg ható megye nyugati részéről vágták le. Még máig sem kutatta fel a magyar néprajz azt, hogy a megye-határoknak milyen szerepe volt a kultúra alakulásában. Itt gyönyörűen megmutatkozott, miszerint Moson megye, Sopron megye és Vas megye három nagy kulturális, és lényegében egymástól független egység. Máig sincs a hajdani megyék határain túlmutató, az egységek közötti kapcsolat. Akik a hajdani Moson megyéhez tartoztak, azok azon belül ápolják a kapcsolataikat, ugyanez van a soproniaknál és ez van a Vas-megyeiekénél. Ha megvizsgáljuk a felső-pullendorfiak, a pujaiaiak kultúráját (tehát akik a hajdani Sopron megyéből kerültek oda), egészen más a kultúra, mint a Pinka-völgyi magyaroké, mert a múltjuk is más. A pujaiaiak a Kőszeg-bécsújhelyi és kelet-ausztriai hagyományos polgárvárosok kereskedelmi útvonalába estek. Egy igen polgárosult kultúra alakult ki. A Pinka-völgyieknek kultúrája egy megragadt kultúra lett, mert nem voltak bent egyetlenegy útvonalban sem. A térség kapcsolatrendszerét úgy tudnám meghatározni, hogy mindegyik falunak van egy sajátos, a falun belül kialakult hagyományos kultúrája, amelyikben igen sok jelenség megegyezik a szomszédos faluéval, de hogy mindez mennyire a nyelveken felül összefüggő, azt a következővel tudnám legjobban jellemezni.

Egy magyar néprajzos ájtott hétvégére, valamikor tíz évvel ezelőtt, és a három Pinka-völgyi magyar faluban felvette a méhészkedést. Utána írt egy kis dolgozatot az ottani magyarok méhészkedéséről. Viszont, ha a Pinka-völgyében élő német és horvát anyanyelvűeknél is tájékozódott volna, ugyanazt találja. Ugyanis a méhészkedés nem a nemzetiség alapján megy, hanem a méhek szerint.

Másik példa. Az ausztriai habilitációs munkámban az eszközanyagot vizsgáltam Graz és a Balaton között. Nemcsak az akkori

jelenben, hanem a 17. sz. elejétől kezdve. Megnéztem a németnyelvű, horvátnyelvű falvakban is, de a magyarnyelvű falvak okiratára építettem fel az egész munkát. Kitűnt, hogy a nyelv szerint sehol nincs különbség, hanem csak a föld minősége, illetve sajátossága szerint. Tehát egy nyelvi konglomerátumon belül a tárgyi kultúrában az anyanyelv szerint semmiféle különbség nincs. *Nem lehet az anyanyelv alapján ezen a tájon a kultúrákat szétválasztani, mert mindig helyi színeződéssel ugyan, különböző nyelveken, de ugyanazt a kultúrát fejezik ki.* Mindenütt megtaláltam a nyelvtől független kistáji kultúra egységet és amögött mindig történelmi okok voltak: piac, szervezés, személyiségek, uradalnak és parasztfalvak szomszédsága stb. Így merült fel, hogy valami nem stimmel a nyelvhatár és nyelvkultúra, a nyelv, mint a kultúra megtestesítője problematikájánál.

Feleségemmel együtt elkezdtünk a kérdéssel komolyabban foglalkozni. Mivel annak idején Magyarországon nem voltam élő személy, Észak-Horvátországban kutattam, ahol igen keveredett a vidék lakossága, valamint Bácskában, ahol magyarok és szerbek élnek együtt. Érdekes módon nem találtam ott sem különbséget. Elkezdtünk olyan helyet keresni a világon, ahol nincsenek meg a nyelvi agressziók és feszültségek, s ahol élnek Zentral-Európából bevándorlók, de nem gettóban. (Szándékosan használom a Zentral-Európa kifejezést, mert nagy vita van, hogy mi az ördög ez itt: Kelet-Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa? Új-Zélandon tapasztaltuk, hogy Nyugat-Közép-Kelet és a Közép-Dél-Európa kifejezést használják, de ezen belül is ezt a területet a kultúrgeográfusok Central-Europe-nak nevezik, mert Európa centrumában van és ez nem azonos az általános középpele.)

Amerikában a bevándorlók gettóban élnek, így pedig kialakul egy nemzeti romantika. Ezért számos olyan jelenség előfordul, ami az őshazában a valóságban sosem létezett. Ugyanez volt Kanadában, ugyanezt tapasztaltuk Ausztráliában, és a végén rájöttünk, ez a vizsgálat Új-Zélandban lehetséges, mert ott a bevándorlók nem élnek zárt tömbben, zárt közösségben együtt, ugyanakkor megvannak nagy területenként a klubjaik. Tehát 200–300 km-ről egy klubba tartoznak. A déli sziget fővárosában van egy magyar, egy osztrák, és egy német klub.

Az osztrák klubban benne van az összes szlovén, az összes friauli, az összes cseh, és ami meglepő, az összes bajor. A magyar klubban van összes horvát, az összes erdélyi magyar és román (de a regátiak már nem), az összes szlovák. Na most, egymás nyelvét nem ismerik, angolul beszélnek egymással. Érdekes módon a nyelvi különbségből fakadó agressziók nem jönnek elő. Angolul a közös hazáról beszélnek, hogy „nálunk is így volt, nálunk is úgy volt”. Tehát nem a különbséget találják meg egy másik nyelven keresztül, hanem a megegyezést. Ez bizonyosság arra, hogy a nyelv szerepének túlhangsúlyozása a kulturális elválasztódást keresi, tehát a különbséget, nem a megegyezést. Így a XX. század második felétől kialakult egyfajta nyelvi agresszió, amely „nemzeti nyelvhisztériát” teremtett.

Új-Zélandban találtunk egy érdekes példát. Egy magyar és egy román kutató még a II. világháború előtt igen vehemensen vitatkoztak, szinte az ellenségeskedésig, hogy a Keleti-Kárpátok esztenái román, vagy magyar épületek-e? Tudni való, Új-Zélandban van 3 és félmillió lakos, 80 millió birka, tehát a birka a lételem. Feleségemmel beültünk az autóba – ő vezet –, s egyszer csak megláttam valamit. Állj meg gyorsan! – mondtam. Miért? Esztene! Lefényképeztem, a következőt, és a harmadikat is, s azt mondtam, hogy ezt szeretném mind a két kutatónak, románnak és magyarnak is elküldeni. Az esztenákat 27 ezer km távolságban a birkák természete alapján építették fel, ugyanúgy, mint a Kárpátokban, és nem a nemzeti érzés, a nemzeti hovatartozás szerint.

De ugyanezt találtam az Olt völgyében is. Egymás mellett lévő román és magyar falvak tárgyi és családi kultúrájában nem volt lényeges különbség, illetve csak ott, ahol a vallási különbség bizonyos jelenségbeli eltéréseket alakított ki. Ezt azért említem meg, mert *a jelenségeknek van nyelve, és az nem nemzeti hanem egyetemes nyelv.* Akkor számít valaki kutatónak, ha a jelenség nyelvét érti meg, és azt, hogy ez a jelenség mennyiben tartozik bele a kultúrokológiai egységbe. Egy jelenség sem él egyedül, hanem egy együttesnek az alkotóelemeként. Olyan az egész, mint a fogaskereknek kapcsolódása: ha egy kerék kiesik, az egész szerkezetben zavar áll be. A kutatók egy jelenséget láttak, és kivették azt a táj kultúrokológiai egységéből.

Amikor visszajöttünk a második új-zélandi útról, megfogalmazódott bennem, mi is történt a hajdani Sprachinselforschung, a nyelvsvizget-kutatás során? Németország náciasodása következtében egyre aktívabban és agresszívabban elkezdtek a magyarországi svábokat germanizálni. Eljöttek a sváb falvakba németül tudó emberek, akik nem a kultúra egységét keresték, hanem olyan jelenségeket, amikről, olykor néha szellemi bukfencekkel ugyan, de valahogy be tudták bizonyítani, hogy német eredetűek. Tehát a németül beszélő emberek táji kultúrájából összefüggés nélkül kivettek egyes jelenségeket, s azokat mint ős-germán megnyilvánulásokat állították be, ezen keresztül germanizáltak. Nagy szerep jutott ebben az ún. szokás-anyagnak, ami önállóan nem létezik. (Az „Aranymadár” című könyvemben épp azt a kérdést boncolgattam, hogy a „népszokás” olyan formájában nincs meg, ahogy azt általában a néprajz tárgyalja, hanem minden szokás az élet valamely alapfeltételének a tartozéka.¹)

Azt művelték, amit a rovaryűjtő, aki talál egy új rovar, gyorsan feltűzi egy gombostűre, publikálja, de nem tudja azt, hogy a rovarnak milyen szerepe van az ökológiában. Érzelmi alapon egyre jobban igyekeztek ezeket az embereket germán voltukba belelovalni addig, amíg szerencsétlenek elhitték, hogy ők az ősi német kultúra letéteményesei.

Viszont arra senki sem gondolt, hogy ezeket a svábokat Dél-Németország különböző részeiről telepítették át, az ottani legszegényebb rétegből, akik a betelepítések idején gyakran éhhaláluk elől menekültek ide, és nekik teljes egészében meg kellett változtatniuk a termelőkultúrájukat, a lakáskultúrájukat, táplálkozáskultúrájukat, és igen nagy mértékben a ruházódásukat is.

Az az érdekes, hogy amikor a kutatásokat folytattam Felső-Ausztriában és Bajorországban a kitelepített svábok között, akkor ők maguk mesélték el, hogy ott idegenbe kerültek. Teljesen meg kellett változtatni szokásaikat, életvitelüket, mert minden más volt, tőlük teljesen idegen kultúrába csöppentek bele.

¹ Gaál Károly: Aranymadár (Szombathely 1988)

Nézzünk más példát: 1956-ban nyugatra kijöttek fiatalok, fiatal lány magyar volt, összeházasodtak. Akkor még részben középiskolások, részben egyetemisták voltak. Mára a gyerekeik többsége nem tud magyarul. De sok kitelepített svábnak még az unokája is tud magyarul.

Ellenállhatatlan késztetésem támadt tehát, hogy vizsgáljuk meg kultúrokológiai módszerrel is a magyarországi sváb falvak kultúráját. Mi az, ami esetleg azonos, és mi az, ami a svábokat a más nyelvűektől elválasztja. A kutatásra évekig nem kerülhetett sor, ám mintegy öt évvel ezelőtt végre hozzáfoghattunk. Két faluban volt az eredmény igen komoly, Császártöltésen és Katymáron. A császártöltési kutatásokat lezártuk, már a publikáció előkészítésén dolgozunk. A kutatásaink tanulsága az, hogy kultúrájuk alapján őket ma akár németül beszélő kiskunoknak is nevezhetném.

Történelmi vizsgálatokat is kellett végezni, honnan jöttek, milyen kultúrából, milyen hatások érték őket. Többek között megvizsgáltuk házformáikat. A telepesházaknál a régi alaprajz megmaradt, a telek nagyságát és vonalát nem tudták megváltoztatni. A telken a ház, az udvar berendezése, a melléképületek, a gazdasági épületek, a termelési kultúra alapján alakult át. Így abban nincs tartalmi különbség a császártöltési svábok és a szomszédos nem német nyelvű többi község között.

De hogy is volt annak idején a Duna-menti svábok betelepítése? A Duna baloldalt szabályozták először. Kialakultak a gabonaátvevő központok. Apatin, Baja. Érdekes módon a Duna másik oldalán a legfontosabb átkelőhely Dunaföldvár, ám nem a dunaföldvári oldalon alakult ki a telepítési hálózat, hanem szemben, a Duna-Tisza közeli oldalon. Itt mindenütt félkörben jöttek létre a gabonatermelő falvak. Ezek közül csak a svábokat vették a nyelvsvizget-kutatók vizsgálat alá. De telepítettek be bunyevácokat, s magyarokat a Jászságból és Észak-Dunántúlról, az ország legkülönbözőbb részeiről. Egyik kutatóutunk során a bécsi tanítványaimmal a buszunk hatalmas homokvízharba került. Félelmetes volt számukra, ilyet még nem láttak. Azt mondja az egyik: „Az ide jövő sváb telepéseknek tényleg teljesen át kellett alakítani a kultúrájukat.” Mire egy másik: „De nemcsak nekik, az Észak-Magyarországról ide települt magyaroknak is.”

A táj „erejének” tételét igazolja a Fertő melletti Tadtben (Monsontétényben) végzett kutatásunk is. Bécs második ostroma során itt megsemmisült a korábbi magyar lakosság. Helyükbe a Salzburg–Tirol–Stájerország háromszögből települtek be. Eredményeink bizonyították, hogy még csak egyes elemek sem maradtak meg 200 év alatt a hajdani magashegyi kultúrájukból. A táj teljes egészében asszimilálta őket. Még német nyelvük is a környék dialektusával azonosult.

A katymári kutatásunk idején volt az egyik házaspárnak a 70 éves házassági évfordulója. Az egész rokonság, a fél falu ott volt ezen a nagy ünnepségen. A kutatócsoportomat külön meghívták. Mi volt az ünnepi eledel? Ami a legünnepibb: a birkapaprikás. Ugye „eredeti sváb” étel.

A közelmúltban, május 6. és 10. között volt Keszthelyen egy nemzetközi kongresszus, ami főleg a nemzetiségek jogi kérdéseivel foglalkozott. Felmerült, meg kellene egy nemzetiségi falut nézni. Mivel elég sok német anyanyelvű kutató volt, Császártöltést javasoltam. Mind azt vélték, hogy valami ősi sváb kosztot fogunk ott kapni. A falu polgármesterének, Winder Istvánnak mondtam, főzzenek olyat, ami a sajátosság eledelük. „Ha ki akarunk tenni magunkért, akkor birkapaprikást kell főznünk.” Mondtam, a birka nem mindenkinek ízlik. „Hát akkor nem marad más hátra, mint a marhapaprikás”, felelte, s sütittek hozzá még peccsenyét, amit mi Lacipeccsenyének nevezünk, valamint túrós és almás rétest. Olyan étkeket, amelyek a régi hazában, ahonnan a császártöltési svábok jöttek, mindmáig ismeretlenek.

A pattogatott kukorica mindmáig hozzátartozik a pinceszerezésükhöz. A pattogatott kukoricát, amit ők amióta áttértek a kukorica-termesztésre, itt házilag készítettek, azt az őshazájukban élő hajdani rokonaik Amerikából importált popkornnak ismerik. Mondhatja azt valaki, hogy ott Dél-Németországban van a popkorn, és itt is van pattogatott kukorica, tehát akkor az utóbbi ősi sváb?

Ilyen szörnyű manipulációval dolgoztak a nyelvsziget-kutatók. Egyoldalú lenne csak a német nyelvsziget-kutatókat venni. Mert a magyar, a román, a horvát, a szlovák nyelvsziget-kutató ugyanezzel a módszerrel dolgozott, mindegyik az általa nemzetinek vélt jelenséget állította előtérbe, és nem a kultúra együttesét vizsgálta meg.

A Bátky–Győrffy–Viski félé „A magyarság néprajza” az 1930-as években Európa legnagyobb néprajzi alkotása volt. Európában még máig sem csináltak ilyen hatalmas összefoglaló munkát. Annak idején azonban csak a magyar nyelvű falvakat vizsgálták meg. Ha még kutatták volna a magyar határon belül élő, ill. a trianoni határon belül élő más nyelvű magyar állampolgárok hagyományos kultúráját is, valószínűleg nagyobb száma jött volna össze az azonoságoknak, mint az elválasztó jelenségeknek.

Igy szabad teret engedtek a bel- és külföldi „hivatásos nemzeti-ségkutatóknak”, akik mindig azt keresték, hogyan tudják túlhangsúlyozni a nyelvcsoporthoz tartozását, különválását, külön-tartozását a magyar nyelvcsoporthoz. Ugyanígy van Erdélyben is, és – ezen ne botránkozzon meg senki – én meggyőződhettem saját magam, hogy azonos tájon belül, egy völgyön belül, román–magyar településen nem találtam azt a kulturális különbséget, amit mind a két oldalról, románról, magyarról is (ha csak a románt vizsgálja, vagy fordítva) igyekeztek kimutatni. Ugyanez a helyzet Dél-Szlovákiában. A Kárpátoktól délre a szlovák, vagy a magyar nép között kulturális különbséget nem találtam. A legszűkebb és legmagyarabb magyar nyelvű vidéken belül is minden faluban van a szomszédos falutól eltérés. Mert mindig személyiségek, egy plébános, egy tanító mindig valami különbséget hozott be. De nem találtam lényeges, tartalmi különbséget. Viszont ott, ahol a Kárpátok vonala megkezdődik, magyar nyelvű falvaknak is más volt a kultúrája, mint a Kis-Alföld északi részétől a Kárpátokig menő síkságon. Ahogy Kelet-Ausztriában is – ahol már teljesen tiszta német nyelvű lakosság van – azonos kultúrát találtam. Azonban ahogy az Alpesek megkezdődnek, ott a német nyelvű csoporton belül is már más kultúra van.

Tehát a kultúrgeográfiai aspektusokat nem vették eléggé figyelembe a magyar néprajzosok. Nem tanulták meg az egész világon – és ami engem meglepett még Új-Zélandban is – annyira ismert Mendöl Tibor professzornak, Európa egyik legnagyobb kultúrgeográfusának a téziseit, hogy a geográfiai helyzet mennyire alakítja a kultúrát.

Visszatérve a kongresszushoz, érdeklődtek a császártöltési népművészetről. Az egyik asszony, aki otthon egész családjával

kizárólag csak a régi sajtóságos sváb tájszólás szerint beszél, büszkén mutatta a menyének általa készített esküvői ruháját. Kaloecai hímezéssel volt díszítve. Teljesen sajátjukénak érezték ezt a díszítési módot. Mondtam, de hát ez nem sváb, mire azt felelték: „Ez itt a mi kis szűkebb hazánké”. Tehát ők nem tesznek különbséget. Ez azért volt számomra megdöbbenő, mert a tanulmányi kirándulásra eljött a magyarországi német szövetség egyik vezetője, aki az előadását először is azzal kezdte, hogy itt a germánoknak micsoda szerepe volt már a magyarok bejövetele előtt, stb. stb. Beszédét így fejezte be: „... és mi azonosítjuk magunkat a német kultúrával, a német kultúra szerves részei vagyunk, és azt nem adjuk fel.” Abból, amit ő azonosítani akar, kutatásaink során kiderült, nincs meg semmi.

Ausztriában is tapasztaltam, hogy egyes nemzetiségi kultúrcsoportok hivatásos nemzeti vezetői nem ismerik a saját nyelvcsoportjuk kultúráját. Egyes mutatós jelenségeket kivesznek, és azt építik fel úgy, hogy már a szülőanyja sem ismeri meg, hogy miből alakult ki. Az egyik nyelvcsoporthoz központi szervezetétől érkezett egy levél, alakítsanak népi táncsoportot. A polgármester visszairta, mi táncoltunk mindig, de sohase népitáncoltunk. Volt csárdás is, volt valcer is, volt polka is, mi táncoltunk és táncolunk ma is. De nem volt saját népi táncunk, táncoltuk, amit a szomszéd faluban lakók is táncoltak. Erre jött a válasz, jól van, köszönjük, majd küldünk tánctanárokat. Tehát mesterségesen kialakítanak valamit, ami a valóságban nem létezett, viszont kifelé kell, hogy mutassa a különbséget, az elválasztót.

Körülbelül hat évvel ezelőtt megkérdeztek magyarországi hivatásos nemzetmentők, mit lehetne Burgenlandban tenni az anyanyelv-hagyás folyamatának megállításaért, mert ők próbáltak népi táncsoportokat, szindarabokat átküldeni, de semmi érdeklődés nem volt. Erre azt mondtam, hogy küldjenek át olyan magyar futballtrénereket, akik egy szót sem tudnak németül.

Az alsóőri és a szigeti futballesapatok a legalacsonyabb osztályban voltak. Mi történt? Összejöttek a fiatalok, a legények. A tréner, aki Szombathelyről jött, nem tudott egy szót sem németül. Kénytelenek voltak magyarul beszélni. Akkor, amikor már majdnem leszoktak a magyar nyelvről. Igen ám, de ahol a legények vannak, oda jönnek

a lányok is. Erre a lányok is rákaptak a magyar nyelvre. Ezekben a falvakban a futball még nem hivatásos foglalkozás, hanem valóban a kommunikációs kultúrának, a faluöntudatnak egy része. Rászoktak a szülők, sőt még a nagyszülők is arra, hogy kimenjenek a futballmeccsre, és ott magyarul kiabáljanak. Az egész futballista korosztály rászokott a magyar nyelvre. A szomszédos horvát faluból Oláh-ciklényből szintén egy páran beszálltak a szigeti csapatba, mert az alsóőriek, szigetiek is, rövid idő alatt két, három fokozattal felsőbb ligába emelkedtek. Most azok a horvát „vendégjátékosok” is magyarul mondják, ha mellé lönek, azt amit ilyenkor mond az ember. Kialakult egy magyar nyelvű kommunikációs kapcsolat. Amikor a futballmeccs után összejönnek inni, akkor már ott is magyarul beszélnek. Tovább erősíti ezt a hatást, hogy a futballistákból kerülnek ki egyúttal a falu tűzoltói is.

Órisziget már nem önálló község, mivel beolvasztották Rotenthurm-ba, (magyarul: Vasvörösvár), de a kis falunak önálló futballesapata van. Amikor a több mint ezerhatszáz lakosú Vörösvár ellen van a mérkőzés, lábtörés ide, lábtörés oda, ott csak meghalni lehet, de nyerni köll. Megnőtt a faluöntudat, annak köszönhetően, hogy fel-emelkedett a csapat a burgenlandi A ligába, s így megnőtt a magyar nyelv falubeli szerepe, és ezen keresztül megerősödött a magyar nyelvű kommunikációs kultúra. Ugyanez van Alsóőron.

Különböző utak vezetnek egy cél megvalósításához, és fel kellene hagyni a korábbi nem-nem-sohás magyarkodással. *Az életforma alapján kell megtalálni az utat, hogy miként lehet az anyanyelvi kultúrát megmenteni.*

A nyelv összetett probléma. Hangsúlyozom, nem a kultúra, hanem a kultúra kifejezője. Ez a primer forma. Ha a nyelvet a kultúra első helyére rakják, akkor abból csak nacionalizmus alakul ki. Viszont a nyelvnek van egy másik szerepe is. Ezt én magam tudom, aki akarata ellenére kiszakadt a magyar nyelv közösségéből a mindennapi munkája során. De én máig is magyar nyelven imádkozom, magyar nyelven számolok, magyar nyelven káromkodom. A nyelvnek van egy pszichológiai szerepe. A nyelvtöbbségnek erkölcsi kötelessége a más nyelvűeknek teljes egészében lehetővé tenni, hogy

Istenüket azon a nyelven dicsérik, vagy káromolják, amelyik a lelkükből jön. A nyelvet meg kell tartani, de a nyelvből nem szabad ideológiát kovácsolni.

A baj ott volt, hogy a nyelvből mégis ideológiát teremtettek, és ezért alakult ki – ahogy én nevezem – *a nyelvideológiai nacionalizmus*. Ez a fő oka a zentral-európai nacionalista ellentéteknek, amelyek ma sokkal erősebbnek látszanak, mint a XIX. század végén voltak. Éppen ezért különösen fontos, hogy ne feledkezzünk meg arról, hogy a kisebbségi nyelv megtartásának lehetővé tétele a teljes államközösség erkölcsi kötelessége. Ahogy a nyelv ápolása is. Ez vonatkozik nemcsak a magyar határon belül élő kisebbségekre, hanem az azon kívül élőkre is.

LETŰNT VILÁG HÍRMONDÓI

RÉGI TÁNCHÁZAK (ELEK – SZÉK)

Sebő Ferenc

[Megjelent a Sebő Együttes klubjának *Síppal-dobbal* című tájékoztatójában (1975), 5. sz. 17. old.]

Az eleki táncház történetét elmondta Botás György klarinétos, 50 éves eleki lakos

Hogy tanult meg muzsikálni?

Szolgáltam. Tizennégy éves voltam. Egy süket sváb gazdám volt. Hát szerettem a hangszert. Megmondom, ahogy van. Kértem, hogy hát engedjen, hát ugye rengeteg jószág volt, kint a tanyán laktunk. Azt mondta: „Nem mehetsz, mert hát mire végzel este van, itt nem úgy van, hogy muzsikálunk.” Hát aztán látta, hogy nem nagyon volt kedvem, elengedett egyszer-kétszer. Szaladni kellett a sötétben, elkéstem. Aztán láttam, hogy nincs ennek értelme, mondom, hát úgyse tudom én ezt megtanulni. Vettem egy fafurulyát, aztán elkezdtem azon lassan, amikor egy kis időm volt, az istállóban, este. Nem hallotta. Utána akkor, mikor tizennyolc éves voltam, vettem egy tárogatót. Na, kezdtem azon lassan. Úgy, hogy így tanultam meg én saját magam.

Később voltak *zsokok*, úgy, hogy kerestem is! Ez az igazság. Jó mulatság volt mindig, jobbnál jobb számokat tanultam. Voltunk ketten muzsikálni, volt, hogy egyedül muzsikáltam. De legtöbbet ketten, hárman muzsikáltunk. Két klarinét („primbe” ment mind a kettő) és egy dob. Ez ment. Ha nem tudott az ember, valamelyik talán félre ment, vagy félrelépett a hanggal, mindjárt kiabáltak: „Hé! – az első

58. Botás György, eleki román klarinétos

táncos – „Hát mi van? Hát mit csináltok? Vagy menjete haza, ha nem tudtok muzsikálni!” Hát ez volt. Tudni kellett, nem volt mese.

Vagy jöttek a németek, magyarok a zsokba. Kevert nép volt, ugye, komáztak egyik a másikkal: „Zenészek! Kéne nekünk egy magyar szám!” – „Tessék!” Két-három magyar számot húztunk, táncoltak.

Táncoltak a románok, ott voltak azok is, magyarul. Akkor jöttek a németek, azok is: „Hát egy keringőt, németül!” – „Tessék!” Nem volt olyan, hogy nem ment.

A dallamokat kitől tanulta?

Idősebbektől. Például ott volt Ruz György, aztán Argyelán György (ő él még). Ők muzsikáltak abban az időben a ringlispiñél, bálokban. Ezekről tanultam. Mikor voltak ezek a vásárok, hallottam: jó szám, mentem s néztem körül. A gyerekek ugye fönt tolták azt a bolond kocsit, ők meg lent muzsikáltak jó keringőt, román számokat is, meg ott ment minden. Akkor hallgattam: „Há, milyen szám ez, hú!” Ezt föl is vettem.

No, majd egyszer!... Volt az is, hogy elmentem oda közel és mondtam neki, mikor pihent: „Nem adná nekem is ide egy kicsit, Péter bácsi?” „Hát – azt mondja – de nem sokáig, míg elszivok egy cigarettát, addig!” Aztán elkezdtem egy kicsit ott, dehát ugye lassan, nem tudtam annyira. De én azt nem felejtettem és megtanultam. Úgy, hogy föl volt a fejem és tanultam. Ez az igazság. S amit az ember szeret, azt meg is tanulja.

Nem féltették a kenyerüket?

Nem. Úgy, hogy sokat vettem tőlük. Nem titkoltak. Nem mondták, hogy „Na, eredj innen, semmi közöd ehhez, majd tanulj, ha akarsz!” Nem, minden számot engedtek tanulni. Nem volt titkolás abban az időben. A szegény ember az azért összetartott. Ez az igazság kérem.

Kik szervezték a zsokot?

Volt egy „táblás”. Az volt a zsoknak a vezére. Egy béres. Bejelentette a csendőröknek, hogy minden vasárnap délután zsok és este bál. Megengedték. Megkapták a papírt. (De abban az esetben, amennyiben verekedés volt, akkor bevettek hármát-négyet, aki volt a bűnös.

jól megverték – úgy kékre –, s kéremszépén letiltották a *zsokot* két-három vasárnap.

A zenészeket is a táblás fogadta fel. Ha belépő volt (50 fillér, vagy 30 fillér) akkor megegyeztünk: fejenként mentünk 3 pengőért. De hát némelyik jött oda, mikor egy kis pihenés volt: „Komám, húzzál már egy jó számot nekünk! Egy olyan csendeset!” Elkezdtem. Hát akkor dobott még. Innet is, onnat is jött 20 fillér, 30 fillér, 50 fillér... így aztán csak összejött. Volt úgy, hogy kerestünk öt pengőt is, hatot is. (Legtöbb hat pengő.)

*Mi különbség volt a *zsok* és a *bál* között?*

A *zsok* egy kis délutáni multság volt. Este, aztán az volt a *bál*. Akkor kezdtek 8-tól, egész 2-3 óráig.

*Hol volt a *zsok*?*

Hát egy ilyen szobában, mint pl. itt a maguké, vagy ha ez kicsi volt, akkor volt egy konyha, egy szoba, az is ki volt nyitva.

Ki adta ki a házat?

Akinek volt családja, fiatal.

Pénzért?

Nem. Csak, hogy mulassanak, és az ő fia is szórakozzon, táncoljon.

A muzsikások hol ültek?

Hát nekünk volt a sarokban egy asztal. Asztal tetején álltunk, s állva, föntről muzsikáltunk lefelé nekik.

Milyen korosztály vehetett részt a multságban?

Abban az időben csak olyan 19 éves, 20 évestől fölfelé. 17-18 éves oda be nem tehetette a lábát.

Akkor hogy tanulták meg a táncot?

Tanulták, mert figyelték. Mondjuk, ha már 19 éves volt, s bement egy *bálba*, vagy egy *zsokba*, ott állt az egyik sarkán, és nézte, hogy táncolnak, ugye. Nem mondták neki, hogy táncoljon, egyszer-kétszer nézte, aztán ő is elkezdte. De nem elől, olyan nem volt, hogy előre menjen, hátul. Kért egy nőt, aztán elkezdte ott ő is, lassan, szépen. hátul. Belejött, mint a fiatal ökör a járomba, ugye. És meg kellett, hogy tanulja. Tanult is.

Akik jó táncosok voltak, azok álltak az első sorban, Akik már egy kicsit csak lötyögtek, azok voltak a másik sorban. Akkor ugye volt,

hogy nem mentek egyformán. Kiabált az első, hogy: „Mit csináltok, marhák? Hát nem nézitek, hogy mentek? Álljatok meg, vagy menjete a fenébe!” Úgy, hogy vagy ment, vagy nem ment.

Copil Gyuri bácsi például, a régi primás, ott járt a sorokon, és hogyha nem táncolt valaki rendesen, akkor ő képes volt a fejére ütni a vonóval és kikergetni a sorból. Vagy rendesen táncol, vagy pedig ne foglalkozzon vele.

*Mikor volt az utolsó *zsok*?*

1950-ben voltak az utolsó *zsokok*, meg *bálok*. Utána aztán elkezdet kimúltni minden.

Miért?

Hát ... az, hogy énnekem is sok család volt. Ez az igazság. Meg, ugye, abból már nem lehetett megélni. Már ahol nyolc gyerek van. Magammal, tizedmagammal voltunk, ez az igazság. Ott, ugye, már komolyabb helyet kellett foglalni, hogy biztosítva legyen a gyerekeknek az ennivaló, meg hát a megélhetés. Leszerződtem egy helyen, zsákoltam... ugye, jöttem haza a munkából, sokszor volt úgy, hogy hónapokig sem vettem a kezembe a hangszert.

Hogy tudott megférti egymás mellett a kétféle zenekar? Melyiket szerették jobban? A hegedős zenét, vagy pedig a klarinétost?

A klarinétos zenekart jobban szerették, csak nem nagyon volt. Az ritkaság volt. Eleken volt két Esz-klarinét. Több nem volt. Hát így a többi hegedős volt. Azok muzsikáltak. Hát most sincs... most is én vagyok magam csak. Én figyelgetem, meg hallgatom, vajon hol van még. Legalább egy társam volna! Másodmagammal. Nincs!

59. Csorba János és felesége Zsuzsika

„Elmeséltem a széki táncnak rendje-módját én Csorba János, széki születésű, 48 éves”

A hátuljával kell, hogy kezdjem a dolgot, hogy megértődjék az eleje. Mikor vége lett a párnak a csárdással vagy esetleg a porkával tegyük fel –, akkor a legények, mindegyik a következő párra, a magyarra elhívott két leányt. Bemondták, hogy „Sípos Rózsit, vagy Szabó Kalit én hívom.” Akkor egy másik két legény azt mondta: „Juhos Zsuzsit, Csatári Rózsit én hívom.” S így tovább. Sokszor még vita is volt, mert mindenki a jobb táncú lányokat szerette volna. Aztán, mikor megkezdte a cigány a muzsikát, akkor aztán a legények kiáltották a leányokat nevükre: „Hej, Boldizsár Kali”, vagy „Szováti Zsuzsa” – azok már tudták, jöttek be.

Addig a legények jártak szépen, kereken, kis körökben. A cigány húzta, s dúdoltak is. Az ügyesebb táncos fiúk, akik tudták a tempót jobban, akkor aztán még beletempóztak; felszökött, legényesen megütötte a bokáját, s a lábaszárát, s így. Mikor megérkezett a két leány, az egyik beállott ide, akkor ő ment elől, én mentem utána. A másik fiú amott volt utánam, s akkor a másik leány bevárta, s beállott kettőnk közé megint, úgy, hogy egy leány, egy fiú.

Akkor aztán azt mondták: „Na, fogjunk be!”

S akkor összefogódtak, s járták. Kezdekör mindenki nekifogott, mert akkor volt a táncnak az eleje. Hát így kezdődött a szíki tánc a négyessel, amit „magyarnak” mondanak minálunk.

Aztán az is olyan rendre ment. Ha szűkös volt a hely, az egyik része járt a kört kereken, s a másik addig táncolt, vagy esetleg, ha sokan voltak, akkor még földre is állottak. S ilyenformán ment, sorrendben.

Eljárt a *magyar*; aztán volt a szünet, s a leányok kimentek. Ez volt a párnak a kezdete. Utána aztán elkezdte a cigány a *lassút*. Mikor elkezdte a cigány a *lassút*, akkor a legények egyes körben – vagy volt, akik ketten összefogódzva járták – kereken és fűjták a cigány után a régi *lassút*. Járták kereken egy darabig, aztán megálltak körben. S mikor megálltak, jöttek be a leányok, mindegyik ahhoz a fiúhoz, akivel táncolt a *magyarban*. Ők megegyeztek együtt, hogy az egyik

megy az egyik fiúhoz, s a másik a másik fiúhoz, s akkor aztán járták a *lassút* a leánnyal.

Aztán ráfordította a cigány a *csárdásra*. A *csárdás* az egy olyan sebesebb tánc, hogy az aztán megkívánja azt, hogy a cigány előtt is táncoljon, de aztán közben egy kicsit pihenjen is. Ezért aztán mind rendben beálltak a sorok, s akkor ment, a cigány előtt táncolt 3–4 fordulatot, utána aztán ment egy darabig kereken s következett a másik. Akkor megint arrább, megint fordult hármat- négyet s aztán mind így járták kereken a szobát, mindig adva egymásnak helyet, úgy sorrendben, hogy mindegyik táncolhasson.

Aztán amikor eljárt a *csárdás* – hát ez nem minden *csárdás* után, minden pár után volt, de majdnem – akkor kezdte a *porkát* a cigány, s utána a *hétlépést*. Ezzel aztán befejeződött a pár. Közben még járták a *tempót*. Mikor kedve kerekedett valamelyik legénynek s húzatott magának egyet. Ennek rendszerint örvendezett a muzsikás, mert ezért kijárt neki a baksis.

Nálunk volt a *szapora tempó*, így mondták régen. Aztán jött a *ritka tempó*, aztán volt a *verbunk*. Hát ez volt a különleges aztán, ez egész *szapora* volt.

Egy pár milyen hosszú volt?

Egy magyar elment bizony sokszor még egy órahosszáig is. Csak a magyar. Akkor aztán a *lassú*, hát mit mondjak – amikor én még emlékszem vissza a gyermekkoromra – megkezdődött a tánc délután két órakor, s akkor aztán ment az a tánc esetleg éjfélig, s ebbe az időszakba, délután kettőtől éjfélig volt három pár, esetleg ... ritka eset, amikor négy pár is elment.

Közte mennyi szünet volt?

Volt rá eset, mikor volt egy-egy félóra is. Aztán ezek közt a szünetek közt szokták játszani a *tempót*.

A zenészek sohasem pihentek?

Pihentek azért egy-egy félórát, egy-egy negyedórát, míg cigarettaztak. S aztán hát ők bírták, mert így követelte a fiatalság. Meg voltak fizetve s akkor aztán hát, mikor melyiknek volt jobb kedve... Zenész csak három volt, de legény egy nagy csomó, s ezt el kellett győzni. Mindenkit ki kellett elégiteni.

Hogy tanulták meg a fiúk a tempót?

Benn a táncban... Hát kicsi korában már odaáll s tempózik. Úgy illett, hogy a cigányoknak azt külön megfizették. Ha valaki húzatott egy tempót, akkor már előre megmondta a cigány: „Van, ami kell?” S aztán még az is előfordult, hogy összeállott négy-öt kisebb fiú, összetettek egy kis pénzt – régen úgy mondták a cigány, hogy „papdohányra valót” – s aztán húzott nekik egy kis *tempót*. Így aztán megszokták. Meg volt, aki gyakorolta. Például otthon elhúzódott ide, vagy oda, hogy ne lássák, s akkor gyakorolta, csinálta. Kezdetben, mikor még kicsi volt, nem ítélték meg, aki hozzáfogott, s aztán ahogy nőtt, megszokta.

Most már jobban tudnak táncolni a fiatalok, mint régente. Még akkor, amikor én is legény voltam (mesélte édesapám és édesanyám is) a legényeknek csak nagyon kevés része tudta a *tempót*, s a *porkát* is. Ha volt mondjuk húsz-harminc legény egy utcában a táncban, abból három-négy, aki táncolta a *porkát*, vagy öt. Többen nem táncolták.

János bácsi miért nem tud tempózni?

Nem volt nekem olyan legénységem, mint esetleg másoknak. Én mindig szolgálfiú voltam, s vagy ide, vagy oda küldtek. Amíg fiatalabb voltam, addig én voltam a kisebb (mert két szolga volt a gazdánál), s akkor engem tettek oda mindig. Hogy például tavaszon, ősszel, nyáron ki kellett menni az ökrökkel a mezőre, s akkor én voltam ott vasárnaponként. Telenként aztán el-elmentem. Vagy mikor már otthon voltam az apám házában, hát én nem szerettem, hogy elvigyem azt a kis „alapot”, a kis gabonát, vagy nem tudom mit. Nem voltam olyan pénzes. A legénység az pénzbe került mindig!

Mi volt az, amit mindenki táncolt régen?

A *csárdás*. Aztán volt, aki nem táncolt egyáltalán, aki vagy szégyenlős volt, vagy nem volt zenehallása, s akkor nem tudott táncolni a muzsika után, aztán megrestellte magát, szégyellte, s ha látta, hogy nem megy, akkor nem táncolt. Tíz éven keresztül járt a táncrea, még többet is, nézte, hogy más táncol s ő nem táncolt egyetlen egyszer sem. Nézte...

Kik szervezték a táncházat?

Voltak a „cigányfogadók”. Mاما „kezes”-nek mondják. Volt egy értelmesebb fiú, vagy legény, aki megfogadta a cigányt s akkor,

amikor játszották az első csárdást, a csárdás közepén megállította a cigányt, s aztán értelmesen: „Né, fiúk!” azt mondja – „Megfogadtuk a cigányt tíz vasárnapra, ennyiért. Mától kezdve megkezdődött a tíz vasárnap.” Aztán ment a tánc, mondjuk négy-öt vasárnap, esetleg hat vasárnap. Ez a négy legény adott egy bizonyos előleget a cigánynak a zsebiből. Mikor letelt öt, vagy hat vasárnap, megint odaállott egy legény s mondja: „Letőtt már hat vasárnap, legyen szíves mindegyik adja meg a cigánypénzt!” Aztán, amíg felkerült a cigánypénz, addig beletőtt az a másik négy vasárnap is. Akkor a végén megint bejelentette, hogy „Letőtt a tíz vasárnap a mai nappal!” Aztán megint megfogadták a cigányt egy másik tíz vasárnapra. Közben a cigányok még biztatták is a fiúkat, hogy hát „Vaj egy szerdán este is?”, hogy hamar járjon le.

Mikor volt a táncház?

Vasárnaponként volt egy órától. Mikor hétköznapi volt, akkor csak estétől volt. Hát ennek inkább a muzsikások örvendeztek, és ők invitálták a fiatalokat, mert ők meg voltak fogadva régen – ha nem, akkor megfogadták tíz vasárnapra a cigányt. Szép szokás volt ez, ami aztán lemaradt.

Ismerte még Ferenci Mártont, a „Zsúkit”?

Hát hogyne! Hát nekem is muzsikált a Zsúki. Igen. Hát a Zsúki az egy nagyon jó muzsikás volt. Nagyon jól muzsikált. Mikor aztán megbosszankodta magát az öreg, akkor meg-megvakarta magát, de ha olyan kedve volt neki, akkor kiválóan muzsikált. Mindenkinék tudta a kedvenc csárdását, vagy a négyesit, vagy a legényesit, mindent, mindent. És nagyon alkalmazkodott, kedvet tudott csinálni a társaságnak. Ilyen szavakkal biztatta: „Na, Pista, na! Hej tudom én – azt mondja – ez volt az apádé!” Aztán meg nem tudom miket...

Az volt az öregnek a szokása, hogy megfogta a kalapját, és megtúrta, aztán odaszólt cigánynak a kollegáinak, hogy (megszidta őket, hogy húzzák jobban): „Na, fiam, na! ... Na, öcsém, na! ... Na, Márton kollega, na!” Így biztatta a legényeket.

Az öreg Zsúki, ha keveset muzsikált, nagyon jól muzsikált. Valahogy, mint egy jó mesterember.

Keveset muzsikált?

Hát nem keveset, hanem mikor muzsikált, aztán muzsikált. Aztán mikor neki olyan kedve volt, hát az embernek megsiratta a lelkét.

Milyen zenészek voltak rajta kívül?

Laci bácsi, vagy nem tudom melyik muzsikások, azok még jobban csinálták. Azoktól vette át aztán Ferenci Márton, ez a „Zsúki”. De utána jött még az a „Gyurica” nevű, annak volt egy öccse: Miklós, az még jobb lett volna, mint Gyurica, hát az járt volna a Zsúki nyomába, de meghalt a háborúban. S aztán ezek után következhetett az Ádám István. De az öreg Zsúkinak a nyomába a maiak... Szóval messze állnak attól. Már ők valahogy – hogy is mondjam – sokat kihagynak. Csak éppen, mint aki elmegy a munkába, s hogy teljék az idő, de nem abba járnak, hogy megcsinálják pontosan. Hagynak ki belőle, sokat összekevernek. Nem az a táncmuzsika, mint régen volt.

*

(Részlet az 1993-ban készült „Bár emlékezete maradjon meg” című televíziós beszélgetésből):

Ferenci Márton Budapesten is járt '42-ben, készítettek vele felvételeket. Erre emlékszik?

Hát ... én nem voltam annyira a közelükbe, de azt tudom, hogy volt egy református pap, Mihály Károly és Prózsá Zsuzsi, Ungváriné. Ezek voltak a megszervezők. Ezek nagyon nagyon jól szerveztek, de jól is látták az egész dolgot. Hát sajnos, hogy ahogy megkezdődött aztán keveset folyt, mert közbe jött aztán a háború, meg aztán, ami szomorúbb volt a lecsatolás, s akkor elszigetelődtünk teljesen. De azt tudom mondani, [...] hogy Zsúki Márton – hallottam, hogy muzsikált itt – sokkal szebben s jobban muzsikált otthon. Úgyhogy nem tudta ő kifejezni azt a tudását itten, talán még felit se, amit otthon. Mikor jökedvébe került, hát sirt a madár, sirt a nap, sirt mindenki, mikor ő nekifogott muzsikálni. Olyan gyönyörűen. Távol vannak ezek a felvételek, amik megvannak még máma is, attól, amilyen teljesítményt csinált az öreg Zsúki.

[Részlet Csorba János kéziratos „Szék”-i visszaemlékezéséből]:

Sokan (főleg a szektások) azt mondták gyermekkoromban a táncról, hogy az bűn, hiábavalóság. Lehet, hogy van igazuk, nem tudom – Uram bocsásd meg bűnemet – de azért merem állítani, hogy az öreg Zsúki Márton muzsikájából, habár cigány is volt, soha semmi hiábavalóság, illetlen léhaság nem származott. De még a beszédjéből sem lehetett megróni, mert cigány. Mindég úgy beszélt az ifjúsággal, mint jó tanítómester. A nagyját biztatta muzsikájával, beszédjével, a kisebbeket meg sokszor maga köré gyűjtötte, kecségtette, egy-egy kis tempót húzott nekik. Igaz, hogy a kicsik is tehetségük szerint egy-egy pak dohányt vettek összepótolva.

Az öreg beszédjében korrekt, munkájában meg szorgalmas volt mindég. Úgy vigyázott a tekintélyére, hogy a munkájával kiérdemelve az elsőséget a többi muzsikások közt. Ezért versengés volt Zsúkiért az utcák között. Amit én tudok, a legtöbbet Csipkeszegen meg Felszegen muzsikált. Talán nem is azért mert a forrószegiek nem fogadták volna meg szívesen, de ezekben az utcákban talán jobban érezte magát. (Azért muzsikált Forrószegen is.)

Jó termetű, barna, jó cigány kinézésű, de magatartása és a háztartása alapján akármelyik előkelő széki családdal össze lehetett volna hasonlítani. Ha nem ismertem volna, talán én sem hinnék többet róla, mint a kurjantgatásba szoktak mondani, hogy:

*Húzzad cigány hegedűs,
A te kezed sem ezüst
Se nem ezüst, se nem réz,
Hanem csak egy cigánykéz!*

Pedig voltak olyanok, akik így dúdalták a magyart az öreg után:

*De szépen szól a muzsika,
Nekem kedvem mégisincs soha.
Zsúki Márton hegedűje
Száradt volna az erdőbe!*

Ezt bizonyítja egy pár tempó, csárdás, magyar, amit hangszalagra vettek az öregtől, hogy a mai széki muzsikások nem tudnak az öregnek a nyomába lépni, de szerintem még sokkal szebben is muzsikált olyan esetben, mikor olyan kedve volt. Akik szeretnék megtanulni zenetudósok, vagy népi muzsikások olyan vonásokkal, meg olyan taktussal, mint az öreg, úgy nem tudják kihúzni a muzsika száraz fájából sem az örömet, sem a bánatot. Lehet, hogy a kezükbe sem áll úgy, mint aki cigány muzsikásnak született, és annyi sok adottsággal, amit ő maga sem tudott értékelni, sem hasznosítani életében.

BESZÉLGETÉS KOVÁCS TIVADARRAL

Feljegyezte: Dúló György, méhkeréki tanító

Én is, apám is itt születünk Méhkeréken.

1943-ban nősültem meg, három családom van: Jani fiam és két lányom. 7 éves koromban kezdtem játszani. Édesapám – aki 1969-ben halt meg – magával vitt a *joc*-ba. Ez akkoriban (la bace Ghurii o Toiulu-i o fost) Cséffán Gyuri bácsi házában volt. Ettől kezdve mindenüvé magával vitt. Együtt mentünk pl. lakodalomba, névnapra vagy disznótorba és fonókába, vagyis ahová hívtak minket. Így tanultam meg hegedülni.

15–16 éves koromban már primáztam én is. Kettesben muzsikáltuk édesapámmal a *joc*-ot, ami elég nehéz volt, így hát én segítettem ki: én primeltem, édesapám pedig kontrázott.

Nehéz volna megmondani, hány lakodalomban muzsikáltam, de annyi biztos, hogy több, mint 300 volt. A legtöbb Méhkeréken, románoknak, de volt több, mint 50 magyar lakodalom is itt a környéken. A legtávolabbi Tiszaörsön volt.

Minden vasárnap és ünnep alkalmával – kivéve a húsvéti nagybőjtöt – a déli órától naplementig muzsikáltuk a táncházat. Sosem fogom elfelejteni, hogy még gyerek voltam s jártam édesapámmal, oszt a csendőrök vagy háromszor is megverték, meg elzavartak a *joc*-ból, de azért én csak mentem, mert segíteni kellett édesapámnak, hiszen fel voltunk fogadva. Többet aztán nem bántottak, csak azt mondták, hogy ha nem játszunk magyarul, akkor becsukják a táncházat.

A táncházon kívül a legtöbbet lakodalmak, névnapok, fonókák, vergel-ek (házimulatságok), disznótorok, sorozások alkalmával

muzsikáltam, a felszabadulás után aztán a bálakban s természetesen, miután megalakult a kultúrcsoport, azóta állandóan muzsikálok ott is.

Amióta zenélek, öt hegedűm volt. A vonószőrt a lovas gazdától szereztem mindig régen. Akkor nem volt probléma, mert majdnem minden második házban volt ló. Most már nehezebb, mert alig van egy-kettő még a Tsz-ben is.

A muzsikálással igaz, hogy kerestünk, azonban sajnos annyit nem, hogy ebből meg tudjunk élni. Dolgozni jártunk. Hónaposok voltunk, napszámba jártunk. Régen az uraságoknál, a felszabadulás után állami gazdaságokban. Azonkívül aratók és cséplőmunkások is voltunk. Ha nem volt szezonmunka, akkor pedig itthon vályogot vetettünk. Minden évben kivetettünk 50–60 000 darabot. Tizenhét éves koromban már önálló arató voltam. Addig édesapámmal dolgoztunk együtt. Bizony elég nehéz volt, főleg régebben. Jártam a Csáki-szigeten, Feketeéren, Nagygyantén, vagyis minden közeli uradalomban, sőt még a dunántúli Zichyújfaluban is cselédeskedtem, illetve hónaposkodtam. Hát így tudtunk megélni.

Most végre, hogy itthon leszerződtek minket a kultúrháznál, abból a kis keresetből, azonkívül a háztájiban kertészkedéssel foglalkozunk s így biztosítjuk a megélhetésünket.

Jancsi fiamat már hat éves korában beavattam a zenélésbe, úgy látom, hogy szereti s hozzám méltóan fogja ápolni. Azonkívül itt vannak már az unokáim is. Ahogy nőnek, úgy igyekszem őket bevonni a zenélésbe.

1947-ben mentünk el a faluból legelőször szerepelni Berettyóújfalura. Ezután már aztán volt több fővárosi szereplésünk, mint például a méhkeréki lakodalmas, a „Csempészek” c. film, a balatonfüredi, a keszthelyi nemzetiségi, vagy a kalocsai Duna-menti Folklórfesztivál és a TV-beli szerepléseink. Több ízben vettünk részt a Magyar Rádió által szervezett népzenei fesztiválokon is sikerrel.

Jó néhány hazai együttesel is van kapcsolatom. Így például a budapesti Bartók Béla és a Zalka Máté együttesek, aztán a keszthelyi Georgikon, a gyöngyösi Vidróczky, a szegedi ÉDOSZ, a gyomai Körös menti, a békéscsabai Balassi, a gyulai Körös és a román

gimnázium, valamint az eleki, kétegyházi és méhkeréki együttes és feltétlenül megemlítem Sebő Feriék, akikkel többször is együtt zenéltünk.

Kétszer voltam a gyomaiakkal Lengyelországban s egyszer Romániában. A Rádió által felvett zenei felvételem Bratislavában díjat nyert.

*

60. Kovács Tivadar, méhkeréki román primás

BESZÉLGETÉS BÁRSONY MIHÁLYAL

Sebő Ferenc

[1973 márciusában portréfilm készült Bársony Mihályról, a Népművészet Mesteréről. A rendező Székely Orsolya volt. Mihály bácsi az utolsó tekerőlant-készítő mester, a legutóbbi időig villany nélküli kis tanyán élt. Tiszaújfalu mellett, s maga készítette szerszámaival építette, újíttatta meg ezt az ősrégi (Európában már a 10. századtól ismert) hangszert. Ezen a TV-forgatáson rögzítettük magnószalagra az alábbi beszélgetést. Megjelent: *Síppal, dobhal. A Sebő együttes tájékoztatója* (1975), 4. sz. 19. old.]

Mihály bácsi mikor látott először tekerőt?

Tízéves koromban.

Kié volt az?

Úgy hívták: Nagy Antal. Úgy láttam, hogy az előttünk való szomszédban volt disznótor. Én az udvarból, mikor hajnalban, már reggel, kísérték tekerő-klarinéttal a vendégeket hazafelé. Akkor láttam először tekerőst, távolból. Majd már mikor 14–15 éves lettem, már láttam közelebből is, mert eljutottam olyan helyekre, hogy ott mellé kerültem a tekerőnek. Ilyen kukoricafejtésekben. Fosztóbálnak is hívták. Már nem tollfosztó, hanem kukoricafosztó bálnak.

Mikor volt először a kezében?

Hát 33-ban. Már akkor a kezembe is került, mikor letették. Nézegettem, megeirógattam, mint gyerek, kíváncsiságból. Majd 1934-ben, akkor vettem egy nagyon rozoga állapotban lévő s azt kijavítottam.

Mennyiért vette?

Öt pengő.

Honnan volt rá a pénz?

Gyűjtögettem. Kiskocsikat csináltam, meg ilyen kis bútordarabokat. Azt a szomszéd gyerekeknek eladtam bizonyos fillérekért, amennyit

61. Bárony Mihály maga készítette hangszerével

adtak érte. Összerakosgattam a forintot, már illetve a pengőt, s akkor öt pengőért megvettem a tekerőt. Hát elég nagy érték volt az az öt pengő, kb. 50 kg búza értéke.

Aztán hazahoztam azt a rozoga állapotban lévő tekerőt, zsákba beletettem, hogy felit el ne veszíjsem, aztán otthon kijavítottam. De az én apám ellenezte. Volt az istállóban egy két és fél akós hordó, ott tároltam egy jó darabig, hogy apám ne tudjon róla. Néhány napig el volt rejtve, s ha nem volt otthon, vagy kiment a területre nézgelődni, akkor vettem elő s kezdtem javítgatni. A végén aztán csak kiderült, hogy van valami ördögösség a tanyában. Csak meghallották. Hát aztán nem bántottak annyira. Akkor már a testvérem is hajtogatta, ő is meg akart tanulni rajta valamennyire.

Volt úgy, hogy este tíz óráig is kínoztam, tekerőztem magamat is. Hát azért haladt, már egy évre alakult a pördítés. Az ment nehezen, mert nekem nem mutatta senki se. Nemigen óhajtották magyarázni, megmutatni, mert még akkor ezek a zenészek, hogy úgy mondjam, örökös kenyeret láttak ebben, féltették is, meg titkolták is. Nem is kértük, hogy taníjjanak, úgy lestük el.

Mennyi idő alatt tanult meg?

Hát azt nehéz volna kiszámítani, mert még ma is, meg úgy lehet, holnap is tanulom, azaz, hogy még nincs befejezve a tanulás. De mondjuk kezdettől fogva, hát egy jó fél év ráment.

S fél év múlva állt ki először?

Nem, még akkor sem mindjárt, mert voltak elődök. Az ilyenek, mint én, még akkor nagyon háttérbe voltak szorulva. Csak így magunknak játszottunk. Figyeltem, majd aztán gyakoroltam. Majd később, mikor fogyott, amikor már szükség volt rám is, és meghíttak, akkor léptem be én is a forgalomba.

Mi volt az a része a tekerőzésnek, amelynek a megtanulása a legnehezebben ment?

Hát a hajtás mutatkozik a legnehezebbnek. Már nem maga a meghajtás, mert nem nehéz hajtani, hanem a pördítés. Ezt a ritmust kiartatni vele. Ez elég nehéz volt nekem is, viszont látom, hogy most is elég nehéz azoknak, akik megpróbálják.

Hol lépett fel először?

Itt a szomszéd tanyában. Úgy hívták, hogy Tar István. Itt volt ilyen padkaporos bál. Ott kezdtük meg az első működést.

Mi az, hogy „padkaporos”?

Hát padkaporos, mert nagy padka volt a kemencék körül, a szoba talaja meg földes volt, és ahogy táncoltak, az kopott is, meg porolt is nagy mértékben. Úgy, hogy valóban, a padkán söpörni lehetett a port, olyan vastagon rárakódott. Azért mondják, hogy „padkaporos bál”.

Mikor játszott utoljára bálban?

Tíz éve. ... sőt már előbb ... eljegyzés volt itt a szomszédban, átmentem, mert rokon is volt. Ott egy kicsit tekerőztem, táncoltak is rá. Az volt talán az utolsó ilyen, azóta nem.

A maguk lakodalmán volt tekerő?

Volt. Bárdos Lajosnak hívták a tekerőst, a klarinétost Petróci Imrének.

Élnek még?

Nem. Petróci 51-ben meghalt, a tekerős meg tavaly halt meg. Elhullanak a tekerősök... Jó tekerős volt ... kis ideig!

Miért?

Gyorsan lenézett a pohár fenekére.

Kiket hallott tekerőzni?

Hát itt Tiszaújfalun – már a régieken kezdem, akik már rég elhaltak – volt egy Piccig János nevezetű, aztán Ökrös János nevű, volt Kádár Lajos nevű, akkor a két éve elhalt Bárdos Lajos. Aztán a jelenleg is élő Papp Rókus. Ezek voltak Tiszaújfalun. Bokroson volt hat, vagy hét, ezeknek nem tudom a nevét, csak körülbelül háromét. Jelenleg Boros Imre, akinek van most is, akkor volt Lévai István, aztán egy Gácsi nevű, de már az sem él.

Milyen táncokat táncoltak?

Csárdást. Meg volt, amit fox-nak hívtak. Már kezdetben vall-sztepp-nek. Hát ez nem magyar kiejtés, már a neve sem.

Magyar tánc mi volt még a csárdáson kívül?

Volt még a ... úgy hívták: magyar kettős. Kállai kettős...

Amikor csak férfiak táncoltak, olyan volt-e?

Volt ilyen, aki mondjuk mulatósabb kedvében egymaga is járta szünetben... Most halt meg tavaly ilyenéjé. Vezetett a környékbe,

lehet mondani nótafénynek. Énekelni is nagyon primán tudott. Beszélni dadra volt, de énekelni primán tudott. Akartam is én attól magnózní, majd elmegyek, majd elmegyek, meg is beszéltem vele – csak meghalt. A „Fehér Laci lovat lopott” ... azt gyönyörűen tudta énekelni, de nem úgy, mint én a rádióba hallottam. Másképp, de nagyon primán. Jó hangja is volt, nagyon könnyű volt neki zenélni.

Gyorsan meghalt. Egyedül élt. Harmadnap találtak rá. Arra lett figyelmes a szomszéd, hogy a tyúkok odasereglettek az ajtóba. Aztán délután volt és nem tágitottak. Ez már másnap volt. Akkor azt mentek át, föltörték az ajtót – nem látták se tegnap, se máma – ott volt halva.

És amikor szünetben így virtuskodott, táncolt egyedül, akkor az milyen zenére történt?

Csak ilyen csárdás volt az is.

Hallott-e már Kodály Zoltánról?

Hallottam.

Mit gondol róla?

Egy nagy zenekutató volt, sok népdalt gyűjtött. Nagyon sokat dolgozott, úgyhogy elismerték az egész világon a tudását és értékelik érte.

Ezen kívül mit gondol Mihály bácsi, mi az a fontos dolog, amit ő itt elvégzett?

Hát a legfontosabb, vagy talán szerintem – ha más szerint nem is – legértékesebb az, hogy a népzenei tekintette legnagyobb értéknek. Mert onnan indult a többi zene, a népzeneből.

Találkozott Kodállyal?

Nem találkoztam.

És a népzene-találkózón?

Már a népzene-találkozó az ő halála után kezdődött. Az első kecskeméti népzenei találkozó az ő emlékre lett megkezdve.

62. Tekerőlanton muzsikáló angyal képe egy dán templom falán (Fyn. Rynkeby kyrka, 1560 körül)

PÉLDATÁR

Egy népzenei gyűjtés tanulságai

Példatárunk egyetlen „gyűjtés” anyagából válogat, mely az ötvenes évek elején, az áttelepült moldvai csángók körében készült. *Célunk annak bemutatása, hogy a magyar népzenei stílusoknak milyen gazdag választékát jelenítik meg az egy gyűjtés alkalmával, egy meghatározott dialektusterületről, alig néhány előadótól felvett dalok is.*

Ez a jelenség – ahogy erre már Bartók rámutatott – általában jellemző az egész magyar nyelvterület népzenejére. *Az egyes népzenei dialektusterületek elhatárolása pontosan azon az alapon lehetséges, hogy az egyes régiók hagyományában nagyjából mindenütt fellelhető régi és új stílusok milyen arányban keverednek egymással.*

A történelmi Magyarországon mindig kívül élő – sokféle más hatásnak is kitett – moldvai csángók anyaga intenzív kapcsolódást mutat az általános magyar, ezen belül különösképpen a székely hagyományokhoz.

A terület regionális jellegzetességeit is jól tükrözik a megjelenő stílusok arányai. Feltűnően sok a *régies, kis ambitusú dallam* (24 db). Ezt nagyságrendben (az egyébként csupán Erdélyre jellemző) *pszalmodizáló stílusú* (12 db), a *sírató stílusú* (6 db), majd az *újszerű kis ambitusú dallamok* (5db) követik. A rejtélyes, csak Moldvában és a Gyimes-völgyében talált tetraton csoportot két dallam mutatja be. A *pentaton kvintváltó* dallamokat három ép és két törmeléken (épp a kvintváltást nem mutató) példány illusztrálja; a stíluskör peremvidékéhez kapcsolható – bár a nyelvterület más részein otthonosabb – *rubato pásztor-dalok* hangját pedig egy dal idézi fel. Egy-egy ének képviseli a *dúr ereszkedő*, az emelkedő szerkezetű, illetve az *új stílusú* dallamokat. Így példatárunkból a magyar nyelvterület egyéb részeiből ismert stílusok közül csupán a *Rákóczi-dallamok* és a *duda-kanász-mulattató stílusú dalok* köre hiányzik.

E stílusok életmódja szinte meglevenedik előttünk, ha dallamait *stílusok szerint csoportosítva* hallgatjuk. Ez adta példatárunk közlési formájának ötletét: a dalok stílustömbökbe rendezetten sorakoznak benne. Így – az egymás mellé kerülő, sokszor egészen közeli változatokat hallgatva – néha úgy tűnik, mintha a fülünk hallatára születne, formálódna a dal...

A közölt darabok a Magyar Rádióban megkezdett nagyszabású népzenei hanglemezfelvételek („Pátria”) sorába illeszkednek, amelyek a háború után – Lajtha László vezetésével – már a Néprajzi Múzeum számára készültek.

*

63. Domokos Pál Péter gyűjtés közben. Trunk (Moldva), 1932

NÉPZENEI HANGLEMEZFELVÉTELEK 1954 MOLDOVA

A felvétel helye: Népművészeti Intézet

Gyűjtő: Rajeczky Benjamin

Tudományos ellenőrzés: Lajtha László

A Magyarországra áttelepült moldvaiak népzenejét megörökítő felvételezések a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a következő időpontokban történtek:

I. 1949. december 26–31-én Szárászon és Mekényesen történt előzetes helyszíni tájékozódás, ahol Kertész Gyula még drótos magnetofonnal dolgozott.

II. 1950. március 2–4. között került sor ismét hanglemezfelvételekre a budapesti Tonalit Studióban. Itt Pusztina, Gyoszen és Lészped énekei hangzottak fel (F126–142; Tonalit-szám: S26–43).

III. 1950. április 24–25-én ugyanott Majos, Egyházaskozár, Nagyvejke, Tevel telepesei mutatták be a moldvai Gajcsána és a bukovinai Hadikfalva, Istensegíts dalait a Domokos Pál Péter vezette előzetes gyűjtés (1950. március 12–21.) után. (F131–147; Tonalit-szám: S44–68)

IV. Az 1953. június 5–6-ai helyszíni magnetofonos gyűjtést (Egyházaskozár, Mekényes, Szárász) Rajeczky Benjamin irányította, Lajtha László tudományos ellenőrzése mellett. A jegyzőkönyvet Tóth Margit vezette.

V. Az ezt követő felvételek 1954. március 26–29-én és május 12–13-án a Népművészeti Intézetben zajlottak le (F 194–216; Felvételi szám: 1–34; 1–11).

Példatárunk ebből, a legutolsó alkalommal rögzített anyagból az F194-től F219-ig számozott felvételek mintegy háromnegyed részét képező *világi műfajokat* (balladák, lírai dalok, szokásdallamok stb.) teszi közzé.

A dalok szövege előtt, bal oldalon az eredeti *felvételi számot*, mellette az *énekes* nevének betűjeleit találjuk. Jobb oldalon az első, nyomtatott formában kiadott lejegyzés forrását (DR/I-II-III.= Domokos Pál Péter–Rajeczky Benjamin: *Moldvai csángó népzene* I–II–III. kötet Bp. 1956, 1961, 1991) adjuk meg, ha van ilyen.

A dallamok vázlatos lejegyzésű kottái terjedelmi okokból csak az első versszakot mutatják be. A szövegeket teljes terjedelemben közöljük, nem nyelvészeti közreadásként, hanem olyan értelmező szándékú – a dialektusnak csupán legfőbb jellegzetességeit követő – átirással, mely a köznyelvi helyesíráshoz közelít.

A szövegközlés után a dallamra vonatkozó információk következnek: a *típusrendi szám* (mely a dallamnak a MTA Zenetudományi Intézet – mintegy 150 000 támlapból álló – stílusrendi gyűjteményében elfoglalt helyét jelöli). Ezt követik a dallamra vonatkozó szöveges információk, majd zárójelben a *Magyar Népdaltípusok Katalógusának* (MNK) a tárgyalt dallamra vonatkozó száma. (Mivel ebben a katalógusban az érdeklődő a pszalmódizáló, a sírató és a kisambitusú dalokra vonatkozó minden lényeges információt és hivatkozást megtalálhat, e témakörökben más irodalomra nem utaltunk.) Minden esetben megemlítjük, ha a dallam variánsa a másik klasszikus, ám csak nemrég megjelent gyűjteményben (*Veress Sándor: Moldvai gyűjtés*. Bp. 1989.) is megtalálható.

A szövegekre vonatkozó ismereteket (egyres tájszavak magyarázatait is beleértve¹) ezután adjuk. A balladák esetében *Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa* c. összefoglaló munkáját tekintettük alpműnek, az ebben található típusszámokat idézzük (Pl. Vargyas B/12.)

¹ Néhány tájszó értelmezése meghaladta jelenlegi eszköztárunk lehetőségeit („gvandra”, „Durbu nez a gazda”, „sorogolui”). Ezek – sajnálatunkra – magyarázat nélkül maradtak. A hangfelvételek közzététele azonban – úgy gondoljuk – további (pl. nyelvészeti) vizsgáldásokat is lehetővé tesz majd.

Az énekesek:

64. (DD) Demse Dávidné = Antal Lucia (57 éves)

Klézse (Cleja) – Egyházaskozár
[Bővebben: DR I-154. old. „5”]

Énekei: 2, 13, 15, 18, 19, 24, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 45, 47, 51, 52, 53

65. (DF) **Dániel Ferencné** (28 éves)
 Lábnik (Vladnic) – Egyházaskozár
 Énekei: 1, 3, 5, 8, 11, 16, 33

66. (JA) **Jakab Anna** (19 éves)
 Lészped (L. cspezi) – Mekényes
 Énekei: 7, 12

67. (II) **Jakab Istvánné = Fazakas Anna** (48 éves)
 Lészped (Lespezi) – Mekényes
Énekei: 9, 10, 26, 31, 55

68. (SFJ) **Simon Ferenc Józsefné = Fazakas Ilona** (57 éves)
 Lészped (Lespezi) – Mekényes – Szárász
 [Bővebben: DR/I/147.old. „I”]
Énekei: 4, 6, 14, 17, 20, 21, 22, 23, 27, 29, 35, 39, 41, 44, 46, 48, 49, 50,
 54, 56, 57

7.

Egyházaskozár 1954. márc. 26.
(Kiráni)

XI. telces (II. felét) Csék: Simon Terence József

(1)	195/A 201/A	Kayblombau van csejke/s	4'30" + 4"
(2)	195/B	Kádár Kata édes rőpán	4'25"
XI. telces, második oldal			
(3)	194A-B 200A-B	Szegény Gyabófyi (S)	3'50" + 3'50"
(4)	201B/A 196A	Elment a madárka (Sue)	3'
(5)	197A/B 196B	Túl a vőgen Tolomajson	3'50"
(6)	202A 196B	Sa pinke di. rópa	2'40"
(7)	202B 196B	Jer bé nálunk jer bé (Kiráni)	2'40"
XII. telces, első oldal			
(8)	203A/B 201A/B	Sahol én elmentem (Sue)	1'25"
(9)	197B/B	S az én rőpán zenődése	30"
(10)	197B/B	Forgjant forgjant benderegjant	45"
(11)	203B 197A	Anyám édes anyám (Kiráni)	3' + 4'20"
(12)	204A/B 197A/B	Jótenem Jótenem (Sue)	6'40"
(13)	204B/B 197A/B	Almopel e be juháng (Vargyas)	2'15"
(14)	197A/B	Ért a nő	1'45"

69. A felvételek kézírással vezetett jegyzőkönyvének egy lapja

1.

F 197Ba (DF)

DR/II/15b

1. Jer bé nálunk jer bé,
Bor-bé-r-le-gén Gyur-ka!
Jer bé nálunk jer bé,
Bor-bé-r-le-gé-n Gyur-ka!

2. Nem megyek, nem megyek.
Mer' anyád otthon van.
Nem megyek, nem megyek.
Mer' anyád otthon van.	4. Jer bé nálunk, jer bé,
Borbérlegén, Gyurka!
Jer bé nálunk, jer bé,
Borbérlegén, Gyurka!
3. Ninesen itthon, ninesen,
El van a városba,
El van a városba.
Gyakor szita venni.	5. Nem megyek, nem megyek,
Mer' apád otthon van.
Nem megyek, nem megyek,
Mer' apád otthon van.

„Én énekeltem Dániel Ferencné, egyházaskozári.”

16.048.0/1: Csak Moldvából ismert dallam. További változatai: DR/II/14, 15, 15a, 15c; Veress/8-12. (MNK:1/62)

Szöveg: Az ügyes házasságtörő asszony (Vargyas B/78.típus). Komikus ballada részlete. A történet szerint a hűtlenkedő feleség váratlanul hazatérő férjét ügyesen kijátszva menekíti ki a szeretőjét. DR/II/15a egy teljes szövegű változatot közöl, de a típusra nem jellemző tragikus véggel.

gyakor = sürű

2.

F 197Aa (DD)

DR/II/50

I. Túl e vi zen Tót - or - szá - gon,
 Szil - va ter - mett szép ződ á - gon.
 Sza - kasz - tot - tam, de nem et - tem,
 Me't én bú - ra te - rem - let - tem.

2. Se nem búra, se nem jóra,
Barassóba felnőtt nyárfa,
S annak vagyon harminc ága,
S az alatt ül három árva.	6. Csapjátok meg e mormentját!
Keljen, keljen, édesanyám,
Keljen, keljen, édesanyám,
Me't elszakadt e gyászruhánc!
3. Merre mentek, három árva,
„Elindultunk hosszú jútra
Hosszú jútra szolgálatra,
Hosszú jútra szolgálatra.	7. Nem kelhetek gyermekeim,
Me't elhírvadt a két lábam,
S a két lábam s a két kezem
S a két lábam s a két kezem
4. Ne menjete, három árva,
Nem találtok jó gazdára,
Netok nektek hármatoknak,
Hármatoknak három vessző.	8. Bár nyújtsa ki sa zár kulcsát,
Kulesoljuk ki koporsóját,
Csökoljuk meg kezit, lábát,
Kezit, lábát, két arcáját.
5. Hármatoknak három vessző,
ind e három aranvessző.
Menjete el temetőbe,
Apátoknak, anyátoknak	9. Nem kelhetek gyermekeim,
Menjete el hazátokba,
Vagyon nektek mostohátok,
Ki fejért adjon rivátok!

10. Mikor fejért ad rivátok,
Vérrel virágzik hátatok.
Mikor mossa fejeteket,
Könnyüvel lobog arcátok.

„Én mondtam, Demse Dávidné, egyházaskozári lakos. Ötvenhét éves.”

18.154.0/1: Erdély Csík és Udvarhely megyéin kívül Moldvából és Bukovinából ismert dallam. (MNK:I/46)

Szöveg: A három árva (Vargyas B/6. típus). Változata: DR/II/51.

Tótország = Szlavónia régies, közjogi nyelvünkben még a múlt században is használt elnevezése.

netok = nesztek

rivátok = reátok

3.

F 199A (DF)

DR/II/20

1. A - nyám, é - l - des a - nyám.
 Gyen - ge szü - lő daj - kám,
 A - nyám, é - l - de - sa - nyám,
 Gyen - ge szü - lő daj - kám.

2. Ki kilenc hónapig
 Méhébe' hordozott,
 Kilenc holnap után
 Ez világra hozott.
3. Mikor csicset adott,
 Adott volna mérget,
 Adott volna mérget,
 Hogy én ezt ne érjem!

4. Mikor takargatott
 Gyenge gyócs ruhába,
 Takargatott volna
 Forró parázsába!
5. Mikor ringatgatott
 Jó ringó bölcsőbe,
 Rengetgetett volna
 Hét singgel be a földbe!

16.049.0/0: Erdélyben, Moldvában és Bukovinában ismert, a pentatóniától távolabb álló (esz és asz hangok jelenléte!), sirató stílussal rokon dallam. Veress/14. (MNK:I/47)

Szöveg: Menyasszonybúcsúztató.

sing: Erdélyben használatos régi hosszsmérték neve. Középfelnémetből átvett szó.

4.

F 194 (SFJ)

DR/II/14

1. Sze - gé - n Sza - bó , Er - zsi
 Mind el - vesz - té ma - gát.
 Csü - tör - tö - kön es - te,
 A vi - rá - gos ker' - be.

2. Az ő kicsi fiát
 [:Aprán elapritá, :]
 [:Csihánba takará, :]
 Disznyóknak kihányá.

3. Is'ván király, Broncfi
 Két szemivel látá,
 Két szemivel látá,
 Két fülivel hallá.

4. Az ő kisfiának
 Keserves sírását
 Az ő kisfiának
 Keserves sírását.

5. Anyám, édes anyám,
 Az éjjen álmodtam,
 Egy feteke kereszt
 Fejem felett vala.

6. Apró veres gyüngyök
 Róla födre hulltak.
 Apró veres gyüngyök
 Róla födre hulltak.

7. Két feteke holló,
 Vállaimra szálltak,
 Két feteke holló,
 Vállaimra szálltak.

8. Két sing selyem sinór
 Ujjam között jádzott,
 Két sing selyem sinór
 Ujjam között jádzott.

9. Lányom, édes lányom,
 Nem éppen jó álom,
 Lányom, édes lányom,
 Nem éppen jó álom.

10. A feteke kereszt
Bánatjaid lesznek,
A feteke kereszt
Bánatjaid lesznek,	15. Lányom, édes lányom,
Merre rejtselek el,
Merre rejtselek el,
Ne veszejszenek el?
11. Apró veres gyüngyök
A könnyhullatásid.
Apró veres gyüngyök
A könnyhullatásid.	16. Menj bé kamarába,
Bújj el egy ládába,
Menj bé kamarába,
Bújj el egy ládába!
12. Két feteke holló
Hóhérrjaid lesznek,
Két feteke holló
Hóhérrjaid lesznek.	17. Csak oda zúdúla
Hetvenhét katona,
Hetvenhét katona,
'Egész kompányija.
13. Két sing selyem sinór
Akasztófád leszen,
Két sing selyem sinór
Akasztófád leszen.	18. Hol van az lányotok,
Adjátok kezemre,
Hol van az lányotok,
Adjátok kezemre!
14. Anyám, édes anyám,
Rejtsen el engemet,
Jönnék a katonák,
Rabolnak el engem!	19. Nincsen nekünk lányunk,
Rég, hogy eltemettük,
Nincsen nekünk lányunk,
Rég, hogy eltemettük.

„Énekeltem Simon Ferenc Józsefné, szárászi lakós, lészpedi születés, ötvenhét éves fejjén.”

16.051.0/2: Moldva, Bukovina, Erdély mellett Bihar megyéből, valamint (koldusénekként) Dunántúlról és Észak-Magyarországról is gyűjtött dallam. (MNK:I/5)

Szöveg: Magzatgyilkos leány (Vargyas B/23. típus).

5.

F 201Bb (DF)

1. É-desanyám gyengén növelt en-ge-met,
Mégse tud-ja az én bús é-le-te-met.
Mer' ha tud-ná az én bús é-le-te-met,
Éj-jel nappal si-rat-gat-na en-ge-met.

2. Édesanyám, ne sirasson engemet,
Menjen haza, nevelje az ecsémet,
Mert az ecsém nem katonának való,
Gyöngé fickó, s hamar megrúgja /a ló.
3. A ló hamar megrúgja /a jobb karját,
Nem lesz mivel megölelje babáját.
A ló hamar megrúgja a jobb karját,
Nem lesz mivel megölelje babáját.

11.042.0/1: Erdély, Bukovina, Moldva területéről ismert dallam. A pentaton recitativ stílus peremén álló típus. Giusto ritmusával s a recitációtól eltávolodó dallamvezetési módjával a dalszerű típusokhoz közelít. Hangszeres változatban is gyakori. (MNK:I/26)

Szöveg: Katonaszöveg.

6.

F 195B (SFJ)

1. Ká-dár Ka ta é des ró zsá - m,
 Bárcsak egyszer jön nél hoz zám
 Sus lu na jos ste - le dor ši ja - le
 Do - rul cînd m'a - junge, I ni ma me plîn ge,
 La cri - me - le va lea curg me reu.

2. Nem mehetek, nem szokásom,
 Nincsen nékem ott járásom,
 Nem mehetek, nem szokásom,
 Nincsen nékem ott járásom.
 Sus luna jos stele dor și jale,
 Dorul când m'ajunge,
 Inima me' plînge,
 Lacrimile valea curg mereu.

3. Kata, Kata, Kádár Kata,
 Maj' csak neked ez a ruha,
 A négy szegze kivirágzik
 S a közepe vérrel habzik.

I-nima mea, i nima mea, Iar înce-pe mă durea măi.

4. Akkor tudd meg, elvesztettek,
 Feneketlen kútba vettek,
 Akkor tudd meg, elvesztettek,
 Feneketlen kútba vettek.
 Sus luna jos stele dor și jale,
 Dorul când m'ajunge,
 Inima me' plînge,
 Lacrimile valea curg mereu.
5. Nem jöttél el nezesemre,
 Jere bár temetésemre,
 Nem jöttél el nezesemre,
 Gyere bár temetésemre!
 Inima mea, inima mea,
 Iar începe mă durea măi.
6. Tégy virágot temetőmbe,
 Temetőmnek négy szegére,
 Tégy virágot temetőmre,
 Temetőmnek négy szegére,
 Inima mea, inima mea,
 Iar începe mă durea măi.
7. Hogy tudják meg, hogy ott jártál,
 Nékem jó szeretőm vótál,
 Hogy tudják meg, hogy ott jártál,
 Nékem jó szeretőm vótál.
 Inima mea, inima mea,
 Iar începe mă durea măi.

18.166.0/0: Kolozs megyéből, a Gyimes völgyéből és Moldvából ismert dallam. Pszalmódizáló stílushoz igazodó, de valójában jaj-nóta típus, giusto-szerű ritmikával, variábilis formai felépítéssel. (MNK:1/27)

Szöveg: *Kádár Kata* (Vargyas B/9. típus). Ugyanezen a dallamon – lírai dal-szövegek, keservecek mellett – gyakori még a *Fehér László* (Vargyas B/27. típus) balladaszöveg is.

A román szövegrészek fordítása:

1, 2, 3, 4. vsz.:

*Fent Hold, lent csillag
Fájdalom és bánat,
Amikor elér a vágó,
Könnyeim lassan folynak lefelé.*

3, 5, 6, 7. vsz.:

*A szívem, a szívem,
Ismét fájni kezd, te!*

7.

F 212Ab (JA)

1. A kert fene - kében egy körte - fa a - latt,
Ott ül Ilo - nácska, Györgyi - ké - vel sírnak.
György te - li könnyűvel Ilo - nának mondja:
Tudd meg Ilo - nácska, hogy én holnap me - gyek.

2. Megyek katanának,
Hogy legyek katana,
De nem sok ideig,
Három esztendeig.

Három esztendőnek
Be sok szép ideje,
Esküdjél meg magad
A te szivecskédre!

16.047.0/2: Csak Moldvából ismert recitatív stílusú dallam, mely az újabb zenei fejlemények hatása alatt állva visszatérő szerkezetet mutat. Alapformája: e változat 2. 3. 4. és 1. sorából állítható elő. (MNK:1/56)

Szöveg: *Az esküvőre hazatérő kedves* (Vargyas B/47. típus).

8.

F 211Ba (JA)

DR/III/83

1. Úgy fáj az én ár - - va szí - vem

Úgy fáj az én ár - va szívem,

Nem t'om néked fáj - e, vagy nem,

I - nima mea, i - nima mea,

Iar în - cep' ia mă dur - ea măi.

2. Ha fáj es, há' mit tudsz tenni,
Ha fáj es, há' mit tudsz tenni,
Egyszer ennek így kell lenni,
Inima mea, inima mea,
Iar începe-a mă durezza măi.
3. Egyszer ennek így kell lenni,
Egyszer ennek így kell lenni,
Katonának el kell menni.
Inima mea, inima mea,
Iar începe-a mă durezza măi.

18.178.0/1: A román szöveggel is elterjedt dallam szerkezeti, formaszervezési szempontból érintkezési pont az erdélyi román népzene és a magyar pentaton hagyomány között. Dallamsorai ugyanakkor a pentaton recitativ stílus jellegzetességeit is mutatják. (MNK:I/21)

Szöveg: Keserves. A román nyelvű refrén fordítását lásd a 6. dallam jegyzetében.

9.

F 211Bb (JI)

DR/III/98

Er - dő, er - dő. mit vé - tet tem?

Er dő, er - dő. mit vé tet tem?

Mi - kor raj tad á tol men tem

2. Én egyebet nem vétettem,
Én egyebet nem vétettem,
Csak rajtad keresztül mentem.
3. Csak rajtad keresztül mentem,
Árnyékodba lefeküdtem,
Ott egy cseppet szenderedtem.
4. Mikor szememet felvettem,
Mikor szememet felvettem,
Három zsendár áll mellettem.
5. Tán értem jöttek az urak?
Érted jöttünk, el es viszünk
Tömlöc fenekibe teszünk.

6. Arra kérem az urakat,
Arra kérem az urakat,
Engedjenek bár egy napot.
7. Engedjenek bár egy napot,
Míg egy levelet írhatok,
Míg egy levelet írhatok.
8. Ha egyet nem, bár egy felet,
Ha egyet nem, bár egy felet,
Öleljen meg, aki szeret!

18.179.0/0: Az egyébként variábilis típus legjellegzetesebb formája: a háromsoros strófa. A román kapcsolatok mind erre, mind a kadenciaképletre vonatkozóan kimutathatók. Az egyes sorok dallama viszont a pszalmodizáló stílus megoldásait tartalmazza. (MNK:I/20)

Szöveg: Betyárballada-töredék. (Vö.: Vargyas B/109. típus.)

10.

F 212Ac (JI)

DR/III/88a

1. Fel - sü - tött a nap su gár - ja
Minden ember ab - lak - já - ra.
2. Va - jon mi le - het az o - ka,
Va jon mi le - - het az o - ka,
Az e nyim - re nem süt so - ha.

3. Talán meg vagyok átkozva,
Talán meg vagyok átkozva,
„Az Istentől ostorozva?”

18.178.0/1: A 8. dallamnál már tárgyalni típus háromsoros változata. (Lásd a következő dallamot is!) Erdély, Bukovina és Moldva területéről ismert. (MNK:I/21)

Szöveg: Keserves.

11.

F 212Ad (JA)

DR/III/88b

1. Ne le - gyen sze ren csém so - ha,
Ne le - gyen sze rencsém so - ha,
Sem él - temben sem hol - tamber.

2. Sem éltemben, sem holtamban,
Sem éltemben, sem holtamban,
Semmi ifjúságomban.

18.178.0/1: Lásd előbbi az jegyzetet!

(MNK:I/21)

Szöveg: Keserves.

12.

F 214Bb (JA)

DR/III/99

1. Ki-csi madár, hogy tudsz él - ni,
Ki-csi madár, hogy tudsz él - ni,
Hogy te nem tudsz be - szél - get - ni.

2. Mer' én tudok beszélgetni,
Mer' én tudok beszélgetni,
Mégis elig tudok élni.
3. Kicsi madár, ej de fenn jársz,
Kicsi madár, ej de fenn jársz,
Mi az oka, alább nem szállsz?
4. Alább szállnék, de nem merek,
Alább szállnék, de nem merek,
Sok az irigy, s attól félek.
5. Attól engedelmet kérek,
Attól engedelmet kérek,
Mégis este hozzád megyek.

18.178.0/2: Kadencia-rendje, dallammozgása miatt ez az altípus az előbbiek-nél (8-12) tisztábban képviseli a pentaton recitatív stílust. Román párhu-zamai egyelőre nem ismertek. Előfordulása: Kolozs és Csík megyében, Bukovinában, Moldvában. (MNK:I/21)

Szöveg: Keserves.

13.

F 196A (DD)

DR/III/17

1. Elment a ma - dár-ka, ü - res a ka - lic-ka,
Mind azt fu - do - gál-ja, ha - za - jó ta - vasz- ra.
Ha ta - vaszra nem bár, bu - za - pi - ru - lás - kor,
Ha akkor - ra sem jó, tudd meg so - ha sem jó.

2. Mádárkám, mádárkám, csináltatok néked
Gyémántból kalickát, ezüsből padlócskát,
Én es adok neked zsemlyecipót enned,
Zsemlyecipót enned, moskotárbort innod.
3. Nem szoktam, nem szoktam kalickába' lakni,
Kalickába' lakni, padlócskán sétálni,
Moskotárbort inni, zsemlyecipót enni,
Hanem szoktam, hanem, ágról-ágra menni.
4. Ágról-ágra menni, famugurát enni,
Famugurát enni, harmatvizet inni.
Mádárkám, mádárkám, csacsogó rigócskám,
Pendítsd meg nyelvednek gyönyörű szóllását!

5. Hogy húzz a szívemnek vigasztaló nótát,
Ne sírítsd vízemmet, ne búsítsd szívemet,
Ne búsítsd szívemet, hagy ilyam egy cseppet,
Há' ha kihághatnám csíkiak erdejét.
6. Csíkiak erdejét, Debrecen mezejét,
Debrecen mezejét, nagy havas tetejét.

...

12.009.0/4: Veress/61, 62. (MNK:I/65)

Szöveg: Az elakadás valószínű oka, hogy Demséné ugyanezt a szöveget gyakrabban énekelte kétsoros dallamra. Itt, a négysoros beosztás miatt a szövegvezér a strofa közepén jutott el a mondanivaló végéig, s az énekes hirtelenjében nem tudta ezt a szokott módon áthidalni.

famugura = fariűgy (r. mugur)

ne sírítsd vízemmet = ne zavard vízemmet

14.

F 198A,Ba (SFJ)

DR/III/19

1. Is - te - nem, Is - te - nem, á - raszd meg a vizet,
Hadd vigyen el en - ge - m a - pám ka - pu - já - ba,
A - pám ka - pu - já - ba, a - nyám aj - tó - já - ra,
Hogy lássák meg ők es, ki - nek ad - tak éngem.

2. Nyóc ökrös gazdának, cifra katanának.
Jobb lett vóna adjon disznyó pásztorának!
Me't immá' megúntam jó regvel felkelni,
Jó regvel felkelni, s a patakra menni.
3. A patakra menni, véres ruhát mosni,
Jajszókkal sulykolni, könyvemmel áztatni.
Me' most es oda van, keresztút állani,
Keresztút állani, örmén papot ölni.
4. Egy pénzért, kettőért nem szán vért ontani,
Egy pénzért, kettőért nem szán vért ontani.
Ezt meghallá, hallá sa nagy hegyi tolvaj,
Ezt meghallá, hallá sa nagy hegyi tolvaj.
5. Megrúgá az ajtót: Erejsz bé, erejsz bé!
Megrúgá az ajtót: Erejsz bé, erejsz bé!
Álljon meg, álljon meg, csendes, jámbor uram,
Álljon meg, álljon meg, csendes, jámbor uram!
6. Fődig fátyolomat tegyem a fejemre,
Piros, patkós csizmám húzom a lábomba.
Második szavára bérúgá az ajtót,
Második szavára bérúgá az ajtót.
7. Mit sírsz magad, mit sírsz, kedves feleségem,
Mit sírsz magad, mit sírsz, kedves feleségem?
Nem sírok, nem sírok, csendes, jámbor uram,
Nem sírok, nem sírok, csendes, jámbor uram.
8. Cserefát égetek, gyermeket rengetek,
Cserefának füstje húzta ki könyvemmet.
Cserefát égetek, gyermeket rengetek,
Cserefának füstje húzta ki könyvemmet.
9. Készülj, asszony, készülj a búzamezőbe,
A búzamezőbe, sa fejvevő székre
Jánoskám, Jánoskám, nagyhajú szógacsám,
Húzd elé kocsimot, fogd bé hat lovamat!

10. Vigy el magad éngem a búzamezőbe,
A búzamezőbe, sa fejvevő székre,
Hol fejemet veszik, szívemet, májamat,
Mosd meg ürmes borba, takard gyenge gyócsba!
11. Takard gyenge gyócsba, küdd el Barassóba,
Küdd el Barassóba, tegyék várkapura!
Minden apa s anya vegyen példát róla,
Hogy adja a lányát a hideg havasba,
12. Nyóc ökrös gazdának, cifra katanának.
Inkább adja oda disznyó pásztorának!
Beli buba, beli, kicsi Ráduly Péter,
Me' mindjá' jön mámá, hoz neked cicikét.
13. Hoz neked cicikét, nekem hoz kalácskát,
Hoz neked cicikét, nekem hoz kalácskát.
Me' nem az az apád, ki a csürbe' csépel,
Hanem az az apád, ki az utcán sétál.
14. Ezt meghallá, hallá sa nagy hegyi tolvaj,
Ezt meghallá, hallá sa nagy hegyi tolvaj,
Szüve megszakada, árvája marada,
Szüve megszakada, árvája marada.

12.009.0/4: Veress/61, 62. (MNK:I/65)

Szöveg: A zsvány felesége (Vargyas B/20. típus).

15.

F 201Ab (DD)

DR/III/23

1. A - hol én el - me - nek, még e fák es sír - nak,
Gyen - ge á - ga - ik - ról le - ve - lek le - hullnak.
Hull - ja - tok le - ve - lek, ta - kar - ja - tok éngem
Mert az én é - de - sem sír - va ke - res éngem.

2. Sirass, rózsám, sirass, amíg előtted látsz,
Mert jó Isten tudja, hol lesz en halálom,
Erdőkbe, mezőkbe sa nagy tengerekbe.
Tengernek feneke sa én vetett ágyam.
3. sa tengernek színye sa én takaródzóm,
Csúszó-mászó férgek sa én hálótársam,
sa apró halecskák sa én siratóim.
sa Az égi madárcák sa én énekleim.

12.010.0/1: Nyitra megyéből, Erdélyből, Bukovinából és Moldvából ismert dallamtípus. Az egyes sorok motívikájában még érződik az a beszédszerű, szabad dallamformálás, amely az írásba foglalt későbbi énekköltészetre is hatást gyakorolt a 16. századtól. A dallam egy később lerögzült változata országosan népszerűvé válhatott, mert a 20. század elejétől napjainkig dokumentálható. (MNK:I/1)

Szöveg: A dallamtípushoz kapcsolódó legjellegzetesebb szöveg a sokáig ponyvanyomtatványokon is terjesztett 16. századi széphistória (Gergei Albert: *Argirus királyfi históriája*). Kádár István 17. századi históriáját is énekelték rá (*Szörnyű nagy romlásra készül Pannónia*). Ezen kívül még előfordul lakodalmi, katonabúcsúztató, ballada és – mint esetünkben – keserves szöveggel is.

16.

F 201Ba (DF)

DR/III/22

1. Lud ja - im, lud ja i m, szép fe hér lud ja im,
Lud ja im, lud ja - im, szép fe hér lud - ja - im,
Ti zen ketten vagytok s mind fe - hé - rek vagytok,
Ti zen ketten vagytok s mind fe hé rek vagytok.

2. Messze föltreppentek, messze is elláttok,
Messze felreppentek, messze is elláttok,
Nem láttátok-e tik az én édesemet,
Nem láttátok-e tik az én édesemet?
3. Vagy láttuk, vagy láttuk egy rózsamezőbe,
Vagy láttuk, vagy láttuk egy rózsamezőbe,
Szedi vala rózsát, hogy kössön koronát,
Szedi vala rózsát, hogy kössön koronát.

4. Nyugszik vala délre, félkönyökre dőlvel,
Sárig hasú kígyó bébútt kebelibe,
Azt ott, ha kiveszi, fél karját megeszi,
Azt ott, ha kiveszi, fél karját megeszi.

12.010.0/1: Lásd az előbbi jegyzetet! (MNK:I/1)

Szöveg: Balladatöredék. Vö.: *A szeretet próbája* (Vargyas B/69. típus).

sárig = sárga

17.

F 210A (SFJ)

1. Ó ál-dott Szűz - a - nya, mennye - i szép ró - zsa,
Boldog menyországnak drága gyöngyvirá - ga
Bűnő - sök - nek kegyes szó - szó - ló - ja!
Vi - gyájj re - ánk é - des a - nyánk,
Angya - loknak ki - rál - né jasszonya.

2. Míl' boldogok azok, kik téged dicsérnek,
Buzgó szüvel vígan énekelnek,
Szent Fiadnál ők kegyelmet nyernek.

Vigyázz re/ánk, édes anyánk,
Angyaloknak királné jasszonya!

12.016.0/0: A sirató motívikus nyersanyagából származtatható 17. századi konstrukció, mely gazdagon variálva a népi gyakorlatban mélyen meggyökerezett. (Egyik változata – „Boldogasszony anyánk” szöveggel – a 18. század folyamán rendkívül népszerűvé vált.)

(MNK:II/9)

Szöveg: Régi, főleg Erdélyben ismert Mária-ének ötsoros változata. A típus valamennyi csoportja egyházi énekként használatos.

18.

F 210Ba (DD)

1. Ó jál - dott Szűz-a-nya, 2. amenne- i szép ró - zsa,
3. Boldog menyországnak 4. drága gyöngyvi - rá - gja,
5. Vi - gyázz ri - vánk 6. é - de - s a-nyánk,
7. Angya - loknak 8. ki - rálné asszo - nya.

12.016.0/0: Lásd az előbbi jegyzetet!

(MNK:II/9)

Szöveg: Az iménti Mária-ének négysoros változata.

19.

F 197Bc (DD)

DR/II/44

1. Az én ró zsa- m sze mél - dö ke
2. Töb bet ér, mind e hat ök re.
3. A hat ök re szán tó - ve - tő,
4. Az én ró - zsa- m hím - ke re - ső.

2. Hímet keres, ki jés kezd,
A hat ökrit el es veszt,
Hímet keres, ki jés kezd,
E hat ökrit el es veszt.

18.219.0/0: Felvidéken, Erdélyben, Bukovinában és Moldvában rendkívül népszerű, ma is élő táncdallam. Az eredeti dallamalak sirató jellegzetességeit (melyekről az első sor dallamíve s a 3. sorának kadenciája tanúskodik) a jellegzetes ritmusú dudanóták hatása fedi el.

(MNK:II/14)

Szöveg: Az első versszak szövege Erdélyi János gyűjteményében (1846) is megtalálható, a negyedik sorban a következő eltéréssel: „Az én rózsám hív szerető”.

20.

F 199Bb (SFJ)

DR/III/68

1. E gész fa lut össze - jár tam,
Méges semmit se ta - lál tam, ja - ja - jaj!
Pe díg addig csaltam, kér tem.
Míg ü - res vel vissza - tér tem, ja - ja jaj!

2. Jaj, nincs kenyér, nincs káposzta,
Nincsen hátsóm, sem szalonna, jajajaj!
Jaj, nincs kenyér, nincs káposzta,
Nincsen hátsóm, sem szalonna, jajajaj!
3. Lopás a mi mesterségünk,
Ha egyebből nem élhetünk, jajajaj!
Lopás a mi mesterségünk,
Ha egyebből nem élhetünk, jajajaj!

18.200.0/0: Erdélyben és Moldvában ismert, fríg végződésű, kibővült nyolcszótagos dallam (ún. „Jaj-nóta”). Veress/98. (MNK:II/25)

Szöveg: Cigánycsúfoló.

hátsó = sódar, hátsó sonka

21.

F 195A (SFJ)

DR/II/51

1. Ka - szá - lóm - ban van egy nyár - fa,
Az a - latt ül há - rom ár - va.
Az a - latt ül há - rom ár - va.
Mind a há - rom tal - pig gyász - ba'.

2. Merre mentek, három árva,
Merre mentek, három árva?
Elindultunk hosszú útra,
Hosszú útra, szögálatra.
3. Vágok nektek aranyvesszőt,
Csapjátok meg a temetőt!
Keljen, keljen édesanyám,
Me't elszakadt a gyászruhámm!
4. Nem kelhetek, édes fiam,
Me' befogott a föld muha,
Vegye jelő záras kulcsát,
Kócsolja ki koporsóját!
5. Csókoljuk meg kezit, lábát,
S amellet a két orcáját,
Csókoljuk meg kezit, lábát,
Amellet a két orcáját!
6. Fiam, fiam, édes fiam,
Menjetek el tük már haza!
Vagyon nektek mostohátok,
Ki gondot viseljen rátok.
7. Vagyon apánk, de ostoba,
Anyánk es van, de mostoha,
Mikor fejünket fésüli,
Gyenge hajunk mind kitépi.

8. Mikor fejt ad reátok,
Vérrel hobzik az hátatok,
Mikor fejt ad reátok,
Vérrel hobzik az hátatok.	10. Panaszkodjunk a seprűnek,
A' nem mondja meg senkinek,
Panaszkodjunk a seprűnek,
A' nem mondja meg senkinek.
9. Panaszkodjunk idegennek,
A' megmondja mindenkinek,
Panaszkodjunk fünek-fának,
Tudtjával adja világnak.	11. Szemet vet ő mindenkinek,
Rossz a mi árva fejünknek,
Szemet vet ő mindenkinek,
Rossz a mi árva fejünknek.

18.050.0/0: A kvintváltást a pszalmódizáló stílus dallamvezetési mintáival színező dallam.

Szöveg: *A három árva* (Vargyas B/6. típus).

22.

F 205Aa (SFJ)

DR/III/8

Ki-csi lo-vam tér-dig me-nyen a sár-ba,
Az én ró-zsám i-szik a kor-csomá-ba,
Ki-csi lo-vam nem sze-re-ti a za-bot,
Ta-vasz fe-lé ződ ár-pá-ra ki-ka-pott.

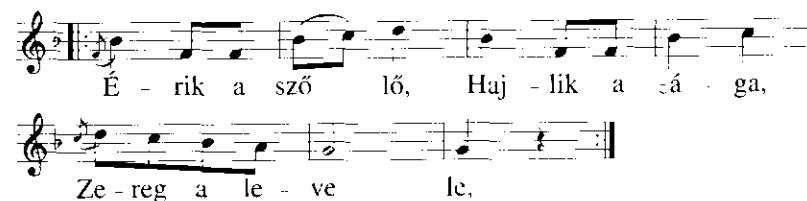
2. Kicsi lovam, jobb az árpa, mind a zab.
Rózsámnak es jobb a szüve, ha mást kap,
Kicsi lovam, jobb az árpa, mind a zab,
Rózsámnak es jobb a szüve, ha mást kap.

11.010.0/1: Az ún. „Citrusfa-csoport”-ba tartozó dallam (Lásd: *A citrusfa levelestől ágastól*), melyet a pentaton ereszkedő-kvintváltó stíluson belül első és második sorának zenei irányítottága különít el.

23.

F 197Ab (SFJ)

DR/III/105

É-rik a szó-ló, Haj-lik a zá-ga,
Ze-reg a le-ve-le,

2. Durba nez a gazda,
Nem nez fel a napra.
Csak a szépasszonra.
Durba nez a gazda,
Nem néz fel a napra,
Csak a szépasszonra. | 3. Durba nez a gazdasszon,
Nem nez a cselédre,
Csak a szép legényre.
Durba nez a gazdasszon,
Nem nez a cselédre,
Csak a szép legényre. |
|---|---|

16.025.0/0: A stílus ide tartozó darabjai általában zeneileg is hatsorosak. Itt elmaradt a kvintváltás: az első három sor változatlanul ismétlődik meg. A jelenség jól példázza a moldvaiak hajlamát arra, hogy kisebb ambitusú dallamszakaszokat egészc „kerekítsenek”. Veress/108.

Szöveg: Tagolása a Balassi-strófára emlékeztet.

24.

F 202Bb (DD)

DR/III/34

É - rik a szó - ló, Haj - lík az á ga,
Bo rul a le ve le, Bo rul a le ve - le.

2. Három szabólegén,
Vándorolnak szegény.
Egynek sincs kenyere,
Egynek sincs kenyere.
3. Kére tőlem köcsön,
Jaj, de nekem sincsen,
Nem adott az Isten,
Nem adott az Isten.

16.025.0/0: Az előző dallamnak az utolsó sor ismétlésével négysorossá alakult változata. Veress/108.

25.

F 210Bb (DD)

1. Én nemze - tem, zsi - dó né - pem,
Te el - le - ned mit vé - tet - tem,
Hogy tő - led ha - lált szen - ved - tem?
Fe - lelj meg te már én - né - kem!

18.025.0/0: Népdalaink régi rétegeibe jól illeszkedő, országosan ismert egyházi népének.

Szöveg: Fordítás latinból („Popule meus”).

26.

F 213Aa (JI)

DR/II/58

1. Fe - jér Lász - ló lo - vat lo - pott,
sA fe - ke - te hu - mály a - lól.
Fe - jér Lász lót vas ba ve - rék,
Töm - lec fe - ne ki - be te vék.

2. Fejér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja fogva vóna,
Húzzad, kocsis, a hintómat,
Fogd bé bátran hat lovamat.
3. Tedd fel gyorsan huszasokat,
Huszasokat, arannyakat,
Huszasokat, arannyakat,
S a keresztes tallérokat.
4. Jó nap' Isten, hadnagy uram!
Isten hozott gyíngymadaram!
Azt hallottam, hadnagy uram,
Hogy én bátyám fogva vóna.

5. Fogva vagyom, fogva vagyom,
Tömlec fenekébe vagyom.
Azért jöttem, hadnagy uram,
Hogy én bátyám elbocsássa.
6. Elbocsátom, elbocsátom,
Ha egy éjen veled hállok,
Fejér Anna megsirile,
S eppeng a bátyjához mene.
7. Bátyám, bátyám, Fejér László
Ha' mit mondott hadnagy uram,
Innét magát kibocsássa,
Ha egy éjen vele hállok.
8. Húgom, húgom. Fejér Anna,
Ne hálj magad a huncutval,
Ne hálj magad a huncutval,
sAz akasztanivalóval!
9. Szüzeccséged elveszeszted,
Méges nekem fejem veszik,
Szüzeccséged elveszeszted,
Méges nekem fejem veszik.
10. Nyócat ütött már az óra.
Aluszol-e, Fejér Anna?
Nem aluszom, nem szünnyodom,
Csak a nagy lánczörgést hallom.
11. Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert bátyádnak vége vagyom,
Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert bátyádnak vége vagyom.

12. Tízet ütött már az óra,
Aluszol-e, Fejér Anna?
Nem aluszom, nem szűnyodom,
Csak a nagy puskaszót hallok.
13. Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert bátyádnak vége nagyon,
Csak aludjál, csak nyugodjál,
Mert bátyádnak vége nagyon.
14. Ki bátyámat elvesztette,
Mosdóvize vérré váljon,
Mosdóvize vérré váljon,
S a kenycere kővé váljon!
15. Kendezeje meggyulladjon,
Két arcája langot kapjon,
Kendezeje meggyulladjon,
Két arcája langot kapjon!

18.071.0/1: Az egész nyelvterületen többnyire „Esteledik, alkonyodik”, „Szürke szamár” szövegekkel ismert deklamáló jellegű, „rubato pásztor” dallam, melyen az erdélyies pszalmódizáló előadásmód hatása érezhető.

Szöveg: *A halálraítélt húga* (Vargyas B/27). Legelterjedtebb klasszikus balladánk.

humály – felhő (homály)

sivül = fordul

cppen – éppen

kendező = törölköző

27.

F 203Aa (SFJ)

DR/III/65

Ne sírj ró - zsa - m, ne ke - se - regj.
Es - te ho - zád e - re - ge - lek.
Ej, haj, szeress én - gem. ne a nyá - dot.
Én csó - lom a szá - ja - dot!

2. Ne küldj rózsám a mezőre.
Elpirul az orcám bőre!
Ej-haj, elveszesztem szép színyemet,
Nem csókolsz szüübül engemet.
Ej-haj, elveszesztem szép színyemet,
Nem csókolsz szüübül engemet.

18.107.0/0: Jellegzetes dallamívekkel építkező, dūr kvintváltó dallam.

28.

F 200B (DD)

DR/II/61

Hegyen s földő - n já - ro - ga - tok va - la,
 Vi - rá - gecská - t sze - de - ge - tem va - la,
 Csincsecs - kékbe csincse - l - getem va - la,
 Bokré - tá - ba kö - tö - ge - tem va - la.

2. Lyányok, lyányok, jó lyánbarátjaim,
 Hajtok este hozzám guzsalyasba,
 Nektek adom húgom koszorúját,
 Nem kell nékem senki koszorúja.
3. Kötik nékem sa én koszorúmat,
 Ágból-bogból, fehér csemetéből,
 Tisztán, tisztán fehér lilivomból,
 Mindenféle szép virágceskából.
4. S azt felkötik sa én kűs fejemre,
 saÁga-boga hajlik a vállamra,
 saA virágja hull az én ölembe,
 Szép illatja száll a víg szívemre.

5. Szálljon, szálljon, csak megvigasztaljon.
 Szálljon, szálljon, csak megvigasztaljon.
 Elindultam este guzsalyasba,
 Megtalálám Jancsi szeretőmöt.
6. Bal kezemet jobb vállára tevém,
 Jobb kezemet bal vállára tevém,
 Megabajgám búmat, bánatimat
 Azt es meglátta sa én édesapám.
7. Mikor én es este hazamentem,
 saElé vevé vékon nádpálcáját,
 S úgy felhányá karcsú dorokimra,
 S úgy felhányá karcsú dorokimra.
8. saElég, elég, édes kedves apám,
 Többet soha szavát nem fordítanám,
 S elé vevém sa sárga lovat,
 Felnyergelém domború nyeregvel.
9. Felnyergelém domború nyeregvel,
 S átköttem selyem hevedegvel,
 S elindultam hosszú útra véle,
 S elszürkültem sa egy vadász erdőbe.
10. Ágyat vettem lovamnak, magamnak,
 S a lovamnak cserefa lapiból,
 S a lovamnak cserefa lapiból,
 S én magamnak ez ága-bogából.
11. S lefeküvém sa lánti ágyamba,
 Elaluvám legelső álmomba,
 Megébredtem szép piros hajnalba,
 Feltekinték fejem felett ágra.

12. Haj, ott vagyon kis gerice madár.
Körme között hozott cédolceska,
S a körmével rivá írogatta,
S a szájával rivá mosolygatta.
13. S úgy elmenek rózsám valamerre,
Bukovina skövecs közepébe,
S ott leszálok tulipán képembe,
Édesemnek háza elejébe.
14. Bort iszol-e, te rózsám, vaj vizet?
Bort nem iszom, fogadásom tartsa,
Pálinkát sem, mer' anyám nem hagyja,
Vizet iszom, mikor kedvem tartsa.
15. S azt es csak úgy, ha édesem adja,
S azt es csak úgy, ha szájából adja.
Min' kis mádár e fiát itassa.
Min' kis mádár e fiát itassa.

10.042.0/0: Csak Moldvából ismert, lakodalmas szerepű dal, mely egy középkori nászdal-típus rokona. Strófájának dallamának megfelelője egy 12. századi franciaországi liturgikus drámában mutatható ki. Veress/56,57,58.

(MNK:III.46)

Szöveg: Balladaszerű (lásd: Vargyas B/82. típus).

csincs = tines, esokor

csincselget = esokorba szed, esokorba köt

hajtók = gyertek (r. haideti)

dorok = derék

lánti = leányi, leánykori

29.

F 202Aa (SFJ)

DR/I/247.old.

1. Szól a kukuk, szól. 1. Ki kapu ján szól?
Küjel bá riz forga tó dik. Benn Erzsike ő tő ző dik.
Szól a kukuk, szól.

2. Szól a kukuk szól
Ki kapuján szól?
Künn a báriz forgatódik,
Benn Erzsike ötözödik,
Szól a kukuk szól.
Kit adsz nekem bíró uram,
Kivel menjek bálba,
Ződ fának árnyékjába
Kivel beszélgessek?

3. János öcsémvel,
János öcsémvel,
Szép ő maga, szép gúnyája,
Gyüngyös dolomántja,
Szép ő maga, szép gúnyája,
Gyüngyös dolomántja.

16.176.0/0: A kis ambitusú dallamok külön csoportjaként tartjuk számon azt a dallamesaládot, melyet Szendrei Janka egy jellegzetes szövegkezdet alapján – „Révész” **dallamkör**nek nevezett el. Jellemzőjük: a központi hangok jellegzetes, kvintről ereszkedő sora, melyeket 3-5 hangból álló motívumok rajzolnak körül. Ide kapcsolható ez a (nyitári párhuzammal is

rendelkező) moldvai dallam, mely 16. századi megszilárdult formában továbbélő középkori formulaanyagról tanúskodik. (MNK:III/52)

Szöveg: Párosító.

báriz = vékony gyapjúkendő (r. *bariz* = hárázkendő). „Felénk úgy mondják, hogy a leány ötözött, akart ötözni a báriszba s akkor kinn rázták a bárizot, s ő benn készülődött, hogy menjen a bálba, menjen mulatságba. S akkor teszi ezt.” (Salat Jánosné Fazakas Péter Kati (64) Lészped. AP10223d:e)

dolománt = dolmány

30.

F 202Ab (DD)

DR/I/248.old.

1. Szól a kukuk, szól, Ki ka - puján szól?
 Dem - se Dá - vi - tén, Dem - se Dá - vi - tén.
 Küjen pár forga tó - dik, Benn Rózsikát készít - getik,
 Szól a kukuk, szól, Ki ka - puján szól?
 Dem - se Dá - vi - tén, Dem - se Dá - vi - tén.

16.176.0/0: Lásd az előbbi jegyzetet!

(MNK:III/52)

31.

F 212Aa (JI)

(DR/I/243.old.)

1. Szól a kukuk, szól, Ki ka pu - ján szól?
 Benn a leány ő - tő - ző dik, Kinn a bá - riz forga - tó - dik,
 Szól a kukuk, szól.

2. Szól a kukuk, szól,
 Ki kapuján szól?
 Kit adsz nekem királybíró,
 Kivel Bécsbe menjek?
 S a zöd fának árnyékjába
 Kivel beszélgessek?
3. János öcsémvel,
 János öcsémvel,
 Szép ő maga, szép gúnyája,
 Gyüngyös dolomántja,
 Szép ő maga, szép gúnyája,
 Gyüngyös dolomántja.
4. Szól a kukuk, szól,
 Ki kapuján szól?
 János öcsém zöd erdőbe,
 Fémlik a kard az övibe,
 Szól a kukuk, szól.

16.176.0/0: Lásd a 29. dallam jegyzetét!

(MNK:III/52)

32.

F 204Ba (DD)

DR/II/17

2. Me't megmar e kigyó,
Szerelem képjibe.
Szerelem, szerelem,
Átkozott szerelem.	Kit én má' szakasztok,
Magamnak marasztom.
3. Mér' nem termettél vót
Menden fa tetején,
Menden fa tetején,
Gyivó/ág levelin.	6. Magamnak marasztom,
Házastársnak hagyom.
Ne higj e legénnek,
Tüzess e lelkinék!
4. Hogy szakasztott lenne
Menden szegén legény,
Menden szegén legény,
Menden szegén leány.	7. Jól meg bírja csalni
„Embernek gyermekit,
Csattagó gyivóval,
Zurgó magyaróval.
5. Me't én szakasztottam
S el es szalasztottam,	8. Keskeny pántyikával,
Gyakor hazugságval,
Keskeny pántyikával,
Gyakor hazugságval.

16.183.0/2: Középkori európai rétegből származó, (francia párhuzamokkal rendelkező) típus, mely Erdélyen, Bukovinán és Moldván kívül Nyitra megyéből is ismert. Jellemzőes ritmusa a középkori ún. volta-képlet szótag-számnövelő változataként értelmezhető. Hatásában leginkább azokra a Balkánon élő aszimmetrikus ritmusfajtákra („Giusto syllabique”) emlékeztet, melyek a középkor folyamán másutt is általánosabb használatban lehettek. Veress/26, 27. (MNK:III/62)

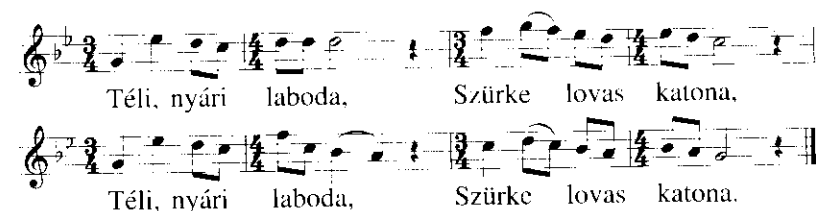
Szöveg:

gyivó = dió
zurgó = zörgő

33.

F 212Bc (DF)

(DR/II/39)

2. Átalmenék a Dunán,
Kétkerekű kotyigán,
Visszajövök a Tiszán,
Aranyszőrű paripán.

17.122.0/0: Moldvai dallam. (MNK:III/70)

Szöveg:

laboda = paréj
kotyiga = kétkerekű taliga (r. cotiga)

34.

F 196B (DD)

(DR/II/22)

1. A pünkösti rózsá Kihaj lott az út ra,
Né - kem es kihaj-lott szeke - remnek rúd - ja.

2. Nem tudom, édesem,
Jóra-e, vaj rosszra,
Jóra-e, vaj rosszra,
Vaj hótig bánatra.	6. Pedig az a malom
Három kő közül van,
S a legelső köve
Virágyöngyöt járja!
3. Kinezék az uton,
Látám édesemet,
Látám édesemet,
Ő es látá /éngem.	7. »A második köve
»Apró pénzt hullassa,
S a harmadik köve
Szeretetet járja!
4. »Akarám szólítani,
Szánám búsítani,
»Ilyen szép ifian
Megszomorítani.	8. S annak szeretetnek
Első víg órája:
Zúgadoz ez erdő
Sok szép énekszótól.
5. »Az én piros vérem.
S a te piros véred
»Egy árokban folyon
S egy malmot meghajtsón	9. Tündöklék e mező
Sok búzavetéstül,
Tündöklék e mező
Sok búzavetéstül.

16.190.0/0: Moldvai dallam. Előtagja a „Révész”-dallamkör (lásd a 29. dallam jegyzetét) egyes típusainak kezdésére emlékeztet. Veress/16, 17. (MNK:III/71)

Szöveg: Balladatöredékekkel kevert lírai dalszöveg.

éfiu = fiatal

35.

F 205Ac (SFJ)

DR/III/35

1. Én víg nem vagyok Szo - mo - rú va - gyok.
Galambomat nem látha - tom, Jaj, jaj, megha - lok.

2. Édes rózsám, meghalok,
Ha tőled elmaradok.
Inkább hat nap szaladok,
Tőled el nem maradok,
Jaj, jaj, meghalok.
Inkább hat nap szaladok,
Tőled el nem maradok.
Jaj, jaj, meghalok.

16.193.0/6: Változatokban gazdag, országosan elterjedt párosító, ill. gyermekjátékdal. (MNK:III/75)

Szöveg: A típus szinte valamennyi verse olyan játékokhoz kapcsolódik, melyek régi párvalasztó jellegű társasjátékokra vezethetők vissza.

36.

F 211Aa (DD)

1. Én víg nem vagyok Szo - mo - rú va - gyok.
Galambomat nem látha - tom, Jaj, jaj, megha - lok.

2. Ha meghalok, meghagyom, 3. Béfagyott e tó,
Legyen leány e papom, Nem csúsz e szánkó,
Legyen leány e papom, Lovam lábán nincsen patkó,
Legény legyen deákom! Nem mehet rajta.

16.193.0/6: Lásd az előbbi jegyzetet! (MNK:III/75)

37.

F 211Ab (DD)

DR/III/62

1. Én nem ettem ma egyebet, csak gyandrát, csak gyandrát,
Nem szeretek én már senkit, csak Andrást, csak Andrást.

2. Én nem ettem ma egyebet,
csak tejfelt, csak tejfelt,
Nem szeretek én már senkit,
csak Pétert, csak Pétert.

3. Én nem ettem ma egyebet,
csak bálmost, csak bálmost,
Nem szeretek én már senkit,
csak Jánost, csak Jánost.

13.061.0/0: E típus („A malomnak nincsen köve...”) rokonságába sorolható dallam.

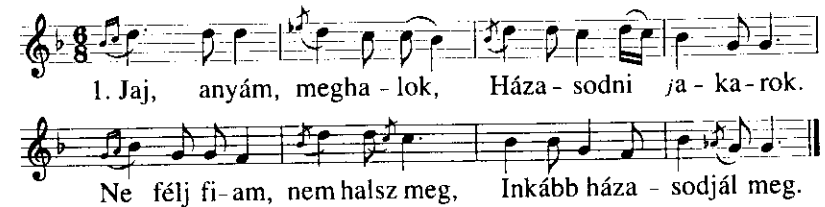
Szöveg:

bálmos = puliszkához hasonló étel

38.

F 206Ba (DD)

DR/III/51

1. Jaj, anyám, megha - lok, Háza - sodni ja - ka - rok.
Ne félj fi - am, nem halsz meg, Inkább háza - sodjál meg.

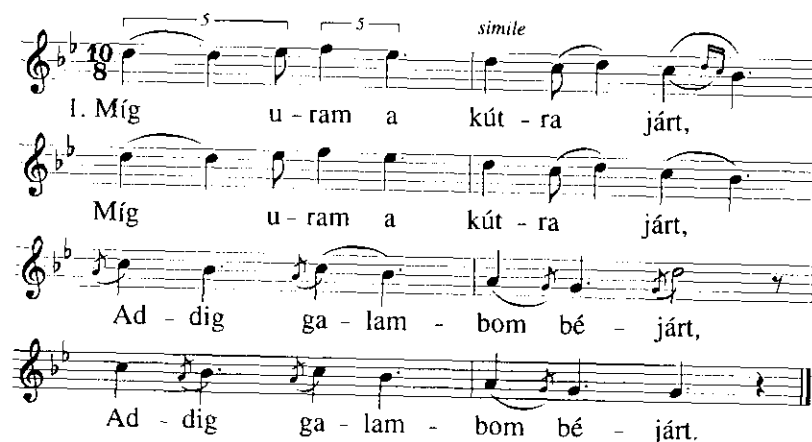
2. Vedd el a bíró lányát,
Készít neked vacsorát,
Epés, mérges géluskát,
Patkószöges káposztát.
3. Egyél, Ferenc, láncosadta,
„Egy nagy nyírgúzs e nyakadra.
Egyél, Ferenc, láncosadta,
„Egy nagy nyírgúzs e nyakadra.

17.127.0/2: A pszalmodizáló stílushoz közelítő, mondókaszerű, kétsoros, motivikus táncdallam. (Vö.: MNK:III/19! – 17.115.0/0). Moldvai típus. Variánsa: DR/II/29, 29a. (MNK:III/78)

39.

F 203Ab (SFJ)

DR/II/31

1. Míg u - ram a kút - ra járt,
Míg u - ram a kút - ra járt,
Ad - dig ga - lam - bom bé - járt,
Ad - dig ga - lam - bom bé - járt.

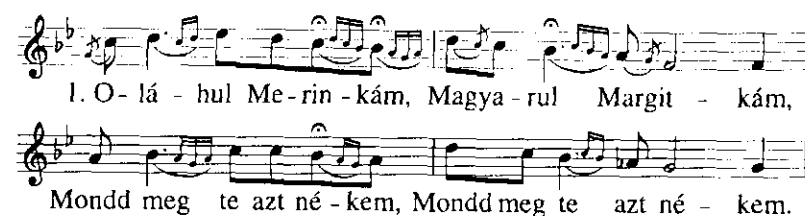
2. Édes uram be jó kend,
Be jó vizet hozott kend,
:Hojzon ilyent máccor es,
Megcsókolom száccor es.:	4. Macska fogott egeret,
Játszott véle eleget,
Macska fogott egeret,
Játszott véle eleget.
3. Téged, asszony, kérdezlek,
Téged, asszony, kérdezlek,
Ezt az ágyat mi lelte,
Hogy, hogy el van gyötörve?	5. A vén bolond azt tudja,
Hogy a féreg elhúzta,
A vén bolond azt tudja,
Hogy a féreg elhúzta.

17.131.0/0: Székelyföldi és moldvai dallamtípus. Variánsa: DR/II/35.
(MNK:III/92)

40.

F 204Aa (DD)

DR/II/2

1. O - lá - hul Me - rin - kám, Magya - rul Margit - kám,
Mondd meg te azt né - kem, Mondd meg te azt né - kem.

2. Száz katana közül
Melliket szereted:
Napot-e, vaj Hódat,
Vaj fényes csillagot?	7. Bizon nem akarok,
Megszakad e szívem,
Oláhul Merinkám,
Magyarul Margitkám.
3. Napot is szeretem,
Hódat es szeretem,
De fényes csillagot
Leginkább szeretem.	8. S akarsz-e te nékem
Ha gyertyatartóm légy?
Bizon nem akarok,
Megszakad a szívem.
4. Me't e Hódnak fénye
„Öreg Ráduly vajda,
De je Napnak fénye
Öreg Ráduly asszony.	9. Ő je megtekeré,
„Ez ő Merinkáját,
Jivószas vászonval,
Meggyújtotta végít.
5. De je fényes csillag
Öreg Ráduly fia.
Oláhul Merinkám,
Magyarul Margitkám.	10. „Talpátul tekerte
Feje tetejéig,
Talpátul égette
Fejéig égette.
6. Mon' meg te azt nékem,
Akarsz-e te nékem
Favágó tőkém légy,
Favágó tőkém légy?	11. Oláhul Merinkám,
Magyarul Margitkám.
Anyám, édes anyám,
Megszakadt e szívem!

16.206.0/0: Mind a pszalmódizáló, mind a sirató stílushoz erős szálakkal kapcsolódó dallamtípus. (Lásd: MNK:I/13:II/12). A Magyar Népdaltípusok Katalógusa az utóbbinál tárgyalja egy dunántúli kötött siratóval kimutatható rokonsága miatt. A régies kis ambitusú dalok köréhez a ritmus által összefogott kétsoros, periodizáló nagy forma kapcsolhatja (lásd: MNK:III/107-108; Veress/6) (MNK:II/13)

Szöveg: *Kegyetlen anyós* (Vargyas B/28. típus).

jívószas = viaszos

41.

F 204Bb (DD)

DR/III/131

1. Szőlő között szé - pen fel - nőtt sa szent - györgy,
Met e harmat sa szentgyörgyöt le - ü - ti.

2. Mert a szentgyörgy későn fog ott cikázni,
Még a födből mos' fog ott sorogolni.
3. Sáríg virág, ha leszakasztanálak,
Mit mondanál, ha jelhírvasztanálak?
4. Mit mondanék, nem mondanék egyebet,
Sohase lásd meg az eget s a földet!

11.107.1/0: (Vö.: MNK:III/162)

Szöveg:

szentgyörgy = virágnév

sáríg = sárga

42.

F 202Ba (SFJ)

DR/III/52

1. Zöld erdőbe, sík mezőbe sétál egy ma - dár,
Híva jéngem u - ti - társ - nak, el is menyek már.

2. Jaj, be beteg én galambom, talán meg is hal.
Jaj, be beteg én galambom, talán meg is hal.
3. Jaj, ha meghal, jaj, ha meghal, haljak meg én es.
Ne maradjak ilyen árván nála nélkül es.
4. Jaj, ha meghal, jaj, ha meghal, haljak meg én es.
Ne maradjak ilyen árván nála nélkül es.
5. Adsza babám jobb kezedet, sétáljunk egyet,
Menjünk bé a gyümölcsösbe, szakajszunk meggyet!
6. Ugyan jól megügyeld magad milyent szakasztasz,
Nehogy úgy járj, mind én jártam, kedves galambom!
7. Magos marton sem járhatok félelem nélkül,
Édes esőket sem adhatok szerelem nélkül.
8. Magos marton sem járhatok félelem nélkül,
Édes esőket sem adhatok szerelem nélkül.

13.051.0/1: Erdélyből, Moldvából és Bukovinából gyűjtött dallam, amely a 17. századi dalgyűjtemények tanúsága alapján valamikor általánosan ismert lehetett (Lásd: Vietorisz-kódex. 1680 körül). A zenei stílus azonban régebbi típus kései feljegyzésére vall. Szótagszámvariánsa: Veress/104

(MNK:III/110)

Szöveg:

mart = magasabb fekvésű, meredek hely; meredek vízpart

43.

F 202Ac (DD)

DR/III/54

1. Én kimenék kűs kertembe vi - rágom nez - ni,
Há' le - jüt - te 'zõ - szí harmat vi - rágom szí - nyét.

2. Rítta sétál kűs görice sárga lábával,
Sárga lába, zõd e szárnya, jaj, be gyöngyön járja.
3. Megszólítá kűs görice: ha' fülyeműlye,
Fülyeműlye 'én szeretõm, olyan szerelmes.
4. Gyer bé, gyer bé, jédes rózsám, légy aranyalmám,
Nem menek én édes szívem, mer' megútáltál.
5. Ugyan megnézd, édes rózsám, kit választottál,
Tiszta víznek színye alól mérget ne igyál!

13.051.0/1: Lásd az elõbbi jegyzetet! Veress/103. (MNK:III/110)

Szöveg:

rítta = rajta

44.

F 197Bb (DD)

1. Fonjunk, fonjunk, bendé rezzünk, bújjunk a lá dá ba,
S a lá dá ban két sing szoknya, vigyük korcsomá ra!

2. „A korcsomán két katona, igyunk verset vèllik!
„A korcsomán két katona, igyunk verset vèllik!
3. Úgy sípolnak, úgy dobolnak király odvorába,
Nem es király odvorába, fényes pilotába.
4. Nem es fényes pilotába, tyúkszaros pajtába,
Nem es fényes pilotába, tyúkszaros pajtába.

13.051.0/2: Moldvai táncdallam, a 41, 42. dallamok altipusa. (MNK:III/110)

Szöveg:

bendérez = hengerikázik, szaladozik
odvor = udvar
pilota = palota

45.

F 203Ac (SFJ)

Vö.: DR/III/28 (F 236Ba)

Cserreg - berreg a legyecské, férjhez akar men - ni,
Komám,prücsök a su - tu - ba, meg a - kar - ja kér - ni.
Háza - sodik a kemence, belé - bútt a kür - tő,
Háza - sodik a kemence, belé - bútt a kür - tő,
Kókis e - lől jár - ja, ré - ce re - já hány - ja,
Az én kicsi sánta kecském félkörmi - re jár - ja.

13.057.0/4: Hosszú sorokból álló kanásztánc-dallam, melynek dallammozgása jellegzetesen hangszeres eredetre utal. Kis ambitusú csoportját képezi annak a tágabb európai dallamkörnek, mely mögött egy nagy - középkori eredetű - vágánsdal-esalád sejthető.

(MNK:III/115)

Szöveg: *Tücsöklakodalm* töredék (vö.: Vargyas B:91. típus).

sutu = a kemence sarka, szöglete.

kókis = kakas

46.

F 198Bb (SFJ)

DR/II/62

1. Ki - szá - radt a csere - fa, csere - fa,
Hol há - lunk az écca - ka, écca - ka?
Terítsd le a le - pe - dőt, le - pe - dőt,
Tégy egy párnát, vaj kettőt, vaj ket - tőt!

2. Irjátok fel keresztem fájára,
Itt fekszik egy szerencsétleny árva.
Kinek nincsen sem apja, sem anyja.
Sem egy igaz atyafija, -fija.
3. Horgitai zöd erdő, zöd erdő,
Abba vagyon csipkebokor vessző,
Arra re/a szállott bús gerlice,
Arra re/a szállott bús gerlice.
4. Körme között uticédulája,
A szájával mind azt magyarájsza,
A szájával mind azt magyarájsza,
Itt fekszik egy szerencsétleny árva.

00.014.0/0: Típusba nem sorolt dallam.

Szöveg:

cserefa = cserfa

47.

F 211Ac (DD)

DR/III/44

1. Szőr szökött a szemem be, le ve ronda lin da,
Há' e szőrvel mit a karsz, le ve ronda lin da.

2. Szitát kössek belőle, leverondalinda,
Há' szitával mit akarsz, leverondalinda.
3. Lisztet szitáljak vele, leverondalinda,
Há' je lisztvel mit akarsz, leverondalinda.
4. Málét főzök belőle, leverondalinda,
Málét főzök belőle, leverondalinda.

13.069.1/0: A kanásztánc ritmusú kétsoros, nagyterces dallam ahhoz a tekintélyes méretű csoporthoz tartozik, melynek egy változata már Kájoni János 17. századi kódexében is megtalálható „Apor Lázár tánc” felirattal.
(Vö. MNK:III/126b)

48.

F 199Ba (SFJ)

(DR/II/38)

1. A - luszol - e te ju - hász?
A - luszol - e te ju - hász?
Ej, haj, nem es szúnyo - dom,
Ej, haj, nem es szúnyo - dom,

2. Jártak-e itt farkasok,
Jártak-e itt farkasok?
Ej-haj, nem es angyalok,
Ej-haj, nem es angyalok!	Ej-haj, nem es az esztenát,
Ej-haj, nem es az esztenát!
3. Ugatták-e /a kutyák,
Ugatták-e /a kutyák?
Ej-haj, nem es kacagták,
Ej-haj, nem es kacagták!	5. Kivitték-e /erdőbe,
Kivitték-e /erdőbe?
Ej-haj, nem es a misére,
Ej-haj, nem es a misére!
4. Vittek e /el báránkát,
Vittek e /el báránkát?	6. Folyt-e neki /a vére,
Folyt-e neki /a vére?
Ej-haj, nem es a teje,
Ej-haj, nem es a teje!

17.144.0/0: Szétágazó változatokban élő dallam. Udvarhely megyében, Bukovinában kisambitusú, Csíksban és Moldvában bővített alakjában ismert.
(MNK:III/153)

Szöveg: Párbeszédes, ún. „Rätsel-Lied” (= rejtvénydal) műfaj.

eszténa = juhakol (r. stina)

49.

F 209Aa (SFJ)

(DR/II/60)

1. A fé - nyes nap immán elnyu - go - dott,
A föld szintén ső - tét - be ma - ra - dott,
Nappa - li fény éj - jel - re vá - l - to - zott,
Fárad - tak - na - k nyu - go - dal - mat ho - zott.

2. Minden állat megy nyugalomra,
Az Istentől kirendelt álmra,
De jén uram, úgy menyek ágyamba,
Mintha mennék gyászos koporsómba.
3. Midőn ágyanak adom a testemet,
Deszka közé zárhatom éltetemet,
Hosszas álm érheti szememet,
A kakasszó hozhatja végemet.
4. Vessünk számot hát, édes Istenem,
Hogy lelkeket ne kelljen féltetnem,
Hogy lehessen bátrabban szóllanom,
Midőn meg kell előttem állanom.
5. Színyed előtt mindennap elegendek,
De te lettél Atyádnál kezesem,
De megbocsáss, mer' szívemből szánom,
Könyvek miatt szemembe nincs álm.

6. Az ágyamba zokogva költöztem,
Vánkosomat könyvemvel öntöztem,
Ha megtartatsz hónapi napodra,
Nem fordítom azt megbántásodra.

10.046.0/0: A késő középkori eredetű „Angyaloknak nagyságos asszonya”
Mária-ének erdélyi változata (Udvarhely, Csík, Bukovina és Moldva).
(MNK:III/159)

Szöveg: Virrasztóban énekelt esti ének.

könyvek = könnyek

50.

F 200A (SFJ)

DR/III/113

1. Én fel - ke - lék jó reggel, haj - nal - ba,
Én fel - ke - lék jó - reggel, haj - nal - ba.

2. Kimosdódám minden bűneimből,
Kimosdódám minden bűneimből.
3. Megkendőjzém arany kendőcskémvel,
Megkendőjzém arany kendőcskémvel.
4. Kimenék én ajtóm elejébe,
Kimenék én ajtóm elejébe.
5. Feltekinték nagy magos menny-égbe,
Feltekinték nagy magos menny-égbe.

6. Nyitva látám menny-ország kapuját,
Nyitva látám menny-ország kapuját.
7. Azon belül menny-ország ajtaját,
Azon belül menny-ország ajtaját.
8. Azon belül egy terített asztalt,
Azon belül egy terített asztalt.
9. Azon vala e rengő böcsüeske,
Azon vala e rengő böcsüeske.
10. Abba vala Urunk Jézus Krisztus,
Abba vala Urunk Jézus Krisztus.
11. Ől vala mellette anyánk Szűz Mária,
Ől vala mellette anyánk Szűz Mária.
12. A lábával rengetgeti vala,
A lábával rengetgeti vala.
13. A szájával fűdögálja vala,
A szájával fűdögálja vala.
14. Aludjál el Istennek báránnya,
Aludjál el Istennek báránnya.
15. Szeretetből jöttél erre /a világra,
Szeretetből jöttél erre /a világra.

10.046.1/0: Erdély, Bukovina, Moldva területén ismert dallam.

(MNK:III 160)

Szöveg: Karácsonyi kánta. A 4+6 szótagos sorfaj nyugat-európai és balkáni kapcsolatokra egyaránt utalhat.

megkendőzém = megtörülköztem

51.

F 206Bb (DD)

DR/III/12

1. El-ve - tettem ken - de - remet fe - lé - be,
Kender páca, te - a - ró - zsa, pã ma - ri mã,
Leszed - tettem kende - re - met fe - lé - be,
Kender páca, te - a - ró - zsa, pã ma - ri mã,

2. Eláztattam kenderemet felébe,
Kender páca, tearózsa, pã mari mã,
Béáztattam kenderemet felébe,
Kender páca, tearózsa, pã mari mã.
3. Kivettettem kenderemet felébe,
Kender páca, tearózsa, pã mari mã,
Letörtettem kenderemet felébe,
Kender páca, tearózsa, pã mari mã.
4. Megfontattam kenderemet felébe,
Kender páca, tearózsa, pã mari mã
Megszöztettem kenderemet felébe,
Kender páca, tearózsa, pã mari mã.
5. Megvarrtattam e vásznamat felébe,
Kender páca, tearózsa, pã mari mã.

10.059.0/0: Azzal a 18–19. század fordulójától kezdve népszerű dallam-típussal hozható kapcsolatba, amely a mai népi gyakorlatban (sokféle módon történt terjesztés után) általában az 1849-es aradi vértanúkról szóló műszöveggel ismert. (MNK:IV/106)

Szöveg: A kender feldolgozásának fázisait ismerteti. A refrén (pă mari mă) hasonló hangzású román refréneket utánoz.

52.

F 206Bc (DD)

DR/III/47

1. Mít tetszik az u rak nak Fél fertály bor nyócsik nak,
Csil lá rim, hop, hop, hop, Csil lá rim, hop, hop, hop.

2. Nyócan ülnek egy lóra,
S úgy mennek ez újborra,
Csill rim hop-hop-hop,
Csill rim hop-hop-hop. | 3. Azt sem bírják kifizetni,
S az ablakon szökdösnek ki,
Csill rim hop-hop-hop,
Csill rim hop-hop-hop. |
|---|---|

11.145.0/2: Egy Erdélyből és az Alföldről ismert dallam önálló sult második fele.

(MNK:IV/292)

53.

F 201Aa (DD)

DR/III/49

1. Ál tal mentem a Dunán, Kétke rekű kotyi gán.
Levelibe háj, levelibe há j, Fejér fuszuj ka vi rág.

2. Hátnl vittem a rózsám,
Aranszörű paripán.
Levelibe háj, levelibe háj,
Fejér faszulykavirág.	6. Egy szép legén, pataki,
Nem es kell somskai.
Levelibe háj, levelibe háj,
Fejér faszulykavirág.
3. Túl e vizen egy malom,
„Ott kaszál ez angyalom,
Levelibe háj, levelibe háj,
Fejér faszulykavirág.	7. A pataki legények
Jó pálinkás edények.
Levelibe háj, levelibe háj,
Fejér faszulykavirág.
4. Menten szálán kettő-három.
S immá' nyáron ki lesz párom.
Levelibe háj, levelibe háj,
Fejér faszulykavirág.	8. Somskai legények
Sátorbeli cigányok.
Levelibe háj, levelibe háj,
Fejér faszulykavirág.
5. Talán talál valaki,
„E szép legény, pataki.
Levelibe háj, levelibe háj,
Fejér faszulykavirág.	9. S a klézsei legények
Ker'be felnőtt virágok.
Levelibe háj, levelibe háj,
Fejér faszulykavirág.

17.150.0/3: Román változatokkal vethető össze. Bartók a *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményében* [az A.1.335 típust a *Căntece Poporale Românești din Bihor* (București 1913), 198. számú dallamához utalva] ezt írja: „Oláh mūdallam”. (MNK:IV/195)

Szöveg:

kotyiga = kétkerekű taliga (r. cotiga)

54.

F 205Bb (SFJ)

DR/III/69

1. A - nyám lány - ja, hol vol - tál az es - te?
 A - nyám lány - ja, hol vol - tál az es - te?
 Én a - nyám, én a - nyám, vi - rá - gos ker' be!
 Én a - nyám, én a - nyám, vi - rá - gos ker' be!

2. Anyám lánya, hát ott mit csináltál,
 Anyám lánya, hát ott mit csináltál?
 Anyám, anyám, édes anyám, virágot szedtem,
 Anyám, anyám, édes anyám, virágot szedtem.
3. Anyám lánya, hát azt kinek szedted,
 Anyám lánya, hát azt kinek szedted?
 Anyám, anyám, édes anyám, szép szeretőmnek,
 Anyám, anyám, édes anyám, szép szeretőmnek.

10.076.1/0: (Vö.: MNK:IV/289)

55.

F 212Bb (JI)

DR/III/48

1. Egy - szer jár - tam Gyu - lá - ra,
 Két - szer Ma - gyar - or - szág - ra.
 Ej, haj, fű - ge - fa - le - vél,
 Nem zörög, ha nem fúj - ja ja szél.

2. Itt én hallék magyar szót,
 Nyisd meg rózsám az ajtót!
 Ej-haj, göndör e babám,
 Szeretsz-e te engem igazán?
 Ej-haj, göndör e babám,
 Szeretsz-e te engem igazán?

18.641.0/2: Egy a 18. században már följegyzett dallamtípus giusto rokona, ritmusváltó refrénnel. (MNK:IV/511)

56.

F 209Bb (SFJ)

1. Ó fényes - sé - ges szép haj - nal,
A - kit így kö - szönt az an - gyal:
Úd - vöz - légy, tel - jes ma - laszt - tal!

2. Te vagy fejr liliomszál,
Csipke közt, ki virágzottál,
Szentségedvel illatoztál.

18.345.1/0: 17–18. századi énekeskönyvekben is megtalálható ének moldvai változata. RMDT/II/331.

Szöveg: Ádventi hajnali Mária-ének.

57.

F 205Ba (SFJ)

1. Ej, csillag, csillag, de szép haj - na - li csil - lag,
Azt gon - dol - tam, so - ha föl se virr - jad,
Föl köll kel - ni sok szögén le - génynek,
Ej, kato - nának kell men - ni sze - génynek.

2. Ej, bíró, bíró, *de* nagy lészpedi bíró,
Vegye ki *ja* két szemedet holló!
Mé't írtad bé nevem katanának,
Ej, mikor még a lányok sem sajnálnak.
Mé't írtad bé nevem katanának,
Ej, mikor még a lányok sem sajnálnak.

11/d67/a2: A dallam moldvai jelenlétét korábbi, helyszíni gyűjtések is bizonyítják.

DALLAMKERESŐK

Stílusok szerinti kereső

Pszalmodizáló (pentaton recitativ) stílus

1.	197Ba	Jer bé nálunk, jer bé	351
2.	197Aa	Túl e vízen Tótországon	352
3.	199A	Anyám, éldes anyám	354
4.	194	Szegény Szabó Erzsé	355
5.	201B	Édesanyám gyengén növelt engemet	357
6.	195B	Kádár Kata édes rózsám	358
7.	212Ab	A kert fenekébe, egy körtefa alatt	361
8.	211Ba	Úgy fáj az én árva szívem	362
9.	211Bb	Erdő, erdő, mit vétettem	363
10.	212Ac	Felsütött a nap sugárja	364
11.	212Ad	Ne legyen szerencsém soha	365
12.	214Bb	Kiesi madár, hogy tudsz élni	366

Tetraton dallamok

13.	196A	Elment a madárka	367
14.	198A,Ba	Istenem, Istenem	368

Diatonikus sirató stílus:

15.	201Ab	„Ahol én elmenek	371
16.	201Ba	Lúdjaím, lúdjaím	372
17.	210A	Ó áldott Szüzanya	373
18.	210Ba	„Ó áldott Szüzanya	374
19.	197Bc	„Az én rózsám szemöldöke	375
20.	199Bb	„Egész falut összejártam	376

DALLAMKERESŐ

Pentaton ereszkedő–kvintváltó stílus

21.	195A	Kaszálóban van egy nyárfa	377
22.	205Aa	Kicsi lovam térgyig megyen	378
23.	197Ab	Érik a szőlő	379
24.	202Bb	Érik a szőlő	380
25.	210Bb	Én nemzetem, zsidó népem	381

Pentaton ereszkedő–pásztor réteg

26.	213Aa	Fejér László lovat lopott	382
-----	-------	---------------------------	-----

Dúr ereszkedő rétegek

27.	203Aa	Ne sírj rózsám	385
-----	-------	----------------	-----

Régies kis ambitusú dallamok

28.	200B	Hegyen s földön járogatok	386
29.	202Aa	Szól a kukuk szól	389
30.	202Ab	Szól a kukuk, szól	390
31.	212Aa	Szól a kukuk, szól	391
32.	204Ba	Menyecske, menyecske	392
33.	212Bc	Téli, nyári laboda	393
34.	196B	A pünkössti rózsza	394
35.	205Ac	Én víg nem vagyok	395
36.	211Aa	Én víg nem vagyok	395
37.	211Ab	Én nem ettem ma egyebet...	396
38.	206Ba	Jaj anyám, meghalok	397
39.	203Ab	Míg uram a kútra járt	398
40.	204Aa	Oláhul Merinkám	399
41.	204Bb	Szőlő között szépen felnőtt	400
42.	202Ba	Zöld erdőbe, sík mezőbe	401
43.	202Ac	Én kimenék küs kertembe	402
44.	197Bb	Fonjunk, fonjunk, bendérezzünk	403
45.	203Ac	Cserreg-berreg a legyecske	404
46.	198Bb	Kiszáradt a cserefa	405

STÍLUSOK SZERINTI KERESŐ

47.	211Ac	Ször szökött a szemembe	406
48.	199Ba	Aluszol-e te juhász	407
49.	209Aa	A fényes nap immán	408
50.	200A	Én felkelék jó reggel hajnalba	409

Újszerű kis ambitusú dallamkörök

51.	206Bb	Elvetettem kenderemet	411
52.	206Bc	Mi tetszik az uraknak	412
53.	201Aa	Általmentem a Dunán	413
54.	205Bb	Anyám lánya hol voltál az este	414
55.	212Bb	Egyszer jártam Gyulára	415

Emelkedő dallamszerkezetű rétegek

56.	209Bb	Ó fényességes szép hajnal	416
-----	-------	---------------------------	-----

Új stílus

57.	205Ba	Ej, csillag, csillag, de szép...	417
-----	-------	----------------------------------	-----

Lemezszámok szerinti kereső

Lemezszám Dallam Szövegkezdet

194	4.	Szegény Szabó Erzsí	355
195A	21.	Kaszálóban van egy nyárfa	377
195B	6.	Kádár Kata édes rózsám	358
196A	13.	Elment a madárka	367
196B	34.	A pünkössti rózsá	394
197Aa	2.	Túl e vízen Tótországon	352
197Ab	23.	Érik a szőlő	379
197Ba	1.	Jer bé nálunk, jer bé	351
197Bb	44.	Fonjunk, fonjunk, bendérezzünk	403
197Bc	19.	„Az én rózsám szemöldöke	375
198A,Ba	14.	Istenem, Istenem	368
198Bb	46.	Kiszáradt a cserefa	405
199A	3.	Anyám, éldes anyám	354
199Ba	48.	Aluszol-e te juhász	407
199Bb	20.	„Egész falut összejártam	376
200A	50.	Én felkelék jó reggel hajnalba	409
200B	28.	Hegyen s földön járogatok	386
201Aa	53.	Általmentem a Dunán	413
201Ab	15.	„Ahol én elmenek	371
201B	5.	Édesanyám gyengén növelt engemet	357
201Ba	16.	Lúdjaím, lúdjaím	372
202Aa	29.	Szól a kukuk, szól	391
202Ab	30.	Szól a kukuk, szól	390
202Ac	43.	Én kimenék kűs kertembe	402
202Ba	42.	Zöld erdőbe, sík mezőbe	401
202Bb	24.	Érik a szőlő	380
203Aa	27.	Ne sírj rózsám	385
203Ab	39.	Míg uram a kútra járt	398
203Ac	45.	Cserreg-berreg a legyecské	404

204A	40.	Oláhul Merinkám	399
204Ba	32.	Menyecské, menyecske	392
204Bb	41.	Szőlő között szépen felnőtt	400
205Aa	22.	Kicsi lovam térgyig megyen	378
205Ac	35.	Én vig nem vagyok	395
205Ba	57.	Ej, csillag, csillag, de szép ...	417
205Bb	54.	Anyám lánya hol voltál az este	414
206Ba	38.	Jaj anyám, meghalok	397
206Bb	51.	Elvetettem kenderemet	411
206Bc	52.	Mi tetszik az uraknak	412
209A	49.	A fényes nap immár	408
209Bb	56.	Ó fényességes szép hajnal	416
210A	17.	Ó áldott Szűzanya	373
210Ba	18.	Ó áldott Szűzanya	374
210Bb	25.	Én nemzetem, zsidó népem	381
211Aa	36.	Én vig nem vagyok	395
211Ab	37.	Én nem ettem ma egyebet, csak...	395
211Ac	47.	Ször szökött a szemembe	406
211Ba	8.	Úgy fáj az én árva szívem	362
211Bb	9.	Erdő, erdő, mit vétettem	363
212Aa	31.	Szól a kukuk, szól	391
212Ab	7.	A kert fenekébe egy körtefa alatt	361
212Ac	10.	Felsütött a nap sugárja	364
212Ad	11.	Ne legyen szerencsém soha	365
212Bb	55.	Egyszer jártam Gyulára	415
212Bc	33.	Téli, nyári laboda	393
213Aa	26.	Fejér László lovat lopott	382
214Bb	12.	Kicsi madár, hogy tudsz élni	366

Szövegkezdetek szerinti kereső

Szövegkezdet	Dallam	Lemezszám	
A fényes nap immán elnyugodott	49.	209Aa	408
A kert fenekébe, egy körtefa alatt	7.	212Ab	361
A pünköshti rózsá	34.	196B	394
Általmentem a Dunán	53.	201Aa	413
Aluszol-e te juhász	48.	199Ba	407
Anyám, éldes anyám	3.	199A	354
Anyám lánya hol voltál az este	54.	205Bb	414
Cserreg-berreg a legyecke	45.	203Ac	404
Édesanyám gyengén növelt engemet	5.	201B	357
Egész falut összejártam	20.	199Bb	376
Egyszer jártam Gyulára	55.	212Bb	415
Ej, csillag, csillag, de szép	57.	205Ba	417
Elment a madárka	13.	196A	367
Elvetettem kenderemet	51.	206Bb	411
Én felkelék jó reggel hajnalba	50.	200A	409
Én nemzetem, zsidó népem	25.	210Bb	381
Én nem ettem ma egyebet, csak...	37.	211Ab	396
Én víg nem vagyok	35.	205Ac	395
Én víg nem vagyok	36.	211Aa	395
Erdő, erdő, mit vétettem	9.	211Bb	363
Érik a szőlő	23.	197Ab	379
Érik a szőlő	24.	202Bb	380
Fejér László lovat lopott	26.	213Aa	382
Felsütött a nap sugarja	10.	212Ac	364
Fonjunk, fonjunk, bendérezzünk	44.	197Bb	403
Hegyen s földön járogatok	28.	200B	386
Istenem, Istenem	14.	198A,Ba	368
Jaj anyám, meghalok	38.	206Ba	397
Jer bé nálunk, jer bé	1.	197Ba	351

Kádár Kata édes rózsám	6.	195B	358
Kaszálóban van egy nyárfa	21.	195A	377
Kicsi lovam térgyig megyen	22.	205Aa	378
Kicsi madár, hogy tudsz élni	12.	214Bb	366
Kiszáradt a cseretfa	46.	198Bb	405
Lúdjaím, lúdjaím	16.	201Ba	372
Menyecske, menyecske	32.	204Ba	392
Mi tetszik az uraknak	52.	206Bc	412
Míg uram a kútra járt	39.	203Ab	398
Ne legyen szerencsém soha	11.	212Ad	365
Ne sírj rózsám	27.	203Aa	385
Ó áldott Szűzanya	17.	210A	373
Ó áldott Szűzanya	18.	210Ba	374
Ó fényességes szép hajnal	56.	209Bb	416
Oláhul Merinkám	40.	204Aa	399
S ahol én elmenek	15.	201Ab	371
„Az én rózsám szemöldöke	19.	197Bc	375
Én kimenék küls kertembe	43.	202Ac	402
Szegény Szabó Erzsé	4.	194	355
Szól a kakuk szől	29.	202Aa	389
Szól a kakuk, szől	30.	202Ab	390
Szól a kukuk, szől	31.	212Aa	391
Szőlő között szépen felnőtt	41.	204Bb	400
Ször szökött a szemembe	47.	211Ac	406
Téli-nyári laboda	33.	212Bc	393
Túl e vízen Tótországon	2.	197Aa	352
Úgy fáj az én árva szívem	8.	211Ba	362
Zöld erdőbe, sík mezőbe	42.	202Ba	401

SZÓTÁR¹

Ambitus: (latinul) hangterjedelem, tehát egy adott dallam vagy dallamszakasz legmélyebb és legmagasabb hangjának távolsága.

Analógia: (görögül) hasonlóság; hasonlóságon alapuló egyezés.

Autentikus: (görögül=hiteles) a népdalelemzéséknél használatos értelemben olyan hangsorokat jelöl, melyekben a dallamzáró hang a legmélyebb.

Diatonika: (görögül) a szekundok egyenrangúságán alapuló hangrendszer; jellegzetes hangzást ad már négysoros („tetrachord”) keretben is; a régi európai zene többnyire kvint vagy szext ambitusban használta („pentachord”, „hexachord” dallamok); az oktávkeretet teljesen kitöltve „hétfokúságot” eredményez, mely a régi zene modális skáláiban ábrázolható, s végül a 17–19. századi dúr-moll hangnemrendszerhez vezetett.

Epikus: (görög-latin) elbeszélő jellegű.

Giusto: (olaszul) „pontosan”

Gregoriánus: a római egyháznak a késő antik kultúra keretei közt kialakult, s a 15. századig továbbfejlődő egyszólamú kultikus zenéje, melyet a hagyomány Nagy Szent Gergely pápa (7. század eleje) nevéhez kapcsol.

Hangközök: két hangnak a hétfokú rendszerben (vö. diatónia) mért távolsága: prim = 1 hang távolság, *szekund* (2), *terc* (3), *kvart* (4), *kvint* (5), *szext* (6), *szeptim* (7), *oktáv* (8), melyet az első hang azonos értelmű áthelyezésének hallunk.

Invokáció: (latinul) megszólítás, lehvívás; kérés, esedezés, felszólító tartalmú felkiáltás szőlőénekes által előadott egyszerű recitatív motívummal, melyhez többnyire a közösség refrénje kapcsolódik.

¹ A magyarázó jegyzék az alábbi források felhasználásával készült: Bartók Béla: *A magyar népdal* (Bp. 1924), Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Dobszay László: *Magyar zenetörténet* (Bp. 1984); *A Magyar népdaltípusok katalógusa* (Bp. 1988), Brockhaus–Riemann: *Zenei lexikon* (Bp. 1984)

Joculátor: (latinul) a régi magyar epikus énekmondók egyik elnevezése a 12–13. században. A fogalom értelmezése 15. századra már a könnyebb mulattatás irányába tolódott el.

Kadencia: (latinul) zárlat: a népzenei elemzéseknek Bartók és Kodály óta fontos mérőeszköze: a számsor egyes tagjai az egyes dallamsoroknak a dal záróhangjától mért távolságát mutatják (arab számokkal, ill. ha ezeket oktávval mélyebbre helyezük: római számokkal). Az utolsó sort általában nem jelöljük (= 1), tehát a kadenciaképlet tagjainak számánál a sorok száma eggyel nagyobb. Ha azonban a dal nem valódi alapján zárulna, akkor kiteszük az utolsó sor mutatószámát is, aláhúzással megjelölve.

Kryptadiák: (görögül) A nyomdafestéket nem tűrő szövegek elegáns elnevezése.

Kvintváltás: szorosabb értelemben: egy dallamsornak (esetleg kisebb szakasznak) kvinttel lejjebb való pontos vagy lényegében azonos megismétlése. A „szabályos” kvintváltó dallamokban a 3–4. sor az 1–2. sornak kvintválasza. Tágabb értelemben a kvinttel feljebb helyezett ismétlést is hívják kvintválasznak.

Litánia, litániázó éneklés: (görög–latin) műfaj, mely változó szövegű, szólista által megszólaltatott invokációból és a közösség által hozzákapcsolt, állandó refrén-kiáltásból áll.

Liturgia: (görög–latin kifejezés) a klasszikus görög kultúrában a nép érdekében végzett nyilvános tevékenység, a görög bibliában a papi kultusz. A keresztény Keleten egyszerűen a mise. A nyugati egyházban a 16. század óta használt fogalom, kezdetben szintén kizárólag mise jelentéssel, majd (a hivatalos egyházi nyelvben a 19. századtól) hivatalosan elrendelt istentiszteletek összessége.

Modális harmonizálás: a reneszánsz többszólamú énekes (vokális polifón) zenéjének harmonizálási rendszere, melyet a későbbi barokk és romantikus korszak szokásaitól eltérő elvek szabályoznak²

Modális hangsorok: az oktáv különféle felosztásaira épülő hangsorok.

Modus: (latinul) mérték, előírás, szabály, mód. Boethiusnál a görög zeneelmélet hangnemei: a kora középkor óta (tropus mellett) a tonusok, később a hangsorok elnevezése. A mai magyar szóhasználatban

a tonusoknak világi dallamok (elsősorban a népdal) elemzésében alkalmazott megfelelője.

Motívum: (latinul) rövid, viszonylag zárt zenei gondolat, mely a dallamhangoknak az egyes stílusokra jellemző kapcsolatait is magába zárja.

Parlando: (olaszul=elbeszélve) a beszéd, a szöveg ritmusát figyelembe vevő énekes előadásmód.

Parlando rubato: (elbeszélve, szabadon) a szöveghez alkalmazkodó előadásmód, tánc- vagy egyéb ritmikai megkötöttség nélkül.

Plagális: (görögül=származtatott) a népdalelemzéséknél használatos értelemben olyan dallamokat jelent, melyeknek legalább egyik zárata az alaphang alá nyúlik.

Pszalmodizáló: (görög–latin) lásd zsoltár, zsoltározás.

Recitáció, recitálás: énekbeszéd, melynek ritmusa, tagolása, motívumai a szöveg előadásának rendelődnek alá.

Rubato: (olaszul) „elopva”, rugalmasan.

Stílus: (görög–latin) a népzenei belül egy adott történeti-néprajzi konstellációból származó dallamtermés és dallamízlés, amely többé-kevésbé világos zenei- és nem feltétlenül zenei jegyek alapján elkülöníthető.

Szekvencia: (latinul) rövid dallam, motívum megismétlése magasabb vagy mélyebb fokon.

Tempo giusto: (olaszul=feszés tempóban) tánc- vagy mozgáshoz kötött (feszés) ritmus.

Típus: (görögül) az egymáshoz valamennyi fontos vonásban hasonló, de jellemző variánskörrel megjelenő dallamoknak az a műhelymunkát szolgáló csoportja, melyet a kutatás hozott létre az anyag mélyebb megismerése céljából. A típus fogalmát kettős értelemben használjuk: egyrészt a csoportba tartozó *dallamok összességét* értjük alatta, másrészt a dallamadatok *zenei absztrakcióját* (mintegy ideálképét) nevezzük így. A típus többé-kevésbé önálló altípusokra oszthat, a típusok rokonságban állhatnak egymással. A típusok belső kohéziója sem egyenlő fokú.

Tónus: (görög–latin) 1. a középkori zeneelméletben az alaphang és az ambitus által meghatározott hangnem. A középkor 8 tónust ismer. 2. Olyan elvont dallamképlet, melyre különféle recitativ műfajok szövegeit lehet alkalmazni, pl. olvasmánytónus, zsoltártónus stb. 3. Ehhez hasonló jelentésű a középkori énekmondók által használt „Ton”: a legismertebb szöveggel jelzett hagyományos dallamok, melyek variálva más szövegekre is átvihetők.

² E. Palestrina művészetéből leszűrt harmonizálási törvényszerűségeket Bárdos Lajos: *A modális harmóniak* (Bp. 1961) c. könyvéből ismerhetjük meg részletesen.

Tropus: (görögül) a nyugati liturgiában – a 9. századtól dokumentáltan – adott *melizmatikus* énekek utólagos *szillabikus* szövegezését, majd azok utólagos zenei bővítését és a tropizáló szövegek újrakomponálását jelentette. E toldalékok terjedelme az idők folyamán egyre nőtt, egy vagy több strófás, metrikusan, vagy ritmikusan formált szövegekké alakultak.

Vágáns: (latinul) „vagans” = vándor. A 12–13.sz.-ban a vándordíákok és klerikusok elnevezése. A vágáns dalok vidám bordalok, szerelemi énekek, vitaköltemények, szatírák, középlatin és részben keverék nyelven (Lásd: Carmina Burana). Az ún. „vágáns sor” egy emelkedő hétszótagos és egy ereszkedő hatszótagos fől sorból áll, pl. „Meum est propositum in taberna mori.”

Zsoltár: a zsidó vallásos költészetből a keresztény énekgyakorlatba átke-
rült, szabad ritmusú (próza jellegű), ősi, a liturgikus énekben legfonto-
sabb műfaj. Mivel minden versszak két tagot fűz egybe gondolitritmus
által, a zsoltár tónusok formailag kiegyensúlyozott, ívelő dallammá ala-
kított recitativ modellek. A zsoltárversszakokat két félkórus váltakozva
énekli („zsoltározás”).

CD-ROM melléklet népdalstílus példatárának tartalomjegyzéke

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
-----------	--	------

Pszalmodizáló stílus

A. (Jellemzők)

MH1263a	Szivárvány havasán...	Gyergyóalfalu (Csík)
Gr197Ba	Jer bé nálunk, jer bé (1)	Lábnik (Moldva)
Gr197Aa	Túl e vízen Tótországon (2)	Klészce (Moldva)
Gr194A_B	Szegény Szabó Erzs (4)	Lécped (Moldva)
SLPX18131B/1b	Kisütött a nap a síkra	Hadikfalva (Bukovina)
MH3709c	Három út előttem	Nyárádköszvényes (Maros-T.)
MH3712c	Csendesen folyó víz	Nyárádköszvényes (Maros-T.)
MH1015c	Ha kiindulsz Erdély felől	Vacsáresi (Csík)
Ap3520a	Olyan bú van a szívemen	Gyimesközéplak (Csík)
KF186c	Szomorú fűztnak	Istensegits (Bukovina)
MH1013b	Ezernyolcszáznegyvenhatban	Csikrákos (Csík)
MH1272a	Elindultam vala Sárpataka felé	Szárhegy (Csík)

B. (Származékosak)

MH1257a	Te túl rózsám, te túl	Gyergyószentmiklós (Csík)
MH1275b	Árva vagyok, nincs gyámolom	Gyergyóremete (Csík)
Gr201Bb	Édesanyám gyengén... (5)	Lábnik (Moldva)
Gr212Ac	Felsütött a nap sugára (10)	Lécped (Moldva)
MD202_28	Csá, Bodor, a barázdába	Magyarvita (Kolozs)
MD202_29	Údvaromon harmat fordult...	Magyarvita (Kolozs)

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
MD203_17	Fehér László lovat lopott	Magyarvita (Kolozs)
MD202_30	Hova méz te szelidecske	Magyarvita (Kolozs)
Ap4828b	Kiesi lovam	Lécped (Moldva)
Ap5869a	Virág, virág, sárga virág	Sárvásár (Kolozs)

Tetraton dallamok

Gr196A	Elment a madárka (13)	Klészse (Moldva)
Gr198A	Istenem, Istenem, áraszd... (14)	Lécped (Moldva)
Ap5201c	Elmenyek, elmenyek	Gyimesfelsőlok (Csík)
Ap5242a	Kesereg egy árva madár	Gyimesfelsőlok (Csík)
Ap4023i	Szép fehér pekulár	Klészse (Moldva)
KF201d	Arass, rózsám, arass	Alsócsitár (Nyitra)
Ap17839b	Szól a kakas majd megvirrad	Bogdánfalva (Moldva)
Gr059Ab	Szerelem, szerelem	Berzence (Somogy)

Diatonikus sirató stílus*A. (Parlando, 2-es főkadenciával)*

MH1144c	Mit búlsz kenyeres	Ghymes (Nyitra)
SLPX18131A/1	Kinyílt, kinyílt	Székelykeve (Bukovina)
MH3973a	Könnyebb köziklából	Szék (Szolnok-Doboka)
M2997_01	Szőnyű nagy romlással...	Józseffalva (Bukovina)
Ap6726d	Hallottad-e híret Bereg...	Hajdúböszörmény (Hajdu)
MH1262a	Sirass édesanyam, míg ...	Gyergyószentmiklós (Csík)
MH0346c	Görög Ilona	Rugonfalva (Udvarhely)
Gr201Ab	S ahol én elmenek, még... (15)	Klészse (Moldva)
Gr197Bc	S az én rózsám szemöldöke (19)	Klészse (Moldva)
Gr199Bb	Egész falut összejártam (20)	Lécped (Moldva)

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
<i>B. (Giusto, 4-es főkadenciával)</i>		
KF226b	Meghót, meghót a cigányok...	Andrásfalva (Bukovina)
Ap4469d	Meghót, meghót a cigányok...	Istensegits (Bukovina)
KF193b	Hjúságom csulamadár	Barslédéc (Bars)
Ap9691n	A Vidrócki híres nyája	Fedémes (Heves)
M4401A20	Jaj de soká, jaj de régen	Fedémes (Heves)
MH3734c	Édesanyám be szépen...	Székelyvaja (Maros-Torda)
MH0796ba	Hervadj rózsám... (duda + ének)	Nagymegyer (Komárom)
MH1029d	A bús harangok es	Tekerőpatak (Csík)
Ap13517h	(Meghót, meghót a cigányok ...)	Istensegits (Bukovina)

Pentaton ereszkedő, kvintváltó stílus*A. „Páva” csoport*

Gr059Bc	Röpülj páva	Surd (Somogy)
Gr061Ba	Hol háltál az éjjel cönögemadár	Surd (Somogy)
MH0950a	Béreslegény jól megrakd	Baracs (Fejér)
Ap7388f	Béreslegény	Perkáta (Fejér)
Keckemét_20a	Aranyos kis pintes üvegem	Kisbárapáti (Somogy)
Gr060Bc	Túr a disznó a verőmbe	Báta (Tolna)
Gr034Aa	Éva, szívem. Éva	Karád (Somogy)

B. Merev kvintváltó csoport

Ap4098b	Árokparton kacsatojás	Gombos (Bács-Bodrog)
MD160_45	Megházasodtam te Pista	Gyimesfelsőlok (Csík)
Ap13413d	(Megházasodtam, te Miska)	Gyimesközéplök (Csík)
Gr210Bb	Én nemzetem, zsidó népem (25)	Klészse (Moldva)
Ap7282c	Én nemzetem, zsidó népem	Menyhe (Nyitra)

NÉPZENI OLVASÓKÖNYV

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
-----------	---	------

C. Hatszorossá bővített kvintváltó darabok és a „Citrusfa” csoport

Gr058Be	Kocsira ládát	Nemespátró (Somogy)
MH0998c	Szölőhegyen keresztül	Felsőireg (Somogy)
KF185a	A citromfa levelestül ágastul	Istensegits (Bukovina)
KF185c	A citromfa levelestül ágastul	Istensegits (Bukovina)
Gr205Aa	Kicsi lovam térdig... (22)	Lécped (Moldva)
MH1194b	Dunaparton van egy malom	Öriszentpéter (Vas)

D. Szeszélyes dallamvezetésű csoport

Ap5133a	Lóra csikós, lóra	Hárskút (Gömör)
Gr064Aa	Ködözik a Mátra, eső akar lenni	Domaháza (Borsod)
KF252b	Az hol én elmegyek	Kászonimpér (Csík)
MH1132a	Imhol kerekedik	Kórógy Szerém)
Gr195A	Kaszálomban van egy nyárfa (21)	Lécped (Moldva)

E. Alkalmazkodó ritmusú csoport

MH0288b	Elszaladt a lovam cidrusfa...	Kecskemét (Pest-Pilis-Solt)
Gr053Ab	Elveszett a lovam	Szentes (Csongrád)
Gr054Ab	Azt hittem, hogy nem kellek...	Szentes (Csongrád)
Gr054Aa	(Azt hittem, hogy nem kellek...)	Szentes (Csongrád)

Ereszkedő pentaton-pásztor réteg

MH1107a	Estéledik, alkonyodik	Henész (Somogy)
Ap3503a	Andrásnap után az idő	Cekelháza (Abauj)
Ap5876d	Hová mentek, három árvák	Békésszentandrás (Békés)
Ap4307c_b	Megbotlott a fakó szamaram...	Karcag (Jász-Nagykun)
Ap8645l	Csütörtökön virradóra	Kállósenjén (Szatmár)
Ap6926f	Andrásnap körül az idő	Ajak (Szabolcs)

CD-ROM MELLÉKLET TARTALOMJEGYZÉKE

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
-----------	---	------

Dúr ereszkedő rétegek

Ap3901f	Ezt a kislányt ne vedd el, ...	Ászár (Komárom)
Ap7373h	(Hej, te kislány, ne dizzegj, ...)	Szany (Sopron)
MH1027b	Hogyha elmész katonának	Csíksszenttamás (Csík)
Gr203Aa	Ne sírj rózsám, ne keseregj (27)	Lécped (Moldva)
Ap6606d	Fehér fuszulykavirág	Méra (Kolozs)
Ap17798i	Fehér fuszulykavirág	Vajdaszentivány (Maros-T)
Ap6596c2	Fehér fuszulykavirág	Bánffyhungad (Kolozs)
Ap6596c3	Fehér fuszulykavirág	Bánffyhungad (Kolozs)

Dudanóta-kanásztánc stílus

A. Duda-ritmus

Ap4055c	Ángyomasszony kutyát lopott	Dévaványa (Jász-Nagykun)
Gr007Ac	Pista bácsi...	Borsosberény (Nógrád)
Gr008Ac	Aki dudás akar lenni	Borsosberény (Nógrád)
MH1344b	Arra gyere amőre én	Ipolyság (Hont)

B. Kanásztánc ritmus

Ap15095m	Elvesztettem a kecském	Székelyvarság (Udvarhely)
MH1304a	A jó lovas katonának	Zsére (Nyitra)
Ap3485h	Száz talléros katonának ...	Béd (Nyitra)

C. Kis-kvintváltó dallamok

MH1017c	Kertbe virágot szedtem	Vacsárcsi (Csík)
Gr058Aa	Szereti a tük a meggyet	Nemespátró (Somogy)
Gr058Bb1	Este későn faluvégen jártam	Nemespátró (Somogy)
MH1037d	Virágos kenderem	Gyergyóújfalu (Csík)

NÉPZENEI OLVASÓKÖNYV

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
MD223B07	Virágos kenderem	Lábnik (Moldva)
Ap4490f	Virágos kenderem	Lövete (Udvarhely)
<i>D. Nagyvű, kezdősorismétlő formák</i>		
MH2239a	Két szál pünkösdrózsa	Resznek (Zala)
Gr001Ba	Hajnallik, hajnallik	Tiszacsege (Hajdu)
MH0995b	Mikor gulyáslegény voltam	Felsőireg (Tolna)
Gr058Ba	Mikor gulyásbojtár voltam	Surd (Somogy)
Ap9152a_c	Mikor gulyásbojtár voltam	Somogyszentpál (Somogy)
Ap9153c	A Nád János Fenékbe van	Somogyszentpál (Somogy)

Rákóczi dallamkör

Ap3988d	Angyalkám, révésem...	Dávod (Bács-Bodrog)
KF126a	Hej a mohi hegy borának	Mohi (Bars)
Ap3469f	Mely magos volt a fa („Rutafa”)	Ghymes (Nyitra)
Ap3469h	Vetekedik velem háromféle...	Ghymes (Nyitra)
Ap5862g	Hallgassátok meg magyarok...	Nagyecsed (Szatmár)
Gr089Ab	Hajtsd ki rózsám	Szék (Szolnok-Doboka)
MH1147a	Magos kösziklának	Kolon (Nyitra)
Gr058Ab	Vörösbör nem drága	Nemespátró (Somogy)
KF167b	Az alföldi pusztán fúj a szél	Szalóc (Gömör)

CD-ROM MELLÉKLET TARTALOMJEGYZÉKE

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
-----------	---	------

Régies, kis ambitusú dallamok

A. Dallamos tónusok

Gr106Bb	Azt gondolod, mindig így lesz	Mohács (Baranya)
Ap3469b	Elvégeztük, elvégeztük	Ghymes (Nyitra)
KF112a	A búzamezőben	Kásonújfalú (Csík)
Gr045B	Porondos víz martján	Trunk (Moldva)
Gr038Bd	Állj földre barátom	Menyhe (Nyitra)
Ap10483d	Arass rózsám, arass	Béd (Nyitra)
Ap3469c	Arass rózsám, arass	Béd (Nyitra)
Gr217Ac	Véletlen embernek	Pinye (Sopron)
Gr047Bb	Hegyen földön... (vö. 28)	Trunk (Moldva)
Gr204Ba	Menyecske, menyecske (32)	Klészse (Moldva)
Gr021A_Ba	Rákóczi kocsnába	Törökkoppány (Somogy)
Ap3484h	A kend édesanyja	Menyhe (Nyitra)
Ap10440j2	Elment a szeretőm	Aha (Bars)

„Révész” dallamkör

Gr039Aa	Haj révész, révész	Menyhe (Nyitra)
Gr015Ac	Rámlelt a halál elhervadtam...	Pereg (Pest)
Gr127Ac	Jere ki szívem	Diószin (Moldva)
Ap01695h	Elment a két lány	Nyitraegerszeg (Nyitra)

B. Pentachord kitöltő dallamok

Ap3873t	Kicsi vagyok én	Vindornyaszőllős (Zala)
Gr196B	A pünkössti rózsá (34)	Klészse (Moldva)
Gr211Aa	Én víg nem vagyok (36)	Klészse (Moldva)

NÉPZENEI OLVASÓKÖNYV

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
-----------	---	------

C. Ütempár ismétléssel induló dallamok

MH2219a	A pünkösdi rózsza	Velem (Vas)
Ap9028b	Míg uram a kútra járt	Lécped (Moldva)
MH0999b	Kis kece lányom	Felsőireg (Tolna)

D. Kis ambitusú kanász

Gr039Bb	Nem láttam én molnárcsókot	Menyhe (Nyitra)
Gr202Ac	Én kimenék kiskertembe (43)	Klészse (Moldva)
Gr203Ac	Cserreg, berreg a ... (45)	Lécped (Moldva)

E. „Szó-la-ta-la-szó”

Ap4382c	A malomnak nincsen köve	Jobbágytelke (Maros-Torda)
MH3720a	Beteg az én rózsám szegény	Jobbágytelke (Maros-Torda)
Gr211Ab	Én nem ettem ma egyebet (37)	Klészse (Moldva)

F. Szerkesztett, egyházi dallamok

Ap7015c	Szent Gergely doktornak	Göntérháza (Zala)
Gr209Aa	A fényes nap (49)	Lécped (Moldva)
Gr204Bb	Szülő között szépen felnőtt (41)	Klészse (Moldva)
Gr037Aa	Ne aludj el, két szememnek...	Menyhe (Nyitra)

Újszerű kis ambitusú dallamkörök

A. Imbolygó karakterű dallamok

MH0799c	Öreganyád igen jó	Nagymegyer (Kom)
Gr024Ac	Erdőjáróznak a lányok	Törökkoppány (Somogy)
Gr201Aa	Által mentem a Dunán (53)	Klészse (Moldva)

CD-ROM MELLÉKLET TARTALOMJEGYZÉKE

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
-----------	---	------

B. Szekvenciázó jellegű dallamok

Gr206Bb	Elvettem kenderemet (51)	Klészse (Moldva)
Gr206Bc	Mit tetszik az uraknak (52)	Klészse (Moldva)

C. Sorismétlő dallamok

M4270_14b	(Töltsd tele pajtás poharad)	Szany (Sopron)
Gr205Bb	Anyám lánya, hol voltál... (54)	Lécped (Moldva)

D. Plagális dallamok

MH2849e	Egyszer egy királyfi	Rábaszovát (Sopron)
Dat259_32	Egyszer egy királyfi	Áj (Abaúj-Torna)
Gr033Bc	Megdöglött a bíró	Nagydobrony (Ung)

Emelkedő dallamszerkezetű rétegek

A. „Bujdosik az árva madár”... („Veni Creator” dallamtipus)

Gr011Aa	Bujdosik az árva madár	Tiszacsege (Hajdu)
Gr009Aa	A csikósok, a gulyások	Borsosberény (Nógrád)
Ap6927i	A csikósok, a gulyások	Ajak (Szabolcs)

B. „Rácsapós” második sorú típusok

KF145a	A perjési erdő	Perjése (Gömör)
SLPX18131A/3a	Kifeküdtem én a magas tetőre	
Ap8699h	Én az éjjel nem aludtam...	Gyimesközéplek (Csik)

C. Új stílushoz közelítő típusok

KF186a	Cserebogár, sárga cserebogár	Istensegits (Bukovina)
Gr209Bb	Ó, fényesség szép hajnal (56)	Lécped (Moldva)
Gr035Aa	A temetőkapu	Körösfő (Kolozs)

NÉPZENEI OLVASÓKÖNYV

Azonosító	Kezdősor (Könyvünk példatárának számával)	Hely
-----------	---	------

Új stílus

A. Korai új stílusú dallam

Ap5397a	Egyél, igyál, édes testvér	Kecel (Pest-Pilis-Solt-Kiskun)
---------	----------------------------	--------------------------------

B. Kifejlett új stílusú példák

Ap8104f	(Átalmennék én a Tiszán)	Sarkad (Békés)
Gr064Ab	Voltam az almagyi pincébe	Domaháza (Borsod)
Gr064Ac	Beteg vagyok, megrúgott...	Domaháza (Borsod)
Ap4628b	Ej, esillag, esillag	Lécped (Moldva)
Ap1458f	Intező úr háza előtt van egy fa	Gyulavári (Békés)
Ap11815h	Fiumei kikötőbe áll egy hadihajó	Létavértes (Bihar)
20080811_038_04	Szivaroztam, elégettem...	Magyarszovát (Kolozs)